

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

TÜSTERÎ TEFSİRİNİN ÖNCEKİ TEFSİRLERLE
MUKAYESESİ

Doktora Tezi

Abdul Rahim ALSHERİF

Ankara, 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

TÜSTERİ TEFSİRİNİN ÖNCEKİ TEFSİRLERLE
MUKAYESESİ

Doktora Tezi

Abdul Rahim ALSHERİF

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

Ankara, 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

TÜSTERÎ TEFSİRİNİN ÖNCEKİ TEFSİRLERLE
MUKAYESESİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1. Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ**
- 2. Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN**
- 3. Prof. Dr. M. Selim SARUHAN**
- 4. Prof. Dr. M. Halil ÇİÇİK**
- 5. Doç. Dr. Aydın KUDAT**

Tez Sınav Tarihi

06/11/2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ danışmanlığında hazırladığım “**TÜSTERİ TEFSİRİNİN ÖNCEKİ TEFSİRLERLE MUKAYESESİ**” adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

14/11/2025

Abdul Rahim ALSHERİF

ÖNSÖZ

Tefsir ilmi, İslam ilimlerinin en önemli dallarından biri olarak İslam ümmetinin erken dönemlerinde ortaya çıkmış, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasıyla doğrudan bağlantılı olması sebebiyle büyük bir ilgi ve teveccüh görmüştür. Hz. Peygamberle başlayan tefsir hareketi, saha, tabiîn ve onları takip eden nesiller boyunca artarak devam etmiştir.

Müfessirlerin ilmî ve mezhebî altyapılarındaki farklılıklar, süreç içerisinde tefsir yöntemlerinin çeşitlenmesine ve tefsir tarihinde farklı ekollerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu alanda dikkat çeken isimlerden ve özel bir yöntem benimseyenlerden biri de hiç kuşkusuz işârî/tasavvufî tefsir eseriyle tanınan Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'dir (ö. 283/896). Onun işârî/tasavvufî ağırlıklı tefsiri, ruhani ve tasavvufî özellikleriyle öne çıkmış, kendinden sonraki tefsirleri etkilemiş ve işârî tefsir alanında daha sonra gelen araştırmacıların ilgisini çekmiştir.

İşârî tefsir ya da özelde Tüsterî'nin tefsiri üzerine yapılan çok az sayıdaki çalışmaya rağmen, onun tefsirde hangi kaynaklara dayandığını tespit eden ve kendisinden önceki müfessirlerle yöntemsel bir karşılaştırma yapan özel bir çalışmaya hâlâ ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, Tüsterî'nin tefsirinin hem içerik hem de üslup açısından önceki tefsirlerle ilişkisini ele alan karşılaştırmalı bir analiz kanaatimizce büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışma, Tüsterî'nin tefsirini farklı açılardan analiz ederek, onun tefsirde kullandığı kaynakları ortaya çıkarmayı ve içerik açısından bu tefsirin kendisinden önceki müfessirlerle mukayese ederek, onların etkisinde kalıp kalmadığını ya da ne derece özgün olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Elinizdeki çalışmada özellikle rivayet tefsiri, dirayet tefsiri ve luğavi tefsirlerle karşılaştırmalı bir okuma yapılarak bu tefsirin diğer tefsir çalışmalarıyla işârî tefsir bakımından benzerlik ve farklılıkları tespit ve tahlil edilmiştir.

Çalışmanın ortaya çıkmasında emek ve katkıları olan danışman hocam Prof. Dr. Mesut Okumuş'a müteşekkirim. Yine görüş ve değerlendirmelerinden istifade ettiğim Tez İzleme Komitesi üyelerine çok teşekkür ediyorum. Ayrıca gerek ders dönemi ve gerekse yazım sürecinde görüş ve değerlendirmelerinden istifade ettiğim Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyelerine çok teşekkür ediyorum. Keza çalışmanın bu aşamaya gelmesinde önemli katkıları olan aileme ve ilmi çalışmalarına destek veren tüm yakınlarıma ve dostlarıma teşekkür borçluyum.

Gayret bizden tevfik ve inayet Allah'tandır.

Abdul Rahim ALSHERİF

Ankara - 2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
TABLoların LİSTESİ	vii
GRAFİKLERİN LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ.....	1
1. Tezin Konusu ve Önemi.....	1
2. Tezin Amacı ve Yöntemi.....	1
3. Kaynak Değerlendirmesi.....	3
3.1. Tüsterî Hakkında Yapılan Akademik Çalışmalar.....	3
4. Tasavvufî Tefsir ve İşârî Yorum Anlayışı.....	5
4.1. İşârî Tefsirin Kabul Şartları	6
I. BÖLÜM: TÜSTERÎ'NİN HAYATI İLMİ - TASAVVUFİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	
1.1. İsmi, Künyesi, Doğum Yeri ve Tarihi.....	9
1.2. Yetiştirilmesi, Eğitimi ve Terbiyesi.....	9
1.3. Tüsterî'ye Dönüşü ve İnzivâ Hayatı.....	11
1.4. Haccı ve Zünnûn el-Mısrî ile Karşılaşması.....	12
1.5. İrşad Faaliyetleri ve Sürgün Dönemi.....	12
1.6. Vefatı ve Kabri	13
1.7. İlmî ve Tasavvufî Şahsiyeti	15
1.8. Tarîkta, İtikatta ve Amelde Mezhebi	16
1.9. Hocaları	17
1.9.1. Muhammed b. Sevvâr	18
1.9.2. Ebû Habîb Hamza b. Abdullah el-Abbâdânî.....	18
1.9.3. Zünnûn el-Mısrî	19

1.10. Tâlebeleri.....	20
1.10.1. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Sâlim (ö. 297/909)	20
1.10.2. Ebû'l-Hasan ez-Zâhid Ahmed b. Muhammed b. Sâlim el-Basrî (ö. 360/970-71).....	21
1.10.3. Ebû Muğîs Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc (244/858–309/921).....	21
1.10.4. Hasan b. Ali b. Halef Ebû Muhammed el-Berbehârî (ö. 329/940–41)	22
1.10.5. Ebû Yakub İshak b. Muhammed en-Nehrecûrî (ö. 332/944)	22
1.10.6. Ebû Hamza Muhammed b. İbrahim es-Sûfî (ö. 269/882).....	22
1.10.7. Ömer b. Vâsıl el-Anberî.....	22
1.10.8. Ebû Muhammed el-Cerîrî (ö. 321/933).....	23
1.10.9. Ebû Bekir es-Siczî (Muhammed b. el-Eş'as el-İstahrî)	23
1.11. Tüsterî'ye Nispet Edilen Eserler	23
1.12. Tefsirle İlgili Eserler.....	25
1.12.1. Laţâ'ifu'l-Kaşşâ fî Kışâşî'l-Enbiyâ'	25
1.12.2. Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm (Tefsîru't-Tüsterî)	26
1.12.2.1. Yazma Nüshalar	27
1.12.2.2. Neşir ve Tahkikler.....	27

II. BÖLÜM: TÜSTERÎ TEFSİRİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE YORUMLADIĞI ÂYETLER

2.1. Tüsterî Tefsirinin Genel Muhtevası.....	29
2.2. Kur'an'ı Kur'an'la Tefsir Ettiği Ayetler	37
2.3. Rivayetlerle Tefsir Ettiği Ayetler	44
2.3.1. Hz. Peygamberden Gelen Rivayetlerle Tefsir	46
2.3.2. Sahabeden Gelen Rivayetlerle Tefsir	51
2.3.3. Tabiînden Gelen Rivayetlerle Tefsir	56
2.3.4. Tâbiîn Sonrası Gelen Rivayetlerle Tefsir	60
2.3.5. İsrailiyat ile Tefsir Ettiği Ayetler	63

2.4. Ulûmü'l-Kur'ân ile Tefsir Ettiği Ayetler	67
2.4.1. Hurûf-ı Mukatta'aya Dair Yorumları	68
2.4.2. Nesh Açısından Tefsir Ettiği Ayetler	70
2.4.3. Kıraat Açısından Tefsir Ettiği Ayetler	72
2.4.4. Âmm-Hâss (Genellik ve Özelelik) Açısından Tefsir Ettiği Ayetler	73
2.4.5. Nüzûl Sebeplerine (Esbâb-ı Nüzûl) Açısından Tefsir Ettiği Ayetler.....	74
2.5. Dirayet Tefsiri Yaptığı Ayetler	77
2.5.1. Tüsterî'nin Kendi Görüşü İle Tefsir Ettiği Ayetler	78
2.5.2. Arapça Kurallarına Dayanarak Yorumladığı Ayetler	82
2.5.3. Kelami Açından Tefsir Ettiği Ayetler	84
2.5.4. Fıkıh Açısından Tefsir Ettiği Ayetler.....	88
2.6. İşari Tefsir Bağlamında Tefsir Ettiği Ayetler	89
2.6.1. Delilli İşari Tefsir Ettiği Ayetler.....	89
2.6.2. Delil Getirmeden İşari Olarak Tefsir Ettiği Ayetler	95

III. BÖLÜM: TÜSTERİ'NİN ÖNCEKİ MÜFESSİRLERLE BENZER VE FARKLI YORUMLARI

3.1. Benzerlik Gösteren Yorumlar	103
3.1.1. İbn Abbas ile Benzerlik Gösteren Yorumlar	103
3.1.2. Farklı Sahabeler ile Benzerlik Gösteren Yorumlar	111
3.1.3. Hasan el-Basrî ile Benzer Yorumlar.....	119
3.1.4. Mücâhid ile Benzer Yorumlara Örnekler	126
3.1.5. Katâde ile Benzer Yorumlara Örnekler	132
3.1.6. Süddî ile Benzer Yorumlara Örnekler	140
3.1.7. Farklı Tabiinle Benzer Yorumlara Örnekler.....	148
3.1.8. Ca'fer es-Sâdık ile Benzer Yorumlara Örnekler	158
3.1.9. Mukatil b. Süleyman ile Benzer Yorumlar.....	161
3.1.10. Yahyâ b. Sellâm ile Benzer Yorumlar	171
3.1.11. Yahya b. Ziyad El-Ferrâ ile Benzer Yorumlar.....	176

3.1.12. Ebû Ubeyde ile Benzer Yorumlar	184
3.1.13. Ahfeş ve Farklı Dil Alimleri ile Benzer Yorumlar	192
3.1.14. Zünnûn el-Mısrî ile Benzer Yorumlar	197
3.1.15. Haris el-Muhâsibî ile Benzer Yorumlar	202
3.1.16. İbn Kuteybe el-Mısrî ile Benzer Yorumlar.....	206
3.1.17. Farklı Alimler ile Benzer Yorumlar	213
3.2. Tüsterî'nin Farklı ve Özgün Yorumları	223
3.2.1. Tüsterî'nin Delilsiz Özgün Yorumları.....	224
3.2.2. Tüsterî'nin Delille Desteklenen Özgün Yorumları	233
SONUÇ	245
KAYNAKÇA.....	249
ÖZET	259
ABSTRACT	261

TABLULARIN LİSTESİ

Tablo 1. Tüsteri Tefsirinin Genel Muhtevası	32
Tablo 2. Tüsterî ile Diğer Müfessirler Arasındaki Benzerliklerin Sayısı ve Müfessirlerin İsimleri.....	239

GRAFİKLERİN LİSTESİ

Grafik 1. Tüsterî'nin Fatiha Suresi'nden Nas Suresi'ne Kadar Olan 114 Sûre İçindeki Tefsirinde Diğer Müfessirlerle Olan Benzerlik Oranları	244
---	-----

KISALTMALAR

Bkz	bakınız
bs.	baskı
çev.	çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h. / H.	hicrî
H.z.	Hazreti
m.	miladî
no.	numara
nşr.	neşreden / yayımlayan
ö.	ölüm tarihi (hicrî/miladî)
r.a.	radıyallahu anh
s.a.v.	sallallahu aleyhi ve sellem
t.y.	tarih yok
thk.	tahkik (kritik neşir yapan)
ts.	tarihi yok
tsz.	tarih belirtilmemiş (tarih siz)

GİRİŞ

1. Tezin Konusu ve Önemi

Sehl b. Abdillâh et- Tüsterî'nin yazmış olduğu tefsiri, elimize kadar ulaşan en eski ve ilk işari/sufi tefsir eserleri arasında sayılmaktadır. Tasavvufi tefsir geleneğinde önemli bir yere sahip olan bu tefsir eserini inceleme konusu yaparak. Tüsterî'nin önceki müfessirler ve elimize ulaşan erken dönem tefsir ürünleri ile mukayese ederek söz konusu tefsirin muhteva analizini yapmaya ve bu eserini İslam tefsir geleneğindeki konumunu değerlendirmeye çalışacağız. Tüsterî'nin tefsirinin işari tefsirlerin ilk örneklerinden olması, elimize ulaşan erken dönem tasavvufi görüşleri yansıtmada durumu, diğer tefsirler içerisindeki yeri ve değeri, kendinden sonraki sufi/tasavvufi tefsirleri etkilemesi bu tefsire dair ilmi çalışma yapmanın önemi ve gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2. Tezin Amacı ve Yöntemi

Amacımız Tüsterî'nin hayatı ve ilmi/tasavvufi kişiliğinin tefsirine olan etkilerini ortaya koymak ve varsa dayandığı diğer tefsir kaynaklarını tespit etmek, rivayet, dirayet, lügat ve tasavvufi açıdan Tüsterî'nin tefsirinin durumunu tasviri bir tarzda ortaya koyarak buna dair kendi tespit, tahlil ve değerlendirmelerimizi ortaya koymaktır.

Çalışmada kullanılan yöntem, veri analizi yaparak karşılaştırmalı okumalar neticesinde kendi birikimlerimiz doğrultusunda verilere yönelik tespit, tahlil, takdir ve tenkitler içeren tümevarım yöntemiyle sonuca ulaşma çabası olacaktır. Bunu için öncelikle Tüsterî'nin tefsir ettiği ayetleri inceleyecek sonra bu ayetlerin hangi tefsir çeşitlerinden sayıldığı belirlenecektir. Yapılan yorumların **İşarî tefsirinden** mi **Rivâyet Tefsirinden** mi yoksa **Dirâyet Tefsirinden** mi sayıldığı diğer tefsirlerle karşılaştırmalı olarak okunacak ve ortak ve farklı yorumlar belirledikten sonra Tüsterî önceki müfessirlerin ne düzeyde etkilendiği ve ne düzeyde kendi görüş ve düşüncelerine

dayandığı mukayeseli okumalar sonucunda ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu süreçte zaman zaman kendi tespit ve değerlendirmelerimizde tümevarım, tümdengelim ve analogi gibi daha ziyade te'vilin kullandığı akıl yürütme yöntemlerine müracaat edilecektir

Araştırmada istikrâî (tümevarım) ve tahlilî yöntem benimsenmiş; Tüsterî'nin tefsirindeki metinler dikkatle taranmış ve analiz edilerek önceki müfessirlerin görüşleriyle karşılaştırılmıştır. Böylece onun ilmî yapısı ve temel kaynakları hakkında bütüncül bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır:

- Giriş bölümünde, çalışmanın kapsamı, konunun seçilme gerekçesi, önemi, önceki literatür ve kullanılan kaynaklar değerlendirilmiştir.
- -Birinci bölümde Tüsterî'nin hayatı, ilmî ve tasavvufî kişiliği, hocaları, talabeleri, seyahatleri ve onun ilmi ve tasavvufî yönü ile ona nispet edilen eserler ele alınmıştır.
- -İkinci bölümde Tüsterî tefsirinin genel özellikleri, kullandığı yorum yöntemi ve yorumladığı âyetler incelenmiştir
- -Üçüncü bölümde Tüsterî'nin tefsirinde yer alan yorumların tespit ve tasnifi yapılarak kendinden önceki tefsir ve müfessirlerin yorumlarıyla karşılaştırması yapılmıştır. Bu bağlamda temel başvuru kaynakları olarak şu dokuz eser esas alınmıştır: Mukâtil b. Süleyman'ın tefsiri, Süfyân es-Sevrî'nin tefsiri, Abdurrezzâk es-San'ânî'nin tefsiri, Yahyâ b. Sellâm'ın tefsiri, Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı, Ferrâ'nın *Me'ânî'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*'ı, Ahfeş'in *Me'ânî'l-Kur'ân*'ı ve Hâris el-Muhâsibî'nin eserleri. Ayrıca zühd kitapları, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın eserleri, Kütüb-i Sitte ve Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın eserleri gibi Tüsterî öncesi ve ona yakın dönemde yazılmış rivayet, dirayet ve lugavi kaynaklara başvurulmuştur.

3. Kaynak Değerlendirmesi

Tüsterî'nin hayatını ve işarî tefsir düşüncesini ele aldığımız çalışmada yararlandığımız öncelikli kaynaklar, Tüsterî'ye nispet edilen ve günümüze ulaşmış eserlerdir. Talebelerinin ve dinleyicilerinin aktarmış olduğu Tüsterî'ye ait sözlerin, kendisine sorulan sorulara verdiği cevapların derlenerek kaleme alınması sonucu oluşmuştur. Bunların ilki, ayrı zamanda çalışmamızın temel kaynağı olan *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (Tefsîru't-Tüsterî)* isimli işarî tefsiridir. Çalışmada eserin matbu olan üç ayrı nüshasından ve tercümesinden istifade ettik. Tüsterî'ye nispet edilen ikinci eser ise *Letâifü Kasası'l-Enbiyâ*'dır.

Tüsterî'nin kendi eserlerine ilaveten çalışma boyunca yukarıda adlarına yer verdiğimiz müelliften önce veya ona yakın dönemde yazılmış klasik rivayet, dirayet ve lugavi tefsirlerden de çalışma boyunca istifade ettik. Bu çerçevede Tüsterî hakkında yapılmış akademik düzeyde gerek batıda ve gerekse İslam dünyasındaki çağdaş araştırmalardan da yararlandık.

3.1. Tüsterî Hakkında Yapılan Akademik Çalışmalar

Tüsterî ve tefsiri hakkında batıda yapılmış bazı akademik çalışmaları:

- Gerhard Böwering, A Textual and Analytic Study of the Tafsîr of Sahl At-Tustarî (283-896), Mc Gill theses, McGill University 1974, 100 sayfa.

Türkiye'de Tüsterî hakkında dört yüksek lisans çalışması ve bir doktora çalışması yapılmıştır:

- Selahattin Siyambaş, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve Tasavvufî Tefsiri, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1993, 112 sayfa.
- Tuğba Başer, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) Tasavvuf Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, 95 sayfa.

- Fatma Gedik, Sehl b. Abdullah Et-Tüsterî Ve Tasavvufî Görüşleri, Doktora tezi, Ankara üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2019, 570 sayfa.
- Muhammet Göçer, İşarî tefsirlerin Kur'an'da bahsedilen maddî nimetleri yorumlama biçimi (Tüsterî, Sülemî, Kuşeyrî örneği), Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2020, 126 sayfa.
- Dilek Doğan, Erken Dönem Tefsirlerinde İşarî Yaklaşımlar Tefsîrî't-Tüsterî Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2024, 123 sayfa.

Arap ülkelerinde ise Tüsterî hakkında iki yüksek lisans çalışması ve iki doktora çalışması yapılmıştır:

- Ahmed İbrâhîm Muhammed Nûr, Latâifu'l-İşârât li'l-İmâm el-Kuşeyrî ve Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm li't-Tüsterî: Dirâse Menheciyye Mukârene li'l-Ecsâi min Bidâyeti'l-Evvel ilâ Nihâyeti'l-Âşir, Risâletü Duktûrâ, Câmiatu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Sûdân, 2017, 273 sayfa.
- Me'mûn Hüseyin, et-Tefsîru'l-İşarî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm: Dirâse Tatbîkiyye alâ Menheci'l-İmâm Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî, Risâletü Duktûrâ, Câmiatu Ümmü'd-Dürmân el-İslâmiyye, Sûdân, 1439, 372 sayfa.
- Hâfız Abdullah, et-Tefsîru'l-İşarî fi Tefsîri't-Tüsterî min Fâtihati'l-Kitâb hattâ Nihâyeti Sûreti't-Tevbe: Dirâse Vasfiyye Tahlîliyye, Risâletü Mâcistîr, Câmiatu Ümmü'd-Dürmân el-İslâmiyye, Sûdân, 1439, 179 sayfa.
- Selâm Hicâzî, Ahtâ' Akâidiyye fi Tefsîri't-Tüsterî, Risâletü Mâcistîr, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Filistîn (Gazze), 2014, 188 sayfa..

Yukarıda değindiğimiz çalışmalar incelediğimiz kadarıyla ya Tüsterî'nin tasavvufî görüşlerini ve metodunu ya da Tüsterî'nin Tefsirinde işarî tefsir boyutunu ele almaktadırlar. Biz ise çalışmamızda onun tefsiri ile diğer tefsirler arasında karşılaştırmalı

bir okuma yaparak mukayeseli bir okumayla farklı bir ilmi tetkik yapmaya çalıştık. Yukarıda adlarına yer verdiğimiz çalışmaların hiçbiri Tüsterî'nin tefsirini içerik açısından önceki tefsirlerle mukayese etme yoluna gitmemiştir.

4. Tasavvufî Tefsir ve İşârî Yorum Anlayışı

İslam tefsir geleneğinde başlangıçtan günümüze yazılan tefsir eserleri, müfessir ve tefsirin ağırlıklı yönüne göre farklı isimlere ve tasniflere konu olmuşlardır. Bu bağlamda Kur'an ayetlerini Hz. Peygamber, sahabe ve tabiun ile onları takip edenlerin naklettiği rivayetlere dayalı olarak açıklayan tefsir eserleri rivayet, me'sûr veya naklî tefsir olarak adlandırılmışlardır. Benzer şekilde Kur'an ayetlerini dil ve edebiyata dayalı olarak veya müfessirin kendi rey ve içtihadına göre yazdığı tefsir eserleri ise rey, dirayet veya akli tefsir olarak adlandırılmışlardır. Bu bağlamda lügat ve dile ağırlık veren tefsirler lugavi tefsir olarak adlandırılmışlardır. Keza ahkam ayetlerine ağırlık veren tefsirler de genellikle fıkhi tefsir olarak isimlendirilmişlerdir,

Kuşkusuz tefsir tarihi sürecinde tefsir eserlerinin içerikleri itibariyle rivayet, dirayet, lugavi veya fıkhi diye adlandırılması bir yönüyle didaktik ve eğitsel amaçlı diğer yönüyle de yazılan tefsirin genel özelliklerinin ve ağırlıklı yönünün yansıtılması amaçlıdır. Yoksa başta Râzî olmak üzere birçok dirayet tefsirinde bolca rivayete, Taberî gibi rivayet ağırlıklı tefsirlerde de sıkça tercih, rey ve içtihad örneklerine rastlamak mümkündür.

İslam tefsir geleneğindeki tefsir ekol ve akımları arasında, dinî metinleri –özellikle de Kur'ân-ı Kerîm'i– te'vil etme yönüyle öne çıkan ve daha sonra “işârî tefsir” olarak adlandırılan tasavvufî yorum biçimi de oldukça dikkat çekici bir yönelimdir. Âlimler bu tefsir türünü şöyle tanımlamaktadır: "Kur'ân âyetlerinin, sûfîlerin manevî sezgi ve keşiflerine dayalı olarak, zahirî anlamlarıyla çelişmeyecek şekilde ve bâtinî (derunî)

işaretlere göre yorumlanmasıdır."¹ Tanımdan da anlaşılacağı üzere tasavvufi/işari tefsirlerde batını tefsir geleneğinde olduğu gibi zahiri anlam red ve inkar edilmez. Aksine zahiri mana kabul ve itiraf edilir. Verilen işari veya sufi mana zahiri mana ile çelişmez sadece nefis terbiyesi ve ruh temizliği açısından işaret düzeyinde bir ders çıkarma özelliği taşır.

Sûfilerin bu yaklaşımda dayandıkları temel dayanaklardan biri Hz. Ali'ye nispet edilen bir rivayettir. Buna göre, Hz. Ali, Ebu Cüheyfe'nin "Sizin bir kitabınız var mı?" sorusuna "Hayır, sadece Allah'ın Kitabı vardır; ya da onun anlamı, Müslüman bir adama verilmiş olabilir" ²şeklinde yanıt vermiştir. Bu rivayet, işârî tefsirin, Hz. Ali'nin sözlerinin genelliği içinde meşruiyet bulduğunu göstermektedir.

4.1. İşârî Tefsirin Kabul Şartları

Yüce Kur'ân, dinin temel kaynağı olduğundan, onun derinliklerine ancak bu konuda yeterli donanıma sahip olanların dalması caizdir. İşârî tefsir ise, iddialara açık ve geniş bir alan teşkil ettiğinden, onun kabulü birtakım şartlara ve ölçütlere bağlanmıştır. Bu şartlar şunlardır:

1- İşârî tefsir, Arap dilinin zâhir anlamına ve onun belirlediği dilsel kurallara aykırı olmamalıdır.

İşari yorum Arapçanın maksat ve kurallarına uygun bir şekilde cereyan etmelidir. Zira Kur'ân, Arapça olarak indirilmiştir. Eğer onun için, Arap dilinin ifade etmediği bir anlam varsayılırsa, bu durumda Kur'ân'ın mutlak anlamda Arapça olduğu iddiası geçersiz hâle gelir. Böyle bir anlam ne lafızlarında ne de manalarında bir delile dayanmadığı için Kur'ân'a nispet edilmesi doğru olmaz. Zira bir anlamın Kur'ân'a nispeti, ona zıt olan

---

¹

Muhammed 'Abdül'azîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-²İ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh (Sahîhu'l-Buhârî)*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), I:53

başka bir anlamın nispetinden daha öncelikli değildir ve bu iki ihtimalden birini tercih etmeye imkân tanıyan herhangi bir delil de bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu anlamı Kur'ân'a isnat etmek keyfilik ve açık bir iftira anlamına gelir. Bu durumda söz konusu yorumu yapan kişi, Allah'ın kitabı hakkında bilgi sahibi olmadan konuşanların günahı altına girer.³ İşari yorum, yüce Kur'ân'ın lafzından anlaşılan zâhir anlamla çelişmesi durumunda kabul edilemez. Zâhir tefsiri ihmal ederek yalnızca bâtinî yorumu onun yerine ikame etmek, ilmî ve dinî bakımdan caiz değildir. Zira zâhiri ihlâl ederek bâtına ulaşmak mümkün değildir. Zâhirle çelişen her bâtinî anlam reddedilmiştir.⁴

2- Bir ayete dair yapılan işari yorumun başka bir ayet veya hadiste yer alan şer'î bir delille desteklenmesi gerekir. Yorumun doğruluğunu destekleyen, başka bir yerde lafzî veya zâhirî bir şahidi bulunmalıdır. Şayet böyle bir destekleyici unsur mevcut değilse, bu yorum, Kur'ân'a delilsiz bir şekilde nispet edilen iddialardan biri olur ve bu tür iddialar kabul edilemez.⁵

3- İşârî yorumun, zâhir anlamı bütünüyle dışlayarak, sadece kendisinin murad olunan tek anlam olduğu iddiasında bulunulmaması gerekir.⁶ Böyle bir iddia zahiri ortadan kaldıracığı ve dahası diğer yorumları dışlayacağı için geçersiz sayılmıştır.

4- İşârî yorumun ne şer'î delillere ne de aklî ilkelere aykırı olmamalıdır.

5- Yorum, Kur'ân'ın nazmına ve resm-i osman yazılmış resmü'l-muşhaf'a uygun olmalıdır. Nitekim daha önce de değinildiği gibi, Şeyhü'l-İslâm Sirâcüddîn el-Bulkînî'ye (ö. 805/1403) bir kimsenin şu ayet hakkında sorduğu fetvada bu ilkeye dikkat çekilmiştir:

---

³Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fi usûli's-şerî'a*, thk. Meşhûr b. Hasan Âl Selmân (Huber: Dâru İbni 'Affân, 1. bs., 1417/1997), III:394; Fethi Ahmed Polat, "Dirâyet Ağırıklı Tefsirler" Mehmet Âkif Koç (ed.), Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihi, 5. Bölüm: (Ankara: El Kitabı Yayınları, 2021), 206.

⁴ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân* II:58,155; Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fađl İbrâhîm (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-'âmme li'l-Kitâb, 1394/1974), II:488.

⁵ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, III:394.

⁶ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, II:58; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 2. bs., 1996), II:437.

“Allah’ın izni olmadan O’nun katında kim şefaât edebilir?” (el-Bakara 2/255). Bu kişi, ayette geçen “مَنْ ذَلَّ” ifadesini “من ذلَّ” (yani: kim zelil ederse), “الذي” kelimesini nefse işaret eden bir zamir, “يشف” fiilini ise “şifâ”dan türeyen bir cevap olarak, “ع” harfini ise “vahyin emredildiği” anlamında bir emir olarak yorumlamış; bu yorumu üzerine Bulkîî (ö. 805/1403) onun zındık olduğuna hükmetmiştir.”⁷

6- Yapılan işari yorum, makul ve kabul edilebilir olmalı; aşırı uzak ve akıldan uzak saçma bir te’vil olmamalıdır.⁸

---

⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân*, II:486.

⁸ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, II:58.

I. BÖLÜM:

TÜSTERÎ'NİN HAYATI İLMİ - TASAVVUFİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. İsmi, Künyesi, Doğum Yeri ve Tarihi

Künyesi Ebû Muhammed olan Sehl b. Abdullah b. Yûnus b. Îsâ b. Abdullah b. Râfi' et-Tüsterî, hicrî 3. asırda yaşamış meşhur sûfilerden biridir. Tüsterî, hicrî 200 veya 201 yılında, Fars'ın güneybatısında yer alan Hûzistan bölgesindeki Tüster (diğer adıyla Şûşter) kasabasında dünyaya gelmiştir.⁹ Doğum tarihi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer alsa da genel kanaat onun 200/815'li yılların başlarında doğduğu yönündedir. Günümüz araştırmacılarının bir kısmı ise Tüsterî'nin 203/818 yılında doğmuş olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirtmektedir.¹⁰ Nitekim İbn Hallikân, İbnü'l-Esîr'den naklen Tüsterî'nin 200/815 yılında doğduğuna dair bir başka rivayeti de aktarmaktadır.¹¹ Böwering de bu hususta 203/818 tarihini tercih etmektedir.¹²

1.2. Yetiştirilmesi, Eğitimi ve Terbiyesi

Tüsterî'nin ailesi hakkında, bir oğlunun olduğu bilgisi dışında ayrıntılı bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak hem anne hem baba tarafından mânevî bir mirasa sahip olduğu ifade edilmektedir. Baba tarafından gelen aile geleneğinde salah, vera' ve zühd gibi vasıfların öne çıktığı, annesi tarafından ise hadis rivayetiyle meşgul olan ve Eyyûb es-

---

⁹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-aşfiyâ* (Kahire/Beyrut: Mektebetü'l-Hâncî/Dârü'l-Fikr, 1996), X:190; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1977), II:30.

¹⁰ İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, t.y.), II:190; Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000), XVI:17; Muhammed Kemal Cafer, *Mine't-Türâsi'l-İslâmî: Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî* (Kahire: Dâru'l-İnsân, 1980), 10.

¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II:195.

¹² Gerhard Böwering, *The Mystical Vision of Existence in Classical Islam: The Qur'anic Hermeneutics of the Süfî Sahl at-Tustarî (d. 283/896)* (Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1980), 43.

Sahtiyânî'ye (ö. 131/748) hayranlığıyla tanınan sâlih bir dayısı olan Muhammed b. Sevvâr'ın bulunduğu nakledilmektedir.¹³

Tüsterî'nin üç yaş gibi erken bir yaşta tasavvufî tecrübe yaşamaya başlaması, anne ve babasının o küçük yaşta vefat etmiş olabileceğini akla getirmektedir. Kemâl Ca'fer de Tüsterî'nin çocukluğunu dayısının terbiyesi altında geçirmiş olmasından yola çıkarak babasının ya hayatta olmadığını ya da ruhî eğitim bakımından dayısı kadar etkin bir konumda bulunmadığını ileri sürmektedir.¹⁴

Tüsterî, o döneme dair şunları nakletmektedir:

“Daha üç yaşındayken kalkar ve sabaha kadar uyumayan dayım Muhammed b. Sevvâr'ın nasıl namaz kıldığını izlerdim. O da bana, ‘Git uyu, çünkü sen kalbimi meşgul ediyorsun,’ derdi.¹⁵” *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da bu rivayetin devamında şöyle denmektedir: “Bir gün dayıma, çok zor bir hâl içinde olduğumu, sırrımı Arş'ın önünde secde ederken gördüğümü söyledim. Dayım da bana, ‘Bunu sakın kimseye söyleme, bu hâli gizli tut,’ dedi.”¹⁶ Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde ise şu ilave bulunmaktadır: “Bir gün dayım bana, ‘Seni yaratan Allah'ı zikretmek istemez misin?’ diye sordu. ‘İsterim, fakat nasıl zikredeceğim?’ dedim. Şöyle dedi: ‘Yatağına girdiğinde sağa sola dönerken dilini oynatmadan kalbinle üç kere (الله معي، الله ناظري، الله شاهدي) “Allah benimle beraberdir. Allah bana nâzırdır. Allah bana şahittir.” de.’ Üç gün buna devam ettim ve durumu kendisine bildirdim. Bu defa, ‘Her gece yedi defa tekrar et’ dedi. Bunu da yaptım. Daha sonra on bir defaya çıkardı. Sonunda kalbim bu zikre alıştı ve bundan haz almaya başladım.”¹⁷

Tüsterî, çocuk yaşta mektebe gönderilmiş; ancak himmet ve gayretinin dağılmasından endişe ettiği için hocasına, “Her gün bir saat ders aldıktan sonra dönmeme

¹³ Cafer, *Mine't-Türâsi'l-İslâmî*, 10.

¹⁴ Cafer, *Mine't-Türâsi'l-İslâmî*, 10.

¹⁵ Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd (Kahire: Dâru'l-Ma'rif, 1989/1409), 65.

¹⁶ Feridüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014), 389.

¹⁷ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 65.

izin verin,” demiştir. Bu şekilde devam ettiği eğitim sürecinde altı veya yedi yaşında Kur’ân’ı ezberlemiştir. On iki yaşına kadar sadece arpa ekmeğiyle oruç tutmuştur.¹⁸

Tüsterî, on üç yaşlarında iken (yaklaşık 216/831), zihnini meşgul eden önemli bir meseleye cevap bulmak maksadıyla önce Basra’ya, ardından Abadan’a gitmiştir. Bu seyahatini şu şekilde anlatır: “On üç yaşındayken zihnimi meşgul eden bir mesele sebebiyle ailemden beni Basra’ya göndermelerini istedim. Buradaki âlimlere meseleyi sordum fakat tatmin edici bir cevap alamadım. Daha sonra Ebû Habîb Hamza b. Abdullah el-Abadânî adıyla tanınan bir zâtlâ görüşmek için Abadan’a geçtim. Sorumu sordum ve cevabımı aldım. Bu zâtın yanında bir müddet kalıp âdâbıyla ediplenerek ilminden faydalandım, sonra tekrar Tüster’e döndüm.”¹⁹

1.3. Tüster’e Dönüşü ve İnzivâ Hayatı

Sehl b. Abdullah, Abadan’dan döndükten sonra Tüster’e yerleşmiştir. Bu dönemde yaptığı riyâzetleri şu ifadelerle anlatır: “Sadece bir dirhemlik arpa ile yetinecek kadar gıdamı azalttım. Bu arpa öğütülüyor ve benim için pişiriliyordu. Her gece seher vakti, bir vukıyye saf ve katıksız arpa ekmeği ile tuzsuz ve sade bir şekilde iftar ederdim. Bu bir dirhem arpa bana bir yıl yeterdi. Daha sonra sırasıyla üç, beş, yedi ve yirmi beş gecede bir iftar etmeye başladım. Bunu yirmi yıl boyunca devam ettirdim. Ardından senelerce yeryüzünde seyahat ettim.²⁰ Sonra tekrar Tüster’e döndüm ve geceleri sabaha kadar ibadetle geçirdim.”

Tüsterî, Abadan dönüşü sonrası Tüster’de yirmi yıl kadar kalmış, ardından Hicaz’a doğru bir yolculuğa çıkmıştır.²¹

¹⁸ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 401; Abdülhalîm Mahmûd, *eş-Şeyhü'l-Emîn Abdullah et-Tüsterî* (Kahire: [Yayınevi belirtilmemiş], 1984), 15-18.

¹⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 400.

²⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 401; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 390.

²¹ A. Subhi Furat, "Sehlü't-Tüsterî", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966), X: 322-324.

1.4. Haccı ve Zünnûn el-Mısırî ile Karşılaşması

Tüsterî, mal varlığını tasadduk ederek Mekke'ye hac için yola çıkmış, bu yolculuğu sırasında Küfe'ye de uğramıştır.²² Hac sırasında Mekke'de Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859) ile karşılaşmış ve onunla bir süre sohbet etmiştir.²³

Zünnûn'un Irak ziyareti ve Sâmerâ'daki muhâdaratı sebebiyle bu görüşmenin Basra'da gerçekleşmiş olabileceği de ileri sürülmektedir.²⁴ Sehl b. Abdullah'ın, Zünnûn'un vefatını Basra ve Bağdat'ta duyulmadan önce hissettiği ve bu olayla birlikte tasavvufi konuşmalara başladığı rivayet edilir.²⁵

1.5. İrşad Faaliyetleri ve Sürgün Dönemi

İmam Tüsterî, hocası Zünnûn el-Mısırî'nin vefatının ardından irşad faaliyetlerine ve tasavvufi konuşmalarına başlamıştır. Tüsterî'ye nispet edilen tasavvufa dair ilk sözlerinden biri şu şekildedir: “Allah Teâlâ, nefsinin hevâsına uyarak şehvetlere dalan kimselerin iyiliklerini iptal etmez ve cûd u keremiyle onları hasenâttan mahrum bırakmaz. Ancak sıddıkların kalplerinde buldukları vecd türünden bir hâli, onların kalplerinde bulmalarına izin vermez. Zira Allah Teâlâ, şehvetlere dalan kimseye kalbî mevâcidden bir şey vermek hususunda gayretli ve onurludur. Ancak helâlden doğan zaruret hâlleri bu durumun dışındadır.” Bu sözü işiten İbrahim, Tüsterî'ye hayretle, “Kardeşim, hayırdır; bu da ne demek?” diye sormuş, Tüsterî ise, “Bu bana lazım olan bir haktır.” diye cevap vermiştir. İbrahim'in, “Nedir bu lazım gelen hak?” sorusuna karşılık Tüsterî, “Zünnûn öldü.” demiştir. İbrahim'in “Ne zaman?” sorusuna ise “Dün.” cevabını vermiştir.²⁶

---

²² Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 391.

²³ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, X:190; Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *İlk Zâhid ve Süfîler: Tabakâtu's-Süfîyye*, çev. Abdurrezzâk Tek (Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2018), 119.

²⁴ Cafer, *Mine't-Türâsi'l-İslâmî*, 26.

²⁵ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 392.

²⁶ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, X:193.

Bu dönemde, meşhur sûfi Hallâc-ı Mansûr'un da Tüster'de iki yıl boyunca Tüsterî'nin müridi olduğu nakledilmektedir.²⁷

Tüsterî'nin ilmi ve derin içtihadı, bazı çevrelerce eleştirilmiştir. Özellikle onun, “Tevbe kulun üzerine her nefeste farzdır.” sözü, bir âlim tarafından bid‘at olarak değerlendirilmiş ve bu âlim, Tüsterî’yi tekfir ederek halkı ona karşı kışkırtmıştır. Bu durum üzerine halk, Sehl’e saldırmış o da Tüster’den ayrılarak Basra’ya gitmek zorunda kalmıştır.²⁸

Tüsterî'nin Basra’ya yerleşmesi, 262/876 yılında meydana gelen ve “Zenc İsyanı” olarak bilinen siyasî karışıklıklarla aynı döneme rastlamaktadır. Ancak onun bu dönemde Tüster’i siyasi baskı sonucu değil, daha çok kendi iradesiyle terk ettiğini, dolayısıyla bu göçün bir sürgün ya da zorunlu hicret olarak değerlendirilmesinin zayıf bir ihtimal olduğunu düşünmekteyiz.²⁹

1.6. Vefatı ve Kabri

Kaynaklarda Sehl et-Tüsterî'nin vefat tarihiyle ilgili farklı rivayetler yer almaktadır. Sülemî (ö. 412/1021), hicrî 283 ve 293 yılları olmak üzere iki farklı tarih zikretmiş; bunlardan hicrî 283 yılının daha doğru olduğunu belirtmiştir.³⁰ Aynı şekilde İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) ve İbn İmâd (ö. 1089/1679) da onun vefatını hicrî 283 (m. 896) yılına tarihlemektedir.³¹

²⁷ Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), XV: 377-379.

²⁸ Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma': İslâm Tasavvufu*, terc. H. Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 748.

²⁹ Böwering, *The Mystical Vision of Existence in Classical Islam*. 43-44; Cafer, *Mine't-Türâsi'l-İslâmî*, 24.

³⁰ Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfîler Tabakâtu's-Sûfiyye*, 119.

³¹ İzzüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ebü'l-Fedâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), VII: 335; Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), II: 182.

Bununla birlikte, Tüsterî'nin uzun süre Basra'da ikamet ettiği ve hicrî 273 yılında orada vefat ettiğine dair başka bir rivayet de mevcuttur.³² Kemal Cafer, onun 283/896 yılında seksen yaşında vefat ettiğini nakleder. Bu bilgi, Tüsterî'nin 203/818 yılında doğduğuna dair rivayetlerle de örtüşmektedir.³³

Tüsterî'nin Basra'da vefat ettiğine dair rivayetler daha güçlüdür.³⁴ Nitekim tefsirinde geçen bir ifadede, onun "hâmid olarak yaşadığı ve garip olarak (gurbette) Basra'da vefat ettiği" belirtilmiştir.³⁵ Yalnızca İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401), "Sehl'in Tüster'de vefat ettiğini zannediyorum." demiştir;³⁶ ancak kendisinin de belirttiği üzere bu, yalnızca bir tahminden ibarettir.

Sehl b. Abdullah, vefat ettiği şehir olan Basra'da defnedilmiştir. İbn Battûta (ö. 770/1369), *Seyahatnâme*'sinde, Basra'daki eski sur içinde ziyaret ettiği kabirler arasında Tüsterî'nin kabrini de zikretmiştir. Bu kabirlerin üzerinde isimlerin yazılı olduğu sandukaların bulunduğunu da ifade eder.³⁷

Ancak Abdulhalik Bakırcı, TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki makalesinde, günümüzde Tüsterî'nin mezarından herhangi bir alâmetin kalmadığını belirtmektedir.³⁸ Buna rağmen Basra halkının mezarın yerini hâlâ bildiği ve İbn Battûta'nın aktardığı şekilde ziyaretin devam ettiği nakledilmektedir.³⁹

³² İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l âyan*, II:430.

³³ Cafer, *Mine't-Türâsi'l-İslâmî*, 10.

³⁴ Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 77.

³⁵ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 77.

³⁶ İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, 233.

³⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr (Rihletü İbn Battûta)* (Rabat: Akademiyetü'l-Memleketi'l-Mağribiyye, 1417/1997), II:15.

³⁸ Abdülhalik Bâkır, "Basra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), V: 108-111.

³⁹ İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta*, II:15.

1.7. İlmî ve Tasavvufî Şahsiyeti

Ebû Muhammed künyesiyle tanınan Sehl et-Tüsterî, kelâm ve tefsir gibi ilimlerde bilgi sahibi olmakla birlikte, daha çok sûfî kimliğiyle tanınmış bir zâttır. Dayısı Muhammed b. Sevvâr'ın gözetiminde henüz üç yaşında kalbî zikir ile başladığı tasavvufî hayatını; nafîle ibadet, halvet, uzlet ve riyâzete sürdürmüştür. Aynı zamanda, dönemin yaygın ilimlerini de tahsil etmiş; küçük yaşlarda başladığı ilim yolculuğunda, henüz altı-yedi yaşlarındayken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Zâhir ulemâsı onun hakkında “şeriat ile hakîkatin arasını o telif etmiştir” şeklinde övgü dolu ifadelerde bulunmuştur.⁴⁰

Tüsterî'nin dayısı Muhammed b. Sevvâr, İbn Hacer el-Askalânî tarafından makbul sayılan bir râvî olup Hz. Peygamber'den senedli hadis rivayet etmiş;⁴¹ İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Sevbân ve Câbir b. Abdillâh gibi sahâbîlerden de hadis nakletmiştir.⁴² Tüsterî, sözlerinde Hz. Peygamber'in hadislerine sıkça yer vermiş; bazı Kur'ân âyetlerini hadislerle tefsir etmiş ve kendisine sorulan hadis metinlerini açıklamıştır.⁴³

Tüsterî, yalnızca dinî ilimlerle değil, müspet ilimlerle de ilgilenmiştir. İlmî dört ana kategoriye ayırarak din/diyânet, tıp, nücûm (astroloji) ve kimya dallarında bilgi sahibi olduğunu belirtmiştir. Bu ilimlerin olası tehlikelerine (afetlerine) de dikkat çekmiştir.⁴⁴ Kemal Cafer, Tüsterî'nin bu ilim tasnifinin, nazarî hikmetin tabîî asıllar kısmında yer alan yedi alt disiplinle örtüştüğünü ifade eder.⁴⁵ Aynı zamanda Bursevî'nin “hikmet-i bahsiyye” kavramı çerçevesinde felsefe ve kelâm ilmine Tüsterî'nin oldukça aşina olduğunu, bu ekolde “fikir ile zevkin” birlikte yer aldığını ve onun, hakikatin kavranmasında vicdan ve basireti esas alan bir yöntemi benimsediğini ileri sürmektedir.⁴⁶

⁴⁰ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 388.

⁴¹ Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Halep: Dâru'r-Reşîd, 1986), I: 482.

⁴² Hazret-i Peygamberden hadis rivayetleri için bkz. Tüsterî, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 15, 20, 21, 23, 24.

⁴³ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 15, 20, 21, 23, 24.

⁴⁴ Cafer, *Mine't-Türâsi'l-İslâmî*, 63.

⁴⁵ Cafer, *Mine't-Türâsi'l-İslâmî*, 46- 47.

⁴⁶ Cafer, *Mine't-Türâsi'l-İslâmî*, 43- 44.

Tüsterî, bu ilimlerin yanı sıra tabiplik ve ilaç yapımı konusunda da bilgi sahibidir. Onun bu bilgi birikimini Zünnûn el-Mısrî'den aldığı söylenebilir. Nitekim Zünnûn el-Mısrî hakkında kaynaklarda, derin bir bâtinî bilgiye sahip olmasının yanı sıra, felsefe ve kimya konularında da ileri düzeyde bilgi sahibi olduğu aktarılmaktadır. Bazı tarihçiler, Zünnûn'u felsefeci olarak nitelendirmiş; kimya ilmindeki derecesini Câbir b. Hayyân mertebesinde görmüşlerdir.⁴⁷

1.8. Tarîkta, İtikatta ve Amelde Mezhebi

İbnü'l-İmâd (ö.1089/1679), *Şezerâtü'z-Zeheb* adlı eserinde Sehl et-Tüsterî'nin tarîkını Melâmiyye tarîkına benzetmiştir.⁴⁸ Nefisle mücadele, amelleri gizleme, ihlâsı gerçekleştirme gibi erken dönem Melâmetîliğin ayırt edici vasıflarını taşıması sebebiyle, Tüsterî çoğunlukla Zünnûn el-Mısrî (ö.245/859), Hakîm et-Tirmizî (ö.320/932), Cüneydi Bağdâdî (ö.297/909), Ruveym b. Ahmed (ö.303/915), Hallâc-ı Mansûr (ö.309/922), Semnûn el-Muhibb (ö.298/911), Ebû Ali er-Rûzbârî (ö.322/934), Dükkî (ö.360/971) ve Ali b. İbrâhim el-Husrî (ö.371/981) gibi sûfilerle birlikte melâmî meşrepli sûfiler arasında sayılmıştır.⁴⁹

Bununla birlikte, bâtinîliğe özgü bazı terim ve te'villerin Sünnî tasavvuf düşüncesine Sehl et-Tüsterî aracılığıyla dâhil olduğu da ileri sürülmektedir. “Hakikat-i Muhammediyye”, “ebdâl”, “evtâd” gibi kavramların tasavvuf terminolojisine ilk kez onun tarafından kazandırıldığına dair görüşler mevcuttur.⁵⁰

Fıkıh mezhebi konusunda ise bazı çağdaş araştırmacılar Tüsterî'nin Hanefî mezhebine mensup olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak Maliki mezhebine bağlı olma

⁴⁷ Cafer, *Mine't-Türâsi'l-İslâmî*, 45- 46.

⁴⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, II:183.

⁴⁹ "Melâmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), XXXV: 25-29.

⁵⁰ Mustafa Öztürk, "Sehl et-Tüsterî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), XXXVI: 321-323; Kâmil Mustafa eş-Şeybî, *es-Sıla beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1969), 461.

ihtimali, özellikle yaşadığı coğrafya ve çağdaşlarının mezhebî eğilimleri dikkate alındığında daha kuvvetli görünmektedir.⁵¹

İtikadî alanda ise Tüsterî, ehl-i sünnet akidesine bağlı kalmıştır. Tasavvuf anlayışını da ehl-i sünnet çizgisi dâhilinde geliştirmiştir. Hayatının her döneminde ehl-i sünnet inancını savunmuş, bu doğrultuda fikir beyan etmiştir.

Kendisine “Bir kişinin ehl-i sünnet ve'l-cemaat üzere olup olmadığı nasıl anlaşılır?” sorusu yöneltildiğinde şu şekilde cevap vermiştir:

“Cemaatin içinde bulunmak, Peygamber’in ashabına sövmek, bu ümmetle savaşmamak, kaderi yalanlamamak, iman konusunda şek ve şüpheyeye düşmemek, ehl-i kiblede ölen bir kimsenin cenaze namazını kılmak, iki ayağı mesh etmeyi terk etmemek, adaletli olsun ya da olmasın her imamın arkasında cemaatle namaz kılmakla bilinir.”⁵²

Bu beyan, klasik ehl-i sünnet tavrının açık bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir.

1.9. Hocaları

Sehl et-Tüsterî'nin hocaları arasında başta dayısı Muhammed b. Sevvâr olmak üzere Ebû Habîb Hamza b. Abdullah el-Abbâdânî ve Zünnûn el-Mısırî zikredilir. Ayrıca dayısı aracılığıyla Süfyân es-Sevrî, Ebû Amr b. Alâ, Mâlik b. Dînâr, Süfyân b. Uyeyne, Eyyûb es-Sahtiyânî ve Ma'rûf-i Kerhî gibi dönemin önemli isimleri de hoca silsilesinde yer alır.⁵³

⁵¹ Öztürk, "Sehl et-Tüsterî", XXXVI: 321-323.

⁵² Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâî, *Şerhu uşûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, thk. Ahmed Sa'd Hamdân (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1402/1982), I: 182-183.

⁵³ Furat, "Sehl-üt-Tüsterî", DİA, X:324.

1.9.1. Muhammed b. Sevvâr

Tüsterî, küçük yaşlardan itibaren dayısı Muhammed b. Sevvâr'ın gözetiminde büyümüş ve yetişmiştir.⁵⁴ Basralı olan Muhammed b. Sevvâr, haccı esnasında Eyyûb es-Sahtiyânî'yi (ö.131/749) gördüğünü ifade etmiştir. Tüsterî'nin tefsirinde aktarıldığına göre; Süfyân b. Uyeyne (ö.198/814), Ebû Âsım en-Nebîl (ö.212/828), İbn Ebî Zi'b (ö.159/776), Süfyân es-Sevrî (ö.161/778), Ukayl b. Hâlid el-Eylî(ö.144/761), Mâlik b. Dînâr (ö.131/748) ve Ma'rûf b. Ali (ö.200/815) gibi isimlerden hadis almıştır. İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449) tarafından makbul bir râvî olarak kabul edilmiştir.⁵⁵

Tüsterî, dayısından Kur'ân âyetlerinin tefsirine dair birçok hadis ve görüş almıştır. Kemal Cafer, Tüsterî'nin ilmi meselelerde âlimlerle tartışmalara katılacak düzeye geldiği zamana kadar Muhammed b. Sevvâr'ın hayatta olduğunu ifade eder.⁵⁶ Abdülhalîm Mahmud da Tüsterî'nin henüz on bir yaşındayken devrin âlimlerinin cevap veremediği sorulara cevap verdiğini kaydeder.⁵⁷

1.9.2. Ebû Habîb Hamza b. Abdullah el-Abbâdânî

Abbâdân'da yaşayan zâhid ve mu'tekif bir sûfidir. Hayatına dair kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte, döneminde Basra ulemâsı tarafından tanınan bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Tüsterî'nin, on üç yaşında kafasını kurcalayan bir meseleye çözüm bulmak üzere Tüster'den ayrılmasına sebep olan soruya tatmin edici cevabı veren şahıstır.

---

⁵⁴ Ebû'l-Fazl Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1414/1993), 9:209; Yûsuf b. Zekî Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1992), XXV:332.

⁵⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I: 482.

⁵⁶ Cafer, *Mine't-Türâsi'l-İslâmî*, 43.

⁵⁷ Abdülhalîm Mahmûd, *eş-Şeyhü'l-Emîn Abdullah et-Tüsterî*, 26.

Tüsterî, onun için “racül” yani "adam" ifadesini kullanırken,⁵⁸ İbnü'l-Arabî (ö.543/1148) “şeyh” nitelemesini yapar.⁵⁹ Tüsterî, tasavvufî hayatının ilk evrelerini anlattığı tahkiyesinde dayısı Muhammed b. Sevvâr ile birlikte Ebû Habîb’i de zikretmiştir. Bu durum, onun üzerinde bıraktığı derin etkiyi göstermektedir. Tüsterî, Ebû Habîb’in kendisine verdiği cevabı “bâtınını tenvir etmesini bilen birinden alınan cevap” olarak yorumlamıştır.⁶⁰

Tüsterî, bu cevap üzerine onun hizmetine girmiş, ondan ilim ve edep öğrenmiştir. Ebû Habîb, hikmetli sözleriyle tanınan, örnek alınacak bir mürşid olarak anılmıştır. Tüsterî ile arasında şeyh-mürîd ilişkisi olduğu açıktır.⁶¹ Nitekim “Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; O, hayy ve kayyûmdur”⁶² âyetinin tefsirinde, Abbâdân’da bir Kadir Gecesi bu âyeti gökyüzünde doğudan batıya doğru yeşil bir nurla yazılı olarak gördüğünü nakleder.⁶³ Bu keşfin, Ebû Habîb’in hizmetinde bulunduğu sırada gerçekleşmiş olması muhtemeldir.

1.9.3. Zünnûn el-Mısırî

Hicrî 155 (772) yılında Mısır’ın İhmîm (Ahmîm) şehrinde doğmuş olup Nûbe asıllı olduğu da rivayet edilir. Asıl adı Sevbân’dır.⁶⁴ Zünnûn (balık sahibi) lakabını alışına dair Ferîdüddin Attâr şu rivayeti nakleder: Bir gemi yolculuğunda, mücevheri kaybolan bir tüccarın eşyaları arasında bulunamayınca suçlanan Sevbân, Rabbine dua eder. Ardından

⁵⁸ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 401.

⁵⁹ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999), III :32.

⁶⁰ Mustafa el-Arûsî, *Netâicü'l-efkâri'l-kudsiyye fî beyâni meânî Şerhi'r-Risâleti'l-Kuşeyriyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007), I: 171.

⁶¹ Arûsî, *Netâicü'l-Efkâri'l-Kudsiyye*, I: 171.

⁶² el-Bakara 2/255

⁶³ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 37.

⁶⁴ Necdet Tosun, "Zünnûn el-Mısırî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), XXXXI: 575-576.

denizde birçok balık belirir, her birinin ağzında bir mücevher vardır. Sevbân bu olaydan sonra “Zünnûn” olarak anılmaya başlanır.⁶⁵

Zünnûn, Suriye, Mekke ve Yemen’e seyahatler gerçekleştirmiş, burada İmam Mâlik, Süfyân b. Uyeyne, Leys b. Sa’d ve Fudayl b. İyâz gibi âlimlerden hadis rivayet etmiştir. Hicrî 245 (859) yılında vefat etmiştir.⁶⁶

Tüsterî’nin, hicrî 219 (834) yılında henüz on altı yaşındayken hac ziyareti sırasında Zünnûn el-Mısırî ile tanışıp sohbet ettiği ve bu esnada şeyh-mürîd ilişkisinin kurulduğu rivayet edilir. Bu tarihte Zünnûn’un altmış yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir. Sonraki dönemlerde de ya doğrudan görüşerek ya da öğrencileri aracılığıyla irtibatlarını sürdürmüşlerdir.⁶⁷ Tüsterî’nin tasavvuf dışındaki tıp, kimya ve felsefeye olan ilgisinin, Zünnûn el-Mısırî ile kurduğu bu irtibatla açıklanması mümkündür.⁶⁸

1.10. Tâlebeleri

1.10.1. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Sâlim (ö. 297/909)

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî’nin en yakın talebelerinden biridir ve başka hiçbir şeyhe intisap etmemiştir. Mücâhede ehli olarak bilinen İbn Sâlim, hocasının sözlerini hıfz etmiş ve onun çizgisinden ayrılmamıştır. Basra’da hem kendisine hem de oğlu Ebû’l-Hasan’a intisap eden müritleri olmuştur. Kendisinin ifadesine göre, Tüsterî’ye altmış yıl hizmet etmiştir.⁶⁹

---

⁶⁵ Ferîdüddîn Attâr en-Nîsâbü’rî, *Tezkiretü’l-evliyâ’*, thk. Menâl Abdülazîz (Kahire: el-Hey’etü’l-Mısriyyeti’l-Âmme li’l-Kitâb, 2006), I: 327

⁶⁶ Sülemî, *İlk Zâhid ve Süfîler Tabakâtu’s-Süfîyye*, 44.

⁶⁷ Cafer, *Mine’t-Türâsi’l-İslâmî*, 29; Enver Ören, "Sehl b. Abdullah Tüsterî", *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 1998), VI: 234.

⁶⁸ Cafer, *Mine’t-Türâsi’l-İslâmî*, 29.

⁶⁹ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Târih*, 6:466; Sülemî, *İlk Zâhid ve Süfîler Tabakâtu’s-Süfîyye*, 264; Ebû Nu’aym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, X:378. Tüsterî, *Tefsîru’l-Kurâni’l-Azîm*, 162; İbnü’l-Mülakkın, *Tabakâtu’l-Evliyâ*, 235.

1.10.2. Ebû'l-Hasan ez-Zâhid Ahmed b. Muhammed b. Sâlim el-Basrî (ö. 360/970-71)

Ebû Abdillâh İbn Sâlim'in oğludur. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö.430/1038), onun da babası gibi Sehl'in yolunu izlediğini, kendisinin bu silsileye yetiştiğini ve ona intisap eden arkadaşlarının bulunduğunu nakletmektedir.⁷⁰ Tüsterî'nin yanında babasıyla birlikte bulunmuş, uzun bir ömür sürmüş ve onun vefat eden son talebesi olmuştur. Sâlimiyye ekolünün kurucusudur ve Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) şeyhidir. Ancak bazı görüşlerinin ehl-i sünnet anlayışına muhalif olduğu da ifade edilmektedir.⁷¹

1.10.3. Ebû Muğîs Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc (244/858–309/921)

Tüsterî'nin en meşhur talebesidir. On altı yaşında tasavvuf yoluna adım atmış ve ilk hocası olarak Sehl et-Tüsterî'nin tedris halkasına katılmıştır. İki yıl boyunca onun hizmetinde bulunmuştur.⁷² Kemal Cafer, Hallâc'ı "üstadının öğretilerini yansıtan bir ayna" olarak tanımlar. Nitekim visâl orucu ve iki rekâta hatim gibi zühdî uygulamalarıyla hocasını takip etmiştir.⁷³ Louis Massignon, hicrî 260–262 yıllarında Tüsterî sürgün edildiğinde Hallâc'ın onunla birlikte gitmediğini ileri sürerken,⁷⁴ Cebecioğlu ise hocasıyla birlikte Basra'ya gittiğini kaydeder.⁷⁵

⁷⁰ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, X:378.

⁷¹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, X:378; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, IV:318.

⁷² Louis Massignon, *La Passion de Hallâj: Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*, çev. İsmet Birkan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006); Yaşar Nuri Öztürk, *Aşk ve Hak Şehidi Hallac-ı Mansûr ve Eserleri* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1996), 60-61; Ethem Cebecioğlu, "Hallâc-ı Mansûr", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (1996): 329-350.

⁷³ Cafer, *Mine't-Türâsi'l-İslâmî*, 35-36.

⁷⁴ Massignon, *La Passion de Hallâj: Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*, 108.

⁷⁵ Cebecioğlu, "Hallac-ı Mansûr", *Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 333-334.

1.10.4. Hasan b. Ali b. Halef Ebû Muhammed el-Berbehârî (ö. 329/940–41)

Tüsterî ile tanışmış ve onun döneminde yaşamış meşhur Hanbelî zahirî âlimlerdendir. Ahmed b. Hanbel'in öğrencisidir ve Irak'ta Hanbelî mezhebinin önde gelen şeyhlerinden biri olarak tanınır. Mervezî'nin ve Sehl b. Abdullah'ın ders halkalarına katılmıştır.⁷⁶ Berbehârî zaman zaman Sehl'in sözlerini öğrencilerine ve arkadaşlarına aktarmış ve bunlarla delil getirmiştir.⁷⁷

1.10.5. Ebû Yakub İshak b. Muhammed en-Nehrecûrî (ö. 332/944)

Tüsterî'nin önemli talebelerinden biridir. Hakkında detaylı bilgi kaynaklarda sınırlı olmakla birlikte, tasavvuf tarihinde yer almış mühim sûfiler arasında anılmaktadır.

1.10.6. Ebû Hamza Muhammed b. İbrahim es-Sûfî (ö. 269/882)

Basra çevresinde tasavvufî etkinlikleriyle tanınmış ve Sehl et-Tüsterî'den ders almış sûfilere biridir.

1.10.7. Ömer b. Vâsıl el-Anberî

Tüsterî'nin Basra'daki yakın talebelerinden biridir. Zaman zaman geceleri hocasının yanında kalmış ve ondan birebir ders almıştır. Sehl'e çeşitli sorular yönelmiş ve başkalarından edindiği bilgileri onunla paylaşmıştır. Tüsterî'nin tefsirinde on yerde Ömer b. Vâsıl'ın sözleri yer almakta olup, bunların bazıları Sehl'den yaptığı nakillerdir.⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), *Târîhu Bağdad* adlı eserinde onun Basralı olduğunu düşündüğünü, fakat gerçekte Bağdat'ta yaşayıp orada Sehl'den rivayetlerde bulunduğunu

---

⁷⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, IV:158; Ebü'l-Hasen İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), II:18; Ahmet Saim Kılavuz, "Berbehârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), V:476.

⁷⁷ Cafer, *Mine't-Türâsi'l-İslâmi*, 39- 40.

⁷⁸ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 43, 44, 49, 73, 129, 134, 170, 174, 175, 188.

belirtir.⁷⁹ Zehebî (ö.748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'da Tüsterî'nin hikâyelerini anlatan sûfilerin başında onun ismini zikreder.⁸⁰

1.10.8. Ebû Muhammed el-Cerîrî (ö. 321/933)

Tüsterî'nin manevi halkasında yer almış sûfilerdendir. Tasavvuf geleneği içerisinde önemli bir halkayı temsil eder.⁸¹

1.10.9. Ebû Bekir es-Siczî (Muhammed b. el-Eş'as el-İstahrî)

Tam adıyla Ebû Bekir Muhammed b. el-Eş'as b. Temîm b. Muhâcir ez-Zamân es-Siczî, Sehl b. Abdullah'ın öğrencisidir ve özellikle onun tefsirini rivayet etmesiyle tanınır. *Tefsîr*'in elimizdeki versiyonunun bugüne ulaşmasını sağlayan râvîdir. Eserin mukaddimesinde, “(H. 275/888 yılında) Sehl'in şöyle dediğini duydum” ifadesiyle başlar. Tefsirin çeşitli bölümlerinde “Ebû Bekir der ki...” gibi cümlelerle, onun ilk ve güvenilir râvî olduğu açıkça görülmektedir.⁸²

1.11. Tüsterî'ye Nispet Edilen Eserler

Kaynaklarda Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'ye birtakım eserler nispet edilmiştir. Bu bağlamda, İbnü'n-Nedîm, Tüsterî'ye *Dekâ'iku'l-Muhibbîn*, *Mevâ'izu'l-Ârifîn* ve *Cevâbātu Ehli'l-Yaqîn* adlı üç eser atfetmiştir.⁸³ Ancak Kelâbâzî, Tüsterî'yi “eser yazan

⁷⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medînetü's-selâm*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004), XI: 220-221.

⁸⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût ve diğerleri, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 9. bs., 1413/1993), XIII: 330.

⁸¹ Mustafa Kara, "Ebû Muhammed el-Cerîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), X: 190.

⁸² Tüsterî, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 19, 22, 23, 27, 34, 37, 43.

⁸³ Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist fî ahbâri'l-ulemâi'l-musannifîne mine'l-kudemâi ve'l-muhaddisîn ve esmâi kütübihim* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 263.

sûfiler” arasında zikretmezken,⁸⁴ Hücûvîrî onu *Âdâbü'l-Mürîdîn* türü eser kaleme alan sûfiler arasında sayar.⁸⁵

Öte yandan, Cüneyd-i Bağdâdî'nin *Kitābu'l-Mîsāk* adlı risalesine ait bir yazma nüshada, Tüsterî'nin de aynı isimde bir esere sahip olduğuna dair bir not yer almaktadır. Bu not, risalenin kâtibi tarafından düşülmüştür.⁸⁶

Tüsterî'ye nispet edilen bir diğer eser ise *Kitābu'l-Mu'āraza ve'r-Red 'alā Ehli'l-Fıraḡ ve Ehli'd-De'āvī fi'l-Aḥvāl'* dir. Bu risale, Brockelmann tarafından Ebû'l-Kāsım Abdurrahman b. Muhammed es-Saḡallî'ye nispet edilmiştir⁸⁷ ve M. Kemal Cafer'in tahkikiyle 1980 yılında yayımlanmıştır. Eser, doğrudan Tüsterî'ye ait bir sözle başlamakta; ardından Saḡallî'nin şerhi gelmektedir ve bu yapı, eserin tamamında devam etmektedir. Kaderiyye ve Mürcie gibi fırkalara ait görüşlerin yanı sıra bazı sûfi düşünceler de eserde tahlil ve tenkit konusu yapılmıştır. Bu sözlerin ilk aktarıcısının Ahmed b. Sâlim olduğu anlaşılmaktadır. Nevin Abdülhâlik Mustafa, bir makalesinde eserin tanıtım ve tahliline yer vermiştir.

Mustafa Öztürk, Tüsterî'ye nispet edilen ve günümüze ulaşan eserleri şu şekilde sıralar:

- 1- *Tefsîru'l-Ḳur'āni'l-'Azîm.*
- 2- *el-Mu'āraza ve'r-Red 'alā Ehli'l-Fıraḡ ve Ehli'd-De'āva fi'l-Aḥvāl.*
- 3- *Risāle fi'l-Ḥurūf.*
- 4- *Risāle fi'l-Ḥikam ve't-Taşavvuf.*

---

⁸⁴ Ebû Bekir Muhammed b. İshâk el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 30-31; Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 59-60.

⁸⁵ Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hücûvîrî, *Hakikat Bilgisi: Keşfü'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 400.

⁸⁶ Cüneyd-i Bağdâdî, *Kitābü'l-Mîsāk*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.), 241.

⁸⁷ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye* (Arabic translation of *Geschichte der Arabischen Literatur*), çev. Abdülhalîm en-Neccâr, (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif), IV:13

5- *Menākıbu Ehli 'l-Ḥaḡ ve Menākıbu Ehlillāh.*

6- *Laṭā'ifu 'l-Ḳaşaş fi Ḳışaşi 'l-Enbiyā'.*

7- *Maqāle fi 'l-Menhiyyāt.*

8- *Kelām (veya Kelimāt) Sehl b. Abdullah et-Tüsterî.*

Ayrıca, Tüsterî'nin sözlerinin es-Saḡallî tarafından şerhedildiği *eş-Şerḥ ve 'l-Beyān li-Mā Eşkele min Kelām Sehl* adlı eser de önem arz etmektedir.

Bununla birlikte Öztürk, bu eserlerin hiçbirinin doğrudan Tüsterî tarafından kaleme alınmadığını, bu sebeple de ona aidiyetlerinin şüpheyile karşılandığını ifade etmektedir.⁸⁸ Ancak Tuğba Başır'a göre, bu durumun ilk dönem sūfileri için bir “otantiklik” sorunu oluşturduğunu söylemek zordur. Çünkü “kitap yazmayı bir tedvin usulü olarak benimsememiş” bu döneme ait sūfilerin — Böwering'in ifadesiyle — oluşturduğu “gelenek”, en yakın öğrencileri ve takipçileri aracılığıyla sözlü olarak aktarılmış, bu söz ve görüşler ise erken dönem tasavvuf literatüründe doğruluklarına güvenilerek yer bulmuştur.⁸⁹

1.12. Tefsirle İlgili Eserler

1.12.1. Laṭā'ifu 'l-Ḳaşaş fi Ḳışaşi 'l-Enbiyā'

Arapça “kıssa” ve “nebî” kelimelerinin çoğul şekillerinden oluşan “Ḳışaşu 'l-enbiyā'” tabiri “peygamberlerin kıssaları/tarihleri” anlamına gelir. Bu başlığı taşıyan eser, bazı kusurlarına rağmen Kur'an'daki kıssaların problematik yönlerini ve içeriklerini genel hatlarıyla sunan faydalı bir giriş niteliğindedir. Ancak eserin başlığı ile içeriği arasında tam bir örtüşme yoktur.

⁸⁸ Öztürk, “Sehl et-Tüsterî”, DİA, XXXVI:323

⁸⁹ Tuğba Başır, *Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) Tasavvuf Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 29.

Kıssalar, anlatımı sağlamlaştırmak amacıyla etkili bir anlatım aracı olarak kullanılmıştır. Tüsterî de bu çerçevede kıssaların yalnızca nükte yönünü öne çıkararak işârî anlamlarına dikkat çekmiştir. Eserdeki birçok kıssa, İsrâiliyat kaynaklı rivayetlerin yanı sıra Hz. Peygamber, Hz. Ali, İbn Abbas, Mücâhid gibi sahabe ve tâbîn'e nispet edilen rivayetlerden de derlenmiştir. Tüsterî, tefsirinde bu eserden bazı kıssaları aktarmış; âyetleri zikrettikten sonra kıssaları nakletmiş ve ardından kapalı görünen yerleri açıklamıştır.

Bu eser, Kâtip Çelebi (ö.1067/1657) ve Bağdâdî (ö.1920) tarafından da zikredilmiştir.⁹⁰ M. Kemal Cafer, Kâtip Çelebi'nin bu eseri görmüş olabileceği kanaatindedir.⁹¹ Ancak eser henüz orijinal hâliyle elde edilememiştir. Fuad Sezgin'in kayıtlarına göre,⁹² Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 2004 yılında Kemâl Allâm'ın tahkikiyle *Letâ'ifu Kaşâşi'l-Enbiyâ' li't-Tüsterî* adıyla yayımlanmıştır.⁹³

1.12.2. Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm (Tefsîru't-Tüsterî)

Bazı araştırmacılara göre *Tefsîru't-Tüsterî*, günümüze ulaşan en eski tasavvufî tefsir olma özelliğine sahiptir. Ancak mevcut nüsha doğrudan Sehl b. Abdullah et-Tüsterî tarafından kaleme alınmamıştır. Bu tefsir, Tüsterî'ye ait rivayetlerin Ebû Bekr Ahmed el-Beledî (ö.505/1110) tarafından derlenmesiyle oluşmuştur. Beledî'nin bu derlemesi, icazet yoluyla intikal etmiş ve günümüze ulaşan matbu tefsir, onun yazımına dayanmaktadır. Her ne kadar müellifin adı doğrudan mukaddimedede zikredilmese de ifadelerden eserin, Muhammed el-Beledî'nin torunu tarafından yazıya geçirildiği anlaşılmaktadır.⁹⁴

⁹⁰ Kâtip Çelebi (Hacı Halife), *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), II: 1328; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), I:412.

⁹¹ Cafer, *Mine't-Türâsi'l-İslâmî*, 48.

⁹² Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyad: İdâretü's-Sekâfe ve'n-Neşr bi-Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1991), I:130.

⁹³ Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Letâ'ifu'l-kasas fi kısasi'l-enbiyâ'*, thk. Kemâl Allâm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004).

⁹⁴ Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, [t.y.]), 65.

Beledî, Tüsterî'ye ait sözleri “kâle Sehl” şeklinde naklederken, kendi açıklamalarını “kâle Ebû Bekr” ifadesiyle belirtmiştir. Tüsterî, Kur'ân'ı baştan sona tefsir etmemiş; yalnızca bazı sûrelerin belirli ayetleri üzerinde durmuştur. Bu ayetlerin de genellikle tamamını değil, tasavvufî ilişkili kelimelerini tefsir etmiştir. Tefsirinde çoğunlukla kendi görüşlerini dile getiren Tüsterî, nadiren hadis rivayetlerine veya sahabe sözlerine yer vermiştir.

Bu tefsirde insan, kâinata benzetilmiş; kâinattaki olayların insana tatbiki yapılmıştır. Bu yaklaşım, kendisinden önceki sözlü tasavvufî tefsirlerde de görülmekte olup, özellikle Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen rivayetlerde örnekleri bulunmaktadır.

1.12.2.1. Yazma Nüshalar

Kaynaklarda Tefsîru't-Tüsterî'nin altı yazma nüshasından bahsedilmektedir:⁹⁵

1. Gotha, nr. 529 (Almanya – 153 varak – H. 825)
2. Fatih, nr. 638 (Süleymaniye – 72 varak – H. 872)
3. San'a, nr. 62 (Yemen – 112 varak – H. 936)
4. Fatih, nr. 3488/2 (Süleymaniye – 181–330. varaklar – H. 965)
5. Kahire, nr. Tefsir-68 (107 varak – H. 1269)
6. Zâhiriyye, nr. 515 (Şam – 146 varak – H. 1307).⁹⁶

1.12.2.2. Neşir ve Tahkikler

Bu tefsir, ilk kez 1908 yılında Kahire'de tahkiksiz olarak yayımlanmış, 1911 yılında tekrar baskısı yapılmıştır. 2002 yılında Mahmud Ciretullah tarafından 60 sayfalık bir mukaddime ile *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm Şeyhu'l-Ârifîn el-Îmâm et-Tüsterî* adıyla

⁹⁵ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9.

⁹⁶ Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, I:129; Öztürk, “Sehl b. Abdullah Tüsterî”, XXXVI:322-323

Kahire'de tahkik edilerek neşredilmiştir. 2004 yılında Taha Abdürraûf Sa'd ve Sa'd Hasan Muhammed 'Alî tarafından 74 sayfalık bir mukaddime ile *Min Turâsi's-Sûfiyyi'l-Qadîm: Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* adıyla yine Kahire'de yayımlanmıştır.

2007 yılında Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sud tarafından *Tefsîru't-Tüsterî* adıyla tekrar tahkik edilmiş, bu baskı Beyrut'ta çift renkli olarak neşredilmiştir. 2011 yılında ise Annabel Keeler ve Ali Keeler tarafından İngilizce'ye çevrilmiş ve tahkik edilerek *Tafsîr al-Tustarî* adıyla yayımlanmıştır. Bu baskının mukaddimesinde, Kur'ân'ı anlamak isteyen kişilerin sahip olması gereken niteliklere dair özel bir bölüm (*Bābu Şifāti Ṭullābi Fehmi'l-Kur'ān*) yer almaktadır.⁹⁷

Tefsîru't-Tüsterî sadece işârî manalara hasredilmiş bir tefsir değildir. Yer yer itikadî mezheplerin bazı görüşlerine cevaplar verilmiş; mensuh ayetler belirtilmiş; kimi ayetlerde lugavî açıklamalara yer verilmiş; ayrıca Tevrat ve Zebûr'dan, Hz. Mûsâ, Hz. İbrâhîm ve Hz. Dâvûd'dan alıntılar yapılmıştır. İbn 'Abbâs'tan nakledilen rivayetlere yer verildiği gibi, hurûf-ı mukatta'a da Tüsterî tarafından yorumlanmıştır.

İsmail Cerrahoğlu, bu tefsir üzerine yaptığı ayrıntılı analizde, Tüsterî'nin tefsirinde sonraki tasavvufî tefsirlerde karşılaşılan "sözün uzatılması" ve "fikirlerin dağınıklığı" gibi problemlerin görülmediğini belirtir. Ona göre Tüsterî'nin verdiği işârî tefsirler şer'î ve aklî açıdan reddedilecek türden değildir; bilakis makbul yorumlar olup Kur'ân'ın lafzına aykırılık teşkil etmemektedir.⁹⁸

---

⁹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II: 16.

⁹⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II:17.

II. BÖLÜM:

TÜSTERÎ TEFSİRİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE YORUMLADIĞI ÂYETLER

2.1. Tüsteri Tefsirinin Genel Muhtevası

Bilindiği üzere, Kûfe ekolüne göre Kur'an-ı Kerîm'de 6236 âyet bulunmaktadır. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin tefsiri incelendiğinde, onun binden fazla ayeti tefsir ettiği anlaşılmaktadır. Bu sayı Kur'an ayetlerinin yaklaşık %20'sine tekabül etmektedir. Tefsirinde farklı yöntemler benimsemiş; tefsirinde yerine göre rivâyete dayalı tefsir, yerine göre rey ile tefsir, yerine göre lugavi tefsir ve yerine göre de işârî/tasavvufi tefsir olarak değerlendirilebilecek çeşitli yorum türlerine yer vermiştir.

Tüsterî'nin yöntemine hâkim olan özellik, tefsir edeceği âyeti zikrettikten sonra bazen senedini vererek rivayetlerle bazen de kaynak zikretmeksizin onu kendi görüşleriyle açıklamasıdır ki, bu ikinci durum **rey ile tefsir** kapsamına girmektedir. Bu türden 340'tan fazla yer tespit edilmiştir. Buna ilaveten onun itikatla ilgili olarak değerlendirilebilecek **kelâmî** tefsire dair 22, dilsel izah ve açıklamalara yer verdiği **lügavî** tefsire dair ise 49 yorum mevcuttur. Tüsterî'nin lügavî tefsiri; dil âlimlerinin görüşlerini nakletme, şiirle istişhâd etme, kelimelerin anlamlarını açıklama ve kelimelerin anlam alanlarını analiz etme gibi, günümüzde "lugavi veya filolojik" olarak adlandırılan yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilebilecek yorumlardır.

Tüsterî'nin tefsir ettiği ayetlere bakınca onun 39 yerde **Kur'an'ı Kur'an ayetleriyle** tefsir ettiği, 57 yerde ayetleri **hadis-i şeriflerle** tefsir ettiği, 41 ayette de ayeti **sahabe sözleriyle** tefsir ettiği görülmektedir. Görüş naklettiği sahabe arasında en çok yer verilen isim 14 yorumda Abdullah b. Abbas olmuştur. Onu sırasıyla 8 yorumla Ali b. Ebî Tâlib, 7 yorumla Ömer b. el-Hattâb, 3 yorumla Abdullah b. Mes'ûd, 2 yorumla Abdullah b. Ömer ve yine 2 yorumla da Huzeyfe b. Yemân takip etmektedir. Onun tefsirinde Ebü'd-

Derdâ, Selmân el-Fârisî, Hasan b. Ali, Zeyd b. Erkam ve Âişe radiyallahu anhum ise birer yerde zikredilmiştir.

Tabîîn kavillerine gelince Tüsterî'nin tefsirinde toplamda 50 yerde tabîîne ait yoruma yer verilmiştir. Bunlar arasında en çok zikredilen kişi, 15 yerde geçen Hasan-ı Basrî'dir (ö.110/728). Onu Dahhâk (ö.105/723) 4 yorum, İkrime (ö.105/723) ve Mücâhid (ö.104/722) her biri 4 yorum, Said b. el-Müseyyib (ö.94/712) 3 yorum, Katâde (ö.118/736) ve Ebû Hâzim el-A'rec (Seleme b. Dînâr) (ö.140/757) her biri 2 yorum takip etmektedir. Ayrıca birer yerde Âmir b. Abdulkays (ö. 55/675), er-Rebî' b. Huseym, (ö. 65/685) A'meş, (ö. 148/765) Tâvûs (ö. 106/725), Süddî (ö. 127/745), İbrâhîm en-Nehaî, (ö. 96/714) eş-Şa'bî (ö. 104/722), Ka'b el-Ahbâr, (ö. 32/652), Avn b. Abdullah, (ö. 110/728) Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Mâlik b. Dînâr (ö. 131/748), Ebû Abdurrahman es-Sülemî, (ö. 73/692) Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), er-Rebî' b. Enes, (ö.140/757), Muhammed b. Hanefiyye (ö. 81/700) ve Uveys el-Karanî'nin (ö. 37/657) sözleri takip etmektedir.

Tebe'u't-tâbiîn görüşlerine gelince toplamda 12 yerde onların kavillerine yer verilmiştir. Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) 3 yorum, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) 2 yorum, İbn Uyeyne (ö. 198/814) 2 yorum, zikredilmiştir. Ayrıca Şakîk-ı Belhî (ö. 194/810), Abdülvâhid b. Zeyd (ö. 177/793), Muhammed b. Subayh es-Semmâk (ö. 183/799), Kehmes b. Hasan et-Temîmî (ö.149/765) ve Râbia el-Adeviyye'nin (ö. 185/801) sözleri birer yorumda aktarılmıştır.

Yukarıda zikredilen isim ve sayılar onun tefsirinin yaklaşık %15'una tekabül etmektedir. Bu da onun tefsirinin bir rivayet yönünün de bulunduğunu göstermektedir.

Tüsterî tefsirinde Rivâyete dayalı tefsir kapsamında **İsrailiyat** rivayetlerini de değerlendirmiş olup, zahirî tefsir içinde 9 yerde bu tür rivayetlere yer vermiştir. Tüsterî, işârî yorum yaptığı 12 yorumunda **İsrailiyat** kıssalarına dayanmıştır.

İşârî tefsire dair yorumlarına bakıldığında bu kapsamda kabul edilebilecek yorumlar kaynaklarda ikiye ayrılmaktadır: **Birinci tür: Delile dayanmayan işârî tefsir** olup, bu tür yorumlar çoğunluktadır. Bu tarzda delilsiz olarak yapılan 338 civarında delilsiz işari tefsir örneği tespit edilmiştir. **İkinci tür: Delile dayanan işârî tefsirdir.** Bu tefsirlerde kullanılan dayanaklar çeşitlidir: 22 yorumda **Kur'an âyetlerine**, 33 yorumda **hadis-i şeriflere**, 7 yorumda **sahabe** sözlerine dayandırılmıştır. Bu 7 yorumun dağılımı şöyledir: Ali b. Ebî Tâlib (2 yorum), İbn Abbas (2 yorum), Abdullah b. Mes'ûd, Ömer b. el-Hattâb ve Ebü'd-Derdâ (her biri 1 yorum). **Tabiîn** sözlerine dayanan işârî tefsirler ise 11 yerdedir. Bunların 4'ü Hasan-ı Basrî'ye (ö.110/728), 4'ü Amir b. Abdulkays'a (ö. 55/675), 2'si ise er-Rebî' b. Huseym'e (ö. 65/685), 1'si Adıyy b. Sâbit el-Ensârî'ye (ö.116/733) aittir. **Tebe'u't-tâbiîn'in** sözlerine dayalı işârî yorumlar ise 4 yorumda bulunur: Feth el-Musulî (ö.170/786) (2 yorum), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) (2 yorum).

Tefsirinde işârî bir yaklaşım sergilediğini **açıkça belirttiği** yer sayısı ise sadece 40'tır. Bu yerlerde yaptığı tasavvufi/işari yorum için genellikle "batın" kavramını kullanmayı tercih etmiş ve ilgili yerlerde "âyetin bânını", "bâtını", "âyetteki işaret" gibi ifadeler kullanmıştır. Buna karşılık, 298 yerde yaptığı yorumun tasavvufi/işârî veya batını olduğunu **açıkça belirtmemiştir.**

Tefsir geleneğinde "**Ulûmü'l-Kur'ân**" diye adlandırılan Kur'ân ilimlerine verdiği öneme gelince, **hurûf-ı mukatta'ayı** 4 yerde açıklamış; 18 yorumda "**Esbâb-ı Nüzûl**" diye adlandırılan nüzul sebeplerine dayanmış; özellikle Abdullah b. Mes'ûd'un kıraati olmak üzere **kıraat farklılıklarına** da yer vererek 3 yerde kıraate dayalı yoruma yapmıştır. Ayrıca, 2 yerde **Nesih** meselesine değinmiş ve bu konudaki görüşlerine yer vermiştir. Tüsterî, tefsirinde yalnızca bir yerde "**âmm-hâss**" yani genellik ve özellik meselesine değinmiştir. Aşağıdaki tablo, Tüsterî'nin her bir sûrede tefsir ettiği âyetleri ve bunların sayısını; ayrıca tefsir etmediği âyetleri ve bunların da sayısını göstermektedir.

Tablo 1. Tüsteri Tefsirinin Genel Muhtevası

Sure Numarası	Sure Adı	Toplam Ayet Sayısı	Tefsir Edilen Ayet Sayısı	Tefsir Edilen Ayetler	Tefsir Edilmeyen Ayet Sayısı	Tefsir Edilmeyen Ayetler
1	Fâtiha	7	7	1,2,3,4,5,6,7	0	0
2	Bakara	286	67	1, 2, 3, 5, 20, 22, 25, 30, 37, 40, 41, 42, 44, 45, 48, 55, 58, 59, 61, 71, 72, 78, 87, 102, 106, 112, 115, 128, 132, 134, 143, 148, 153, 155, 157, 161, 165, 166, 175, 177, 186, 197, 201, 204, 214, 222, 224, 235, 237, 238, 246, 251, 255, 257, 258, 260, 268, 269, 273, 281, 286	219	4, 6-19, 21, 23-24, 26-29, 31-36, 38-39, 43, 46-47, 49-54, 56-57, 60, 62-70, 73-77, 79-86, 88-101, 103-105, 107-111, 113-114, 116-127, 129-131, 133, 135-142, 144-147, 149-152, 154, 156, 158-160, 162-164, 167-174, 176, 178-185, 187-196, 198-200, 202-203, 205-213, 215-221, 223, 225-234, 236, 239-245, 247-250, 252-254, 256, 259, 261-267, 270-272, 274-280, 282-285
3	Âli İmrân	200	39	1, 2, 4, 7, 8, 15, 18, 26, 28, 31, 35, 37, 43, 47, 55, 61, 64, 72, 73, 79, 85, 92, 96, 97, 102, 103, 106, 112, 141, 152, 155, 159, 160, 169, 173, 183, 187, 191, 200	161	3, 5-6, 9-14, 16-17, 19-25, 27, 29-30, 32-34, 36, 38-42, 44-46, 48-54, 56-60, 62-63, 65-70, 71, 74-78, 80-84, 86-91, 93-95, 98-101, 104-105, 107-111, 113-114, 115-127, 128-131, 132-139, 140, 142-151, 153-154, 156-158, 161-168, 170-172, 174-179, 180-182, 184-186, 188-190, 192-199
4	Nisâ	176	26	1, 4, 17, 29, 31, 36, 41, 47, 48, 63, 76, 77, 78, 81, 85, 86, 88, 90, 105, 117, 121, 139, 141, 142, 143, 171	150	2-1618 ←2832 ←30 ←3537 ←4042 ←4649 ←6264 ←75 ←79-8082 ←8491 ←89 ←87 ←9798 ←104106 ←116118 ←120122 ←129130 ←138144 ←140 ←146147 ←160161 ←170172 ←176
5	Mâide	120	16	2, 3, 5, 6, 23, 54, 55, 56, 64, 66, 67, 83, 95, 109, 116, 119	104	1, 4, 7-22, 24-53, 57-63, 65, 68-84, 85-94, 96-107, 108, 110-115, 117-118, 120
6	En'am	165	20	1, 52, 54, 60, 69, 75, 76, 77, 98, 120, 125, 127, 129, 132, 147, 151, 152, 153, 159, 165	145	2-6, 7-50, 51, 53, 55-59, 61-67, 68, 70-74, 78-91, 92-97, 99-111, 112-119, 121-124, 126, 128, 130-131, 133-140, 141-143, 144, 146, 148-150, 154-158, 160-164
7	A'raf	206	35	1, 16, 20, 23, 29, 31, 33, 43, 46, 48, 56, 68, 94, 95, 99, 128, 143, 146, 148, 149, 156, 157, 163, 169, 171, 172, 176, 180, 182, 185, 187, 188, 198, 199, 205	171	2-1517 ←1921 ←2224 ←2834 ←32 ←30 ←4244 ←45 ←47 ←49-5557 ←6769 ←7778 ←9396 ←98100 ←106107 ←114115 ←127129 ←131132 ←139140 ←142144 ←145 ←150 ←147-155158 ←159160 ←162164 ←168173 ←170 ←175177 ←179183 ←181 ←184189 ←186 ←196200 ←197 ←204, 206

8	Enfal	75	12	1, 2, 11, 19, 23, 29, 37, 46, 48, 53, 69, 72	63	4-10, 12-18, 20-22, 24-28, 30-36, 38-45, 47, 49-52, 54-59, 60-62, 63-68, 70-71, 73-75
9	Tevbe	129	15	2, 10, 16, 29, 32, 67, 71, 73, 99, 103, 108, 111, 112, 118, 122	114	13 ←911 ←1517 ←2830 ←3133 ←4546 ←6668 ←70 ←74 ←72-7980 ←9192 ←98100 ←102104 ←107109 ←110113 ←117119 ←121123 ←129
10	Yunus	109	9	2, 3, 12, 22, 25, 51, 58, 62, 109	100	14 ←1113 ←2123 ←2426 ←3637 ←5052 ←5759 ←61 ←63-108
11	Hûd	123	11	1,3,11,15,23,40,75,78,88,91,113.	112	2, 4-10, 12-14, 16-22, 24-39, 41-74, 76-77, 79-87, 89-90, 92-112, 114-123
12	Yûsuf	111	14	6,18,21,42,53,67,80,85,86,87,88,101,106,108.	97	1-5, 7-17, 19-20, 22-33, 34-41, 43-52, 54-66, 68-79, 81-84, 89-97, 98-100, 102-105, 107, 109-111
13	Ra'd	43	8	11,12,13,28,33,36,39,43.	35	1-10, 14-27, 29-32, 34-35, 37-38, 40-42
14	İbrahim	52	8	7,11,19,22,24,25,34,45.	44	1-6, 8-10, 12-18, 20-21, 23, 26-33, 36-52
15	Hicr	99	12	3,40,42,72,75,85,91,92,94,97,98,99	87	1-2,4-39, 41, 43-71, 73-37, 76-84, 86-90, 93, 95-96
16	Nahl	128	17	8, 11, 12, 21, 36, 53, 55, 67, 72, 88, 90, 97, 110, 119, 125, 126, 127	111	1-7, 9-10, 13-20, 22-35, 37-52, 54, 56-66, 68-71, 73-87, 89, 91-96, 98-109, 111-118, 120-124, 128
17	İsrâ	111	15	2, 8, 11, 13, 14, 25, 36, 57, 61, 67, 68, 69, 72, 80, 107	96	1, 3-7, 9-10, 12,15-24, 26-35, 37-46, 48-57, 58-60, 62-66, 70-71, 73-79, 81-111.
18	Kehf	110	16	7, 9, 10, 13, 17, 18, 21, 28, 29, 30, 39, 55, 63, 73, 109, 110	94	1-6, 8, 11-12, 14-16, 19-20, 22-27, 31-38, 40-54, 56-62, 64-72, 74-108
19	Meryem	98	10	13, 26, 31, 32, 52, 61, 76, 83, 85, 96	88	1-12, 14-25, 27-30, 33-51, 53-60, 62-75, 77-82, 84, 86-95, 97-98
20	Tâhâ	135	14	7, 10, 12, 18, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 88, 111, 123, 131	121	1-6, 8-9, 11, 13-17, 19-38, 43, 45, 47-87, 89-110, 112-122, 124-130, 132-135
21	Enbiyâ	112	13	7, 10, 20, 27, 35, 69, 74, 83, 101, 103, 105, 106, 107	84	1-6, 8-9, 11-19, 21-26, 28-34, 36-68, 70-73, 75-82, 84-100, 102, 104
22	Hacc	78	11	3, 11, 14, 18, 26, 27, 28, 29, 46, 52, 54	66	1-2, 4-10, 12-13, 15-17, 19-25, 30-45, 47-51, 53, 55-78
23	Mü'minûn	118	7	1, 2, 17, 51, 57, 60, 76	112	3-16, 18-50, 52-56, 58-59, 61-75, 77-118
24	Nûr	64	8	1, 22, 26, 30, 31, 36, 37, 40	56	2-21, 23-25, 27-29, 32-35, 38-39,41-64
25	Furkan	77	10	1, 20, 28, 32, 58, 63, 64, 70, 72, 77	67	2-19, 21-27, 29-31, 33-57, 59-62, 65-69, 71, 73-76
26	Şuarâ	227	14	3, 5, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 89, 193, 194, 212, 214, 227	213	1-2, 4, 6-77, 83, 85-88, 90-192, 195-211, 213, 215-226
27	Neml	93	10	8, 10, 11, 19, 52, 59, 62, 64, 65, 73, 88	83	1-7, 9, 12-18, 20-51, 53-58, 60-61, 63, 66-72, 74-87,89-93
28	Kasas	88	9	7, 8, 10, 11, 22, 24, 60, 76, 78	79	1-6,9, 12-21, 23, 25-59, 61-75, 77,79-88

29	Ankebut	69	7	1, 2, 17, 21, 43, 45, 56	62	3-16, 18-20, 22-42, 44, 46-55, 57-69.
30	Rum	60	4	4, 40, 41, 50	56	1-3, 5-39, 42-49, 51-60
31	Lokmân	34	7	6, 15, 18, 19, 20, 22, 34	27	1-5, 7-14, 16-17, 21, 23-33
32	Secde	30	6	5, 13, 14, 15, 16, 17	24	1-4, 6-12, 18-30
33	Ahzâb	73	10	4, 6, 8, 34, 35, 38, 43, 56, 63, 71	63	1-3, 5, 7, 9-33, 36-37, 39-42, 44-55, 57-62, 64-70, 72-73
34	Sebe'	54	3	37, 39, 46	51	1-36, 38, 40-45, 47-54
35	Fâtır	45	6	6, 8, 10, 15, 32, 34	39	1-5, 7, 9, 11-14, 16-31, 33, 35-45
36	Yâsîn	83	5	11, 22, 58, 66, 69	78	1-10, 12-21, 23-57, 59-65, 67-68, 70-83
37	es-Sâffât	182	8	12, 84, 88, 89, 106, 107, 143, 164	174	1-11, 13-83, 85-87, 90-105, 108-142, 144-163, 165-182
38	Sâd	88	10	1, 2, 6, 20, 23, 24, 26, 32, 35, 46	78	3-5, 7-19, 21-22, 25, 27-31, 33-34, 36-45, 47-88
39	Zümer	75	18	7, 9, 11, 17, 38, 41, 42, 43, 45, 53, 54, 56, 63, 65, 67, 68, 69, 74	57	1-6, 8, 10, 12-16, 18-37, 39-40, 44, 46-52, 55, 57-62, 64, 66, 70-73, 75
40	Gâfir	84	11	1, 2, 3, 4, 5, 7, 10, 15, 60, 81, 85	73	6, 8-9, 11-14, 16-59, 61-80, 82-84
41	Fussilet	54	9	1, 4, 5, 24, 30, 33, 49, 51, 53	45	2-3, 6-23, 25-29, 31-32, 34-48, 50, 52, 54
42	Şûrâ	53	9	7, 8, 9, 13, 20, 23, 24, 38, 52	44	1-6, 10-12, 14-19, 21-22, 25-37, 39-51, 53
43	Zuhruf	89	11	3, 4, 13, 15, 32, 36, 55, 69, 70, 71, 72	78	1, 2, 5-12, 14, 16-31, 33-35, 37-54, 56-68, 73-89
44	Duhân	59	5	3, 8, 10, 24, 42	54	1, 2, 4-7, 9, 11-23, 25-41, 43-59
45	Câsiye	37	9	3, 13, 17, 18, 19, 21, 23, 28, 37	28	1-2, 4-12, 14-16, 20, 22, 24-27, 29-36
46	Ahkâf	35	6	6, 9, 15, 30, 31, 35	29	1-5, 7-8, 10-14, 16-29, 32-34
47	Muhammed	38	9	1, 5, 13, 14, 15, 19, 24, 33, 38	29	2-4, 6-12, 16-18, 20-23, 25-32, 34-37
48	Fetih	29	11	1, 2, 4, 8, 9, 10, 11, 25, 26, 27, 29	18	3, 5-7, 12-24, 28
49	Hucurât	18	9	1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 12, 13	11	4, 5, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18
50	Kâf	45	11	1, 8, 12, 14, 16, 18, 21, 22, 29, 32, 37	34	2-7, 9-11, 13, 15, 17, 19-20, 23-28, 30-31, 33-36, 38-45
51	Zâriyât	60	9	15, 17, 19-22, 24, 50, 54	51	1-14, 16, 18, 23, 25-49, 51-53, 55-60
52	Tûr	49	5	4, 5, 26, 48, 49	44	1-3, 6-25, 27-47
53	Necm	62	16	1, 2, 3, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 40, 43, 44, 48	46	4-7, 9, 15, 19-39, 41, 42, 45-47, 49-62
54	Kamer	55	7	1, 5, 17, 32, 39, 52, 53	48	2-4, 6-16, 18-31, 33-38, 40-51, 54-55
55	Rahmân	78	9	4, 6, 7, 17, 19, 20, 46, 56, 72	69	1-3, 5, 8-16, 18, 21-45, 47-55, 57-71, 73-78
56	Vâkıa	96	16	3, 7, 8, 9, 10, 11, 25, 39, 40, 75, 76, 77, 83, 88, 89, 90	80	1-2, 4-6, 12-24, 26-38, 41-74, 78-87, 91-96

57	Hadid	29	13	3, 4, 6, 7, 11, 12, 13, 15, 16, 20, 23, 27, 28	16	1-2, 5, 8-10, 14, 17-19, 21-22, 24-26,29
58	Mücâdele	22	4	7, 9, 10, 22	18	1-6, 8, 11-21
59	Haşr	24	7	2, 7, 9, 14, 18, 19, 22	17	1, 3-6, 8, 10-13, 15-17, 20, 21, 23, 24
60	Mümtehine	13	3	1, 7, 10	10	2-6, 8-9, 11-13
61	Saff	14	3	2, 8, 14	11	1, 3-7, 9-13
62	Cuma	11	3	2, 3, 11	8	1, 4-10
63	Münâfikûn	11	2	1, 9	9	2-8, 10-11
64	Teğâbün	18	5	2, 11, 14, 15, 16	13	1, 3-10, 12-13, 17-18
65	Talâk	12	3	1, 2, 3	9	4-12
66	Tahrîm	12	2	6, 8	10	1-5, 7, 9-12
67	Mülk	30	6	1, 2, 12, 14, 15, 22	24	3-11, 13, 16-21, 23-30
68	Kalem	52	5	1, 3, 4, 44, 49	47	2, 5-43, 45-48, 50-52
69	Hâkka	52	17	1, 2, 17, 18, 19, 24, 25, 27-30, 32, 44-46, 48, 50	35	3-16, 20-23, 26, 31, 33, 34, 36-43, 47, 49, 51, 52
70	Me'âric	44	13	4-7, 19-22, 27, 29, 32, 33, 40	31	1-3, 8-18, 23-26, 28, 30, 31, 34-39, 41-44
71	Nûh	28	2	7, 25	26	1-6, 8-24, 26-28
72	Cin	28	4	1, 2, 18, 22	24	3-17, 19-21, 23-28
73	Muzzemmil	20	4	1, 6, 8, 9	16	2-5, 7, 10-20
74	Müddessir	56	5	1, 2, 4, 12, 56	51	3, 5-11, 13-55
75	Kıyâme	40	10	1, 2, 9, 10, 22, 23, 26-29	30	3-8, 11-21, 24, 25, 30-40
76	İnsan	31	6	3, 5, 7, 11, 18, 21	25	1, 2, 4, 6, 8-10, 12-17, 19, 20, 22-31
77	Mürselât	50	9	1-6, 19, 35, 46	41	7-18, 20-34, 36-45, 47-50
78	Nebe'	40	6	1, 2, 11, 26, 33, 34	34	3-10, 12-25, 27-40
79	Nâzi'ât	46	5	4, 16, 37, 38, 40	41	1-3, 5-15, 17-36, 39, 41-46
80	Abese	42	6	21, 22, 25, 26, 34, 37	36	1-20, 23, 24, 27-33, 35, 36, 38-42
81	Tekvîr	29	6	1, 7, 14, 26, 27, 28	23	2-6, 8-13, 15-25, 29
82	İnfitâr	19	3	5, 6, 13	16	1-4, 7-12, 14-19
83	Mutaffifîn	36	4	1, 15, 18, 36	32	2-14, 16, 17, 19-35
84	İnşikâk	25	6	2, 6, 7, 8, 9, 19	19	1, 3-5, 10-18, 20-25
85	Bürûc	22	3	3, 14, 22	19	1, 2, 4-13, 15-21
86	Târık	17	8	1, 3, 4, 9, 10, 11, 12, 16	9	2, 5-8, 13-15, 17
87	A'lâ	19	5	1, 3, 6, 14, 16	14	2, 4, 5, 7-13, 15, 17-19
88	Gâşiye	26	8	2, 3, 5, 8, 9, 12, 13, 17	18	1, 4, 6, 7, 10, 11, 14-16, 18-26
89	Fecr	30	11	1-4, 14-16, 27-30	19	5-13, 17-26

90	Beled	20	11	1-4, 10, 11, 14-18	9	5-9, 12, 13, 19, 20	
91	Şems	15	4	3, 4, 9, 10	11	1, 2, 5-8, 11-15	
92	Leyl	22	14	1-4, 5-8, 10, 11, 13, 17, 18, 21	7	9, 12, 14-16, 19, 20, 22	
93	Duha	11	6	1, 2, 4, 6-9	4	3, 5, 10, 11	
94	İnşirah	8	6	1-2, 4-7	2	3, 8	
95	Tîn	8	4	4-6, 8	4	1-3, 7	
96	Alak	19	5	6, 7, 14, 17, 18	14	1-5, 8-13, 15, 16, 19	
97	Kadr	5	3	1, 4, 5	2	2, 3	
98	Beyyine	8	2	5, 8	6	1, 2, 3, 4, 6, 7	
99	Zilzâl	8	3	6, 7, 8	5	1, 2, 3, 4, 5	
100	Âdiyât	11	3	6, 7, 8	8	1, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11	
101	Kâria	11	4	1, 2, 3, 4	7	5, 6, 7, 8, 9, 10, 11	
102	Tekâsür	8	4	3, 5, 7, 8	4	1, 2, 4, 6	
103	Asr	3	3	1,2,3	0	0	
104	Hümeze	9	4	1, 2, 3, 6	5	4, 5, 7, 8, 9	
105	Fil	5	2	1, 3	3	2, 4, 5	
106	Kureyş	4	4	1,2,3,4	0	0	
107	Mâûn	7	7	1,2,3,4,5,6,7	0	0	
108	Kevser	3	3	1,2,3	0	0	
109	Kâfirûn	6	6	1,2,3,4,5,6	0	0	
110	Nasr	3	3	1,2,3	0	0	
111	Kâfirûn	5	5	1,2,3,4,5	0	0	
112	İhlâs	4	4	1,2,3,4	0	0	
113	Felak	5	5	1,2,3,4,5	0	0	
114	Nâs	6	3	4, 5, 6	3	1, 2, 3	
Toplam Ayet Sayısı 6236		1014: Tefsir Edilen Ayet Sayısı			5222: Tefsir Edilmeyen Ayet Sayısı		

2.2. Kur'an'ı Kur'an'la Tefsir Ettiği Ayetler

İslam alimleri öncelikle Kur'an'ın Kur'an ile tefsir edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Çünkü Kur'an ayetleri birbiriyle irtibatlı bir bütün teşkil etmekte ve bir yerde mutlak olarak zikredilen ifade başka bir yerde kayıtlanmakta, mücmel olarak geçen bir ifade başka bir sure ve ayette mübeyyen hale gelmekte veya bir yerde geçen müphem bir ifade başka bir ayette müfesser hale gelebilmektedir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in bazı kısımları diğer kısımlarını tamamlar niteliktedir; bütün Kurân sanki tek bir sûre gibi akar, bir kısmı diğerine rücu eder: müteşâbih olanı muhkeme, mücmel olanı mübeyyene, muhtasarı mufassala yönlendirir.⁹⁹

Kur'an'ın bütün sûreleri birbiriyle bağlantılı kendi içlerinde tek bir kelâm hükmündedir. Zira Allah Teâlâ'nın kelâmı zatında tek bir kelâmdır; kelâm ilminde açıklandığı üzere ne herhangi bir cihetten ne de herhangi bir itibarla çokluk kabul eder. Ancak kullara hitap bakımından ve onların örfüne uygun şekilde indirildiği göz önüne alındığında, Kur'an'ın bazı kısımlarının anlaşılması bir yönüyle diğer kısımlarına bağlıdır. Çünkü Kur'an'ın bazı kısımları diğer kısımlarını açıklar. Hatta onun birçok yeri, başka bir âyet ya da sûre ile açıklanmadıkça tam anlamıyla anlaşılmaz.¹⁰⁰

Ayrıca Kur'an'da beyan edilen birçok zorunlu hüküm, zarurî ihtiyaçların sınırlarıyla kayıtlıdır. Bu durumda, bazı kısımların anlaşılması diğerlerine bağlıdır. Dolayısıyla Kur'an'ın Kur'an ile tefsirinden vazgeçmek mümkün değildir. Bu sebeple tefsirin en güzel yollarından biri, Kur'an'ı yine Kur'an ile tefsir etmektir. Zira bir yerde özet ve kısa bırakılmış bir ifade, başka bir yerde uzun ve detaylı bir şekilde izah edilmiştir; bir yerde muhtasar geçmişse, başka bir yerde mufassal olarak beyan edilmiştir. Bu yüzden

⁹⁹ Bedreddin Muhammed b. 'Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fađl İbrâhîm (Kahire: Dâru İhyâ' i'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1376/1957), IV:359.

¹⁰⁰ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, III:420.

âlimler şöyle demiştir: Kim Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmek isterse, öncelikle onu Kur'an'dan talep etmelidir; Kur'an'ın açıklaması mevcutken ondan başkasına yönelmek doğru değildir.¹⁰¹

Bu bağlamda Tüsterî'ye Abdullah b. Mes'ûd'un şu sözü sorulmuştur: "Kur'an, Allah ile kulları arasında Allah'ın ipidir."¹⁰² ifadesi ne anlama gelir? Tüsterî şöyle cevap vermiştir: "Kulların O'na ulaşmalarının yolu, ancak Kur'an ile mümkündür. Bu da Allah'ın onlara Kur'an'da hitap ettiği şeyleri anlayarak, onlardan ne murat edildiğini idrak etmeleri ve öğrendikleriyle ihlâs içinde Allah için amel etmeleriyle olur."¹⁰³

Tüsterî'nin tefsiri incelendiğinde, onun Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etmeye büyük önem verdiği açıkça görülmektedir. Nitekim, benzer âyetleri ilişkilendirerek ya da belli bir kelimenin geçtiği yerleri açıklamak suretiyle Kur'anî lafızları tefsir etme çabası dikkat çekmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, Tüsterî'nin tefsirinde başka âyetlere dayanarak yapılan tefsirlere dair otuz dokuz (39) örnek tespit edilmiştir. Bazı yerlerde ise Tüsterî'nin, açıklamak istediği kelimenin Kur'an'daki tüm kullanım örneklerini dikkate alarak kapsamlı bir inceleme yapma gayretinde olduğu görülmektedir. Özellikle "salât (namaz)", "hikmet" ve "nisyân (unutma)" gibi kelimelere dair yaptığı çözümlerinde, her bir lafzın geçtiği ilgili âyetleri bir araya getirerek değerlendirmesi, onun derinlikli ve teemmülî bir yöntem benimsediğini ve Kur'an'ı bir bütün olarak görerek ve ayetlerin bağlamlarını dikkate alarak yorumlar yaptığı göstermektedir.

Bu bağlamda, Kur'an'ın Kur'an ile tefsirine dayalı yaklaşımını yansıtan en dikkat çekici bazı örnekler Bu bölümde sunulacaktır:

---

¹⁰¹ es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, II:467.

¹⁰² Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân ed-Dârimî es-Semerkindî, *Sünenü'd-Dârimî (el-Müsned)*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1. bs., 1412/2000), IV:2089.

¹⁰³ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*,18.

Kur'an'ın Kur'an ile Tefsirine Örnekler

1- (إِنْ تَرَكَ خَيْرًا) "Eğer geriye hayır bırakıyorsa" ayetinde geçen "hayır" kelimesinin ne anlama geldiği sorulduğunda, Tüsterî bunu "helal mal" olarak açıklamış ve şu ayeti delil göstermiştir: (مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ) "Hayırdan ne harcadıysanız."¹⁰⁴ Görüldüğü üzere genel mameanada şerrin ve kötülüğün karşıtı olarak kabul edilen hayır, ayetler arası irtibat ve bağlamsal anlamı dikkate alarak ölmek üzere olan kişinin geriye bırakacağı "dünya malı" yani tereke ve miras şeklinde yorumlamaktadır.

2- Fâtiha Sûresi'nin 6. âyetinde geçen "هُدًى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ" ("Bizi dosdoğru yola ilet") ifadesini ele alan Tüsterî, buradaki "هُدًى" (bize hidayet et) kelimesini "bize rehberlik et" anlamında yorumlamıştır. Bu tefsirini, Kasas Sûresi 22. âyetindeki "عَسَىٰ رَبِّي أَن يُهْدِيَنِي" "Umarım Rabbim beni doğru yola iletir") ifadesiyle delillendirmiştir. Bu âyetteki "سَوَاءَ السَّبِيلِ" tabiri, istikamet üzere olan yolu (قَصْدُ الطَّرِيقِ) ifade etmektedir.¹⁰⁵ Bu ayette de onun "hidayet" kelimesi başka bir ayetteki aynı kelimenin bağlamsal anlamıyla tefsir ettiği görülmektedir.

3- Bakara Sûresi 37. âyetindeki "فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ" ("Âdem, Rabbinden bazı kelimeler aldı") ifadesini tefsir ederken, Tüsterî bu "kelimeler"in muhtevasını A'râf Sûresi 23. âyetine istinaden açıklar: "إِنَّا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ"

("Ey Rabbimiz! Biz nefsimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, mutlaka hüsrana uğrayanlardan oluruz.")¹⁰⁶

Tüsterî şöyle demiştir: Cennette gerçekleşen ilk unutma, Âdem aleyhisselâm'ın unutmasıdır. Bu, hataya dayalı bir unutma değil; bilerek yapılan bir unutmadır, yani ahdi terk etmesidir. Tüsterî şöyle devam eder: Bana tâbiilerden bazısının şöyle dediği ulaşmıştır: Kur'an-ı Kerim'de "nisyân" (unutma) iki şekilde geçmektedir:

¹⁰⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 45.

¹⁰⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 23.

¹⁰⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 29.

Birinci anlamı “terk etmek”tir. Bakara sûresindeki şu âyette olduğu gibi: “أَوْ نُنْسِيهَا”¹⁰⁷ yani: Onu terk ederiz, dolayısıyla neshetmeyiz. Aynı anlam, şu âyette de geçerlidir:

“وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ”¹⁰⁸ yani: “Aranızdaki fazileti/iyiliği terk etmeyin.” Bu anlam Tâhâ sûresinde de geçmektedir: “فَنَسِيَ”¹⁰⁹ yani: Ahdini terk etti. Aynı şekilde Secde sûresindeki şu âyette: “فَذُوقُوا بِمَا نَسِيْتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ”¹¹⁰ yani: “Bugünle karşılaşmayı unuttuğunuz (terk ettiğiniz) için (azabı) tadın. Biz de sizi (azapta) terk ettik;” nasıl ki siz de günah üzerinde ısrarla korumayı (lütfumuzu) terk ettiniz.

İkinci anlamı ise, bir şeyi koruyamayıp, hatırdan çıkmasıdır. Kehf sûresindeki şu âyette olduğu gibi: “فَأَنبِي نَسِيْتُ الْحُوتِ”¹¹¹ yani: “Onu hatırımda tutamadım, unuttum.”

-Bu durumun sebebi şudur: Allah Teâlâ, şeytana, insanın tabiatındaki arzu ve hazlar üzerinden ortaklık hakkı vermiştir; bu hazlar Allah’tan başka olan şeylerle ilgilidir.-

Yine Kehf sûresinde Mûsâ’nın Hızır’a hitaben söylediği şu sözde de bu anlam vardır:

“لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيْتُ”¹¹² yani: “Unuttum, hatırımda değildi”. Sebbeh sûresinde ise şöyle buyrulmuştur: “سَنُقْرَأُكَ فَلَا تَنْسَى”¹¹³ yani: “Sana (Kur’an’ı) okutacağız, sen de unutmayacaksın.” Burada, onun kendi kendine (nefsinin tedbiriyle) meşguliyeti sebebiyle unutmamasına engel olunacağına işaret vardır.¹¹⁴

Onun bu örnekte de ayette “kelimeler” şeklinde geçen müphem bir ifadeyi başka bir ayetteki izahından hareketle tefsir ettiği ve ayrıca buna kendi rey ve görüşüne dair açıklamaları dahil ederek tefsir ettiği görülmektedir.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/106.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/237.

¹⁰⁹ Tâhâ 20/88.

¹¹⁰ el-Secde 32/14.

¹¹¹ el-Kehf 18/63.

¹¹² el-Kehf 18/73.

¹¹³ el-A‘lâ 87/6.

¹¹⁴ Tüsterî, Tefsiru’t-Tüsterî, 28.

4- ¹¹⁵ (أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ) "İşte onlar, Rablerinden bağışlanma ve rahmet üzerlerindedir; doğru yolda olanlar da işte onlardır." Tüsterî bu âyet hakkında şöyle demiştir: Allah'ın onlara salât etmesinden maksat, onlara rahmet etmesidir; yani Rablerinden bir merhamet. Tüsterî ayrıca şöyle demiştir: "Salât" (salavat) iki şekilde olur: Birincisi, istiğfar (bağışlanma dileği), İkincisi ise mağfirettir (bağışlanmanın bizzat gerçekleşmesi).

İstiğfar anlamındaki salât, şu âyetlerde geçmektedir:

- (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ)¹¹⁶ "Onlar için salât et." yani: onlar için istiğfar et.

- (وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ)¹¹⁷ "Ve Resûl'ün salavatı..." yani: Resûl'ün istiğfarı.

Mağfiret anlamındaki salât ise şu şekilde ifade edilmiştir: (هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ)¹¹⁸ "O'dur ki, size salât eder.", yani: Allah sizi bağışlar. Ve "melekleri" ifadesi de: Sizin için istiğfar ederler.

Aynı şekilde: (إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ)¹¹⁹ "Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ederler." yani: Allah, Peygamber'i bağışlar; melekler ise onun için istiğfar ederler. Bu bağlamda devamındaki ifade olan: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ)¹²⁰ "Ey iman edenler! Ona salât edin." yani: Ona istiğfar edin.

Bakara sûresi 157. âyetteki: (صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ) "Rablerinden salavat vardır." ifadesi ise: Rablerinden mağfirettir. Tüsterî şöyle demiştir: Bize Muhammed b. Suvâr, Ebû Amr b. Alâ'dan (ö. 154/771) şöyle rivayet etti: Salât üç şekilde olur: Birincisi Rükû ve secdeli farz namazdır. Nitekim şu âyette geçer: (فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحِرْ)¹²¹ "Rabbin için namaz kıl ve kurban kes.", yani: Namazda sol elini sağ elinle tut; Allah'ın huzurunda huşû ve tevazu

¹¹⁵ el-Bakara 2/157.

¹¹⁶ et-Tevbe 9/103.

¹¹⁷ et-Tevbe 9/99.

¹¹⁸ el-Ahzâb 33/43.

¹¹⁹ el-Ahzâb 33/56.

¹²⁰ el-Ahzâb 33/56.

¹²¹ el-Kevser 108/2.

ile dur. Bu, Hz. Ali'den (ra) rivayet edilmiştir. İkincisi, rahmet dilemektir. Üçüncüsü ise, duadır. Nitekim ölen kişi için kılınan cenaze namazı da bir duadır.

5- (قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ) ¹²²: “De ki: Allah'ın lütfu ve rahmetiyle; evet, sadece bununla sevininler. Çünkü bu, onların topladıkları her şeyden daha hayırlıdır.” Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Yani, Allah'ın tevhidiyle ve O'nun peygamberi Muhammed (s.a.v.) ile sevininler. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ) ¹²³ ‘Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.’” Bu örnekte de ayette geçen “rahmet” kelimesini başka bir ayetteki “rahmet” ifadesiyle açıklamaktadır.

6- (وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُم بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ) ¹²⁴ “Onların çoğu, Allah'a inanmakla birlikte, yine de şirk koşarlar.”: Tüsterî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: Bu ifade, Arap müşriklerinin Allah'a iman ettiklerini bildirir. Zira Allah Teâlâ buyurur: (وَلَيْسَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لِيَقُولُنَّ اللَّهُ) ¹²⁵ ‘Onlara kim sizi yarattı diye sorsan, mutlaka Allah derler’. Ancak buna rağmen, bazı peygamberlere inanıp bazılarını inkâr etmeleri sebebiyle şirke düşmüşlerdir.” ¹²⁶ Ancak burada Tüsterî'nin yorumuna pek katılmıyoruz çünkü aslında şirk Allah'ı inkar etmek değil ona başka canlı veya cansız varlıkları ortak koşmak demektir.

7- (إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ) ¹²⁷ “Benim katımda elçiler korkmaz; ancak zulmeden kişi korkar.” ayeti hakkında Tüsterî şöyle demiştir: “Peygamberler arasında zalim olan yoktur. Buradaki ifade, onların kavimleri hakkında bir kinaye (mecaz) şeklindedir. Nitekim Allah Teâlâ Peygamber Efendimize (s.a.v.) de şu şekilde hitap etmiştir: (لَئِن أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ) ¹²⁸ ‘Eğer şirk koşarsan, amelin mutlaka boşa gider.’

---

¹²² Yunus 10/58.

¹²³ el-Enbiya 21/107.

¹²⁴ Yûsuf 12/106.

¹²⁵ ez-Zuhruf 43/87.

¹²⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 83.

¹²⁷ en-Neml 27/10-11.

¹²⁸ ez-Zümer 39/65

Burada da maksat, onun ümmetidir. Çünkü ümmet, Peygamber'e yönelik bu tür uyarıları işittiğinde daha dikkatli ve ihtiyatlı davranırdı.”¹²⁹

8- (وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا) ¹³⁰ “Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez.”:

Tüsterî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Yani, gaybda kendi lehine mi yoksa aleyhine mi bir şeyin takdir edildiğini kimse bilmez. Bu nedenle Allah’ı sürekli zikrederek ve O’na niyazda bulunarak O’na yönelin ki, işlerinizi O üstlensin.” Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ¹³¹“Allah dilediğini siler, dilediğini sabit kılar.(يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ) ¹³²

9- (اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا) ¹³³“Allah, ölüm anında nefisleri vefat ettirir; ölmeyenleri ise uykularında (ruhlarını) alır.”: Tüsterî bu âyet hakkında şöyle demiştir: “Allah, nefisleri vefat ettirdiğinde, yoğun tabîî nefsin içinden latif nurânî ruhu çıkarır.” Kur’ân-ı Kerîm’de “teveffi” (تَوَفَّى) kelimesi üç anlamda kullanılmıştır:

1- Vefat: Bu, yukarıda zikredilen anlamdır.

2- Uyku: Şu âyette olduğu gibi: (وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا)“Allah, ... ölmeyeceklerin de uykularında ruhlarını alır.” Yani: Uykuda olan kimsenin de ruhunu geçici olarak alır. Yine, En‘âm sûresi 60. âyette: (وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ) ¹³⁴“Sizi geceleyin vefat ettiren O’dur.” Burada geçen “vefat”tan kasıt da uykudur.

3- **Yüceltme (ref‘)**: Bu anlam İsa aleyhisselâm hakkında şu âyette geçmektedir: (إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ) ¹³⁵“Ben seni vefat ettirecek (tam alacak) ve katıma yükselteceğim.” Buradaki “teveffi” yüceltilme anlamında kullanılmıştır. ¹³⁶

¹²⁹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 116.

¹³⁰ Lokmân 31/34.

¹³¹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 123.

¹³² er-Ra’d, 13/39.

¹³³ ez-Zümer 39/42.

¹³⁴ el-En‘âm 6/60.

¹³⁵ Âl-i İmrân 3/55.

¹³⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 133.

2.3. Rivayetlerle Tefsir Ettiği Ayetler

Kur'ân'ı en güzel şekilde tefsir etme yönteminde öncelikle Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri daha sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti ile ardından da sahâbeden nakledilen rivayetlerle tefsir yer almaktadır. Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerle sahabenin tefsirinin rivayet tefsiri olarak kabul edilmesi gerektiği konusunda müfessirler arasında genel bir kabul vardır. Tabîilerden gelen rivayetlerin rivayet tefsiri sayılıp sayılmayacağına gelince; bazı âlimler bunları da me'sûr tefsir kapsamında değerlendirirken, bazıları ise bunları re'ye dayalı tefsir olarak kabul etmektedir. Ancak temel rivayet tefsiri sayılan kaynaklar, genellikle tâbiîn'in sözlerini de içerdiği için, biz bu tür rivayetleri de me'sûr tefsir kapsamında değerlendiriyoruz.

Tefsir tarihinde Rivayet tefsiri, Kur'ân ilimlerinin ilk tedvîn edilen yani yazıya geçirilen tefsir alanı olduğu ifade edilmektedir. İlk tefsir eserlerinin tedvinine özellikle hadis ve rivayet ehli âlimler öncülük etmişlerdir.¹³⁷

Rivayet tefsirin temel unsurlarından biri olan isnâd yapısına bakıldığında, Tüsterî'nin tefsirinde dikkate değer sayıda isnâd bulunduğu görülmektedir. Bu isnâdlar, sahâbe ve doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşan rivayet zincirlerini içermektedir. Tüsterî'nin tüm isnâdları, dayısı Muhammed b. Süvâr ile başlamaktadır. Bu durum, Tüsterî'nin sahâbe ve Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlere büyük önem verdiğini ve eserinin "Tefsîr bi'l-Ma'sûr" çerçevesinde değerlendirilebilecek birçok rivayet ihtiva ettiğini göstermektedir. Örnek bazı isnâd zincirleri şunlardır:

Muhammed b. Süvâr – Ebû Âsım en-Nebîl¹³⁸ – Bişr¹³⁹ – İkrime – İbn Abbas (r.a.)

---

¹³⁷ Nûreddîn Muḥammed 'İtr el-Halebî, *Ulûmu'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, (Dımaşk: Maṭba'atü's-Şabâh, 1. bs., 1414/1993), 74.

¹³⁸ ed-Dahâk b. Mühlid (ö. 210 h.).

¹³⁹ 'İkrime'den rivayet olunan kişi, Ebû Bişr Şabîb b. Bişr'dır; kendisi aynı zamanda Ebû Asım'ın şeyhidir.

Muhammed b. Süvâr – Süfyân¹⁴⁰ – Sâlim – Ebû'l-Ca'd¹⁴¹ – Sevbân (r.a.).¹⁴²

Muhammed b. Süvâr – İbn 'Uyeyne (ö. 198/813) – Amr b. Dînâr (ö. 129/747) – Câbir b. Abdullah (r.a.)

Muhammed b. Süvâr – Babası – Sevrî (ö. 162/778) – Abdülazîz b. Refî' (ö. 130/747) – Abdullah b. Ömer (r.a.)

Muhammed b. Süvâr¹⁴³ – 'Akîl (ö. 144/761) – ez-Zührî (ö. 124/742) – İbn Müseyyib (ö. 94/713) – Ebû Hüreyre (r.a.)

Muhammed b. Süvâr – Mâlik b. Dînâr (ö. 130/748) ve Ma'rûf b. Ali¹⁴⁴ – Hasan el-Basrî (ö. 110/728) – Mühârib b. Disâr (ö. 116/734) – Câbir b. Abdullah (r.a.)

Tüsterî zaman zaman isnâd zincirini tam olarak vermeden de rivayet tefsiri yöntemine başvurur. Buna dair örnekler:

Muhammed b. Süvâr'ın isnâdıyla: "İbn Mes'ûd (r.a.)'dan, Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir."

Muhammed b. Süvâr'ın isnâdıyla: "Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.)'dan, Resûlullah'a (s.a.v.)"

Muhammed b. Süvâr'ın isnâdıyla: "İbn Ömer (r.a.)'dan, Resûlullah'a (s.a.v.)"

Ayrıca, bazı hadisleri isnatsız ve doğrudan da aktarır. Örnekler:

Âişe (r.a.)'nın, Peygamber'den (s.a.v.) rivayeti.

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)'nin, Peygamber'den (s.a.v.) rivayeti.

---

¹⁴⁰ Bilinen şudur ki, Muhammed b. Süvâr, Süfyân b. 'Uyeyne'den rivayette bulunur; bu isnadda bir eksiklik olması muhtemeldir, bu nedenle burada kastedilenin Süfyân es-Sevrî olması mümkündür.

¹⁴¹ Kastedilen büyük ihtimalle Sâlim b. Ebû'l-Ca'd'dır (ö. 101 h.).

¹⁴² O, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) azatlı kölesi ve hizmetkârıdır.

¹⁴³ Muhammed b. Süvâr ile 'Akîl arasında açık bir zaman farkı bulunmaktadır; bu da isnad zincirinde bir kopukluk (inkitâ') olduğunu göstermektedir.

¹⁴⁴ O, Ma'rûf el-Karhîdir (ö. 200 h.). bkz. es-Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 80.

el-Hasan'ın, Enes (r.a.) aracılığıyla Peygamber'den (s.a.v.) rivayeti.

Câbir b. Abdullah (r.a.)'nın, İbn Ömer (r.a.) vasıtasıyla Peygamber'den (s.a.v.) rivayeti.

Zümre b. Hâbîb ve Zeyd b. Eslem'in Peygamber'den (s.a.v.) isnatsız rivayetleri.

'Ubâde b. es-Sâmit'in ve Ebû Eyyûb'un rivayetleri de isnatsız şekilde nakledilmiştir.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere onun tefsirinde senetli veya senetsiz rivayet tefsir örneklerine rastlanmaktadır.

2.3.1. Hz. Peygamberden Gelen Rivayetlerle Tefsir

Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinde ikinci dereceyi, Kur'ân'ın **sünnet-i nebeviyye** ile tefsiri teşkil eder. Bu mertebe, Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirinden hemen sonra gelir. Burada önemle belirtilmelidir ki, sünnetin Kur'ân'dan sonra gelmesi, onun vahiy oluş bakımından Kur'ân'dan daha düşük bir konumda olduğu anlamına gelmez. Zira hem Kur'ân hem de sünnet, Allah Teâlâ tarafından gönderilmiş **ilâhî vahiydir** ve her ikisinin de bağlayıcılığı sabittir. Ancak, tefsirde sünnetin ikinci sırada yer almasının birtakım ilmî ve yöntemsel sebepleri vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:

1. Kur'ân-ı Kerîm, lafzı ve manasıyla Allah'tan indirilmiştir. Sünnet ise, manası itibarıyla vahiydir, ancak lafzı Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aittir.

2. Kur'ân, şeriatın asli kaynağı ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) asıl mucizesi olduğu için tefsirde önceliklidir.

3. Kur'ân'ın tümü kesin delildir (kat'î isnadlıdır). Buna karşılık, sünnetin bazı kısımları kat'î, bazı kısımları ise zannî delil niteliğindedir. Bu sebeple, sünnetin rivayet ve kabul derecelerinde farklılıklar söz konusu olmuştur. vb.

Tüsterî'nin tefsirinde 57'den fazla yorumda Kur'an âyetlerini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleriyle açıkladığını görmekteyiz. İşte bunlardan bazı örnekler:

1- (إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَهُ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ) 145 “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar.”:

Tüsterî bu ayetin tefsirinde şu hadisi aktarmıştır: “Kıyamet günü bir kul getirilir ve hakkında cehenneme gönderilmesi emredilir. O da şöyle der: ‘Benim böyle bir kanaatim vardı.’ Allah Teâlâ ona, ‘Hakkımda ne kanaat ettin?’ diye sorar. Kul ise, ‘Senin beni bağışlayacağını umuyordum’ cevabını verir. Bunun üzerine Allah buyurur: ‘Seni bağışladım.’ ve onu cennete gönderir.”¹⁴⁶

2- (سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ) 147 “Yeryüzünde haksız yere böbürleneni ayetlerimden mahrum edeceğim.”: Tüsterî bu ayetin tefsirini yaparken şöyle demiştir:¹⁴⁸ “Yani, onları Kur'an'ı anlama ve Resûlullah'a (s.a.v.) tabi olma nimetinden mahrum bırakmasıdır.” Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle bir rivayet nakledilmiştir: “Kime Kur'an'ı anlama kabiliyeti verilmişse, ona büyük bir hayır verilmiştir. Kim de Kur'an'ı anlamaktan mahrum kalmışsa, büyük bir ilmi kaybetmiştir.” Yine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “İslam'da ak saçlıya hürmet etmek, adil imama hürmet etmek ve Kur'an'da aşırılık yapmayan Kur'an taşıyan kişiye hürmet etmek Allah'ın tesbihlerindedir.”¹⁴⁹

¹⁴⁵ en-Nisâ 4/48.

¹⁴⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 54. Ayrıca Müslim b. Yesâr'dan (ö. 110/728) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: “Bize ulaşan habere göre, kıyamet günü bir kul huzura getirilir ve Allah Teâlâ'nın huzurunda durdurulur. Allah şöyle buyurur: ‘Amellerine bakın!’ Amellerine bakılır fakat hiçbir iyilik bulunamaz. Ardından Allah, ‘Günahlarına bakın!’ buyurur ve birçok günahı olduğu görülür. Bunun üzerine, onun cehenneme gönderilmesi emredilir. Kul cehenneme yöneldiğinde, arkasına dönüp bakar. Allah Teâlâ, ‘Onu geri getirin! Neden arkasına bakıyor?’ buyurur. Kul şöyle der: ‘Ey Rabbim! Benim zannım bu değildi; umudum başka yöneydi.’ Bunun üzerine Allah Teâlâ, ‘Doğru söyledin’ buyurur ve onun cennete girmesini emreder.” Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Kitâbü'z-Zühd*, thk. Muhammed Said Şahin (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999), 202.

¹⁴⁷ el-A'raf 7/146.

¹⁴⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 67.

¹⁴⁹ Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (r.a) rivayetle, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah'ın büyüklüğüne saygı göstermek; yaşlı bir Müslümana hürmet etmek, Kur'an'ı aşırıya gitmeden ve ondan yüz çevirmeden taşıyan kimseye saygı göstermek ve adil bir idareciye tazim göstermekle mümkündür.” Bu hadisi İbnü'l-

3- (بِرَاءةٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ)¹⁵⁰ “Allah ve Resûlünden, müşriklerle yapılan antlaşmalardan beri olduklarına dair bir bildiridir bu.” Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir:¹⁵¹ “Muhammed b. Süvâr, bana Mâlik b. Dînâr ve Ma’rûf b. Ali kanalıyla Hasan’dan, Muhârib b. Dithâr üzerinden Câbir b. Abdullah’tan (r.a.) şu rivayeti aktardı: Resûlullah (s.a.v.) Berâe Suresi indirildiğinde şöyle buyurdu: ‘Ben insanlarla yumuşak davranmak (onları incitmeden muamele etmek) üzere gönderildim.’”¹⁵²

4- (أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ)¹⁵³ “Allah’ın nasıl bir temsil getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti.”: Tüsterî bu ayeti tefsir ederken şöyle demiştir:¹⁵⁴ “Bu ayet, Allah Teâlâ’nın mümin için verdiği bir temsildir. İbn Abbas’tan (r.a.) nakledildiğine göre, Peygamber Efendimiz (s.a.v.), ashabının ‘güzel ağaç’ hakkında konuştuğunu işitince şöyle buyurmuştur: ‘O mümindir; kökü yerde, dalı göktedir.’”¹⁵⁵

5- (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ)¹⁵⁶ “Şüphesiz bunda, mütevessimler için âyetler (işaretler) vardır.”: Tüsterî şöyle demiştir:¹⁵⁷ “Yani feraset sahipleri için.” Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.), Nebî (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Müminin ferasetinden sakının!

Mübârek Kitâbü’z-Zühd adlı eserinde, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm Fedâ’ilu’l-Kur’ân adlı eserinde ve Ebû Dâvûd ise Sünen’inde rivayet etmiştir.

Bkz. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Fedâ’ilu’l-Kur’ân*, thk. Mervân el-Atiyye (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1415/1995), 90; Ebû Abdurrahman Abdullah İbnü’l-Mübârek, *Kitâbü’z-Zühd ve’r-Rekaik*, thk. Habîbürrahmân el-A’zamî, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts. [Maleğon/Hindistan: el-Mektebetü’l-İlmiyye, 1. bs., 1386/1966], 131; Ebû Dâvûd, *Sünen*, IV:412, no. 4843.

¹⁵⁰ et-Tevbe 9/1.

¹⁵¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 73.

¹⁵² Bu rivayet, Beyhakî’nin *Şu’abü’l-İmân* adlı eserinde, senediyle birlikte Tüsterî’ye nispet edilerek aktarılmıştır (XI:36). Ayrıca, başka bir isnad yoluyla, Zeyd b. Rufay’ (ö. 130/747) üzerinden şu şekilde rivayet edilmiştir: -----“İnsanlarla yumuşak ve anlayışlı davranmakla, farz namaza emrolduğum gibi emrolundum.” Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân el-Kureşî İbn Ebî’l-Dünyâ, *Mudârâtu’n-nâs*, thk. Abdullah b. Muhammed, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. bs., 1418/1998), 25.

¹⁵³ İbrâhîm 14/24.

¹⁵⁴ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 86.

¹⁵⁵ Bu hadis, Hz. Peygamber’den (s.a.v) rivayetle Rebi’ b. Enes yoluyla da nakledilmiştir: Bkz. Ebû Muhammed Abdurrahmân İbn Ebî Hatîm er-Râzî, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Es’ad et-Tayyib, (Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. bs., 1419/1999), VII:2242.

¹⁵⁶ el-Hicr 15/75.

¹⁵⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 88.

Çünkü o Allah'ın nuruyla bakar." Sonra şu âyeti okumuştur: "Şüphesiz bunda, mütevellimler için âyetler (delâletler) vardır."¹⁵⁸

6- (وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ)¹⁵⁹ "O, sizin bilmediğiniz şeyleri de yaratır.": Tüsterî bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir:¹⁶⁰ "Zâhir anlamı, İbn Abbâs'tan (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu şeklinde rivayet edilmiştir: 'Allah Teâlâ'nın yarattıkları arasında, her biri bin yıllık mesafeye denk gelen, beyaz bir inciden oluşmuş bir yer vardır. Üzerinde kırmızı yakuttan bir dağ bulunmaktadır. O yerin seması onu kuşatmıştır. O yerde, doğusunu ve batısını dolduran bir melek vardır; bu meleğin altı yüz altmış bin başı vardır, her başında altı yüz altmış ağız, her ağızda altı yüz bin dil vardır. Her dil ile günde altı yüz altmış bin defa Allah'a tesbih eder. Kıyamet günü, Allah Teâlâ'nın azametini görünce şöyle der: 'İzzetine ve celâline yemin olsun ki, sana hakkıyla ibadet edemedim.'¹⁶¹

7- (رَبُّنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ)¹⁶² "Onlara azaptan sonra bir azap daha artıracamız.": Tüsterî bu ayet hakkında şu rivayeti nakletmiştir:¹⁶³ Câbir b. Abdillâh (r.a.), Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) bu "artırılmış azap"tan ne kastedildiğini sormuş; Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Bu artırma, Arş'ın altından çıkan beş nehirdir. Bu nehirler, Allah'a ve Resûl'ne nankörlük eden cehennemliklerin başları üzerinde akar. Üçü gece uzunluğunda, ikisi gündüz uzunluğundadır. Bu nehirler, sonsuza dek ateş olarak akmaya devam eder; cehennemlikler orada kaldıkları sürece kesintisiz bir şekilde onları yakar."¹⁶⁴

¹⁵⁸ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1417/1996), V:355, no: 3392.

¹⁵⁹ en-Nahl 16/8.

¹⁶⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 90.

¹⁶¹ Bu rivayeti Süyûtî, "ed-Dürrü'l-Mensûr" adlı eserinde nakletmiş ve İbn Merdûye'ye nispet etmiştir: Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.), V:113.

¹⁶² en-Nahl 16/88.

¹⁶³ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 92.

¹⁶⁴ Bu rivayeti Mukâtil bin Süleyman, tefsirinde nakletmiş; Süyûtî ise "ed-Dürrü'l-Mensûr" adlı eserinde zikrederek bunu İbn Merdûye'ye nispet etmiştir: Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1423/2002), IV:564. es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V:158.

8- *قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَعْضُوا مِنْ أُنْبُسَارِهِمْ*¹⁶⁵ “Mümin erkeklere söyle: Gözlerini haramdan sakınsınlar.”: Tüsterî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir:¹⁶⁶ “Gözlerinizi Allah’ın haram kıldığı şeylerden sakındırın. Bu, izinsiz ve meşru olmayan bakışlardan uzak durmak anlamına gelir.” Ayrıca, Ubâde b. Sâmit’ten rivayet edilen bir hadiste Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Bana altı şeyi garanti edin, ben de size cenneti garanti edeyim: Konuştuğunuzda doğru söyleyin, söz verdiğinizde sözünüzü yerine getirin, size emanet edileni iade edin, iffetli olun, gözlerinizi haramdan sakının ve elinizi (kötülükten) çekin.”¹⁶⁷ İbn Ömer’e (r.a) Hz. Peygamber’in namazda sağa sola bakıp bakmadığı sorulduğunda şöyle demiştir: “Peygamber Efendimiz namazda da, namaz dışında da sağa sola bakmazdı.”¹⁶⁸

9- *(وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ)*¹⁶⁹ “O, hasımların en yamanı.”: Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir:¹⁷⁰ “Yani, haksızlığa dayalı şiddetli bir çekişmeye giren, tartışmacı kişidir.” Hz. Âişe (r.anhâ), Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “أَبْغَضُ الرَّجَالِ إِلَى اللَّهِ الْأَدُّ الْخَصْمُ” “Allah’ın en nefret ettiği erkek, (haksızda) ısrar eden, çekişmeyi adet edinmiş kimsedir.”¹⁷¹

10- *(وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ)*¹⁷² “Huşû içinde Allah’ın huzurunda durun.”: Tüsterî bu ayetin tefsirinde şu açıklamayı yapmıştır: “Burada, namaz kılanların Allah için itaatkâr bir şekilde ayakta durmaları kastedilmektedir. Zira birçok kişi namaz kılar; fakat itaatkâr

¹⁶⁵ en-Nûr 24/30.

¹⁶⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 111.

¹⁶⁷ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *el-Huṭab ve'l-mevâ'iz*, thk. Ramazan Abduṭṭevvâb (Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, t.y.), 105. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1. bs., 1415/1995), XXXVII:417.

¹⁶⁸ Hz. Ebu Bekir (r.a)’in de namazda sağa sola bakmadığı rivayet edilmiştir: Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *el-Câmi'u's-şahîh*, tah. Mehmed Zihni Efendi (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341/1925), II:25, no. 421. Bunu benzerini Âsım bin Ebi'n-Nucûd (ö.127 H) şöyle rivayet etmiştir: “Ne namazda ne de namaz dışında hiçbir zaman Ebû Vâil (Şakîk bin Seleme)’i sağa sola bakarken görmedim.”: Ebu Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV:105.

¹⁶⁹ el-Bakara 2/204.

¹⁷⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 36.

¹⁷¹ Bu hadis ayrıca el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, IV:1644, no. 4251; ve et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, V:233, no: 3217 rivayet ettiler.

¹⁷² el-Bakara2/238.

değildir. Buna münafıklar örnek verilebilir. Nitekim Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) en faziletli namazın hangisi olduğu sorulduğunda şöyle buyurmuştur: 'Uzun kunût yani uzun kıyam, en faziletli namazdır.'¹⁷³

2.3.2. Sahabeden Gelen Rivayetlerle Tefsir

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashabı, şeriatın teşri aşamasına bizzat tanıklık etmiş, vahyin inişine şahit olmuş ve onun maksatlarını derinlemesine kavramışlardır. Zira onların yaşadığı olaylar ve karşılaştıkları durumlar, özellikle teşrî (hukukî) ayetlerin bir kısmının nüzul sebebini teşkil etmiştir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm onların lisanıyla ve hitap üsluplarına uygun biçimde inmiştir. Bu sebeple, sahâbe sözleri, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok nassının doğru anlaşılmasında temel bir başvuru kaynağı olmuştur. Tefsir ilmiyle uğraşan bir kimsenin, sahâbe sözlerini dikkate almadan geçmesi uygun değildir; çünkü bu sözler, tefsir çalışmalarında özel bir öneme sahiptir. Bir müfessir, bir âyeti açıklamak için sünnette bir beyân bulamazsa, sahâbe görüşlerine başvurur. Zira onlar, Kur'ân'ın nüzulüne tanıklık etmiş, iniş ortamını, şartlarını ve bağlamını yakından görmüş; ayrıca derin bir anlayış, sahih bir bilgi ve salih bir amel ile donanmışlardır.¹⁷⁴

Sahâbiler, dinî veya dünyevî meselelerle ilgili olarak kendilerini ilgilendiren her konuda Resûlullah'a (s.a.v.) sorular yöneltirlerdi. Kur'ân-ı Kerîm, onların gözünde her meselenin temeliydi. Bununla birlikte, kendilerini ilgilendirmeyen meselelerde sükût

---

¹⁷³ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 41; Ayrıca bu hadisi Müslim ve İbn Mâce rivayet etmiştir. Ayrıca ayetteki "uzun süre ayakta durma" anlamı, İbn Kuteybe tarafından Müşkîlül-Kur'ân adlı eserinde açıklanmıştır: Müslim, *Sahîh-i Müslim*, II:175, no. 756. Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Şazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd- 'Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), I:456, hadis no: 1421. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vilü müşkîli'l-Kur'ân*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 251.

¹⁷⁴ Celâleddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *et-Taḥbîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Fethî 'Abdülfettâh Ferîd (Riyad: Dâru'l-'Ulûm, 1. bs., 1403/1982), 324.

etmeyi tercih ederlerdi. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd'tan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir:

“Biz, on âyeti öğrenmeden diğer on âyete geçmezdik; önce onların emir ve nehiyelerini, hükümlerini öğrenirdik.”¹⁷⁵

Bu bağlamda, Tüsterî'nin âyetlerin zâhirî anlamlarına dair yaptığı tefsirlerde, 11 farklı sahâbiye ait toplam 40 rivayeti naklettiği tespit edilmiştir. Bu bölümde bunlara dair bazı örnekler sunulmaktadır:

1- (فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ) ¹⁷⁶ “Bunun üzerine Âdem Rabbinden bazı kelimeler aldı (ve bu kelimelerle tövbe etti)”: Tüsterî, bu ayeti tefsir ederken Muhammed b. Sevvâr'ın babası, Sevrî, Abdülazîz b. Rafi' ve Abdullah b. Ömer¹⁷⁷ (radiyallahu anhümâ) yoluyla aktardığı şu rivayeti nakletmiştir: Hz. Âdem'e (a.s.) hatası hatırlatıldığında şöyle demiştir: “Yâ Rabbi! Sana karşı işlediğim (ancak yaratılışım gereği bana ait olmayan) bu isyanı, beni yaratmadan önce benim hakkımda takdir ettiğin bir durum olarak mı görüyorsun, yoksa sonradan ortaya koyduğum bir fiil olarak mı?” Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle cevap vermiştir: “Şüphesiz bu, seni yaratmadan elli bin yıl önce, seni hatalardan korumayı murat etmemem sebebiyle senin hakkında takdir ettiğim bir durumdur. Hz. Adam benim için hatayı önceden takdir ettiğin gibi, şimdi de beni affet. Zira biz gerçekten '... kendimize zulmettik.’” Dedi.¹⁷⁸

2- (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ) ¹⁷⁹ “Hâlbuki onun te'vîlini ancak Allah bilir.” bu ayet hakkında Tüsterî İbn Abbas'tan (r.a.) şöyle nakletmiş: “Kur'an dört şekilde indirilmiştir: Helal ve

¹⁷⁵ Necmüddîn Ebü'r-Rabî' Süleymân b. 'Abdilka'vî eṭ-Ṭûfî eṣ-Şarşarî, *el-İksîr fî kavâ'id-i't-tefsîr*, thk. 'Abdülkâdir Hüseyn (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2. bs., 1423/2002), 35.

¹⁷⁶ el-Bakara 2/37.

¹⁷⁷ Bu rivayet, Abdurrezzâk kendi tefsirinde şöyle nakletmiştir: “Bize Sevrî, Abdu'l-Azîz b. Rufay'dan; o da Ubeyd b. Umeyr'den rivayet etti.” (Tüsterî'nin tefsirinde geçtiği gibi Abdullah b. Ömer'den değildir.) Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, thk. Dr. Mahmûd Muhammed Abdu (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999), I:268.

¹⁷⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 29.

¹⁷⁹ Âl-i İmrân 3/7.

haram olan hükümler ki, bunlarda cehalet mazeret sayılmaz; bir kısmı Araplar tarafından anlaşılabilir açıklıktadır; bir kısmı yalnızca âlimler tarafından tefsir edilebilir; diğer bir kısmı ise müteşâbih, bunların anlamını ancak Allah Teâlâ bilir. Kim Allah'tan başka bu bilgiyi iddia ederse, o kişi yalancıdır.”¹⁸⁰

3- (إِنَّ تَحْتَبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ) ¹⁸¹ “Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz.”: Tüsterî, İbn Mes‘ûd’dan (r.a) şu rivayeti aktarmıştır: “Büyük günahlar, Nisâ Suresi’nin başından bu ayete kadar zikredilen günahlardır.”¹⁸²

4- (حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا) ¹⁸³ “Sonunda neredeyse hasta olacaksın”: Tüsterî bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: “Hz. Ali’den (r.a.) nakledildiğine göre ‘**haraż**’ (الْحَرَضُ), kalbin acı çekmesiyle ortaya çıkan bir belâ ve çöküş hâlidir.” Tüsterî ayrıca İbn Abbas’tan (r.a.) şu görüşü rivayet etmiştir: “Haraż, ölümden bir adım önceki zayıf düşme hâlidir.”¹⁸⁴

5- (أَفْرَأُ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا) ¹⁸⁵ “Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeterlidir.”: Tüsterî bu ayet hakkında şöyle nakletmiştir: Hz. Ömer (r.a.) de şöyle demiştir: “Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin; amelleriniz tartılmadan önce onları tartın; büyük huzura çıkarılmadan önce kendinizi ona hazırlayın.”¹⁸⁶

¹⁸⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 46; ayrıca bu rivayeti Taberî İbn Abbas senediyle birlikte “Câmi’u'l-Beyân” adlı tefsirinde nakletmiştir; Muhâsibî ise bunun bir kısmını “Fehmu'l-Kur’ân” adlı eserinde zikretmiştir: Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u'l-beyân ‘an te’vili âyi'l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî (Kahire: Dâr Hicr li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1. bs., 1422/2001), I:70; Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Fehmu'l-Kur’ân ve me’ânihi*, thk. Hüseyin el-Çuvaţlı (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. bs., 1398/1978), 329.

¹⁸¹ en-Nisâ 4/31.

¹⁸² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 53; bu rivayet, İbn Mes‘ûd’dan ayrıca Kâdî Ebû İshâk el-Cehdamî tarafından da nakledilmiştir. Bkz. Ebû İshâk İsmâ’il b. İshâk el-Cehdamî el-Ezdî, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, thk. Âmir Şabrî (Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1. bs., 1426/2005), 90.

¹⁸³ Yûsuf 12/85.

¹⁸⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 82.

¹⁸⁵ el-İsrâ 17/14.

¹⁸⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 94; ayrıca bu rivayet, Tüsterî’den önceki kaynaklarda da yer almaktadır. Bkz. İbn el-Mübârek, *Kitabu’z-Zühd*, 103.

İbn Hanbel, *ez-Zühd*, 99. Ebû Abdullah el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Risâletü'l-müsterşidîn*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, (Halep: Mektebetü'l-matbû’âti'l-İslâmiyye, 2. bs., 1391/1971), 48. Tirmizî, *Sünenu't-Tirmizî*, IV:451.

6- (لَا مَن تَابَ)¹⁸⁷ “Ancak tövbe edenler (hariç)”: ayeti hakkında Tüsterî şöyle demiştir: “Bir kimsenin tövbesi, onu harama sürükleyebileceği endişesiyle mübah olan birçok şeyi terk etmedikçe sahih olmaz.” Nitekim Hz. Âişe (r.a) şöyle demiştir: “Haramlara karşı helal olanlardan bir perde koyun.¹⁸⁸ Resûlullah (s.a.v.), hayız hâlinin sona ermesinden sonra bile, kanın etkisinin tamamen geçmesi için üç gün boyunca bizimle yakınlık kurmazdı.”¹⁸⁹

7- (وَيٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اِنۡتُمۡ تَرٰوْا اٰيٰتِنَا فَاٰتُوا بِهَا حَقَّهَا وَلَا تَتَّبِعُوْا اٰيٰتِنَا كَالْحٰكِمِيْنَ)¹⁹⁰ “Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay hâline!”: Tüsterî bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: “Burada kastedilenler, münafıklar ve onların ahlâkıyla ahlâklanan kimselerdir. Bunlar, namazlarında eksiklik gösterenlerdir.” Süleyman¹⁹¹ (r.a.) bu hususta şöyle demiştir: “Namaz bir mîkâldir (ölçüdür); kim onu eksiksiz yerine getirirse, kendisine de tam olarak karşılık verilir. Kim de onda eksiklik yaparsa, artık Allah Teâlâ’nın mîkâl konusunda ne buyurduğunu biliyorsunuz.”¹⁹²

8- (فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (7) وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ)¹⁹³ “Kim zerre kadar hayır işlerse onu görür; kim de zerre kadar şer işlerse onu görür.”: Tüsterî bu âyeti aktarırken Ebû’d-Derdâ’nın (r.a.) şu sözünü nakletmiştir: “Takvânın kemâli, kulun Allah’a karşı takvâ üzere olmasıdır. Öyle ki kul, zerre ağırlığında bir şeyde bile Allah’tan sakınır. Hatta

¹⁸⁷ el-Furkan 25/70.

¹⁸⁸ Bu anlamda, Hz. Âişe’nin (radiyallahu anhâ) sözünü andıran başka bir rivayet daha nakledilmiştir: İshâk b. Râhûyeh (ö. 238/852, bazı kimselerden şöyle rivayet etmiştir: “Kişinin, haramla arasına helalden bir perde koyması gerekir.” Bkz: İshâk b. Mansûr el-Kevsec, *Mesâ’ilü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûyeh*, thk. İmâdetü’l-Bahsi’l-İlmî bi’l-Câmi’ati’l-İslâmiyye (Medine: el-Câmi’atü’l-İslâmiyye, 1425/2004), IX:4743.

¹⁸⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 114.

¹⁹⁰ el-Mutaffifin 83/1.

¹⁹¹ Muhtemelen burada isimde bir tahrif (nakil hatası) söz konusudur; zikredilen “Süleymân” ismi büyük ihtimalle “Selmân” (el-Fârisî) olmalıdır. Bu rivayeti Abdurrezzâk, Sevri’dan; o da Ebû Nasr vasıtasıyla Sâlim b. Ebî’l-Ca’d üzerinden şöyle nakletmiştir: “Selmân şöyle dedi: ‘Namaz bir ölçüdür; onu kim tam olarak yerine getirirse, karşılığını da tam alır. Eksiklik yapan hakkında ise Allah Teâlâ’nın ne buyurduğunu bilirsiniz.’” Aynı rivayet, İbnü’l-Mübârek’in Kitâbü’z-Zühd adlı eserinde ve Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın Garîbü’l-Ĥadîs’inde de yer almaktadır. Bkz. Abdurrezzâk İbn Hemmâm es-San’ânî, *el-Musannef*, thk: Habîbü’r-Rahmân el-A’zamî, (Hindistan: el-Mecmau’l-İlmî, 2. bs., 1403/1983), II:372; İbnü’l-Mübârek, *Kitâbü’z-Zühd*, 420; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Garîbü’l-Ĥadîs*, thk. Hüseyin Muhammed Muhammed Şeref, mur. Abdüsselâm Hârûn (Kahire: el-Hey’etü’l-Âmme li-Şu’ûni’l-Matâbi’i’l-Emîriyye, 1. bs., 1404/1984), IV:91.

¹⁹² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 189.

¹⁹³ ez-Zilzâl 99/7,8.

bazen, haram olma endişesiyle, helâl olduğunu düşündüğü bazı şeyleri bile terk eder. İşte bu, onunla haram arasında bir engel ve perde olur.”¹⁹⁴

9- (أَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ)¹⁹⁵ “*Kıyamet saati yaklaştı ve ay yarıldı.*” Tüsterî bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde ay ikiye bölünmüş, bir parçası Hira Dağı’nın arkasına gitmiştir. Bu hadise, kıyâmet alâmetlerinin ilkidir.” Bu bağlamda Ebû Abdurrahman es-Sülemî’den (ö.74/693)¹⁹⁶ şu rivayet nakledilmiştir: “Babamla birlikte Medâin şehrindeydik. O gün Cuma idi. Babam elimden tutarak beni Cuma namazına götürdü. Huzeyfe b. Yemân minbere çıktı, Allah’a hamd ve senâda bulunduktan sonra şöyle konuştu: ‘*Kıyamet saati yaklaştı ve ay yarıldı.* Dikkat edin! Kıyamet saati yaklaşmıştır, ay yarılmıştır, dünya sırtını dönmüştür (yani sona yaklaşmıştır). Bugün hazırlık (çalışma) günüdür, yarın ise yarış (hesap) günüdür.”¹⁹⁷

10- (وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ)¹⁹⁸ “*Allah’a itaatle (huşû içinde) ayakta durun.*”: Tüsterî bu âyeti şöyle tefsir etmiştir:¹⁹⁹ “Burada, namazda Allah için itaatle ayakta durmaları emredilmiştir. Zira nice kimse vardır ki namaz kılar fakat itaatkâr değildir; münafık buna örnektir.” Ayrıca, Zeyd b. Erkam’dan (r.a.) şu rivayet nakledilmiştir: “*Ḳunût, sükûttur. Biz namazda konuşuyorduk. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi: ‘Allah için huşû içinde kalkın.’* Ve biz sustuk.”²⁰⁰

¹⁹⁴ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 201; ayrıca bu rivayet, Merrûzî’ye nispet edilen *Kitâbu’l-Verâ’* adlı eserde “**takvânın tamamlanması**” (*itmâmü’t-takvâ*) ifadesiyle; İbnü’l-Mübârek’in *Kitâbü’z-Zühd* adlı eserinde ise “**takvânın kemâli**” (*temâmü’t-takvâ*) lafzıyla yer almaktadır. Aynı rivayet, İmâm Gazâlî tarafından *İhyâ’ Ulûmi’d-Dîn* adlı eserinde de zikredilmiştir. Bkz. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. el-Ḥaccâc el-Merrûzî (ö. 275/888), *Kitâbü’l-Verâ’*, thk. Semîr b. Emîn ez-Zuheyrî (Riyad: Dârü’s-Sumey’î, 1. bs., 1418/1997), s. 57; İbnü’l-Mübârek, *Kitâbü’z-Zühd*, II:19; Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, (Beyrut: Darü’l-Ma’rife, ts.) II:96.

¹⁹⁵ el-Kamer 54/1.

¹⁹⁶ Ebû Abdurrahmân es-Sülemî: ‘Abdullah b. Habîb b. Rubay’a, meşhur kıraat âlimidir. Tâbiîndendir; babası sahâbîdir. Hz. Peygamber döneminde doğmuş, Haccâc döneminin başlarında, 74/693 yılında vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ’*, IV:268.

¹⁹⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 158; ayrıca bu rivayet, Ebû Dâvûd’un *Kitâbü’z-Zühd*’ünde (246), el-Hâkim en-Neysâbûrî’nin *el-Müstedrek*’inde (IX:489, no. 9015), İbn Ebî’l-Dünyâ’nın *ez-Zühd* adlı eserinde (108) ve Sa’lebî’nin *el-Keşf ve’l-Beyân* adlı tefsirinde (XXV:201) rivayet edilmiştir.

¹⁹⁸ el-Bakara 2/238.

¹⁹⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 41.

²⁰⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahih*, IV:1648, no: 4260; Müslim, *Şahîhu Müslim*, II:71, no: 539; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Garîbü’l-hadis*, II:570- 573; İbn Kuteybe, *Müşkilü’l-Kur’ân*, 252.

2.3.3. Tabîinden Gelen Rivayetlerle Tefsir

Tâbiîn, sahâbenin talebeleri olup onlardan ilim almışlardır. Onlar, faziletli nesillerden biridir. Tefsirde söyledikleri sözlerin önemi birkaç açıdan öne çıkmaktadır: Tarihi Değeri: Bu rivayetler, Allah'ın kitabına dair belli bir tarihsel dönemde yapılmış yorumları yansıtmaktadır. Zamanla maslahatlara göre anlayışlar değişebileceği gibi, bu tür yorumlar da farklılaşabilir. Ancak bu durum, ahkâma dair açık hükümler, zarûrât-ı dîniyye (dinde zorunlu olarak bilinen hususlar) veya üzerinde icmâ edilen konular için geçerli değildir.

İhtilâfın Meşruiyetine Delâlet: Tâbiîlerin bazı ayetlerdeki tefsir farklılıkları, sonraki müctehidlere bu ihtilâfın delile dayalı ve meşru olduğunu gösterir. Bu da, ilgili meselelerde içtihad kapısının açık olduğunu ortaya koyar.

Nazil Olan Meselelerde İhtiyaç: Tâbiî müctehidlerin tefsirleri, özellikle yeni ortaya çıkan meseleler (nevâzil) ve bunlara dair hükümlerde sonraki ümmetin ihtiyaç duyabileceği kaynaklardandır. Zira benzer olaylar arasında kıyas yapılır ve bu bağlamda onlar, Kur'an'ın "ehli zikir" olarak tanımladığı, başvurulması gereken kimseler arasında yer alırlar.

Kur'an'ın Derinliği ve Kapsayıcılığına İşaret: Tefsirlerdeki bu çeşitlilik, Kur'an'ın anlam bakımından ne kadar derin ve kapsamlı olduğunu gösterir. Kur'an, her dönemin ihtiyaçlarını kuşatacak özelliğe sahiptir. İlim, geçmişi geçersiz kılmaz, aksine ona ilave olur. Kur'an ise tüm bu birikimi çatışmaya düşmeden kuşatabilecek bir yapıya sahiptir.

Tüsterî, tâbiîlerin görüşleri dayısı Muhammed b. Sevâr üzerinden sened ile nakletmiştir. Ancak pek çok durumda bu rivayetleri senedsiz olarak aktardığı da görülmektedir. Zâhirî anlam çerçevesinde yaptığı ayet tefsirlerinde tâbiîlere ait yaklaşık 50 rivayet tespit edilmiştir. Bu bölümde bunlara dair bazı örnekler sunulacaktır:

1- (وَأَتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ)²⁰¹ “Ve Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi”

Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “‘Hikmet’ ifadesi, Kitap’tan gelen peygamberliği ifade etmektedir.” Ayrıca Tüsterî, bu bağlamda bazı Tabîînin görüşlerini de nakletmiştir. Buna göre: Katâde (ö.118/736) şöyle demiştir: “Allah Teâlâ’nın dininde derinlemesine bir anlayış ve Allah’ın Rasûlü’ne (s.a.v.) tabi olmaktır.” Süddî (ö. 127/745): “Hikmet, peygamberliktir,” demiştir. Zeyd b. Eslem (ö.136/754): “Hikmet, akıldır,” şeklinde yorumlamıştır. Rebî‘ b. Enes(ö.140 /757) ise, hikmetin Allah’a karşı derin bir saygı ve korku olduğunu ifade etmiştir.²⁰²

2- (وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا)²⁰³ “Kime hikmet verilirse, ona gerçekten büyük bir hayır verilmiştir.”: Tüsterî bu ayetin tefsirinde Mücâhid (ö.104/722) ve Tâvûs’tan (ö. 106/725) şu görüşü nakletmiştir: “²⁰⁴ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ” ayetinde geçen hikmet, Kur’ân’dır. Yine Hasan Basrî’nin (ö.110/728) şu açıklamasını aktarmıştır: “Hikmet, Kur’ân’ı anlama hali ve peygamberliktir. Bu anlam, ²⁰⁵وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ” ayetinde geçen ‘hikmet’in ‘peygamberlik’ anlamında oluşuyla desteklenmiştir. Aynı şekilde, ²⁰⁶وَأَتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ” ayetinde Davûd’a (a.s) verilen hikmet de bu bağlamda değerlendirilmiştir.”²⁰⁷

3- (وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ)²⁰⁸ “Aksine, ‘Öğretmekte olduğunuz kitap ve yapmakta olduğunuz incelemeler gereğince Rabbin halis kulları olun!’”: Tüsterî bu ayetin tefsiri bağlamında Muhammed b. Hanefiyye’den (ö. 81/700) şu rivayeti nakletmiştir: Abdullah b. Abbas (r.a.) vefat ettiğinde şöyle demiştir: “Bugün

²⁰¹ el-Bakara 2/251.

²⁰² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 42,43.

²⁰³ el-Bakara 2/269.

²⁰⁴ en-Nahl 16/125.

²⁰⁵ Şâd 38/20.

²⁰⁶ el-Bakara 2/251.

²⁰⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 42.

²⁰⁸ Âl-i İmrân 3/79

bu ümmetin Rabbânî'si vefat etti.”²⁰⁹ kişiler, Allah’a izafe edilmiştir; çünkü “Rabbanî”, Rabbinin ilmini bilen kimse anlamına gelir.²¹⁰

4- (قُلُوا نَفَرٌ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ) ²¹¹ “Öyleyse, her topluluğun içinden bir grup (savaş yerine) çıkmayıp geri kalsaydı da, dinde derin bir anlayış kazansalar...”: Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Yani, dinle ilgili ihtiyaç duyulan bilgileri öğrenmeleri içindir.” Ayrıca Tüsterî, Hasan el-Basrî’den (ö.110/728) şu sözün nakledildiğini belirtmiştir: “Gerçek fakih; dünyaya rağbet etmeyen, ahirete yönelen ve din işlerinde basiret sahibi olandır.”²¹²

5- (وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيبَتِهِ) ²¹³ “Gök gürültüsü Allah’ı hamdiyle tesbih eder; melekler de O’nun korkusundan dolayı tesbihe katılırlar.”: Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle der:²¹⁴ “Allah Teâlâ, melekleri ayrıca ve özellikle zikretmiştir.” Tüsterî, İkrime’den (ö.105/723) şu rivayeti nakleder: “‘رعد’ (gök gürültüsü), bulutları yöneten bir melektir. Onu tıpkı bir çobanın develerini yönlendirdiği gibi sürer.”²¹⁵ Yine onun nakline göre, Katâde (ö.118/736) şöyle demiştir: “Gök gürültüsü, bulutların çıkardığı sestir.”²¹⁶

6- (تَوَاتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا) ²¹⁷ “Rabbinin izniyle, her zaman meyvesini verir.”: Tüsterî bu ayeti tefsir ederken, İbnü’l-Müseyyib’in (ö. 94/713) şu sözünü nakletmiştir: “‘حِينٍ’ kelimesiyle kastedilen altı aydır.” Bir adam ona şöyle sordu: “Eşimle tartışım ve

²⁰⁹ Bu olayı da İbn Sa’d, “et-Tabakâtü'l-Kübrâ” adlı eserinde zikretmiştir: Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ ez-Zührî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. ‘Alî Muhammed ‘Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1. bs., 1421/2001), II:317.

²¹⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 49.

²¹¹ et-Tevbe 9/122.

²¹² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 75; ayrıca İbn Ebi'd-Dünyâ, “ez-Zühhd” adlı eserinde bu rivayeti de Hasan’dan aktarmıştır: Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kureşî İbn Ebi'd-Dünyâ, *ez-Zühhd* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1420/1999), 68.

²¹³ er-Ra'd 13/13.

²¹⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 84.

²¹⁵ İbn Ebi'd-Dünyâ, “el-Matar ve'r-Ra'd” adlı kitabında Şehr bin Hûşeb ve Ka'b'dan, Taberi ise tefsirinde İkrime'den nakletmişti: İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Matar ve'r-Ra'd ve'l-Berk ve'r-Rîh*, thk. Târiķ el-'Amûdî, (ed-Dammam: Dâr İbnü'l-Cevzî, 1. bs., 1418/1997) 120. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an*, I:359.

²¹⁶ El-Vâhidî'nin el-Basîf adlı eserinde Ebu Ubeyde'den rivayet edilmiştir: Ebû'l-Hasan, Ali b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîf*, nşr. Muhammed b. Abdullah el-Fevzân ve dğr., (Riyad 1430), XII:314.

²¹⁷ İbrahim 14/25.

‘eşim ailesine bir hîn boyunca gitmeyecek’ diye yemin ettim. Bu süreden kasıt nedir?” O da şu cevabı verdi: “Bu süre, hurma ağacının meyve vermeye başlamasından itibaren hurmanın olgunlaşmasına, ardından tekrar meyve vermeye başlamasına kadar geçen zamandır.”²¹⁸

7- (وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْزَالِكُمْ تَبْيِينَ وَحَفَدَةً)²¹⁹ “Eşlerinizden sizin için oğullar ve torunlar var etti.”: Tüsterî bu ayetin tefsirinde şu rivayetleri aktarmıştır:²²⁰ İbn Mes‘ûd (r.a.)’dan şöyle rivayet edilmiştir: “el-ḥafede kelimesi, kayınbiraderler anlamındadır.”²²¹ İbn Abbâs (r.a.)’dan rivayetle: “Benîn küçük çocuklardır, ḥafede ise babalarına işlerinde yardımcı olanlardır.” Dahhâk (ö.105/723) şöyle demiştir: “el-ḥafede, Allah’a zorlama olmaksızın ve O’ndan talep etmeden hizmet eden kullardır.”²²²

8- (إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غُفُورًا)²²³ “Eğer salih kimseler olursanız, bilin ki Allah evvâb olanlara karşı çok bağışlayıcıdır.”: Tüsterî bu ayet hakkında şöyle nakletmiştir: Saîd b. el-Müseyyib (ö. 94/713) şöyle demiştir: “Evvâb; günah işleyip tövbe eden, sonra tekrar günah işleyip yine tövbe eden ve tövbe üzere ölen kişidir.” Tüsterî, Hasan el-Basrî’den (ö.110/728) de şu yorumu aktarmıştır: “‘Evvâb’; vakti boşa geçirmeyen, her an tövbeye hazır olan kişidir; onun iki zamanı yoktur (her hali Allah’a yönelmiştir).”²²⁴

9- (الرَّكِيمِ)²²⁵ “Rakîm” kelimesi hakkında Tüsterî şöyle demiştir:²²⁶ “Rakîm, ‘Kelb’ olarak adlandırılan, onların lideridir; onların köpeği değildir.”²²⁷ Yine Tüsterî, İkrime’den

²¹⁸ Tüsterî, *Tefsîru’l-Tüsterî*, 86; Ancak bu söz et-Taberî tefsirinde İbn Abbâs’tan aktarılmıştır: et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 13:647

²¹⁹ en-Nehl 16/72.

²²⁰ Tüsterî, *Tefsîru’l-Tüsterî*, 92.

²²¹ Aynı şekilde Yahyâ bin Sellâm İbn Mes‘ûd’dan rivayet etmiştir: Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekerriyyâ, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, Tah: Hind Şelebî, (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. bs., 1425/2004) I:76.

²²² et-Taberî de tefsirinde Dahhâk’tan nakletmiştir: et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân’an*, XIV:302

²²³ el-İsra 17/25.

²²⁴ Tüsterî, *Tefsîru’l-Tüsterî*, 95.

²²⁵ el-Kehf 18/9.

²²⁶ Tüsterî, *Tefsîru’l-Tüsterî*, 97.

²²⁷ “Onun, onlar için yemek pişiren bir aşçı olduğu ve onlara tâbi olduğu söylenmiştir. Bazı rivayetlerde ise, aslında bir çoban olduğu ifade edilmiştir.” Bu görüş, isimleri belirtilmeyen bir topluluk tarafından

(ö.105/723) şu rivayeti nakletmiştir: “Rakîm, Rum dilinde ‘mürekkep hokkası’ anlamına gelir.”²²⁸ Tüsterî, Hasan’dan (ö.110/728) da şu görüşü aktarmıştır: “Rakîm, mağaranın bulunduğu vadinin adıdır.”²²⁹ Yine Tüsterî’nin nakline göre, Ka‘b (ö. 32/652) şöyle demiştir: “Rakîm, onların isimleri, soyları, dinleri ve kimden kaçtıkları gibi bilgilerin yazılı olduğu bir kurşun levhadır.”²³⁰

10- (يَوْمَ تُنْبِئُ السَّرَائِرُ فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ)²³¹ “Bütün sırların ortaya döküleceği gün; artık onun ne bir kuvveti kalır, ne de bir yardımcısı olur.”: Tüsterî bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Allah’ın kullarına farz kıldığı emirler ve onları nehyettiği hususlardaki kulluk niyetleri ortaya çıkarılacaktır. Zira kıyâmet gününde kulların amelleri, niyetlerine göre değerlendirilecektir.” Nitekim Rebî‘(b. Huseym (ö. 65/685)) şöyle derdi: “İnsanlardan gizlenen sırlar, Allah’a gizli değildir; O’nun katında apaçık meydandadır. O halde bu sırlar için şifa arayın.” Ardından şöyle derdi: “Peki bu sırların ilacı nedir? Tövbe etmek ve bir daha o günaha dönmemektir.”²³²

2.3.4. Tâbiîn Sonrası Gelen Rivayetlerle Tefsir

Tâbiîn sonrası tabaka, sahâbe ve tâbiînin tefsir mirası ile onlardan sonra gelen müfessirlerin çalışmaları arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Bu neslin tefsirleri, Hz. Peygamber’den ﷺ sonra gelen üçüncü kuşağa ait olması bakımından "hayırla anılan

---

nakledilmiş olup, el-Mâverdi’nin en-Nüket ve’l-‘Uyûn adlı tefsirinde yer almaktadır. Bkz. Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘Uyûn*, thk. Abdü’l-Maksud b. Abdu’r-Rahim, (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, ts) III:292.

²²⁸ Bu ifade, Ebû Ca‘fer en-Nahhâs tarafından Ma‘ânî’l-Kur‘ân adlı eserinde, “Lisânu’r-Rûm” kaydı olmaksızın İkrime’den nakledilmiştir. İbnü’l-Cevzî ise, *Zâdü’l-Mesîr fî ‘İlmi’t-Tefsîr* adlı tefsirinde bu rivayeti “Lisânu’r-Rûm” ibaresiyle birlikte aktarmıştır. Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *Me‘ânî’l-Kur‘ân*, thk. Muhammed ‘Alî es-Sâbûnî (Mekke: Câmi‘atü Ümmi’l-Kurâ, 1409/1988), IV:217; Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201), *Zâdü’l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr*, thk. ‘Abdüzzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1. bs., 1422/2001), III:66.

²²⁹ Bu görüşün Hasan’a nispet edildiğine dair bir kaynağa rastlanmamıştır. Ancak bu görüş, İbn Abbâs, Atıyye ve Katâde’ye nispet edilmiştir. Bkz. Et-Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, XV:158; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur‘âni’l-‘Azîm*, VII:2346.

²³⁰ El-Buhârî İbn Abbâs’a isnat etmiştir: el-Buhârî. *el-Câmiu’s-Sahih*, IV:1750.

²³¹ et-Târik 86/9,10.

²³² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 191; ayrıca bu rivayet, İbnü’l-Mübarek tarafından *ez-Zühed* adlı eserinde (II:9), İbn Sa’d tarafından *et-Tabakât*’ta (VIII:305), Ahmed b. Hanbel tarafından ise özet bir şekilde *ez-Zühed*’ünde (271) rivayet edilmiştir.

asırlar" içerisinde değerlendirilmiştir. Bu tabakaya mensup önemli isimler arasında Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî (ö. 160/777), Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) ve Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ (ö. 209/824) bulunmaktadır.

Bu neslin en önemli katkılarından biri, kendilerinden önceki selef âlimlerinin (sahâbe ve tâbiîn) görüşlerini rivayet yoluyla aktarmalarının yanı sıra, kendilerine has yorumlarda bulunmalarındadır. Bu yorumlar zamanla “dirayetle tefsir” (bilgi ve içtihada dayalı tefsir) olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde tefsir ilmi büyük bir gelişme göstermiş, te’vil kapısı geniş bir şekilde açılmış, Arap dili tefsirin temel kaynaklarından biri hâline gelmiştir. Ayrıca bu dönemde, Kur’an’ın tüm ayetlerini kapsayan tefsirlerin yazımı da başlamıştır.

Tüsterî’nin tefsiri incelendiğinde, zâhirî yorumlarında tâbiîn sonrası nesle ait görüşlere 9 farklı yerde yer verdiği tespit edilmiştir. Bu isimler arasında en dikkat çeken Süfyân es-Sevrî’dir (ö. 160/777). Bu bölümde, Tüsterî’nin tâbiîn sonra neslinden naklettiği bazı örnekler yorum almaktadır:

1- (وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ)²³³ “O kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler.”: Tüsterî bu ayet hakkında şöyle demiştir: Âlimler “el-Beytü’l-Atîk” ifadesinin anlamı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hasan-ı Basrî’ye göre, ona “atîk” denilmesinin sebebi, onu yüceltmek ve ona şeref atfetmektir. Zira Araplar, soylu ve değerli beden veya at için “cesedun atîkun”, “feresun atîkun” derler. Tüsterî’nin dayısı Muhammed b. Sevvâr’ın nakline göre, **es-Sevrî** şöyle demiştir: Ona “atîk” denilmesinin nedeni, Allah’ın yeryüzünde kurduğu en eski ve en özgür bırakılmış mescitlerden biri olmasıdır.²³⁴ Nitekim Kur’an’da şöyle

---

²³³ el-Hac 22/29.

²³⁴ Bu görüş, İbn Zeyd’e nispetle et-Taberî’nin Câmi‘u’l-Beyân adlı tefsirinde; Hasan el-Basrî’ye ait olarak İbn Ebî Hâtim’in tefsirinde ve Yahyâ b. Sellâm’ın tefsirinde zikredilmiştir. et-Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, XVI:530; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, VIII:2490; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, I:368.

²³⁴ Âl-i İmrân 3/96.

buyrulmuştur: “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ev, Mekke’deki mübarek ve âlemlere hidayet kaynağı olan evdir.”²³⁵

2- (وَلْيَغْفُوا وَلْيَصْفَحُوا)²³⁶ “Bağışlasınlar, hoş görünsünler.”: Tüsterî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “İnsanlar, kendilerine yapılan haksızlıklar karşısında affedici olsunlar.” Süfyân es-Sevrî’den rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ, Uzeyr’e (a.s) şöyle vahyetmiştir: “İnsanların dilinde çiğnenen bir lokma gibi olmayı içine sindiremezsen, seni katımda mütevazı kullarımdan saymam.”²³⁷

3- (لَيْسَئَلِ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ وَأَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا)²³⁸ “sadıkları sadakatlerinden sorguya çeksin. Kâfirlere ise acıklı bir azap hazırlamıştır.”: Tüsterî bu ayet hakkında şu rivayeti nakletmiştir: Abdülvâhid b. Zeyd (ö. 177/793) şöyle demiştir: “sıdk, Allah’a amelle vefa göstermektir.”²³⁹

4- (لِكُلِّ أَوْابٍ حَفِيظٍ)²⁴⁰ “Her tevbe eden, Allah’ın emrini gözeten için.”: Tüsterî bu ayet hakkında, İbn Uyeyne’nin (ö. 198/814) şu sözünü nakletmiştir: “el-Evvâb el-Hafız” ifadesi hakkında şöyle demiştir: “O, bir mecliste —ister hayırlı isterse kötü bir meclis olsun— orada gördüğü eksiklik ve kusur sebebiyle Allah’tan af dilemeden oradan kalkmayan kimsedir.”

5- (وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ)²⁴¹ “Ama kim Rabb’inin huzurunda durmaktan korkar ve nefsinin hevâdan (arzularından) alıkoyarsa...”: Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Hevâdan ancak peygamberler —aleyhimüsselâm— ve bazı

²³⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 107.

²³⁶ en-Nur 24/22.

²³⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 111; ayrıca Ebû Tâlib, Kûtu’l-Kulûb adlı eserinde bu görüşe yer vermiş; ancak eseri Sevrî’ye isnat etmemiştir. Ebû Tâlib el-Mekki Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Hârisî, *Kûtu’l-Kulûb fî Muâmeleti’l-Mahbûb ve Vasfî Tarîki’l-Murîd ilâ Makâmi’t-Tevhîd*, Thk, Asım İbrahim el-Keyâlî, 2. bs (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye,2005) II:390.

²³⁸ el-Ahzâb 33/8.

²³⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 126; ayrıca Kuşeyrî’nin “er-Risâle” adlı eserinde Abdülvâhid b. Zeyd’den rivayet edilmiştir: el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, I:364.

²⁴⁰ Kâf 50/32.

²⁴¹ en-Nâzi’ât 79/40.

sıddıklar (hepsi değil) kurtulabilir. Nefsine edebi zorunlu kılan kimse hevâdan kurtulmuş olur. Ancak edep, yalnızca peygamberler ve bazı sıddıklar için tamamen saf hâle gelir. Ahlâk da bunun gibidir.” Tüsterî ardından şöyle demiştir: “İbnü’s-Semmâk (ö. 183/799) bir gün arkadaşlarının yanına çıktı; onlar da etrafında toplanmışlardı. Onlara şöyle dedi: ‘Size birçok kez öğüt verdim. Size bir çare, bir deva sunmamı ister misiniz?’ Onlar da: ‘Evet’ dediler. Bunun üzerine şöyle dedi: ‘Hevâlarınıza (nefsânî arzularınıza) muhalefet edin.’”²⁴²

2.3.5. İsrailiyat ile Tefsir Ettiği Ayetler

İsrailiyat’tan kasıt, Yahudi ve Hristiyan sözü veya yazılı kültürüne ait unsurların Kur’an tefsirine yansımalarıdır.²⁴³

Kur’an-ı Kerîm’in tefsirine Yahudi ve Hristiyan kaynaklı rivayetlerin girmesi, birçok tefsiri olumsuz yönde etkilemiştir.²⁴⁴ Benî İsrail’den yapılan özellikle kıssalar ve yaratılışla ilgili nakiller, dinimize sızmış bir unsurdur. İsrailiyat rivayetlerinin tefsire girmesinin sebepleri arasında, Yahudilerin ve Hristiyanların Arap Yarımadası’nda ve diğer İslam beldelerinde Müslümanlarla komşu olmaları, aralarında tartışmalar ve karşılıklı diyalogların yaşanması sayılabilir. Ayrıca onların bazı âlim ve anlatıları daha erken dönemlerde İslam’a dâhil olmuş, böylece Müslümanlar bu toplumların dinî miraslarına —doğru ya da yanlış, sahih ya da batıl— ulaşma imkânı bulmuşlardır. Bazı müfessirler, bu anlatılardan etkilenerek Kur’an tefsirine bu tür rivayetleri dahil etmişlerdir. Bunun bir sebebi de, önceki nesillerin Kur’an’daki kıssaların detaylarını öğrenme arzusu ve merakıdır.

---

²⁴² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 186.

²⁴³ Nüreddîn İtr, *Ulûmu’l-Kur’ân*, 75.

²⁴⁴ Nüreddîn İtr, *Ulûmu’l-Kur’ân*, 76.

İbn Haldûn (ö. 808/1406) bu konuda şöyle der: “Bu alanda öncekiler çok sayıda rivayet toplamış ve eserlerinde yer vermiştir. Ancak onların kitapları hem değerli hem de değersiz bilgileri, hem kabul edilen hem de reddedilen rivayetleri içermektedir. Bunun sebebi ise şudur: Araplar kitap ehli değildi ve ilim sahibi de sayılmazlardı; bedevîlik ve ümmi oluşları ağır basardı. İnsan tabiatı gereği, yaratılışın başlangıcı, kâinatın sırları gibi konulara ilgi duyduklarında, bu tür soruları daha önce kitap verilenlere sorarlar; yani Yahudilere ve onların izinden giden Hristiyanlara...” “Ne var ki, o dönemde Araplar arasında yaşayan Tevrat ehli de aynı şekilde bedevîydi ve onların bildiği şeyler, sadece genel halkın bildiği kadar basitti. Bu kişiler İslam’a girdikten sonra, ellerindeki bilgileri —şer‘î hükümlere dair olmayan alanlarda— beraberlerinde getirdiler. Mesela, yaratılışın başlangıcı, tarihî olaylar ve kehanetler gibi konularda. Bu tür bilgiler Kâ‘b el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, Abdullah b. Selâm gibi kişiler aracılığıyla rivayet edildi. Tefsir kitapları bu tür rivayetlerle dolup taşı. Bu bilgiler, fikhî hükümlere dair olmadığından, sahihlik şartı aranmadı ve müfessirler bu konularda müsamahalı davrandı. Böylece bu tür rivayetler tefsir kitaplarına alındı. Ancak bu rivayetlerin kaynağı, daha önce de belirtildiği üzere, çölde yaşayan ve naklettikleri şeyleri derinlemesine bilmeyen Tevrat ehli idi. Buna rağmen, bu kişilerin dinî alandaki itibarlı konumları nedeniyle sözlerine güvenildi ve rivayetleri o günden itibaren kabul gördü.”²⁴⁵

Tüsterî, bazı İsrailiyat rivayetlerinden etkilenmiştir. Bu tür rivayetlere, âyetlerin zâhirî anlamına yönelik yaptığı tefsirlerde 9 farklı yerde yer vermiştir. Bu bölümde buna dair bazı örnekler sunulmuştur:

1- (كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غُفُورٌ رَحِيمٌ) ²⁴⁶

“Rabbiniz kendine, merhamet etmeyi yazdı. Gerçek şu ki, sizden kim bilmeyerek bir

²⁴⁵ Ebû Zeyd ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldûn el-Ĥadramî, *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mubtede ve'l-ħaber fi târihi'l-'Arab ve'l-Berber ve men 'âşarahüm min zevi's-şe'ni'l-ekber*, nşr. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. bs., 1401/1981), I:554-555.

²⁴⁶ el-En'âm 6/54.

kötülük yapar da ardından tövbe edip kendisini düzeltirse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”: Tüsterî bu ayetin tefsiri bağlamında şu rivayeti nakletmiştir: Rivayet edilir ki Allah Teâlâ, Dâvûd’a (a.s.) şöyle vahyetmiştir: “Ey Dâvûd! Beni tanıyan, beni ister; beni isteyen, beni sever; beni seven, beni talep eder; beni talep eden, beni bulur; beni bulan ise beni muhafaza eder.” Bunun üzerine Dâvûd (a.s.) şöyle dedi: “İlâhî! Seni istersem, nerede bulabilirim?” Allah Teâlâ buyurdu: “Beni, korkumdan dolayı kalpleri kırık olanların yanında bulursun.”²⁴⁷

2- (اَذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ)²⁴⁸ “Efendinin yanında benden söz et”: Tüsterî bu ayeti şöyle açıklamıştır: Rivayet olunur ki, Cebrâil (a.s), Hz. Yusuf’un zindandaki hâline Allah’ın izniyle inmiş ve şöyle demiştir: “Ey paklıkla vasıflanmış, pak bir babanın evladı! Allah Teâlâ beni, senin ve atalarının şerefine ikram sahibi kıldı. Şimdi de sana şöyle hitap ediyor: ‘Ey Yûsuf! Benden başkasını vesile kılmaktan hayâ etmedin mi? İzzetime yemin ederim ki, bu davranışın sebebiyle seni birkaç yıl daha zindanda bırakacağım.’” Yûsuf (a.s) dedi ki: “Ey Cebrâil! Rabbim benden razı mı?” Cebrâil: “Evet, razı.” Yusuf: “Öyleyse buna aldırımam.”²⁴⁹

3- (وَلِي فِيهَا مَأْرَبٌ أُخْرَى)²⁵⁰ “Onda benim için başka menfaatler de var.”: ayeti hakkında Tüsterî şöyle demiştir: “İlk olarak asâyı eline alan kimse Hz. Âdem (a.s.)’dır. Asa, cennet ağaçlarından (âs) yapılmış olup, peygamberden peygambere intikal etmiştir. Nihayetinde Şuayb (a.s.)’a geçmiş, o da kızını evlendirirken bu asâyı Mûsâ (a.s.)’ya vermiştir. Mûsâ (a.s.), bu asâya dayanır, onunla koyunlarına yaprak silkeler, dilediği dalları indirirdi. Yırtıcı hayvanlara, vahşi hayvanlara ve zararlı haşerelere karşı kendini onunla savunurdu. Sıcak bastığında onu yere diker, gölgelik gibi kullanırdı. Uyuduğunda

---

²⁴⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 53; ayrıca İbn Ebî’-d-Dünyâ Rivayette Hz. Dâvûd (a.s.) şöyle der: “Ey Rabbim! Sana nerede rastlayabilirim?” Allah Teâlâ buyurur: “Beni, kalpleri kırık olanların yanında bulursun.”: Ebû Bekr ‘Abdullâh b. Muhammed el-Kureşî İbn Ebî’-d-Dünyâ, *el-Hemm ve’l-hüzn*, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid (Kahire: Dârü’s-Selâm, 1. bs., 1412/1991), 56.

²⁴⁸ Yûsuf 12/42.

²⁴⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 81.

²⁵⁰ Tâhâ 20/18.

kendisini korurdu. Karanlık gecelerde ona kandil gibi ışık verirdi. Bulutlu günlerde namaz vaktini anlayamazsa, ucundan çıkan ışık huzmesiyle ibadet vaktini belirlerdi. Aç kaldığında yere saplar, o anda meyve verirdi. İşte bunlar onun asâsından gördüğü faydalardı.”²⁵¹

4- (فَاتَّبِعُوا عِنْدَ اللَّهِ الرَّزْقَ)²⁵² “Rızkınızı Allah katında arayın”: Tüsterî bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Rızkı tevekkül ile arayın; kazanç yoluyla değil. Zira kazanç yoluyla rızık aramak, halkın (avâmın) yoludur.” İsa b. Meryem’in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Size hakkıyla söylüyorum ki; siz ne dünyayı ne de âhireti istiyorsunuz.” Dediler ki: “Ey Allah’ın nebîsi, bize bunu açıkla; çünkü biz bunlardan birini istediğimizi sanıyorduk.” Dedi ki: “Eğer hazinelerinin anahtarları elinde olan dünyanın Rabbine itaat etseydiniz, onu size verirdi. Eğer âhiretin Rabbine itaat etseydiniz, onu da size verirdi. Ama görüyorum ki sizler ne onu ne de bunu istiyorsunuz.”²⁵³

5- (وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصَّلَ الْخِطَابِ)²⁵⁴ “Ona hikmet ve Faslu’l-hitâb verdik.”: Tüsterî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Allah Teâlâ, Dâvûd’un İsmâil ve İshâk’ın derecesinden üstün bir derece istemesi üzerine ona bunu verdi. (Allah) şöyle dedi: ‘Ey Dâvûd, sen orada değilsin; fakat sana hikmetten bir makam ve bir fasl vereceğim.’ Bu da (أما بعد) ifadesidir. Bu ifadeyi ilk kullanan kişi Hz. Dâvûd’dur. Ondan sonra Kuss b. Sâ’ide konuşmalarında bu ifadeyi söylemiştir.” Ayrıca şöyle de denilmiştir: “Faslu’l-hitâb” ifadesiyle kastedilen, yeminler ve hüccettir (beyandır).”²⁵⁵

²⁵¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 102.

²⁵² el-Ankebût 29/17.

²⁵³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 120; ayrıca Hz. İsa’nın (a.s) sözü, Hıylân b. Fevra isnadıyla Ebû Ubeyd b. Sellâm “el-Hutab ve’l-Mevâiz” adlı eserinde rivayet etmiştir. Ayrıca Ebû Nu’aym, “Hilyetü’l-Evliyâ”da bu sözü aktarmıştır: Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *el-Hutab ve’l-mevâiz*, 159; Ebû Nu’aym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI:57.

²⁵⁴ Şâd 38/20.

²⁵⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 132.

Yukarıda zikredilen örnekler Tüsterî'nin tefsirinde kaynak belirtmeden zikrettiği israiliyata dayalı yorumlardır. Onun bu tür yorumların kaynaklarının izini sürerek hangi tefsirlerden yararlandığını bir sonraki bölümde işlenecektir.

2.4. Ulûmü'l-Kur'ân ile Tefsir Ettiği Ayetler

Kur'an İlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzul sebepleri, tertibi, cem'i, yazımı, tefsiri, i'câz yönleri, nasih ve mensuh bilgileri gibi temel konularla ilgilenen ve Kurân'ın doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanmasına katkı sağlayan ilim dalıdır. Bu alan, Kur'ân'a dair genel ve kapsamlı meseleleri içine alan tefsir usulü içerisine dahil edilen ilmî bir disiplindir.²⁵⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâbı, Kur'ân'ın nüzülü, anlamları, hükümleri ve i'câz yönleri hakkında derin bir bilgiye sahipti. Onların bu konulardaki bilgisi, sonraki asırlarda gelen birçok âlimin ulaştığı seviyenin ötesindeydi. Ancak o dönemde bu bilgiler müstakil eserlerde toplanmamış ve sistematik bir şekilde tedvin edilmemişti. Zira o dönemde bu türden bir tasnif ve tedvine ihtiyaç duyulmuyordu.²⁵⁷

Zamanla, İslâm ilimlerinin teşekkülü ve birbirinden ayrışmasıyla birlikte, Kur'ân İlimleri de müstakil birer disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, erken dönem müfessirlerinin eserlerinde bu ilme dair birçok meseleye rastlanmaktadır. Nitekim tefsir kitapları, Kur'ân âyetlerini açıklarken bu alanla ilgili pek çok meseleyi doğal olarak içermekteydi.

Bu bağlamda, Tüsterî'nin tefsirinde de Kur'ân ilimlerine dair bazı meselelere yer verildiği görülmektedir. Nitekim tespit edebildiğimiz kadarıyla o tefsirinde hurûf-ı mukatta'ayı 4 yerde açıklamış, 18 yerde nüzûl sebeplerine (esbâb-ı nüzûl) atıfta bulunmuş; özellikle Abdullah b. Mes'ûd'un kıraati olmak üzere kıraat farklılıklarına 3

²⁵⁶ Nüreddîn 'Îtr, *'Ulûmu'l-Kur'ân*, s.8.

²⁵⁷ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, I:29.

yerde temas etmiştir. Ayrıca, 2 yerde da nesh meselesini ele almış, 2 yerde ise âmm-hâss (genellik ve özelelik) konusuna değinmiştir.

2.4.1. Hurûf-ı Mukatta‘aya Dair Yorumları

Hurûf-u mukattaa meselesi, daha geniş bir başlık olan “surelerin başlangıçları” (Fevâtihu’s-suver) kapsamında da ele alınmaktadır. Zira sözün güzel bir şekilde başlaması, belâgatın zirvesi ve kabulün önemli sebeplerindedir. Çünkü başlangıç, muhatabın kulağına ilk ulaşan kısımdır; eğer güzel ve belîğ bir ifade ile yapılmışsa dinleyenin dikkatini çeker ve onu cezbederek konuya yönlendirir. Aksi takdirde böyle bir etki meydana gelmez.²⁵⁸

Beyan ve belâgat imamları, Kur’ân-ı Kerîm’in sûre başlarının en güzel ve en mükemmel şekilde tertip edildiğini kabul etmişlerdir. Hatta belâgatın bir dalı olan "güzel başlangıç yapma" (husnü'l-iftitâh) ve "etkileyici giriş" (berâ‘atu'l-istihlâl) sanatları bu Kur’ânî üsluplardan türetilmiştir.

Bu bağlamda, sûre başlarının en dikkat çekici ve araştırmaya en fazla sevk eden şekli, “hurûf-u mukattaa” yahut “hece harfleri” olarak bilinen, birçok sûrenin başında yer alan ve “ن، ق، ح، ر، الم، مص، الر، حم، ق، ن” gibi tekli, ikili, üçlü, dördü veya beşli harf gruplarıyla ifade edilen bölümlerdir. Bu harfler Kur’ân’da 29 yerde geçmekte olup, Tüsterî bu konuyu tefsirinde 4 farklı yerde ele almıştır. Bu örnekler Bu bölümde sunulacaktır:

1- (آلَم) ²⁵⁹ "Elif-Lâm-Mîm": Tüsterî bu ayet hakkında şöyle der: “Anlayış ehli, zâhir ehline kıyasla anlamları ve sıfatları bu isimler (harfler) vasıtasıyla tanır.” Bu bağlamda farklı açıklamalar yapılmıştır.²⁶⁰

²⁵⁸ Nüreddîn ‘İtr, ‘Ulûmu'l-Kur’ân, s. 55.

²⁵⁹ el-Bakara 2/1.

²⁶⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 25.

A)- Bu harfler, Allah'ın (عز وجل) ismidir.

B) “Elif”, Allah’ın mahlûkatı dilediği şekilde telif etmesini; “Lâm”, O’nun ezeli lûtfunu; “Mîm” ise yüce şânını temsil eder.

C)- Allah Teâlâ’nın indirdiği her kitapta bir sır vardır; Kur’ân’ın sırrı ise sûrelerin başındaki harflerdir. Çünkü bu harfler, Allah’ın isim ve sıfatlarını taşır.

D)- Bazı harfler bir araya geldiğinde Allah’ın ism-i a‘zamı meydana gelir.

E) İbn Abbas ve Dahhâk, (الم) "*Elif-Lâm-Mîm*" ifadesinin anlamının "Ben Allah’ım, bilirim" olduğunu belirtmişlerdir.

F)- Hz. Ali (radiyallahu anh): “Bunlar 'esmâün mukattaa', yani müstakil ve birbirinden ayrı isimlerdir. Her bir harf, kendisine benzemeyen diğer bir harf ile bir araya geldiğinde, Rahmân’ın isimlerinden biri ortaya çıkar,” demiştir.

G)- Elif, Allah’ı; Lâm, O’nun kulunu; Mîm ise Hz. Muhammed’i (s.a.v) temsil etmektedir. Çünkü kul, Peygamber’ini örnek alarak Rabb’iyle O’nun birliği üzerinden irtibat kurar.

H)- İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre, Allah (c.c.) Elif ile kendisine, Lâm ile Cebrail’e, Mîm ile de Hz. Muhammed’e (s.a.v.) yemin etmektedir.

2- (القصص)²⁶¹ "*Elif-lâm-mîm-sâd*.”: Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Ben Allah’ım; kullar arasında hak ile hükmederim. Bu harflerden biri, Allah Teâlâ’nın isimlerinden olan es-Samed’dir (الصمد).”²⁶²

3- (حم) * تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ)²⁶³ "*Hâ-mîm, Kitabın indirilişi azîz ve alîm olan Allah'tandır*.”: Tüsterî bu ayet hakkında: “Yani sana kitabı Hayy ve Melik olan indirdi.”²⁶⁴

²⁶¹ el-A'râf 7/1.

²⁶² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 65.

²⁶³ Ğâfir 40/1.

²⁶⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 136.

4- (ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ)²⁶⁵ “Nûn. Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına andolsun ki.”: Tüsterî bu ayetin tefsiri hakkında: “ ‘Nûn’ Allah’ın isimlerindendir. Eğer sure başlarındaki huruf-u mukatta’aları; ‘لر’ ve ‘حم’ ve son olarak ‘ن’ harflerini bir araya getirirsek ‘لرحمن’ (Rahmân) ismi tezâhür eder.” demiştir. İbn Abbâs ise: “ ‘Nûn’ zikrin yazıldığı mürekkeptir, kalem ise hikmetli zikrin yazıldığı araçtır.²⁶⁶

Yukarıdaki örneklerden hareketle onun mukattaa harfleri ile ilgili İslam düşünce tarihinde sonraki asırlarda ortaya çıkan batını veya Hurufilerin yaptığı aşırı yorumlara dalmadığı, aksine ilgili harflere dair sahabe ve tabiuna ait farklı yorumları zikretmeyi ve aralarında kendi yaklaşımına uyan bazı tercihlerde bulunarak kendi görüşünü bu şekilde ortaya koymayı, dolayısıyla ılımlı ve mutedil bir yolu benimsediği söylenebilir.

2.4.2. Nesh Açısından Tefsir Ettiği Ayetler

Şer’î istilahta nesh, daha önce şâri‘ tarafından konulmuş bir hükmün, yine şâri‘in daha sonra getirdiği bir başka hükümlle yürürlükten kaldırılmasıdır.²⁶⁷ Bu ilim, Kur’ân-ı Kerîm’i anlamak ve tefsir etmek isteyenler için büyük önem arz etmektedir. Nitekim bazı imamlar şöyle demiştir: “Bir kimsenin, Kur’ân’ı tefsir etmeden önce onun nâsih ve mensûhunu bilmesi gerekir”. Hz. Ali’nin (r.a.) bir kadıya şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Mensûhu nâsihten ayırt edebiliyor musun?” Adam: “Hayır.” Hz. Ali: “Öyleyse hem kendini helâk ettin hem de başkalarını”.²⁶⁸

Tüsterî, tefsirinde nesh konusunu kabul ettiği ve bu meseleye dair görüş ve tercihini 2 yerde ele almıştır. Bu konudaki örnekleri Bu bölümde verilecektir.

²⁶⁵ el-Ğalem 68/1.

²⁶⁶ Tüsterî, *Tefsîru’l-Tüsterî*, 174.

²⁶⁷ Nüreddîn İbr, *Ulûmu’l-Kur’ân*, 131.

²⁶⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, III:66.

1- (تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا)²⁶⁹ “Hurmalıkların ve üzümlüklerin meyvelerinden hem sarhoşluk veren bir içki hem de güzel bir rızık elde edersiniz.”: Tüsterî bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Bu ayet, daha sonra nazil olan içki yasağını bildiren ayetle neshedilmiştir.” Aynı görüşü İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) ve Şa‘bî (ö. 104/722) de dile getirmiştir.²⁷⁰

2- (لَا أُعْبِدُ مَا تَعْبُدُونَ)²⁷¹ “Ben sizin taptıklarınıza tapmam”: Tüsterî bu ayet hakkında şöyle da demiştir: Yani ben sizin taptığınız putlara bugün tapmam. (وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا) “Siz de benim taptığıma tapmazsınız”; yani siz de bugün tapmazsınız. (وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا) “Siz de benim taptığıma tapacak da değilim”; yani gelecekte de tapmayacağım. (عَبِدْتُمْ) “Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilsiniz”; yani siz de gelecekte tapmayacaksınız. (وَلَيْ دِينِي دِينُكُمْ) “Sizin dininiz size”; yani din seçiminiz sizedir. (وَلَيْ دِينِي دِينُكُمْ) “Benim dinim bana”; yani benim din seçimin de banadır.

Tüsterî Kafirun suresine dair yukarıdaki açıklamaları yaptıktan sonra bu sûrenin daha sonra nazil Tevbe suresindeki kılıç âyetiyle (seyf) neshedilmiş olduğunu belirtmektedir.²⁷²

Onun bütün sure ve ayetleri tefsir etmemiş olması sebebiyle neshe dair görüşünü sadece yukarıdaki iki örnekten hareketle tespit etmek durumunda kaldık. Bu iki örnek onun nesh konusunda da geleneksel anlayışta ifade edilen görüşleri benimsediğini ve zikrettiğini göstermektedir.

²⁶⁹ en-Nahl 16/67.

²⁷⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 91; ayrıca Nehâî ve Şa‘bî'nin bu sözünü Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm da nakletmiştir. Bkz. el-Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ani'l-Azîz ve Mâ Fîhi Mine'l-Farâ'iz ve's-Sünen*, thk. Muhammed b. Salih el-Müdeyfer, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. bs., 1418/1997) I:252

²⁷¹ el-Kâfirûn 109/1-6.

²⁷² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 207.

2.4.3. Kıraat Açısından Tefsir Ettiği Ayetler

1- Allah Teâlâ'nın (أَعَزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ)²⁷³ "Kâfirlere karşı izzetli" buyruğu hakkında Tüsterî şöyle demiştir: "Yani, sert (gilza) anlamındadır." Bu ifade, İbn Mes'ûd'un kıraatine göredir. Nitekim Ferrâ, İbn Mes'ûd'un bu kısmı "غُلْظَاءٌ عَلَى الْكَافِرِينَ" şeklinde okuduğunu nakletmiştir.²⁷⁴

2- Allah Teâlâ'nın (بَلَّ عَجِبْتُ)²⁷⁵ "Bilakis sen şaşırдың" ifadesi hakkında Tüsterî, kelimenin iki farklı kıraatine göre iki ayrı tefsir sunmuştur.

Birinci kıraat **damm** ile olup, "عَجِبْتُ" şeklindedir ve zamir konuşana (Allah'a) döner. Bu kıraate göre Tüsterî şöyle demiştir: "Burada, onların çabuk cezalandırılması murad edilmiştir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, kendi sözünü onların fiili (şaşırmak) adına isimlendirmiştir. Çünkü şaşırana ancak son haddine ulaşan bir şey şaşırır. Ayetinden kastedilen de budur."

Tüsterî daha sonra Şakîk (ö. 194/810) ile ilgili bir rivayet nakletmiştir: "Rivayet edildiğine göre, Şakîk, Şurayh'a (ö. 78/698) 'بَلَّ عَجِبْتُ' kıraatiyle okudu. Bunun üzerine Şurayh ona şöyle dedi: 'Hayır, بَلَّ عَجِبْتُ olarak okunmalıdır. Zira Allah hiçbir şeyden şaşırmaz. Şaşırarak, ancak bilmeyene mahsustur.'" Şakîk der ki: "Bunu İbrâhîm'e (en-Nehâî) (ö. 96/714) haber verdim. O da şöyle dedi: 'Şurayh kendi ilmini beğeniyor. Oysa İbn Mes'ûd ondan daha âlimdir ve bu ayeti بَلَّ عَجِبْتُ şeklinde (zamm ile) okurdu.'"

İkinci kıraat ise **feth** ile olup "عَجِبْتُ" şeklinde olup zamir muhâtab (hitap edilen kişi) olan Peygamber'e yöneliktir. Bu kıraate göre Tüsterî şöyle demiştir: "Yani sen onların cezasını çok büyük gördün. Bu nedenle sevabın büyüklüğü hayret ifadesiyle

²⁷³ el-Maide 5/54.

²⁷⁴ Tüsterî, *Tefsîru 't-Tüsterî*, 58; ayrıca Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah Ed-Deylemi el- Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, Thk: İbrahim Şemseddin, (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002) I:313.

²⁷⁵ es-Sâffât 37/12.

isimlendirilmiştir. Çünkü hayret, ancak bir şeyin son haddine ulaşması durumunda meydana gelir. Ayetten murad da budur.”²⁷⁶

3- Allah Teâlâ'nın (تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ)²⁷⁷ “*Ebu Leheb'in elleri kurusun! Kurudu da!*”: ayeti hakkında Tüsterî, onu tefsir ettikten sonra şöyle bir yorum daha getirmiştir: “Bu âyette başka bir anlam yönü daha vardır: İlk ‘tebbet’ ifadesi bir beddua (dua) anlamında, ikinci ‘tebb’ ise ezelde takdir edilen helâkin gerçekleştiğine dair bir haberdur.”²⁷⁸ Bu yorum, Abdullah b. Mes‘ûd’un kıraatiyle de örtüşmektedir. Nitekim Ferrâ şöyle demiştir: “تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ” şeklindeki kıraat, Abdullah b. Mes‘ûd’un kıraatinde ‘ve **kad** tebbe’ (وقد تب) şeklindedir.”²⁷⁹ Burada ilk kısım beddua, ikincisi ise haber anlamındadır. Çünkü İbn Mes‘ûd, ikinci “tebb” kelimesine “**kad**” edatını eklemiş ve böylece gerçekleşmiş bir fiili ifade etmiştir.

2.4.4. Âmm-Hâss (Genellik ve Özelelik) Açısından Tefsir Ettiği Ayetler

1- (فَوَرَبِّكَ لَنَسْتَأْتِيَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ)²⁸⁰ “*Rabbin hakkı için, onların hepsini mutlaka sorguya çekeceğiz!*”: Tüsterî bu âyet hakkında şöyle demiştir: “Bu âyetin tahsis (eden başka bir âyet vardır). Çünkü bu ümmetten kimi kimseler vardır ki, onlar kabirlerinden çıkarıldıklarında ne hesaba çekilirler ne de o günün korkunç dehşetini yaşarlar. Bunlar, Allah Teâlâ'nın ‘*İşte onlar ondan (cehennemden) uzak tutulacaklardır*’²⁸¹ dediği kimselerdir.” Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah’ın dostları, kabirlerinden cennete doğrudan yönlendirilirler; hesaba çekilmezler, o günün dehşetini

²⁷⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 56.

²⁷⁷ el-Kâfirûn 109/1.

²⁷⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 209.

²⁷⁹ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III:298.

²⁸⁰ el-Hicr 15/92.

²⁸¹ el-Enbiyâ 21/101.

yaşamazlar. İşte onlar cennetin öncüleridir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu, en büyük kurtuluştur.”²⁸²

2- Allah Teâlâ'nın (وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ)²⁸³ “Gök gürültüsü O'nu hamd ile tesbih eder; melekler de O'na korkularından dolayı tesbih ederler.” âyeti hakkında Tüsterî, sahâbe ve tâbîinden nakledilen, “Ra'd bir meleğin sesidir” şeklindeki görüşleri aktardıktan sonra şöyle demiştir: “Melekleri ayrıca zikretmiştir.”²⁸⁴ Burada “melekleri ayrıca zikretmiştir” ifadesiyle kastedilen, *husustan sonra 'âm olanı (genel olanı) zikretme* üslubudur. Yani önce “Ra'd” (bir melek) özel olarak anılmış, ardından genel olarak “melekler” zikredilmiştir. Bu, Arapça'da bilinen “özelden sonra genel olanı anma” (ذِكْرُ الْعَامِّ بَعْدَ الْخَاصِّ) tarzındadır.

2.4.5. Nüzûl Sebeplerine (Esbâb-ı Nüzûl) Açısından Tefsir Ettiği Ayetler

Nüzûl sebebi, terim olarak şu şekilde tanımlanır: Bir âyetin veya âyetlerin, meydana gelen belirli bir olayla ilgili olarak, o olayın yaşandığı dönemde inmesidir.²⁸⁵ Bu ilim, Kur'an ilimleri arasında temel bir yere sahiptir ve özellikle tefsir araştırmacıları nezdinde, genel olarak Kur'an tefsiriyle, özel olarak da Kur'an'ın üslup incelikleriyle ilgilenenler açısından büyük önem arz eder. Buna göre, bir olayın nüzûl sebebi olarak kabul edilebilmesi için iki temel şartın gerçekleşmiş olması gerekir: Âyetin, söz konusu mesele hakkında inmiş olması, Âyetin, o olayın meydana geldiği zamanda nazil olması.²⁸⁶

Şüphesiz ki, nüzûl sebeplerinin bilinmesi, Kur'an âyetlerinin doğru anlaşılmasında büyük rol oynar. Bu sebeplerin göz ardı edilmesi, zaman zaman âyetin yanlış anlaşılmasına ve dolayısıyla yapılan tefsirin geçersiz sayılmasına yol açabilir.

²⁸² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 89.

²⁸³ er-Ra'd: 13/13.

²⁸⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 84.

²⁸⁵ Nüreddîn İtr, *Ulûmu'l-Kur'an*, 46.

²⁸⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I:22.

İşte bu yönüyle, sahâbenin ilimde ve anlayışta başkalarına üstün gelmesinin en önemli sebeplerinden biri olarak, onların vahyin iniş sürecine bizzat tanıklık etmeleri, olayları yaşamaları ve nüzûl sebeplerine doğrudan vakıf olmaları gösterilir.

Tüsterî 18 yerde nüzûl sebeplerine (esbâb-ı nüzûl) atıfta bulunmuş:

1- (أَوْ جَاؤُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ) ²⁸⁷“Yahut sizinle yada kendi kavimleriyle de savaşmayı içlerine sindiremeyenler.”: ayetin tefsiri hakkında Tüsterî şöyle demiştir: “Size geldiklerinde, kalpleri ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmaya elverişli olur; zira onlar selameti seven, afiyete meyleden kimselerdir. Bunlar Benî Müdlic’tir.” Buradaki ‘Bunlar Benî Müdlic’tir’ ifadesi, Tüsterî’nin bu tefsirinde nüzûl sebeplerine dayandığını gösteren bir delildir. ²⁸⁸

2- (وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ) ²⁸⁹“Peygamber’e indirilene dinledikleri zaman, hakikate dair bilgileri bulunduğundan dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün.” Tüsterî bu ayetin tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Yani, onlar rahipler ve keşişlerdir. Dinî bilgileri bildikleri için insanlar onlara saygı gösteriyorlardı. Peygamberimiz (s.a.v.)’e geldiler, o da onlara Kur’ân okudu. Bu okuma karşısında yumuşadılar, gözleri yaşla doldu, nefsanî kibirden uzak durdular. Allah’ın onları kibirden koruması sayesinde böyle oldular. Sonunda, Allah’ın kendilerine lütfettiği ilim sayesinde İslam dinine girdiler.” ²⁹⁰

3- (إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ) ²⁹¹“Eğer siz (ey müşrikler) zafer (ilâhî hüküm ve yardım) talep ediyorsanız, işte size zafer geldi.”: Tüsterî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Bedir günü

²⁸⁷ en-Nisa 4/90.

²⁸⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 55.

²⁸⁹ el-Maide 5/83.

²⁹⁰ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 60.

²⁹¹ el-Enfal 8/19.

Ebu Cehil şöyle demişti: ‘Allah’ım! Katında en üstün ve en makbul olan iki dinden hangisi ise, ona yardım et.’ Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.²⁹²

4- (اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ)²⁹³ “Kıyamet Saati yaklaştı ve ay yarıldı.”: Tüsterî bu ayeti: “Hz. Peygamber döneminde ay ikiye bölünmüş ve bir parçası Hira dağının ardına gitmişti. Bu olay kıyamet alametlerinin ilkidir.” diye tefsir etmiştir.²⁹⁴

5- (فَلْأَوْجِي إِلَيَّ إِنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ)²⁹⁵ “De ki: ‘Cinlerden bir topluluğun dinlediği bana vahyedildi.’” ayeti hakkında Tüsterî şöyle demiştir: “Bunlar, Yemen’in Nusaybin bölgesinden dokuz kişilik bir gruptu -‘Nefer’ (نَفْرٌ) kelimesi, sayısı üç ile on arasında değişen bir topluluk için kullanılan bir isimdir- Hz. Peygamber (s.a.v.) namazda Kur’ân okurken onun yanına gelmişlerdi. Kendi kavimleri arasında dinde en ileri, seçkin kimselerdi. Kur’ân’ı işittiklerinde gönülleri yumuşadı ve hemen iman ettiler. Ardından kavimlerine dönerek onları da uyardılar.”²⁹⁶

6- (وَلَا يَحْضُ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ)²⁹⁷ “Yoksulları doyurmaya da teşvik etmez.” ayeti hakkında Tüsterî şöyle demiştir: “Yani, yoksulu doyurmaz. Bu âyet, Âs b. Vâil hakkında nazil olmuştur.”²⁹⁸

7- (إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ)²⁹⁹ “Şüphesiz, biz sana Kevser’i verdik.” ayeti hakkında Tüsterî şöyle demiştir: “Hz. Peygamber’in oğullarından Kâsım Mekke’de, İbrâhîm ise Medine’de vefat edince, Kureyşliler ‘Muhammed’in (s.a.v.) soyu kesildi (ebter oldu)’ dediler. Bu söz, Hz. Peygamber’i üzdü. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onu teselli etmek ve karşılık olarak Kevser’i vermek üzere bu sûreti indirdi.”³⁰⁰

²⁹² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 71.

²⁹³ el-Kamer 54/1.

²⁹⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 158.

²⁹⁵ el-Cinn 72/1.

²⁹⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 179.

²⁹⁷ el-Mâ'ûn 107/3.

²⁹⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 206.

²⁹⁹ el-Kevser 108/1.

³⁰⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 207.

8- (فُلٌ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ)³⁰¹ “(Resûlüm!) De ki: Ey kâfirler!” âyeti hakkında Tüsterî şöyle demiştir: “Burada ‘de’ (فُلٌ) emri, kâfirlerin Hz. Peygamber’e ‘Sen bizim ilâhımıza bir ay ibadet et, biz de senin Rabbine bir yıl ibadet edelim’ şeklindeki tekliflerine bir cevap olarak gelmiştir.” Kâfirler bu sözü söylediklerinde, Allah Teâlâ bu sûreyi indirmiştir.³⁰²

9- (مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ)³⁰³ “Yarattığı şeylerin şerrinden.” âyeti hakkında Tüsterî, “İnsanların ve cinlerin şerrinden” şeklinde tefsir etmiştir. Rivayete göre, Yahudîlerden Lebîd b. A’sam, Resûlullah’a (s.a.v.) Beni Biyâda Kuyusu’nda sihir yapmıştır. Sihri o kuyuya bırakmış ve bu sihir Hz. Peygamber’e tesir ederek onun üzerinde ağırlık oluşturmuştur. Bunun üzerine Allah Teâlâ, “Mu’avvizeteyn” (Felak ve Nâs sûrelerini) indirmiştir. Cebrâil (a.s.), Hz. Peygamber’e sihrin varlığını haber vermiştir. Resûlullah (s.a.v.), iki sahâbîyi o kuyuya göndermiş; onlar da sihir malzemesini çıkarıp ona getirmişlerdir. Hz. Peygamber, her bir âyeti okudukça düğümlerden biri çözülmüş; sûrelerin sonuna geldiğinde ise hiçbir gecikme olmaksızın tamamen iyileşmiştir. Daha sonra Lebîd, Resûlullah’ın yanına gelmiş; ancak Hz. Peygamber’in yüzünde buna dair hiçbir iz görmemiştir. Resûlullah da ona bu meseleyi hiç hatırlatmamıştır.³⁰⁴

2.5. Dirayet Tefsiri Yaptığı Ayetler

Rey ile tefsir, sünnet, sahabe ve tabiun kavlından ziyade müfessirin ihtiyaç duyduğu yöntemsel araçlara dayanarak Kur’ân’ı kendi rey ve ictihadıyla yorumlamasıdır.³⁰⁵ Bu tefsir türü, Kur’ân lafızlarının vaz‘ ve kullanım açısından derinlemesine anlaşılmasına ve

³⁰¹ el-Kâfirûn 109/1-6.

³⁰² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 207.

³⁰³ el-Felak 113/2.

³⁰⁴ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 210; ayrıca bu rivayet, bazı küçük farklılıklarla birlikte Mukâtil, Ferrâ ve Buhârî tarafından da nakledilmiştir. Bkz: İbn Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, IV:933; el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, III:301; el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahih*, V:2175, no: 5432.

³⁰⁵ Nüreddin İbr, *Ulûmu’l-Kur’ân*, 85.

anlamaların lafızlardan Arapların ifade tarzı ve beyân usulüne göre çıkarılmasına dayanan bir yorum biçimi olarak da tanımlanabilir.

Dolayısıyla rey ile tefsir; müfessirin, Arapların söylem biçimlerini ve ifade yollarını bilmesi, nüzûl sebeplerine, nâsîh-mensûh ilişkisine, âm-hâs ayırımına ve tefsirde gerekli diğer araçlara vâkıf olması sonrasında Kur’ân nasslarını anlamaya, maksat ve gayelerini idrâk etmeye yönelik bir ictehad faaliyetidir.³⁰⁶

Kanaatimize göre Tüsterî’nin tefsirinde rey ile tefsir dört kategoriye ayrılabilir:

Doğrudan rey ile yaptığı yorumlar: Bu tür yorumlara tefsirinde 340’tan fazla yerde rastlanmaktadır. Lügat merkezli yorumlar (dilsel tefsir): Bu tür yorumlar 45’ten fazla yerde geçmektedir. Kelâmî yorumlar: Bu tür yorumlar 20’den fazla yerde tespit edilmiştir. Fıkhî yorumlar: Bu türe yalnızca bir yerde rastlanmıştır. Bu bölümde, bu türlerin her birine dair örnekler sunulacaktır:

2.5.1. Tüsterî’nin Kendi Görüşü İle Tefsir Ettiği Ayetler

1- (يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ)³⁰⁷ “Bir gün ki nice yüzler ağaracak.”: Tüsterî bu ayetin tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Müminlerin yüzleri, imanlarının nuru ile aydınlanır; kâfirlerin yüzleri ise küfürlerinin karanlığıyla kararır.” Burada müfessir yüzün ağarmasını imanın nuru ile aydınlanma, kararmasını da küfrün inkarlarının karanlığı ile kararacağı şeklinde bir rey ile açıklama yoluna gitmiştir.³⁰⁸

2- (لَتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ)³⁰⁹ “İnsanlar arasında Allah’ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye.”: ayetin tefsiri hakkında Tüsterî şöyle demiştir: “Allah Teâlâ’nın sana, Kur’an’daki hikmetten ve İslâm şeriatından öğrettikleriyle [hükmedesin diye].”

³⁰⁶Abdurrahman el-Akk, *Usûlu’t-Tefsîr ve Kavâiduhu*, (Beyrut: Dârü’n-Nefâis, 2. bs., 1406/1986), 167.

³⁰⁷ Âl-i İmrân 3/106.

³⁰⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 50.

³⁰⁹ en-Nisâ 4/105.

Burada da müfessir Allah'ın gösterdiği şeyi Kur'an'daki yol gösterici hükümler olarak yorumlamaktadır.³¹⁰

3- (فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ)³¹¹ “Onlardan korkmayın, Benden korkun.”: Tüsterî bu ayetin yorumu hakkında şöyle demiştir: “Yani, kullukta kâfirlerden korkmayın; ancak onlara uymakta Benden korkun. İnsanların en acizleri, fayda ve zarar elinde olan Allah ile muhatap oldukları hâlde, kendilerine fayda ve zarar veremeyecek olanlardan korkan kimselerdir.”³¹² Burada da müfessir Allah'tan korkmayı kafirlere uymaktan sakınma ve kaçınma olarak yorumlamaktadır.

4- (وَكَذَلِكَ نُؤَيِّ بِغَضِ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ)³¹³ “İşte böylece işledikleri günahlardan ötürü zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmına dost yaparız.”: Tüsterî bu ayetin tefsirini yaparken şöyle demiştir: “Yani Allah Teâlâ, zalimden onun zalimliği aracılığıyla intikam alır; ardından da intikamı tüm kimselerden bizzat kendisi gerçekleştirir.”³¹⁴ Müfessir burada zalimleri birbirine musallat ederek ardından da ahirette her zalime azap ederek ilahi adaletini gerçekleştireceği şeklinde yorumlamıştır.

5- (وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ)³¹⁵ “Âyetlerimizi yalanlayanları hiç bilmedikleri yerden adım adım yıkıma götürürüz.”: ayeti hakkında Tüsterî şöyle demiştir: “Bu, Allah'ın onlara nimetler sunması ve ardından şükretmeyi onlara unutturmasıdır; böylece bu nimetlerle yaşarlar, fakat nimeti vereni unuttuklarında bu nimetler kendilerinden alınır.”³¹⁶ Burada da müfessir ilahi ayetleri yalanlayanların nasıl biir akıbete doğru yaklaşmakta olduklarını kendi kanaatiyle izah etmeye çalışmıştır.

³¹⁰ Tüsterî, *Tefsîru 't-Tüsterî*, 55.

³¹¹ el-Mâide 5/3.

³¹² Tüsterî, *Tefsîru 't-Tüsterî*, 58.

³¹³ el-En'âm 6/129.

³¹⁴ Tüsterî, *Tefsîru 't-Tüsterî*, 63.

³¹⁵ el-A'râf 7/182.

³¹⁶ Tüsterî, *Tefsîru 't-Tüsterî*, 70.

6- (لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ)³¹⁷ “Allah, murdarı temizden ayırmak için...”: Tüsterî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Kötü (murdar) olan şeyler çeşitli türlere ayrılır: küfür, nifak ve büyük günahlar. Temiz (iyi) olanlar da farklı dereceldedir; bunlar imandır. Bu imanda ise peygamberlerin, siddîkların, şehitlerin ve salihlerin makamları bulunmaktadır. Allah Teâlâ, bu iki grubu birbirinden ayıracağını ve günahlarının derecesine göre kötü olanları tabaka tabaka üst üste yığacağını bildirmiştir.³¹⁸ Bu ayetin yorumunda da müfessir pis ile temizi zahiri anlamda değil de mecazi manada küfür, nifak ve büyük günah, temizi de imian ve imanın dereceleri şeklinde açıklamakta ve yorumlamaktadırç

7- (يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ)³¹⁹ “Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılar. Ana kitap ise O’nun katındadır.”: Tüsterî bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Allah, dilediği sebepleri ortadan kaldırır; kaderleri ise sabit tutar. O’nun katında bulunan ‘Ümmü’l-Kitâb’ (Ana Kitap), artırılıp eksiltilmesi mümkün olmayan kesin hükümlerin yer aldığı yazgıdır.”³²⁰ Bu ayette de müfessir ayeti nesih ve hükümlerin değişmesi bağlamında değil de kendi anlayış ve tercihini göstererek kaza ve kader, levh-i mahfuz bağlamında anlamakta ve yorumlamaktadır.

8- (من كل الثمرات إن في ذلك لآية)³²¹ “Şüphesiz bunda ayet vardır’ buyurduktan sonra, bir sonraki ayette de (إن في ذلك لآيات)³²¹ ‘Şüphesiz bunda birçok ayelert vardır’”: Tüsterî bu iki ayet hakkında şöyle demiştir: “Çünkü meyveler aynı türdendir, gece ve gündüz ise iki ayrı türdür; aynı şekilde, güneş ve ay da öyledir. Bu yüzden şöyle denilmiştir: ‘Şüphesiz bunda akleden bir topluluk için ayetler vardır.’” Tüsterî devamla şöyle demiştir: “Bil ki, Allah Teâlâ ilmimi açığa çıkarmak istediğinde, onu akla yerleştirmiştir ve şu hükmü vermiştir: Hiç kimse akıl olmadan o ilme ulaşamaz. Bu sebeple, akıldan yoksun olan

³¹⁷ Enfâl 8/37.

³¹⁸ Tüsterî, *Tefsîru’ t-Tüsterî*, 71.

³¹⁹ er-Ra'd 13/39.

³²⁰ Tüsterî, *Tefsîru’ t-Tüsterî*, 85.

³²¹ en-Nahl 16/11,12.

kimse, ilimden de yoksun kalmış olur.”³²² Müfessir burada ilahi ayetleri, ayetlerin tekli veya çoklu kullanımını ve aynı zaman da inasana bahşedilen akıl nimetini de bir ayet (nimet, delil, rehber) olarak gördüğünü, akıl nimetinin insana verilen ilim elde etme yolundaki en büyük nimet olduğunu ortaya koymaktadır.

9- (الرَّكِيمِ)³²³ “*Rakîm*” ayeti hakkında Tüsterî, bilhassa Kehf suresinde uzun uzun anlatılan ashab-ı kehfî ve onların “kıtîmîr” adındaki köğegi ile ilgili kendi tercihini ve reyini ortaya koyma noktasında çok kısa ve özlü bir şekilde şöyle demiştir: “*Rakîm*, ‘Kelb’ olarak adlandırılan, onların lideridir; onların köğegi değildir.”³²⁴ Tüsterî, bu konuda kendi görüşünü söyledikten sonra ashab-ı kehf ve rakim ile ilgili daha farklı görüşleri de ve bu bağlamda tabiiilerinden gelen farklı rivayetleri de aktarma yoluna gitmiştir.

10- (تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ)³²⁵ “*Kuluna Furkân’ı indiren Allah yüceler yücesidir.*”: Tüsterî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Yüce Allah, Muhammed (s.a.v.)’i Furkân’ı indirmekle şereflendirmiştir. Furkân; hak ile bâtılı, dost ile düşmanı, Allah’a yakın olan ile ondan uzak düşeni ayırt eden ilâhî bir nurdur.” “*Kuluna*” (عَلَىٰ عِبْدِهِ) ifadesi hakkında şöyle demiştir: “Bu hitap, Allah’ın en halis kulu, en seçkin nebisi, en yakın sevgilisi ve ilk sırdaşı olan Muhammed’e (s.a.v.) yöneliktir.” (لِيُنذِرَ لِّلْعَالَمِينَ نَذِيرًا) “*Âlemlere uyarıcı olsun diye*”: Tüsterî’ye göre, “Allah, Furkân’ı, kullarına hak yolu gösteren bir nur ve rehber olması için Peygamberine indirmiştir. Böylece insanlar Kur’an’ın hükümleriyle hakka ulaşacak, sadakat ve doğruluk yolunda ilerleyeceklerdir.”³²⁶

³²² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 90.

³²³ el-Kehf 18/9.

³²⁴ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 97.

³²⁵ el-Furkan 25/1.

³²⁶ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 113.

2.5.2. Arapça Kurallarına Dayanarak Yorumladığı Ayetler

1- (وَإِذْ نَفَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ) ³²⁷ “Bir zamanlar İsrâiloğulları’nın üzerine dağı bir gölgelik gibi kaldırdık.”: Tüsterî bu ayetin tefsirini yaparken “netekna” ifadeinin dilsel manaları ile ilgili şöyle demiştir: “Yani, ‘Biz onu açtık ve sarsarak etkiledik.’ Bu, ‘zor bir durumu çözme veya bir şeyin zorla açılması’ anlamında kullanılır.” Sonra da bu görüşünü şiirle desteklemeye çalışmıştır.

‘Accâc ³²⁸ da, “قد رَبَّبُوا أَحْلَامَنَا الْجَلَائِلَا ... وَفَتَقُوا أَحْلَامَنَا الْأَثَاقِلَا” şeklindeki beyitte, “Büyük düşlerimizi şekillendirip, ağır düşüncelerimizi açtılar” diyerek, “feteku” kelimesinin açma ve sarsma anlamlarını ifade etmiştir. ³²⁹

2- (وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ) ³³⁰ “Kendileri ihtiyaç içinde bulunsalar bile, onları kendilerine tercih ederler.”: Tüsterî, ayetinin tefsirinde “hasase” kelimesinin lugavi manasıyla ilgili olarak şöyle demiştir: “Yani, açlık ve fakirlik içindeydiler. Araplar, fakir kimse için ‘فلان مخصوص’ derler. Onlar Allah’ın rızasını kendi hevâlarına tercih ederler. İsâr (başkasını kendine tercih etme), sevginin açık bir delilidir.” ³³¹

3- (وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ) ³³² “Aksine, ‘Öğretmekte olduğunuz kitap ve yapmakta olduğunuz incelemeler gereğince Rabbin halis kulları olun!’”: Tüsterî bu ayetin tefsiri bağlamında “rabbanıyyun” kelimesi ile ilgili olarak Muhammed b. Süvâr’ın şu sözünü aktarmıştır: “‘Rabbanî’, Rabbine yönelen ve O’ndan

³²⁷ el-A'râf 7/171.

³²⁸ Ebû Ubeyde bu beyti ‘Accâc’a değil, Rü’be b. el-‘Accâc’a ait olarak kaydetmiştir. Bkz. Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dineverî, *Tefsîru Garîbü'l-Kurân*, Thk. Seyyid Ahmed Sakar (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1978/1398) 150; Ebû Ubeyde Teymî, Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kurân*, Tah. Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1381) I:232.

³²⁹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 67.

³³⁰ el-Haşr 59/9.

³³¹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 165.

³³² Âl-i İmrân 3/79.

başkasını tercih etmeyen kişidir.” Bu terimin, “rubûbiyet” kavramından türetildiğini belirtmiştir.³³³

4- (وَالتَّارِقِ) ³³⁴ “Gökyüzüne ve Tarık’a (yıldız) yemin olsun” Tüsterî bu ayetteki “sema” kelimesinin lugavi manası hakkında şöyle demiştir: “Semâ (السماء) kelimesi, dil açısından ‘yükseklik’ (السمو) ve ‘yücelik’ (العلو) anlamlarına gelir.”³³⁵

5- (إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنْتَانَا) ³³⁶ “Onlar Allah’ı bırakıp birtakım dişi putlardan medet umuyorlar.”: ayetindeki “inas” kavramının anlamı hakkında Tüsterî şöyle demiştir: “Yani, ölülerdir;³³⁷ bunlar da taşlar ve demirlerdir.”³³⁸

6- (ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوْا) ³³⁹ “Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik. Nihayet çoğaldılar.” ayetinin tefsirinde “afev” kavramının anlamı ile ilgili olarak Tüsterî, affetme değil de çoğalma, artma manasında olduna dair şöyle demiştir: “Bu ayetteki (حَتَّىٰ عَفَوْا) ifadesiyle kastedilen, bizzat bağışlama fiili değil, çokluk anlamıdır.” Nitekim Allah Teâlâ başka bir ayette şöyle buyurmuştur: “Affi al / kolaylığı esas al” (خُذِ الْعَفْوَ) ³⁴⁰: “Yani, onların mallarından fazlalığı (artan kısmı) al” demektir.³⁴¹

7- (تُسْقَىٰ مِنْ عَيْنٍ آنِيَةٍ) ³⁴² “Kendilerine kaynar su pınarından içirilir.”: ayetinin tefsirinde şöyle demiştir: “Yani, harareti en uç noktaya varmış irinli bir kaynaktır. Tıpkı ‘حميم’ kelimesi gibi; zira bu kelime de sıcaklığın nihayetine son kertesine ulaşmış anlamına gelir.”³⁴³

³³³ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 49.

³³⁴ et-Ṭârik 86/1.

³³⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 191.

³³⁶ en-Nisâ 4/117.

³³⁷ “Cansız varlıklar; taş, kerpiç veya benzeri şeylerdir.” Ebû Ubeyde, *Mecâzül-Kur’ân*, I:140

³³⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 55.

³³⁹ el-A‘râf 7/95.

³⁴⁰ el-A‘râf 7/199.

³⁴¹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 66.

³⁴² el-Ğâşiye 88/5.

³⁴³ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 192.

8- (تَوْقِرُوهُ وَتُعَزِّرُوهُ)³⁴⁴ “O’nu saygılı olun ve saygıyla yüceltesiniz.” ayetinde geçen fiillerini ise şu şekilde açıklamıştır: “O’nu kalplerinizde en yüce şekilde tâzim edin, bedenlerinizle O’na itaat edin. Bu nedenle (التعزير) bu adla anılmıştır; çünkü o, edebin en ileri şeklidir.”³⁴⁵

9- Tüsterî’nin tefsirinde kelimeler arasındaki anlam farklarını ve derecelerini açıkça ortaya koyduğu dikkat çekici dilsel tefsir örneklerden biri de şu şekildedir:

“Haşyet (الْحَشْيَةُ), kalbin, Allah’ın huzurunda sürekli durmaktan kaynaklanan kırıklığıdır. Bu makamdan sonra gelen dereceler arasında ilk olarak 'eş-şefak' (الإشفاق) yer alır ki haşyetten daha ince bir duygudur. Lütuf (اللطف) ve haşyet, havftan (الخوف) daha latif; havf ise rahbetten (الرَّهْبَةُ) daha hafiftir. Bunların her biri kendine has bir nitelik ve makam anlamı taşır.”³⁴⁶

10- (فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ . فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ)³⁴⁷ “İbrahim yıldızlara bir göz attı ve dedi ki: ‘Ben hastayım.’”: Tüsterî bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Bu konuda, Muhammed b. Suvâr’ın Ebû Amr b. Alâ’dan (ö. 154/771) naklettiği şu rivayet aktarılmıştır: ‘Buradaki “Nücüm” maksat, bitkilerisi. Nitekim şu ayette de aynı anlam geçmektedir: (وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ) (النَّجْمُ), sapı olmayan bitkileri; (الشَّجَرُ) ise gövdeli bitkileri ifade eder.”³⁴⁸

2.5.3. İnanç tartışma Açısından Tefsir Ettiği Ayetler

Kelâmî Tefsir derken kastımız kelâm ve akaide dair inanç esaslarıyla ilgili ayetler üzerinde yapılan yorum ve yaklaşımlardır. Bu tür tefsir, Kur’ân-ı Kerîm’in delillerini açıklamaya, dinin usûlünü ve İslam’ın temel inanç esaslarını izah etmeye, bâtıl dinlere ve sapkın fırkalara karşı Kur’an’dan cevaplar vermeye ve deliller sunmaya yönelik bir

³⁴⁴ el-Fetih 48/9.

³⁴⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 147.

³⁴⁶ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 110.

³⁴⁷ es-Sâffât 37/88,89.

³⁴⁸ er-Rahmân 55/6

³⁴⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 131.

tefsirdir.

Amaç, Müslümanların diğer dinlere karşı inancını savunmak veya Ehl-i sünnet dışı Cebriyye, Mutezile, Hariciyye ve Şia gibi farklı mezheplerin anlayış ve yorumlarına karşı dinin yakînî (kesin) hakikatlerini ortaya koymaktır.

Tüsterî, tefsirinde İnanç tefsir yöntemine dahil edebileceğimiz yaklaşık 20 yerde başvurmuştur. İşte bu yönteme dair bazı örnekler:

1- (وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلِيَّاهُ) ³⁵⁰ “Denizde size bir sıkıntı dokunduğunda, O’ndan başka yakardığınız her şey kaybolur (yok olur).”: Tüsterî bu ayeti şöyle yorumlamıştır: “Yani, başımıza denizde bir musibet geldiğinde, o zorluğu gidermesi için artık yalnızca Allah’a sığınır ve O’na yönelirsiniz. Kendi gücünüzden ve kudretinizden bütünüyle yüz çevirir, aciziyetinizi itiraf ederek yalnız O’nun kudretine sığınırsınız.”³⁵¹ Bu âyet, kudreti ve tasarrufu kendilerinde gören Kaderiye ehlini reddeden ilahî bir hitaptır. Bu yorumuyla müfessirin gerçekte müşriklere dair nazil olmuş bir ayeti Mutezile/Kaderiye mezhebiyle ilişkilendirerek onlara da bir cevap şeklinde anladığı ve yorumladığı görülmektedir.

2- (فَلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ) ³⁵² “Ey ateş! İbrâhim’e karşı serin ve selamet ol!”: Tüsterî bu âyet hakkında şöyle demiştir: “Ateş, yakmakla görevlendirilmiştir; ancak kendisine yakma izni verilmeyen kimseyi yakmaz.”³⁵³ Burada da onun mucizeleri kabul ettiği ve determinizme karşı bu ayeti bir cevap ve reddiye olarak gördüğü ve yorumladığı görülmektedir.

3- (وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرِ مِنَ الرَّحْمَنِ مُحَدَّثٍ) ³⁵⁴ “Rahmân’dan kendilerine her ne zaman yeni bir öğüt inse...” Tüsterî bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Yani, onlara daha önce bilmedikleri

³⁵⁰ el-İsra 17/67.

³⁵¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 95.

³⁵² el-Enbiyâ 21/69.

³⁵³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 105.

³⁵⁴ eş-Şûrâ 42/5.

Kur'an ilmine dair bir bilgi indirildiğinde, onu reddederler. Ancak burada 'zikrin' (öğüdün) kendisinin sonradan meydana gelmesi (muhtes olması) kastedilmemektedir. Çünkü zikir, Hakk'ın zâtî sıfatlarından; ne yaratılmıştır ne de sonradan var olmuştur. Muhtes olan, yalnızca onun inişi (tenzîli) ve insanların ona dair edindiği yeni bilgidir.”³⁵⁵ Burada da müfessirin Halku'l-Kur'an konusunda ne Mutezile'nin ne de Selefilerin-Ehl-i Hadis'in görüşünü benimsemediği görülmektedir. Kur'an'ın zati ilahi ile ilgili yönü itibariyle mahluk olmadığını ancak insani boyuttaki yazımı, okunması ve ezberlenmesi yönüyle mahluk olduğunu kabul ettiği görülmektedir. Aslında onun bu yorumu müşrikler bağlamında nazil olan bir ayeti daha sonraki mezhebi ihtilafların etkisi altında kalarak yorumlamaya ve anlamaya çalıştığı sonucu çıkmaktadır.

4- (وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ) ³⁵⁶ “Biz bu örnekleri insanlara veriyoruz ama onları ancak ilim sahipleri anlayabilir.”: Tüsterî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Allah, örnekleri tüm insanlara yöneltmiştir; çünkü kudretin delilleri, Kudret Sahibine delalet eder. Ancak bu örneklerin manalarını yalnızca O'nun has kulları kavrayabilir. Bu sebeple ilim daha değerlidir; Allah'a dair fıkıh (derin anlayış) ise daha özeldir. Kendi nefisini sadece tabî (doğal) ilimle tanıyan kişi, vehme kapılmış olur. Nefisini Allah'ın ilmiyle tanıyan kimse ise, Allah'ın onun hakkında muradını tanımış olur. Halkın, Hakk'ı tanıma noktasında bu mertebenin ötesine geçmesi mümkün değildir. Bu yüzden de, kalplerin hakiki marifetten uzak oluşu sebebiyle, bu anlamlara sadece bir işaretle temas edilmiştir.”³⁵⁷

5- (مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ) ³⁵⁸ “Allah'ın âyetleri hakkında tartışan kimse olmaz...”: Tüsterî bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Yani, Allah'ın zâtı, kudreti, Kur'an ve Sünnet hakkında

---

³⁵⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 115.

³⁵⁶ el-Ankebût 29/43.

³⁵⁷ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 120.

³⁵⁸ Ğâfir 40/4.

nefsin arzularına göre tartışanlar kastedilmektedir.” (وَجَادِلُوا بِالْبَاطِلِ)³⁵⁹ “Asılsız iddialarla tartıştular” ayeti hakkında ise şöyle demiştir: “Bu, Allah’ın rehberliği olmadan, hevâyâ (nefsin arzularına) tâbi olarak tartışmak demektir.” Ve Allah Teâlâ’nın şu sözünü de delil olarak getirmiştir: (قَلِمَ تَحَابُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ)³⁶⁰ “Hakkında bilginiz olmayan şeylerde niçin tartışıyorsunuz?” Bu, ancak kâfir olanlar ve hakkın dışına çıkan bid‘at ehli kimseler için geçerlidir.³⁶¹

6- (لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ)³⁶² “Korkmadan ve güven içinde Mescid-i Harâm’a mutlaka gireceksiniz –inşâallah.”: Tüsterî’ye bu ayetteki “inşâallah” ifadesi hakkında sorulduğunda şöyle demiştir: “Bu, Allah tarafından kullar için bir eğitim ve terbiyedir. Her hâl ve zamanda Allah’a şiddetle muhtaç olduklarını idrak etmeleri içindir. İlmî kemale ermiş olan Hak Teâlâ bile bir şeyi istisna ederek söylerse, sınırlı bilgiye sahip kullarının, herhangi bir konuda mutlak bir hüküm vermeleri elbette doğru değildir.”³⁶³

7- Omar b. Vâsıl şöyle dedi: Tüsterî’ye, Allah Teâlâ’nın şu sözü hakkında sordum: (كَأَلَا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ)³⁶⁴ “Hayır! O gün onlar Rablerinden elbette perde ardında olacaklardır.”: Tüsterî şöyle cevap verdi: “Onlar, âhirette Allah’ın rahmetinden, Allah’a görmekten ve Allah’ın da onlara rıza ve hoşnutlukla bakmasından perdelenmişlerdir; özellikle de Allah Teâlâ onları hesaba çekerken bu geçerlidir.” “Kâfirlere, yapmakta olduklarının karşılığı verildi mi?” (هَلْ تُؤْتَىٰ بِكُفَّارٍ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ)³⁶⁵: âyetinde ise, mü’minlere mahsus olan Allah’ı görme (ru’yet) konusunda açık bir delâlet bulunmaktadır. Bu ayetin tefsirinde de ahirette Allah’ın görülmesi olayını kabul ettiği ve Ehl-i sünnet’in anlayışı kabul ettiği sonucu çıkmaktadır.³⁶⁶

³⁵⁹ Ğâfir 40/5.

³⁶⁰ Âl-i İmrân 3/66.

³⁶¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 136.

³⁶² el-Fetih 48/27.

³⁶³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 148.

³⁶⁴ el-Mutaffifin 83/15.

³⁶⁵ el-Mutaffifin 83/36.

³⁶⁶ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 189.

8- (لَلّٰهُ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ)³⁶⁷ “Eninde sonunda Allah’ın dediği olur.”: Bu ayetin tefsiri hakkında Tüsterî şöyle demiştir: “Yani her şeyden önce de O’dur, her şeyden sonra da O’dur; çünkü O, başlatan ve yeniden dirilten (el-Mübdî’ ve’l-Mu’îd) Allah’tır. Yaratılıştaki her şey O’nun takdiriyle olmuştur; zira O, mahlukatı hem asılları hem de fer’leriyle bilendir.”³⁶⁸

9- Bir adam Tüsterî’ye gelip şöyle sordu: “Allah Teâlâ’nın kulları hakkındaki ilmi nasıl bir şeydir? Onları yarattıktan sonra mı onların yaptıklarını bilir, yoksa yaratmadan önce mi her şeyi bilirdi?” Tüsterî şu cevabı verdi: (بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ) “Doğrusu o yüce bir Kur’an’dır.” yani muhkem bir kitaptır; (فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ)³⁶⁹ “Levh-i Mahfûz’da saklıdır.” Allah Teâlâ, kullarını yaratmadan önce onların ne yapacaklarını ilmiyle bilmişti. Ne onları günah işlemeye zorladı ne de itaate mecbur bıraktı; aynı zamanda onları kendi hâllerine terk etmiş de değildir.” Bu ayetlerin yorumlarından da onun ilm-i ilahinin ezeli ve sonsuz olduğunu kabul ettiği ve bu noktada Mutezile’nin değil Ehl-i Sünnet’in anlayışını kabul ettiği sonucu çıkmaktadır.³⁷⁰

2.5.4. Fıkıh Açısından Tefsir Ettiği Ayetler

(وَادْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَيَّنْ لِّئِيهِ تَتَّبِعَالاً)³⁷¹ “Rabbinin adını an ve tüm benliğine yalnızca O’na yönel.”: Tüsterî bu âyet hakkında şöyle demiştir: “Namaza başlarken ‘Bismillahirrahmânirrahîm’ diye oku; çünkü onu okumanın bereketi seni Rabbine ulaştırır ve O’ndan başkasından tamamen koparır.”³⁷²

³⁶⁷ er-Rûm 30/4.

³⁶⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 121.

³⁶⁹ el-Burûc 85/22.

³⁷⁰ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 15.

³⁷¹ el-Müzzemmil 73/8.

³⁷² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 180.

2.6. İşari Tefsir Bağlamında Tefsir Ettiği Ayetler

Bu akımlar arasında, dinî metinleri –özellikle de Kur’ân-ı Kerîm’i– te’vil etme yönüyle öne çıkan ve daha sonra “işârî tefsir” olarak adlandırılan tasavvufî yorum biçimi dikkat çekicidir. Âlimler bu tefsir türünü şöyle tanımlamaktadır: "Kur’ân âyetlerinin, sûfîlerin manevî sezgi ve keşiflerine dayalı olarak, zahirî anlamlarıyla çelişmeyecek şekilde ve bâtinî (derunî) işaretlere göre yorumlanmasıdır."³⁷³

2.6.1. Delilli İşari Tefsir Ettiği Ayetler

Tüsterî’nin işârî tefsirinde yaptığı yorumlar noktasında dayandığı çeşitli delil türleri de bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla onun yaptığı işari yorumların doğruluğunu destekleme noktasında 22 yerde Kur’an âyetlerine, 33 yerde hadis-i şeriflere, 7 yerde sahabe sözlerine, 11 yerde tâbiîn sözlerine, 4 yerde tebe‘u’t-tâbiîn’in görüşlerine ve 12 yerde de İsrailiyât rivayetlerine dayandığı ve onlarla görüşünü desteklemeye ve ispatlamaya çalıştığı gözlenmektedir. Bu bölümde bunlara dair bazı örnekler yer almaktadır:

1- (تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ) ³⁷⁴ “*Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben Senin zâtında olanı bilmem.*”: Tüsterî Hz. İsa ile Allah arasında ahiret günü gerçekleşecek muhavereye dair bu ayetin tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Yani ben Senin bana sorduğun sorudaki gaybı bilmem; ancak Sen bunu bilirsin. Bir başka anlamda ise, ‘Sen benim içimi ve ne düşündüğümü bilirsin; fakat ben Senin içindeki gizlilikleri bilemem.’ Çünkü Senin sırrın sadece Seninle aranda olan bir şeydir; o, gözünle doğruyu gördüğün, kulağınla doğruyu duyduğun, dilinle doğruyu söylediğin yerdir. Buna delil olarak, Allah

³⁷³ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*, II:78

³⁷⁴ el-Mâide 5/116.

Teâlâ'nın münafıklar hakkında şöyle buyurması gösterilebilir: (صُمُّ بُكْمٌ عُمِّيٌّ)³⁷⁵ 'Sağır, dilsiz, kördürler'; çünkü onlar bu içsel kapasitelere sahip değillerdir."³⁷⁶

2- (وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورِ)³⁷⁷ "Karanlıkları ve ışığı var edendir." Tüsterî bu ayetin işari/tasavvufi manadaki tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bu ayetin batini, ilmin nurudur; karanlıklar ise cehalettir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا (لَهُ مِنْ نُورٍ)³⁷⁸ 'Allah bir kimseye ışık vermezse, onun aydınlıktan asla nasibi yoktur.' Kalbin idrak ettiği her şey, Allah'a olan imandır. İman nuru ise Allah'ın en büyük nimetlerinden ve kullarına yönelik kerametlerinden biridir."³⁷⁹ Burada karanlık ve nur ifadesinin ilim ve cehalete işaret ettiğini belirten tüsteri bu görüşünü başka bir ayetle desteklemeye çalışmaktadır.

3- (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ)³⁸⁰ "Yiyin, için; fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.": Tüsterî genellikle israf ile ilişkilendirilen bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: "Yeme ihtiyacı beşe ayrılır: zorunluluk, denge, azık, belirli miktar ve yokluk. Altıncı tür ise karıştırmadır ve bunda hayır yoktur. Allah Teâlâ dünyayı yaratmış, açlığa ilim ve hikmeti, tokluğa ise cehalet ve isyanı yerleştirmiştir. Bu nedenle, aç kaldığınızda, sizi açlıkla imtihan eden Allah'tan tokluk talep edin; tok olduğunuzda ise, sizi toklukla imtihan eden Allah'tan açlık dileyin. Aksi takdirde, sınırı aşar ve azgınlaşırız." Ardından şu ayeti okumuştur: (إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ)³⁸¹ "Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli gördüğü için çizgiyi aşar." ve şöyle demiştir: "Açlık, Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki sırlarından biridir; bu sırrı açığa çıkaracak kimselere emanet edilmez."³⁸²

³⁷⁵ el-Bakara 2/18, 171

³⁷⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 60.

³⁷⁷ el-En'âm 6/1.

³⁷⁸ en-Nur 24/40.

³⁷⁹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 50.

³⁸⁰ el-A'râf 7/31.

³⁸¹ el-Alak 96/6-7.

³⁸² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 65.

4- (وَأَخْبَتُوا إِلَىٰ رَيْبِهِمْ)³⁸³ "Ve Rablerine gönülden boyun eğdiler.": Tüsterî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: "Yani, kalpleri Rablerine karşı huşû içinde oldu. Bu huşû, haşyet (derin içsel korku) anlamındadır. Çünkü huşû dışı yansıyan bir haldir, haşyet ise kalpte gizli olan bir durumdur. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'Eğer kalbi huşû içinde olsaydı, uzuvları da huşû içinde olurdu.'³⁸⁴ " Burada onun görüşünü bir hadisle desteklemeye çalıştığı görülmektedir.

5- (وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ)³⁸⁵ "Onların çoğu, Allah'a inanmakla birlikte, yine de şirk koşarlar.": Tüsterî aslında Hz. Yusuf'un kavminden bahseden bu ayeti işari bir yaklaşımla şöyle tefsir etmiştir: "Burada kastedilen, nefis-i emmârenin şirkidir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'Ümmetimdeki şirk, karıncanın dümdüz bir taş üzerindeki yürüyüşünden daha gizlidir.'³⁸⁶ Kendisi yaptığı ve bir hadisle desteklemeye çalıştığı bu yorumun işari manada olduğunu da "Bu, ayetin bâtinî yorumudur." Diyerek ifade etmektedir.

6- (وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي)³⁸⁷ "Aslında benim sizi zorlayacak hiçbir gücüm yoktu; sadece sizi çağırdım, siz de bana uydunuz.": Tüsterî ahirette şeytan ile cehennem ehli arasında yaşanacak muhavereyi anlatan bu ayeti tefsir ederken şöyle demiştir: "Bu, mel'un şeytan hakkında Allah Teâlâ'nın beyanıdır. Şeytan, Allah'ın himayesinden çıkıp, insanları nefislerinin arzuladığı şeye çağırır. Onun bu çağırısı çeşitli dereceldedir: kimi zaman kötülüğe, kimi zaman da görünüşte iyiliğe olur. Ancak bu iyilik çağırısı dahi, sonunda kişiyi bir kötülüğe düşürmek içindir." Tüsterî ardından şu hadisi zikreder: "Şeytan, birini helaka sürüklemek için, onu yetmiş hayır kapısından

³⁸³ Hûd 11/23.

³⁸⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 78; ayrıca Ebû Abdullah Muhammed bin Ali el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl fi Ma'rifeti Ehâdisi'r-Resûl*, (Beyrut: Dârü'l-Cil, ts) III:210.

³⁸⁵ Yûsuf 12/106.

³⁸⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 83; ayrıca Hadisi, el-Hakîm et-Tirmizî " Nevâdiru'l-usûl " adlı eserinde Hz. Aişe'den, Ebû Nu'aym de "Hilyetu'l-Evliya" adlı kitabında İbn Abbas'tan rivayet etmiştir: el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, I:331. Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ*, VII:112.

³⁸⁷ İbrahim 14/22.

geçirerek bir şer kapısına ulaştırır.”³⁸⁸ Böylece, şeytanın yaptığı insana yönelik iğva ve çağrı, görünürde hayra çağrı bile olsa, hakikatte bu çağrı kişinin mahvına yönelik gizli bir tuzaktır.

7- (وَجُودٌ يُؤْمِنُ نَاصِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ)³⁸⁹ “O gün birtakım yüzler parlayacak ve Rablerine bakacaktır.” Tüsterî ahirette Allah’ın görülmesiyle ilişkilendirilen bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: “Kim Allah sevgisinden ötürü helâk olursa, onun karşılığı Rabbini görmektir.” Sonra şöyle demiştir: “Amellerin karşılığı cennettir; tevhidin karşılığı ise Hakk’ı görmektir.” Ebû’d-Derdâ’nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Belâya doğru yürüyün, fâniliğe hazırlanın ve O’nunla buluşmaya kendinizi hazırlayın.” Râbia el-Adeviyye ise şöyle derdi: “İlâhî! Ben, seni anmak için dünyayı seviyorum; seni görmek için ise âhireti seviyorum.”³⁹⁰ Burda da onun görüşünü Ebu’d-Derda ve Rabiata’l-Adeviyye ile desteklemeye çalıştığı görülmektedir.

8- (إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى)³⁹¹ “Rabbi, ona kutsal vadi Tuvâ’da seslendi.”: Tüsterî bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: “Musa (a.s.), Allah’a ibadet ederken kendisini aç bırakmıştı. Bunun üzerine Rabbi ona seslendi ki bu sesleniş, ona daha derin ve etkili olsun.”³⁹²

9- (فَأَمَّا مَنْ طَغَى وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا)³⁹³ “Azgınlık edip dünya hayatını âhirete tercih eden kimse...”: Tüsterî bu âyet hakkında şöyle demiştir: “Hiçbir kimse yoktur ki güneş onun üzerine doğup batmış olsun da o câhil olmasın; ancak Allah’ı kendi nefesine, ruhuna, dünyasına ve âhiretine tercih eden kimse bunun dışındadır.” Tüsterî’ye: “Dünyaya buğz

³⁸⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 101; ayrıca bu rivayet, Hasan b. Sâlih (ö. 167/784) tarafından da aktarılmıştır. Kendisi şöyle derdi: “Şeytan, kul için doksan dokuz hayır kapısı açar; amacı ise, onu nihayetinde bir tek şer kapısına sürüklemektir.” Bu söz, Ebu Nu’aym el-İsfahânî tarafından *Hilyetü’l-Evliyâ* adlı eserinde de kaydedilmiştir. Ebu Nu’aym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, VII:331

³⁸⁹ el-Kıyâme 75/22,23.

³⁹⁰ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 182.

³⁹¹ en-Nazi’ât 79/16.

³⁹² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 186; ayrıca İsrâiliyat rivayetlerinden aktarılan bilgilere göre, Kitâb-ı Mukaddes’in "Çıkış" kitabının 34. bölümünde, Hz. Mûsâ’nın Allah ile konuşmadan önce kırk gün oruç tuttuğu ifade edilmektedir.

³⁹³ en-Nazi’ât 79/ 37,38.

etmenin alâmeti nedir?” diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Birinci alâmet: Musibetlerin kişiye hafif gelmesidir; kendi canı ve evlâdı da buna dahildir. Nitekim Müslim b. Yesâr,³⁹⁴ (ö. 101/719) oğlu vefat ettiğinde şöyle demiştir: ‘Ey oğlum! Sana olan hüznüm, senin için üzülmemeye engel oldu. Allah’ım! Onun adına bana vereceğin sevabı ona bağışladım.’ İkinci alâmet: Kişinin, dünyaya dair nimetleri —kendi canı dâhil— değersiz görmesidir. Üçüncüsü ise: Allah’tan daha yakın bir şeyin bulunmamasıdır. Nitekim Âmir b. Abdu’l-Kays (ö. 55/675) şöyle demiştir: ‘Her neye baktıysam, Allah’ın ona benden daha yakın olduğunu gördüm.’”³⁹⁵

10- (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ) ³⁹⁶“Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır; onlardan sakının.”: Tüsterî bu âyet hakkında şöyle demiştir: “Seni dünya malını toplamaya ve ona gönül bağlamaya sevk eden eşin ve çocukların senin için birer düşmandır. Ama seni malını infak etmeye, kanaate ve tevekküle teşvik edenler düşman değildir.” Tüsterî ayrıca Hasan’dan (ö.110/728) şu sözü nakletmiştir: “Ey Âdemoğlu! Etrafındaki yırtıcı hayvanlar seni aldatmasın: oğlun, eşin, akrabaları ve hizmetçin. Oğlun, elindeki mala ortak olmak isteyen, güçlü ve saldırgan bir aslan gibidir. Eşin, bazen hırlayan bazen de kuyruk sallayıp yumuşaklık gösteren bir köpek gibidir. Akrabaların ise —vallahı— mirastan alacakları bir dirhemi, senin bir köleyi azat etmiş olmandan daha çok severler. Hizmetçin de, hile ve hırsızlıkta tilki gibidir.”³⁹⁷

11- (مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا) ³⁹⁸“Kim Allah’a güzel bir borç verir?”: Tüsterî bu âyet hakkında şöyle demiştir: “Allah, kullarına bir lütufta bulunmuş, sonra da onlardan güzel bir borç istemiştir. Bu ‘güzel borç’, müşâhede şuuru ile yapılan ibadettir.

³⁹⁴ Ebû Nu‘aym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, V:108–109. Bu sözün, Amr b. Zer’in (ö.153/770) vefat eden oğlu Zer b. Amr’ı defnederken söylediği de rivayet edilmiştir.

³⁹⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 186.

³⁹⁶ et-Teğâbun 64/14.

³⁹⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 169.

³⁹⁸ el-Hadîd 57/11.

Nitekim Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ‘Allah’a, sanki O’nu görüyormuş gibi ibadet et.’” Tüsterî ayrıca, Ebû Hâzim el-A‘rec (Seleme b. Dînâr)’den (ö.140/757) şu rivayeti nakletmiştir: “Âhiret ticareti şu anda geçersiz görünse de, bu dönemde ondan olabildiğince çok kazanmaya bakın. Çünkü rağbet gördüğü gün geldiğinde, ondan az da olsa bir şey elde etmeniz mümkün olmayacaktır.”³⁹⁹

12- (إِنَّمَا لَا تُضِيغُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا)⁴⁰⁰ “Şüphesiz ki biz, güzel amel işleyeninin ecrini zayıf etmeyiz.”: Tüsterî bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Güzel amel; sünnet üzere istikametle yapılan ameldir. Dünyadaki sünnetin örneği, âhiretteki cennet gibidir. Cennete giren nasıl selâmete ererse, dünyada sünnete sarılan da afetlerden korunur.” Tüsterî ayrıca Mâlik b. Enes’ten (ö. 179/795) şu sözü nakletmiştir: “Bir kimse, bütün büyük günahları işlemiş olsa da, onda herhangi bir hevâ veya bidat bulunmasa, yine de onun hakkında ümit beslerim.” Sonra Mâlik şöyle demiştir: “Sünnet üzere ölen kimse üç kere müjdelenmeye layıktır.”⁴⁰¹

13- (إِنَّمَا تُنذِرُ مَنْ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ الْغَيْبِ)⁴⁰² “Sen ancak Zikr’e (Kur’an’a) uyan ve gaybteyken Rahmân’dan korkan kimseyi uyarırsın.”: Tüsterî bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Kim Allah’a gizli hâlde (sırrında) ibadet ederse, Allah ona yakîn ihsan eder. Kim diliyle sadakatle Allah’a kulluk ederse, kalbi Arş’tan aşağı bir makama razı olmaz. Kim Allah’a insafla ibadet ederse, gökler ve yer onun mizanında olur.” Kendisine, “İnsaf nedir?” diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “İnsaf, bedenindeki tüm uzuvların yalnızca Allah için hareket etmesidir. Eğer Allah’tan yarının rızkını istersen, insafın gitmiş olur. Çünkü kalp, aynı anda iki kaygıyı taşıyamaz. İnsanlarla aradaki insaf ise, daima faziletli davranmandır; ama eğer sen de onlardan insaf beklersen, artık sen insafılı sayılmazsın.” Tüsterî ayrıca şu menkıbeyi nakletmiştir:

³⁹⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 161.

⁴⁰⁰ el-Kehf 18/30.

⁴⁰¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 98.

⁴⁰² Yâsin 36/11.

“Hz. Yahyâ ile Hz. İsa (aleyhimesselem) bir gün birlikte yürürken, Yahyâ yanlışlıkla bir kadına çarptı. İsa ona şöyle dedi: ‘Ey halamın oğlu! Bugün öyle bir hata yaptın ki, Allah’ın seni affedeceğini zannetmiyorum.’ Yahyâ: ‘Nedir o?’ diye sordu. İsa: ‘Bir kadına çarptın.’ dedi. Yahyâ: ‘Vallahi bunu fark etmedim.’ deyince, İsa: ‘Sübhanallah! Bedenin benimleydi; peki, kalbin neredeydi?’ dedi. Yahyâ şu cevabı verdi: ‘Kalbim Arş’a asılıydı. Eğer kalbimin bir anlığına bile Cebrâil’e yöneldiğini hissetseydim, Allah’ı hakkıyla tanımamış sayardım.’”⁴⁰³ Zikredilen yukarıdaki örneklerde onun tefsirinde yaptığı işaret ve irşad amaçlı yorumlarda yerine göre ayetlere, hadislere, sahabe ve tabiun kavillerine, farklı türde istişhadi kanıtlara başvurduğu ve ayetleri bu çerçevede yorumlamaya çalıştığı görülmektedir. Bu yorumların bir kısmında onun farklı bağlamalarda nazil olan ayetlerin bile insanın nefis terbiye ve tezkiyesine yönelik işaretler içerdiğini göstermeye çalıştığı görülmektedir.

2.6.2. Delil Getirmeden İşari Olarak Tefsir Ettiği Ayetler

Tüsteri tefsirinde yapılan işari ve tasavvufi yorumlarda istişhad bağlamında delil getirilmeden yapılan bu tür çoğunluktadır. Bu tarzda delilsiz olarak yapılan 338 tefsir tespit edilmiştir.

1- (إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ) ⁴⁰⁴ “Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bereket kaynağı olan Mekke’deki evdir.”: Tüsterî beytullahın Hz. İbrahim tarafından tevhid maddesi olarak inşası ile ilgili bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “İnsanlar tarafından inşa edilen ilk ev, Mekke’de bulunan Allah’ın evidir; bu, ayetin zâhirî anlamıdır. Bâtînî anlamı ise, Allah’ın kalbine tevhidini yerleştirdiği kişiler tarafından tasdik edilen Peygamber’dir.”⁴⁰⁵ Görüldüğü üzere müfessir

⁴⁰³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 130; ayrıca bu kıssa, Ebû Nu’aym el-İsfahânî tarafından Hilyetü’l-Evliyâ adlı eserinde, Ebû Süleymân ed-Dârânî tarikiyle de nakledilmiştir. Ebû Nu’aym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, IX:279.

⁴⁰⁴ Âl-i İmrân 3/96.

⁴⁰⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 50.

burda ayetin zahiri manasını kabul etmekle birlikte bir de işari manasına değinmekte fakat bunu herhangi bir şeri şahid ile desteklememektedir.

2- (وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ) ⁴⁰⁶ “Yakın komşu, uzak komşu, yanındaki arkadaş ve yolcu...”: Tüsterî iyilik infak ve infaktaki sıralamak ilgili bu âyetin tefsirinde şöyle der: “Zâhir anlamda, ‘câr-i zî’l-kurbâ’ (yakın komşu): akrabalık bağı olan komşudur. ‘Câr-i cunub’ (uzak komşu): yabancı veya uzak kişidir. ‘Sâhib bi’l-cenb’ (yanındaki arkadaş): seyahat arkadaşıdır. Bazılarına göre bu kelime, eş anlamına da gelir. ‘İbnü’s-sebîl’ (yolda kalmış): misafirdir.” **Bâtınî anlamda** ise: “‘Câr-i zî’l-kurbâ’: kalptir. ‘Câr-i cunub’: tabiat (nefsin hevâ ve eğilimleri) demektir. ‘Sâhib bi’l-cenb’: şeriata tâbi olan ve onunla yol bulan akıldır. ‘İbnü’s-sebîl’: Allah’a itaat eden uzuvlardır. İşte bu, âyetin bâtinî tefsiridir.”⁴⁰⁷ Müfessir burada zahiri manayı kabulle birlikte batını manaya da değinmekte fakat bunu herhangi bir dellile destekleme yolun gitmemektedir.

3- (وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ) ⁴⁰⁸ “Fakat O, sizi tertemiz kılmak istiyor...” Tüsterî temizlikte ilgili olan bu âyetin tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Yani, Allah sizi hallerinizden, ahlâkınızdan ve fiillerinizden arındırmak ister ki, hiçbir sebebe bağlı olmaksızın, fakr (muhtaçlık) hakikatiyle O’na dönebilesiniz.” Daha sonra da zahiri temizlik ötesinde manevi temizliğe de değinmekte ve şöyle demektedir: “Temizlik yedi kısımdır: Bilginin, cehaletten arınması, Zikrin, unutkanlıktan arınması, İtaatin, günahlardan arınması, Yakînin, şüpheden arınması, Aklın, ahmaklıktan arınması, Zannın, nemîmeden (dedikodu ve söz taşımadan) arınması, İmanın, kendisinden aşağı olan şeylerden temizlenmesidir. Her günahın bir arındırıcı cezası vardır; ancak kalbin günahı müstesnadır, çünkü onun

---

⁴⁰⁶ en-Nisâ 4/36.

⁴⁰⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 53.

⁴⁰⁸ el-Mâide 5/6.

cezası kalbin katılaşmasıdır.”⁴⁰⁹ Burada yaptığı manevi temizlik yorumuna dair herhangi bir şeri delil getirmemiştir.

4- (قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ) ⁴¹⁰ “De ki: ‘Rabbim, açık ve gizli bütün çirkinlikleri haram kılmuştur.’”: Tüsterî haram ve yasaklarla ilgili bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: “Yani, kişi kalbiyle haset eder, uzuvlarıyla da günah işler. Eğer bu iki konuda kendi tedbirini (planlamasını) terk etmiş olsaydı, manevî anlamda yeryüzünün direklerinden biri olurdu. Ancak kul iki hâl arasında kalır: Ya kalbiyle kendisini ilgilendirmeyen şeyleri düşünür ve planlar, ya da uzuvlarıyla ilgisi olmayan işlere girişir. Bu ikisinden sadece Allah’ın korumasıyla kurtulabilir. Kalplerin hayatı yakîndir, karanlığı ise (nefsânî) tedbirdir.”⁴¹¹ Burada müfessir zahiri mananın yanında işari bir yaklaşım da sergilemekte ve buna dair herhangi bir delil veya destek niteliğinde şahid getirmemektedir.

5- (لَا يُجَالِيهَا لَوْفَتِهَا إِلَّا هُوَ) ⁴¹² “Onu vaktinde açığa çıkaracak olan yalnızca Allah’tır.” Kıyametin kopması ile ilgili olan bu âyetin tefsirinde Tüsterî şöyle demiştir: “Yani, hiç kimse nefsin tabiatını hevâdan arındırarak Allah’a itaate yönelmez; bunu yalnızca Allah yapar. Bu, âyetin bâtinî anlamıdır.”⁴¹³ Görüldüğü üzere müfessir kıyametin kopma saat ile ilgili ayeti işari bir yaklaşımla açıklamakta fakat buna dair herhangi bir delil ve destek zikretmemektedir.

6- (إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ) ⁴¹⁴ “Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, satın almıştır.”: Tüsterî kıtal ve cihat ile ilgili olarak inen bu âyet hakkında

⁴⁰⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 58; Muhtemelen Tüsterî burada, Ebû Hüreyre’nin, Resûlullah’tan (s.a.v.) rivayet ettiği şu hadîse işaret etmektedir: “Bir Müslüman ya da mümin kul abdest aldığı anda, yüzünü yıkadığında, gözleriyle baktığı her günah, suyla yahut suyun son damlasıyla beraber yüzünden dökülür. Ellerini yıkadığında, elleriyle işlediği her günah, suyla yahut suyun son damlasıyla beraber ellerinden dökülür. Nihayetinde o kul, günahlarından tamamen arınmış olarak çıkar.” Müslim, *Şahîh müslim*, I:148, no:244.

⁴¹⁰ el-A’râf 7/33.

⁴¹¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 66.

⁴¹² el-A’râf 7/187.

⁴¹³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 70.

⁴¹⁴ et-Tevbe 9/111.

şöyle demiştir: “Yani, Allah onları, dünya şehvetlerinden ve O’nu zikretmeye engel olan meşgalelerden satın almıştır; tâ ki nefisleri ve malları yalnızca O’na ait olsun.” Sonra şöyle demiştir: “Kim Allah’a fânî hayatını ve geçici arzularını satmazsa, Allah ile nasıl bir hayat sürebilir? Ve nasıl tertemiz bir hayat yaşar?”⁴¹⁵ Burada da müfessir zahri manadaki cihada dair ayeti herhangi bir delil ve destek zikretmeksizin işari bir manada nefis mücadelesi olarak yorumaktadır.

7- (لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ)⁴¹⁶ “(Ey Resûlüm!) Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlar.”: Tüsterî müşriklerle ilgili bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: “Yani onlar, cehalet ve sapıklık içinde günah işliyorlardı. Şunu bil ki, bütün günahlar cehalete nispet edilir; cehaletin tamamı ise sarhoşlukla özdeştir. Bazılarına göre ise, cehalet bizzat sarhoşluğun kendisidir.”⁴¹⁷ Müfessir burada da cehaleti bir tür sarhoşluk ve sarhoşluk ve cehaleti de gafletin sebebi olarak yorumlamaktadır.

8- (وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ)⁴¹⁸ “O, sizin bilmediğiniz şeyleri de yaratır.” Allah’ın mahlukatı yaratmasına dair olan bu ayeti Tüsterî zahiri manaya ilaveten bir de batını manasıyla okumaktadır ve ona göre bu âyetin bâtinî anlamı şöyledir: “Hakk Teâlâ sana, aklının idrâk edemediği sanat ve ilim eserleri karşısında durmayı (tevekkülle teslimiyeti) öğretmiştir. Bu tür şeyleri inkârla karşılamak doğru değildir; çünkü O, senin ve mahlûkatın bilmediği şeyleri yaratmıştır. Onları ancak Allah’ın kendisine ilim verdiği kimse bilebilir.”⁴¹⁹

9- (ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا)⁴²⁰ “Şüphesiz ki Rabbin, fitneye uğradıktan sonra hicret eden, ardından cihad edip sabreden kimseler içindir.”: Tüsterî Mekke’den Medine’ye hicret edenlerin durumuna dair nazil olan bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Onlar hicret ettiler; yani kötü dostlarını terk ettiler. Zira o

⁴¹⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 74.

⁴¹⁶ el-Hicr 15/72.

⁴¹⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 88.

⁴¹⁸ en-Nahl 16/8.

⁴¹⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 90.

⁴²⁰ en-Nahl 16/110.

arkadaşlıklarında bir fitne ortaya çıkmıştı. Sonra nefsleriyle mücadele ederek, hayırlı kimselerle birlikte olmaya gayret ettiler. Bu hâl üzere sabrettiler ve önceki hallerine asla dönmediler.”⁴²¹

10- (قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ) ⁴²² “Onların işine egemen olanlar dediler ki:”: Tüsterî Kehf suresinde ashab-ı kehfın uyanışına şahid olanların durumunu anlatan bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: “Zahir anlamı, velâyettir; bâtın anlamı ise, Allah’ı zikretmekle ortaya çıkan ruhun kendisi, aklın anlayışı ve kalbin sezgisel yanıklığıdır.”⁴²³

11- (وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي) ⁴²⁴ “(Ey Mûsâ!) Üzerine tarafımdan bir sevgi bıraktım.”: Hz. Musa’nın küçüklüğünde yaşananlara dair bilgiler içeren bu ayeti Tüsterî şöyle tefsir etmiştir: “Allah Teâlâ, Mûsâ’ya henüz amel etmeden önce ilmin mirasını açığa çıkarmıştır ve onu, kullarının kalplerinde bir sevgiyle sevimli kılmıştır. Zira bazı kalpler vardır ki, henüz bir fiil gerçekleşmeden sevaplandırılır, hatta daha bir düşünce oluşmadan cezalandırılır. Nitekim insan bazen, sebebini bilmediği bir sevinç veya hüznle dolup taşar.”⁴²⁵

12- (وَقَنَّاهُ كُفْرًا) ⁴²⁶ “Sonra da seni türlü türlü imtihanlardan geçirdik.” Hz. Musa’nın nübüvvet önceki hayatında yaşadığı sınama ve denemelere dair bilgiler içeren bu ayeti Tüsterî şöyle tefsir etmiştir: “Yani seni, nefsânî tabiatının halleriyle sınadık ve bu halleri sana göstererek açıkladık ki, Allah’ın mekrinden güvende olduğunu sanmayasın.”⁴²⁷

---

⁴²¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 93.

⁴²² el-Kehf 18/21.

⁴²³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 97.

⁴²⁴ Tâhâ 20/39.

⁴²⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 102.

⁴²⁶ Tâhâ 20/40.

⁴²⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 102.

13- (وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي)⁴²⁸ “*Seni kendim için seçtim ve yetiştirdim.*” Yine Hz. Musa’nın seçilmişliği ile ilgili bu ayet hakkında Tüsterî şöyle demiştir: “Yani seni her şeyden soyutlayarak yalnızca bana ait kıldım; artık hiçbir şey seni benden alıkoymamalıdır.”⁴²⁹

14- (وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي)⁴³⁰ “*Beni anmada gevşeklik göstermeyin.*” Hz. Musa’ya dair öğütler içeren bu ayeti Tüsterî şöyle açıklamıştır: “Dil ile zikirde aşırılığa gidip kalbin murakabesinden (içsel gözetiminden) gafil olmayasın.”⁴³¹

Yukarıda zikredilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Tüsterî tefsirinde zahirle batın, delaletle işaret birarada yer almaktadır. Müfessir zahiri manalara dair yorumlarına birçok ayetin tefsirinde “batın” kavramını kullanarak işari/tasavvufî manalar da vermektedir. Bu örneklerin birçoğunda verdiği işari/tasavvufî manaya şeri şahitler de getirmeye çalışmaktadır. Ancak onun tefsirinde zahire ilave olarak zikredilen birçok işari/batın mana için herhangi bir şeri destek veya delil zikredilmemektedir. Bununla birlikte verilen işari manada nefis terbiye ve tezkiyesi amaçlanmakta ve zahir mana tamamen inkâr ve ret edilmemekte, verilen işari/tasavvufî mananın tek ve geçerli mana olduğu da ileri sürülmemektedir.

---

⁴²⁸ Tâhâ 20/41.

⁴²⁹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 102.

⁴³⁰ Tâhâ 20/42.

⁴³¹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 102.

III. BÖLÜM:

TÜSTERİ'NİN ÖNCEKİ MÜFESSİRLERLE BENZER VE FARKLI YORUMLARI

Önceki bölümde, Tüsterî'nin tefsirinin genel özellikleri, tefsirde izlediği yöntemi ve bizzat kendisinin açıkça isimlerini belirttiği kaynaklar ele alındı. Bu kaynaklar arasında ayetlerin, hadislerin, sahabe ve tâbiîn sözleri ile bazı mutasavvıfların görüşleri yer almaktadır. Tüsterî kimi rivayetleri dil âlimlerine, örneğin İmam Ebû Amr b. Alâ'ya (ö. 154/771) nispet etmektedir.

Bu bölümde Tüsterî'nin yorumlarının izini sürmeye ve önceki onun kendi dönemindeki tefsirlerde yer alan görüşlerle karşılaştırmalar yapmak suretiyle aradaki yorum benzerliklerinden hareketle onun tefsirinde dayandığı diğer kaynakları da tespit etmeye çalışacağız. Bu amaçla, onun yorumlarını kendisinden önceki müfessirlerin görüşleriyle karşılaştırmaya ve mukayeseli okumalar yapmaya çalışacağız. Çünkü önceki bölümde de kısmen değinildiği üzere Tüsterî bazı yerlerde görüşleri sahiplerine isnat etse de birçok noktada isim belirtmeden yorumlar yapmakta ve bunlar sanki onun öznel görüşleriymiş gibi anlaşılabilir. Oysa yaptığımız karşılaştırmalı okumalar neticesinde ilk bakışta ona aitmiş gibi görülen açıklama ve ifadeler sanki Tüsterî'ye aitmiş gibi algılansa da inceleme neticesinde bunların bazılarının önceki müfessirlerin görüşleriyle kelime kelime örtüştüğü de ortaya çıkmaktadır. Dahası, Tüsterî'nin kimi zaman iki veya daha fazla görüşü bir araya getirerek tek bir metin halinde sunduğu, böylece bunların kendi ifadeleriymiş gibi görüldüğü tespit edilmiştir. Bazı durumlarda ise yaptığı yorumlarda anlam yönünden önceki müfessirlerin sözleriyle benzerlikler bulunmakla birlikte, benzer görüşü farklı bir kelime veya dilsel üslupla ifade ettiği veya semantik açıdan benzer ifadeler kullandığı yerler de bulunabilmektedir.

Yaptığımız karşılaştırmalı okumalar neticesinde Tüsterî'nin tefsirinin kendine özgü yönlerin ve görüşlerinin de olup önceki müfessirlerde benzerine rastlanmayan görüşlerinin varlığı da tespit edilmiştir. Onun bu çerçevede değerlendirilebilecek görüşlerinin, toplam yorumlarının yaklaşık %20'sini oluşturduğu söylenebilir ki bu da onun İslam tefsir geleneğindeki özgünlüğünü ve gerek metodolojik ve gerekse içerik açısından farklılığını göstermektedir.

Bu çerçevede, tezin üçüncü bölümü iki ana kısma ayrılmıştır:

1. Tüsterî'nin önceki müfessirlerle benzerlik gösteren yorumları: Bu başlık altında, Tüsterî'nin benzeştiği müfessirlerin isimleri ve eserleri verilmiş ve bu kısım on yedi alt başlık altında oluşturulmuştur.

2. Tüsterî'nin özgün görüşleri: Bu kısım ise temelde iki alt bölüme ayrılmıştır:

Tüsterî'nin delile dayandırdığı ve desteklediği özgün görüşleri.

Tüsterî'nin herhangi bir delile dayandırmadan ortaya koyduğu özgün görüşleri.

Bölümün sonunda, Tüsterî'nin isim vermeden kendisinden önceki müfessirlerle örtüşen görüşlerini ve bunların geçtiği yerleri sayılarla gösteren **belgelendirici bir tablo** da hazırlanmıştır. Ayrıca, söz konusu benzerliklerin diğer müfessirlerle ortak olan yanlarının oranını ortaya koyan **yüzdeleri içeren bir grafik** de eklenmiştir. Böylece Tüsterî tefsirinin tefsir geleneğimizdeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.1. Benzerlik Gösteren Yorumlar

3.1.1. İbn Abbas ile Benzerlik Gösteren Yorumlar

Tüsterî'nin tefsiri üzerine yaptığımız okuma ve incelemeler sonucunda –bu tezin ikinci bölümünde de belirtildiği üzere– onun yorumlarında **İbn Abbas'ın isminin** on yedi ayetin tefsirinde geçtiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, diğer tefsir kaynaklarıyla yapılan mukayeseler neticesinde, Tüsterî'nin İbn Abbas'a ait görüşlerden ismini zikretmeksizin de faydalandığını ortaya koyan bulgular elde edilmiştir. Bu benzerliklerin kimi zaman aynı manayı ifade eden farklı lafızlar kullandığı için yalnızca **anlam düzeyinde**, kimi zaman ise hem **lafız hem de anlam düzeyinde** benzerlik olarak kendini gösterdiği görülmektedir. Bu bölümde bu benzerliklere dair bazı örnekler sunulmaktadır:

1- (فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ)⁴³² “(Sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır.”: İbn Abbas'tan bu ayetin tefsiri hakkında şöyle bir görüş nakil edilmiş: “مُسْتَقَرٌّ”, kadınların rahmindeki cenindir; مُسْتَوْدَعٌ ise sulbte bulunan ve henüz yaratılmamış, fakat Allah tarafından yaratılacak olan nutfedir.”⁴³³ Tüsterî bu ayetin tefsiri hakkında şöyle demiştir: “مُسْتَقَرٌّ”, kadınların rahimlerindeki cenin; مُسْتَوْدَعٌ ise Âdem'in (a.s.) sulbünde bulunan nutfe anlamına gelir.”

Bu ayette, Tüsterî'nin yorumu “مُسْتَقَرٌّ” kelimesi bağlamında hem lafız hem de mâna açısından İbn Abbas'tan nakledilen görüşle örtüşmektedir. Buna karşılık “مُسْتَوْدَعٌ” kelimesinde ise benzerlik yalnızca mâna düzeyinde görülmektedir. Zira İbn Abbas, müstavda'ı “henüz yaratılmamış nutfeler” şeklinde açıklarken, Tüsterî onu “Âdem'in (a.s.) sulbünde bulunan nutfe”⁴³⁴ olarak yorumlamıştır. Bu ifade, özünde aynı anlama, yani yaratılmamış nutfeye işaret etmekle birlikte, Tüsterî'nin açıklaması anlamı daha eski

⁴³² el-En'âm 6/98.

⁴³³ et-Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, IX:438

⁴³⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 62.

bir zamana taşımaktadır. Böylece lafızlar farklı olsa da delâlette herhangi bir ayrışma veya farklılık söz konusu değildir.

2- (وَنُبِّئُكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً) ⁴³⁵ “Sizi hem kötülükle hem de iyilikle imtihan ederiz.”: İbn Abbâs (r.a) bu âyeti şöyle açıklamıştır: “Sizi zorluk ve kolaylıkla, sağlık ve hastalıkla, zenginlik ve fakirlikle, helal ve haramla, itaat ve isyanla, hidayet ve sapkınlıkla sınarsınız.”⁴³⁶

Tüsterî'nin tefsirinde yukarıdaki ayete dair yorumu, İbn Abbâs'tan rivayet edilen açıklamanın mânevî boyutunu temsil eden bir özet niteliğindedir. Tüsterî bu âyet hakkında şöyle demiştir: “Şer, kişinin rehberlik olmaksızın nefesine ve hevasına tâbi olmasıdır; hayır ise günahlardan korunma ve itaate muvaffakiyetle desteklenmedir.”⁴³⁷

Bu ayette Tüsterî, hayır ve şer kavramlarına dair çeşitli anlamlar ortaya koymuş, bunlar arasında İbn Abbas'ın aktardığı yorum da yer almıştır. Söz konusu yoruma göre, sonuçta benzer manaya gelecek şekilde **hayır itaat, şer ise isyan** olarak açıklanmıştır.

3- (لَا يَرْفُقُونَ فِي مِثْقَالٍ أَوْ لَا نِزْمَةً) ⁴³⁸ “Bir mümine karşı ne bir akrabalık bağı (el-İll), ne de bir ahit (ez-Zimme) gözetirler.” İbn Abbas'tan bu ayetin yorumuna dair şöyle rivayet edilmiştir. ‘(الإل) el-İll’in “akrabalığı”, ‘(الذمة) ez-Zimme’nin ise “ahdi” ifade etmektedir.⁴³⁹ Tüsterî de benzer şekilde ayeti şöyle tefsir etmiştir: “‘el-İll’, akrabalık bağıdır; ‘ez-Zimme’ ise ahittir (antlaşmadır).”⁴⁴⁰

Bu ayette, Tüsterî'nin İbn Abbas'ın sözleriyle hem lafzen hem de mana olarak tam bir uyum içinde olduğu, ancak onun tefsirinde bu ayet bağlamında İbn Abbas'ın adını zikretmediği görülmektedir. Aynı şekilde, Mukâtil b. Süleyman ve Buhârî de İbn Abbas'a

⁴³⁵ el-Enbiyâ 21/35.

⁴³⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an*, XVI:279.

⁴³⁷ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 104.

⁴³⁸ et-Tevbe 9/10.

⁴³⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an*, XI:355.

⁴⁴⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 73.

dair yukarıdaki yorumu kendi eserlerinde İbn Abbas’a isnat etmeksizin aktarmışlardır.⁴⁴¹

Tüsterî’nin söz konusu yorumu onlardan aktarmış olması muhtemeldir.

4- (وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ) ⁴⁴² “Eğer dileseydik, onların gözlerini silip yok ederdik.”:

İbn Abbâs’tan bu ayetin yorumuna dair şöyle rivayet edilmiştir: “Eğer Allah dileseydi, onların gözlerini kör eder, onları azgınlıklarından uzaklaştırır ve kalp bakışlarını hidâyete çevirirdi. Böylece basîretleriyle doğru yolu görür, rüşdü idrâk eder ve âhîret yoluna yönelirlerdi. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: (فَأَنَّى يُبْصِرُونَ) ‘Peki, nasıl görürler?’ yani biz bunu yapmadık. O hâlde onlar, hidâyetin gözü mühürlenmiş, dalâletin karanlığında kalan kimseler olarak nasıl hakikate ulaşabilirler?”⁴⁴³

Tüsterî de benzer şekilde bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Yani eğer dileseydik, küfrü ve onun yollarını gören kalp gözlerini çıkarır, yalnızca İslâm’ın yolunu görececek hâle getirirdik. Ancak Allah Teâlâ bunu yapmadı.” (فَأَنَّى يُبْصِرُونَ) “Peki, nasıl görecekler?”: “Allah onların kalp gözlerini kapatmamışken, onlar İslâm yolunu nasıl görecekler?”⁴⁴⁴

Bu ayette, Tüsterî’nin cümlenin başında İbn Abbas ile mutabakat içinde olduğu görülmektedir; zira her ikisi de “ولو نشاء لفقأنا أعين...” ifadesini kullanmıştır. Bununla birlikte, sonraki kısımlarda bazı lafız farklılıkları ortaya çıkmış, ancak anlam düzeyindeki tam örtüşme devam etmiştir. Dolayısıyla, lafzî düzeyde değişiklik olsa da, içerik bakımından aynı mâna korunmuştur.

⁴⁴¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, II:156; el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahih*, III:1153.

⁴⁴² Yâsîn 36/66.

⁴⁴³ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsîri’l-Kur’ân*, tah: Mecmû’a Mine’l-Bâhisîn, (Cidde, Suudi Arabistan Darut’ tefsir, 1. bs., 1436/2015) XXII:209; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensâri el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûni ve İbrahim Atfiş, (Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Mısıriyye, 2. bs., 1384 /1964) XV:50.

⁴⁴⁴ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 130.

5- (تَشِيرًا وَنَذِيرًا)⁴⁴⁵ “Bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak.”: İbn Abbas bu ayet hakkında Resûlullah’tan (s.a.v) şu rivayeti aktarmıştır: “Cennetle müjdeleyici, cehennemle uyarıcıdır.”⁴⁴⁶

Benzer şekilde, Tüsterî de bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “O, kendisine itaat eden ve içinde bildirilenlere uyanlara cennetle müjdeleyicidir; kendisine isyan eden, Allah’ın muradından yüz çeviren ve O’na muhalefet edenleri ise cehennemle uyarıcıdır.”⁴⁴⁷

Bu ayette, Tüsterî’nin İbn Abbas’ın rivayetini bütünüyle benimsediği, ardından ise onu açılıp anlamını ayrıntılandığı görülmektedir. Bu durum, bir yandan Tüsterî’nin İbn Abbas’ın görüşüne dayandığını, diğer yandan ise yorumu açıklama ve anlam ufku genişletme noktasında kendi özgün tefsir üslubunu ortaya koyduğunu göstermektedir.

6- (وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَىٰ وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا)⁴⁴⁸ “Ve onların takvâ sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zâten onlar buna lâayık ve ehil idiler.”: İbn Abbas bu ayet hakkında şöyle demiştir: “‘Kelimetu’t-takvâ’ (takvâ kelimesi), ‘Lâ ilâhe illallâh’ şهادetidir. Bu ifade, takvânın başıdır.”⁴⁴⁹

Tüsterî de aynı şekilde bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “‘Lâ ilâhe illallâh’ sözü, takvânın başı ve esasını oluşturan kelimedir.”⁴⁵⁰ Bu ayette, Tüsterî’nin İbn Abbas’ın sözünü harfiyen naklettiği, ancak bunu ona nispet etmediği görülmektedir. Ardından ise insan tabakalarını tafsil ederek onların derecelerini kademeli biçimde açıklamış ve en yüce mertebe olarak müttakîleri zikretmiştir. Tüsterî, müttakîlerden maksadın Allah Resûlü’nün (s.a.v.) sahâbeleri olduğunu belirtmiş ve bu görüşünü ayet-i kerime ile

⁴⁴⁵ Fussilet 41/4.

⁴⁴⁶ İbn Ebî Hatim, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, I:216.

⁴⁴⁷ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 137.

⁴⁴⁸ el-Fetih 48/26.

⁴⁴⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an*, XXI:311; İbn Ebî Hatim, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, X:3301

⁴⁵⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 148.

temellendirmiştir. Bu yaklaşım, Tüsterî'nin bir yandan selefî rivayetlerini doğrudan aktarma, öte yandan ise kendi te'vîlî gayretini ortaya koyarak anlam ufkunu genişletme ve bunu insan tabakalarına tatbik etme yöntemini bir arada kullandığını göstermektedir. Böylece onun metodunda, ma'sûr rivayet ile işârî tefsirin iç içe geçtiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

7- (عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ)⁴⁵¹ “O, görülmeyeni de görüleni de bilendir.”: İbn Abbâs bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Gayb (الغيب), gizli olan; şehâdet (الشهادة) ise açık olandır.”⁴⁵² Tüsterî de benzer şekilde şöyle demiştir: “‘Gayb’, gizli olan; ‘şehâdet’ ise açık olan şeydir. (عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ) ‘Görülmeyeni ve görüleni bilendir’ hem dünya hem de âhiret bilgisine delalet eder.”⁴⁵³

Bu ayetin tefsirinde Tüsterî, herhangi bir nispet vermeksizin iki farklı görüşü bir araya getirmiştir. Yapılan mukayese sonucunda, bu görüşlerden ilkinin İbn Abbas’a, ikincisinin ise Hasan-ı Basrî’ye ait olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu ayet, ileride Hasan-ı Basrî ile benzerlik arz eden yorumlar bağlamında tekrar ele alınacaktır. Bu örnek, Tüsterî’nin farklı görüşleri birleştirerek ve yeniden formüle ederek onları kendi tefsirî bağlamında sunma yöntemini açıkça ortaya koymakta; böylece onun tefsir anlayışının belirgin yönlerinden birini gözler önüne sermektedir.

8- (ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ)⁴⁵⁴ “Nûn. Kaleme ve yazdıklarına andolsun.”: İbn Abbâs (r.a), bu ayette geçen “Nûn” harfi hakkında şöyle demiştir: “Bu, Allah’ın isimlerinden biridir.” İkrime’nin ondan yaptığı başka bir rivayete göre ise: “‘ر’, ‘ح’ ve ‘ن’ harfleri, Rahmân isminin dağılmış harfleridir.”⁴⁵⁵

⁴⁵¹ el-Haşr 59/22.

⁴⁵² İbn Ebî Hatim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII:2228.

⁴⁵³ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 166.

⁴⁵⁴ el-Kalem 68/1.

⁴⁵⁵ es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, III:24. İbn Ebi Hatim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII:2098.

Tüsterî de benzer şekilde şu yorumu yapmıştır: “‘Nûn’ Allah Teâlâ’nın isimlerinden biridir. Eğer Kur’ân’daki sûre başlarındaki mukattaa harflerini; ‘الر’, ‘ح’, ‘م’ ve ‘ن’ şeklinde bir araya getirirsek, ortaya ‘الرحمن’ (Rahmân) ismi çıkar.” Ardından Tüsterî, İbn Abbâs’tan şu rivâyet aktarmıştır: “ ‘Nûn’ zikrin yazıldığı mürekkeptir, kalem ise hikmetli zikrin yazıldığı araçtır.”⁴⁵⁶

Bu ayette, Tüsterî’nin hurûf-ı mukatta‘ayı herhangi bir isme atıfta bulunmaksızın açıklamaya başladığı ve bu açıklamanın İbn Abbas’tan nakledilen görüşle tamamen örtüştüğü görülmektedir. Ancak tefsirinin sonunda İbn Abbas’a açıkça nispet edilen bir rivayeti aktarmıştır. Bu durum, Tüsterî’nin şerhine başlarken İbn Abbas’ın görüşünü dolaylı ibiçimde benimsediğini, nihayetinde ise onu açıkça belgelediğini göstermektedir. Böylece onun yorumlarında **zımnî nakil** ile **açık isnatın** aynı bağlam içinde birleştiği anlaşılmaktadır.

9- (يا أَيُّهَا الْمَرْمَلُ)⁴⁵⁷ “Ey örtüsüne bürünen kişi!”: İbn Abbâs bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Üzerine elbise bürünüp onu sıkıca üzerine saran kişidir.”⁴⁵⁸ Tüsterî de benzer şekilde şöyle demiştir: “Müzzemmil, elbisesine bürünüp onu kendisine sıkıca saran kimse demektir.” Ardından bâtinî bir yorum getirerek şöyle demiştir "Bu (hitap) bâtında Peygamber'in bir ismidir. Anlamı ise: 'Ey kendi nefsin ve Allah'ın nefsinde kendisinde toplayan!' demektir."⁴⁵⁹

Bu ayette de Tüsterî, İbn Abbas’ın sözünü herhangi bir nispet vermeksizin harfiyen aktarmış, ardından ise “وهو في الباطن....” ifadesiyle ona işârî bir boyut eklemiştir. Böylece

⁴⁵⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 174; ayrıca Tüsterî’nin aktardığı bu İbn Abbas rivayeti, Mücâhid’in tefsirinde de zikredilmiştir. Bkz. Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr et-Tâbiî el-Mekkî el-Kureşî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Nîl (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Ĥadîse, 1. bs., 1410/1989) s. 668.

⁴⁵⁷ Müzzemmil: 1.

⁴⁵⁸ el-Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basît*, XXII:342.

⁴⁵⁹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 180.

ayetin, zahirî tefsirin ötesine geçen ve işârî anlamına işaret eden bir katmana sahip olduğunu belirten münferit bir yorum da ortaya koymuştur.

10- (وَتِيَابَكَ فَطَهِّرْ)⁴⁶⁰ “*Elbiseni tertemiz tut.*”: ayeti hakkında: İbn Abbâs bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Günahlardan tövbe ederek elbiseni temizle. Zira Araplar, günah işleyen kimse için ‘elbiselerini kirletti’ derdi.”⁴⁶¹ İbn Abbâs’tan İkrime (ö. 105/723) ise şu rivayeti aktarmıştır: “Elbiseni bir günah üzerine giyme.”⁴⁶² Saîd b. Cübeyr (ö. 95/714) bu ayeti: “Kalbini ve niyetini temizle.” şeklinde yorumlamıştır.⁴⁶³ Tüsterî ise bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Yani, elbiseni bir günah niyetiyle giyme; nefsanî paylardan (hazzlardan) arındırarak onu kuşan.” Ardından Tüsterî, Hz. Âişe’nin (r.anhâ) aktardığı şu hadisi nakletmiştir:

“Allah Resûlü’nün (s.a.v.) bir **hamisâ** elbisesi vardı. Onu Ebû Cehm’e verdi ve onun yerine bir **inbicâniyye** elbisesi aldı. Bunun üzerine kendisine: ‘Yâ Resûlallah, hamisâ elbisesi inbicâniyyeden daha iyidir’ denildi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise şöyle buyurdu: ‘Ben namazda ona bakıyordum (ve bu dikkâtimi dağıtıyordu).’”⁴⁶⁴

Bu ayette, Tüsterî’nin İbn Abbas’ın sözünü küçük bir lafız farklılığıyla, ancak ona nispet etmeksizin aktardığı görülmektedir. Tüsterî’nin “hevâlarını (nefsî paylarını **حظوظك**) arındır” ifadesi ise, Saîd b. Cübeyr’den rivayet edilen “kalbini ve niyetini arındır” anlamını da içermektedir. Nitekim onun daha sonra Hz. Âişe’den rivayet edilen hadisle

⁴⁶⁰ el-Müddessir 74/4.

⁴⁶¹ es-Sicistânî, *Kitâbü’z-Zühd*, 299.

⁴⁶² et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân’an*, XXIII:405.

⁴⁶³ es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, XXVII:21.

⁴⁶⁴ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 181; ayrıca Tüsterî’nin aktardığı hadis Sahîhayn’da da rivayet edilmiştir. Ancak “*el-Humeysâ elbisesi, inbicâniyyeden daha hayırlıdır*” şeklindeki ziyade yalnızca İshak b. Râhûye’nin Müsned’inde yer almaktadır. Bkz. Ebû Ya’kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mühlid el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 238/852), *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, thk. Abdülğafûr b. Abdî’l-Hakk el-Belûşî (Medîne-i Münevvere: Mektebetü’l-İmân, 1412/1991), II: 137 hadis no: 623.

hamisâ: Kenarları veya üzerinde siyah çizgiler bulunan, ince yünlü bir elbise türü.

İnbicâniyye: İnbicân bölgesinde dokunan, kaba kumaştan yapılmış sade bir elbise çeşidi.

istişhâdı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kalbiyle meşgul oluşunu ortaya koymakta ve iki söz arasındaki anlam birliğini teyit etmektedir.

11- (الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ)⁴⁶⁵ “O, ölümü ve hayatı yarattı.”: Atâ el-Hurâsânî'nin (ö.135/752), İbn Abbâs'tan yaptığı rivayete göre ayette geçen “ölüm”, dünya hayatındaki ölümü; “hayat” ise ahiret hayatını ifade etmektedir.⁴⁶⁶

Tüsterî ise bu ayeti daha derin bir şekilde yorumlamış ve şöyle demiştir: “Ayetteki ‘ölüm’, dünyada günah işlemek suretiyle ruhen ölmek; ‘hayat’ ise ahirette Allah’a itaatle ebedî hayat kazanmak anlamına gelir.”⁴⁶⁷

Bu ayette, Tüsterî'nin hayat ve ölüm kavramlarını İbn Abbas'ın yorumuna paralel biçimde —yani dünyadaki ölüm ve âhiretteki hayat şeklinde— benimsediği, ancak bunu ona nispet etmediği görülmektedir. Bununla birlikte Tüsterî, dünyadaki ölümü günah ile, âhiretteki hayatı ise itaat ile ilişkilendirerek ayete işârî ve terbiyevi bir boyut da kazandırmıştır. Sonra Tüsterî, bu yoruma delil olarak İsrâiliyât rivayetlerinden bir örnek zikretmiş ve şöyle demiştir: “Nitekim Allah Teâlâ, Musa'ya (a.s.) vahyettiği şeylerden birinde şöyle buyurdu: ‘Ey Musa, yarattıklarımın ilk ölen, Bana isyan ettiği için lânete uğrayan İblîs'tir. Ben ise Bana isyan edeni ölümlerden sayarım.’”⁴⁶⁸

12- (وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ)⁴⁶⁹ “Dönüş sahibi olan göğe andolsun.” (وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ) ve “Yarılma (çatlama) sahibi olan yere andolsun.”: Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826) tefsirinde, İbn Abbâs'tan şu şekilde rivayet edilmiştir: “ذات الرجوع” yağmurla dolup yeniden yağmur indiren gökyüzüdür; “ذات الصدع” ise bitkilerle yarılan yeryüzüdür.⁴⁷⁰ İbn Abbâs'tan ayrıca şu söz de aktarılmıştır: “Yağmur, ardından yine yağmur (yağar).”⁴⁷¹

⁴⁶⁵ el-Mülk 67/2.

⁴⁶⁶ el-Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-basîf*, IV:326.

⁴⁶⁷ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 172.

⁴⁶⁸ Bu İsrâiliyât rivayeti, İbn Ebî'd-Dünyâ tarafından da Bekiyye b. Velîd kanalıyla Mesrûk b. Süfyân'dan nakledilmiştir. Bkz. İbn Ebî'd-Dünyâ, *Kitâbü't-Tevbe*, thk. ve tlk. Mecdi es-Seyyid İbrâhim, Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, s. 61.

⁴⁶⁹ et-Târik 86/11, 12.

⁴⁷⁰ İbn Hemmâm, *Tefsîr Abdürrezzâk*, III:416.

⁴⁷¹ İbn Ebi Hatim, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, X:3415.

Tüsterî ise bu ayetin zahirî anlamı hakkında İbn Abbâs ile benzer şekilde şöyle der: “ذات الرجع”: Yağmurdan sonra yeniden yağmur indiren göktür. ‘ذات الصدع’: Bitkilerle çatlayan yeryüzüdür.” Ancak bâtinî anlamda Tüsterî ayete dair şöyle demektedir: “ذات الرجع”, gûnahtan sonra pişmanlıkla Allah’a dönen kalptir. ‘ذات الصدع’ ise, salih ameller ve doğru sözlerle çatlayan/yarılan yerdir.”⁴⁷²

Aynı şekilde bu bağlamda da Tüsterî’nin, zahirî anlamı İbn Abbas’tan alıp ona nispet etmeden aktardığı, ardından ise ona işârî ve terbiyeye yönelik bir boyut eklediği de görülmektedir. Bu durum, onun bir yandan me’sûr tefsire dayandığını, öte yandan işârî yorumu devreye soktuğunu göstermektedir. Böylece Tüsterî’nin tefsirinde, Kur’ânî anlamın hem selefeye dayalı zahirî boyutu hem de sûfî ve pedagojik yönelimleri yansıtan bâtinî boyutu iç içe sunulduğu ortaya çıkmaktadır.

3.1.2. Farklı Sahabeler ile Benzerlik Gösteren Yorumlar

Tüsterî’nin tefsiri üzerine yaptığımız inceleme, onun İbn Abbas ile birlikte diğer sahâbe sözlerine de açık bir şekilde dayandığını ortaya koymuştur. Önceki bölümde de geçtiği üzere, tefsirinde sahâbeye ait yaklaşık kırk rivayet bulunmaktadır ve bunlar arasında Hz. Ömer b. el-Hattâb, Hz. Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Âişe ve Abdullah b. Mes‘ûd gibi isimler onun tefsirinin muhtelif yerlerinde açıkça zikredilmiştir. Bu durum, onun tefsirde yerine göre sahâbe görüşlerine de doğrudan dayandığını göstermektedir. Bununla birlikte, bazı yerlerde sahâbe sözlerine isim vermeden de atıflarda bulunduğu görülmektedir. Bu husus, yaptığı yorumların muhtelif tefsirlerdeki sahâbe rivayetleriyle mukayese edilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu bölümde, Tüsterî’nin sahâbe görüşlerine atıfta bulunup ancak isim tasrih etmediği bazı yorum örnekleri, tarafımızdan yapılan gerekli açıklamalarla birlikte sunulacaktır:

---

⁴⁷² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 191.

1- (اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ)⁴⁷³ “Allah, O’ndan başka İlah yoktur; diridir, her şeyin varlığı O’na bağlı ve dayalıdır.” Sahabeden Abdullah b. Mes’ûd (r.a) bu ayet-i kerime ilgili olarak “Bu ayet en yüce ayettir,” demiştir.⁴⁷⁴ Esmâ bint Yezîd’den (r.a) ise şu rivayet aktarılmıştır: “Resûlullah’ın (s.a.v), ‘اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ’ ‘Allah’tan başka ilah yoktur. O, Hayy’dır, Kayyûm’dur’ ve ‘الم، اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ’ ‘Elif Lâm Mîm. Allah’tan başka ilah yoktur. O, Hayy’dır, Kayyûm’dur’ ayetleri hakkında şöyle buyurduğunu işittim: ‘Şüphesiz, bu iki ayette Allah’ın en yüce ismi bulunmaktadır.’”⁴⁷⁵

Tüsterî de bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Bu, Allah Teâlâ’nın Kitabı’ndaki en yüce ayettir ve içinde Allah’ın en yüce ismi bulunmaktadır. Bu isim, gökyüzünde doğudan batıya kadar uzanan tek bir satır hâlinde yeşil nurla yazılmıştır.”⁴⁷⁶

Bu ayetin tefsirinde, Tüsterî’nin Abdullah b. Mes’ûd’un görüşü ile Esmâ bint Yezîd’in rivayetini herhangi bir isnat zikretmeden bir araya getirdiği, böylece açıklamasını yorum sanki doğrudan kendisine aitmiş gibi görüldüğü anlaşılmaktadır. Ardından, bu ayetin gökte yazılı olduğunu belirterek şu ifadeyi eklemiştir: “Ben onu Kadir Gecesi’nde, Abbâdân’da bulunduğum sırada, üzerinde ‘Lâ ilâhe illâ Hûve’l-Hayyü’l-Qayyûm’ yazılı olarak görmüştüm.”

Daha sonra (الحي القيوم) ifadesini açıklamaya yönelmiş ve bunun Allah Teâlâ’nın yarattığı her şeyin işleri üzerinde daimî bir şekilde kaim oluşunu ifade ettiğini belirtmiştir. O, mahlûkatın ecel ve amellerini, rızıklarını takdir eder; iyiliğe iyilikle, kötülüğe mağfiretle, nifak, küfür ve bid’at ehline ise azapla karşılık verir. Tüsterî, bu ilâhî ismin mânâsını kulluğun sorumluluğuna bağlamış ve şöyle demiştir: “Her kim ‘Lâ ilâhe illallah’ derse, Allah ile biat etmiş olur. Dolayısıyla O’na biat eden kimsenin, gizli veya açık hiçbir

⁴⁷³ el-Bakara 2/255.

⁴⁷⁴ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed eṭ-Ṭaberânî, *el-Mu‘cemü'l-Kebîr*, thk. Hâmîdî b. ‘Abdilmecîd es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1433/2012), IX:133.

⁴⁷⁵ İbn Hânel, *el-Müsned*, IV:585.

⁴⁷⁶ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 37.

hususta O'na isyan etmesi; düşmanını dost edinmesi yahut dostunu düşman edinmesi haramdır.”

Bu yorum, Tüsterî'nin tefsirinde iki boyutu açığa çıkarmaktadır: İtikadî boyut, Allah'ın rubûbiyetinin kuşatıcılığını ve tedbirde tek oluşunu vurgularken; terbiyeye dönük işârî boyut, tevhid kelimesini iman ile amel arasındaki bağı tesis eden bir biat akdi olarak görüp, mümine daima itaati ve günahlardan uzak durmayı hatırlatmaktadır.

2- (فَالسَّابِقَاتِ سَبْعًا) ⁴⁷⁷ “Yarışıp birbirlerini geçenlere,”: ayeti hakkında:

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle demiştir: “Ayette kastedilen, ruhları kabzedilen meleklerle doğru yarışan ve öne çıkan mü'minlerin nefisleridir. Allah'a, O'nun rahmetine ve kerâmetine duydukları özlem sebebiyle sevinci görmüşlerdir.”⁴⁷⁸

Tüsterî ise bu ayetin tefsirinde şunları söylemiştir: “Ayette kastedilen, hayırda ve teslimiyette öne geçen mü'minlerin ruhlardır. Rabb'lerine duydukları derin özlemden dolayı Azrail'e cevap vermede öne geçerler. Daha sonra en güzel kokular ve en büyük sevinçlerle Rabb'lerinin huzuruna çıkarlar.”⁴⁷⁹

Bu ayette, Tüsterî'nin ifadesinin Abdullah b. Mes'ûd'un ifadesiyle büyük ölçüde örtüştüğü, ancak küçük bir farklılık ve sınırlı bir genişletme ile aktarıldığı görülmektedir.

3- (غَافِرِ الذَّنْبِ) ⁴⁸⁰ “Günahı bağışlayan” ayeti hakkında: İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: “Günahı örtmek, 'Lâ ilâhe illâllâh' diyen içindir.”⁴⁸¹

Tüsterî ise bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Yani, dilediği kimsenin günahını örter”⁴⁸²

⁴⁷⁷ en-Nazi'ât 79/4.

⁴⁷⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, XXVIII:373. Ayrıca el-Vahidî bu rivayeti Atâ'nın İbn Abbâs'dan naklettiğini söylemiştir: Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basîf*, XXIII:166.

⁴⁷⁹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 186.

⁴⁸⁰ Ğâfir 40/3.

⁴⁸¹ Muhammed Sıddîk Hasan Hân, Ebû't-Tayyib, *Fethu'l-Beyân fî Mekâsidi'l- Kur'ân*, thk. Abdullah b. İbrahim el-Ensârî, (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye li-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1412/1992) XII:158.

⁴⁸² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 136.

Bu ayette de İbn Ömer'den nakledilen ifade ile Tüsterî'nin yorumu arasında lafız bakımından bir uyum görülmektedir. Ancak Tüsterî, "dilediğine" şeklindeki ifadesiyle bunu daha kapsamlı kılmış; İbn Ömer ise "Lâ ilâhe illallah diyen kimseye" şeklinde sınırlandırmıştır. Her iki durumda da anlam birbirine yakın olmakla birlikte, lafız düzeyinde umum-husus farkı söz konusudur.

4- (الصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ)⁴⁸³ "Yakın arkadaşına, yolcuya.": Hz. Ali ve Abdullah (İbn Mes'ud) şöyle demişlerdir: "Sâhib-i bi'l-cenb, kadındır (eş)." Süfyân es-Sevrî de şöyle açıklamıştır: "Sâhib-i bi'l-cenb, erkeğin kadını yani eşidir."⁴⁸⁴

Tüsterî ise şu yorumu yapmıştır: "Bazılarına göre bu, 'zevce' demektir."⁴⁸⁵

Bu ayette, Tüsterî herhangi bir isnat yapmaksızın birkaç tefsir görüşü aktarmış ve ardından işârî yoruma yer vermiştir. Ancak bu bağlamda, onun yorumunda Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud ve Süfyân es-Sevrî'den nakledilen rivayetlerle lafzî bir örtüşme görülmektedir. Söz konusu ayete ileride, Ferrâ ile benzerlik arz eden yorumlar çerçevesinde yeniden değinilecektir.

5- (أَنْ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَى آلِهَتِكُمْ)⁴⁸⁶ "Yürüyün ve tanrılarınıza bağlılıkta sabırlı olun!":

Hz. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'ın rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Sabır üç çeşittir: Musibete sabır, taatte sabır ve mâsiyetten kaçınmada sabır."⁴⁸⁷

Tüsterî'nin Yorumu: "Bu, Allah'ın kâfirleri kınadığı memnû sabır (yerilen sabır) türüdür." Ardından şöyle devam eder: "Sabır dört mertebede tezahür eder: Taate sabır (ibadatlere devam sabrı) Eleme karşı sabır (acılara katlanma sabrı) Eziyete karşı sabır (sıkıntılara tahammül sabrı) Memnûdan kaçınmada sabır."⁴⁸⁸

⁴⁸³ en-Nisâ' 4/36.

⁴⁸⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I:372; Sevrî, *Tefsîru's-s-Sevrî*, 95;

⁴⁸⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 53.

⁴⁸⁶ Şâd 38/6.

⁴⁸⁷ Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Ubayd el-Kureşî İbn Ebî'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Şabri ve't-tevâb 'aleyh*, thk. Muhammed Hayr Ramađân Yûsuf (Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1. bs.,1418/1997), 30.

⁴⁸⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 132.

Bu ayette, Hz. Ali'den rivayet edilen sabır makamları ile bir uyum görülmektedir. Ancak Tüsterî bunlara bir ilave yaparak dört makam olarak zikretmiştir, oysa Hz. Ali'nin rivayetinde ise üç makam yer almaktadır. Ayrıca, Tüsterî'nin bu ayeti genel olarak daha geniş bir şekilde tefsir ettiği dikkati çekmektedir.

6- (وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى) ⁴⁸⁹ “Şüphesiz onun çabası ileride görülecektir.”:

Ebû Hureyre rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Hiçbirinizin ameli kendisini cennete sokamaz." Sahâbîler: "Ya Resûlallah, Sen de mi?" diye sordular. Buyurdu ki: "Ben de ancak Allah beni rahmeti ve lütfuyla kuşatırsa (cennete girebilirim)." ⁴⁹⁰

Tüsterî'nin Yorumu: "Yani kişi çabasının (amelinin) sonucunu görecektir ve bilecektir ki, hak ediş açısından hiçbir amel yeterli değildir. Çabasının gerçekte neye lâyık olduğunu anlayacaktır. Allah'ın lütfu kendisini kuşatmasaydı, bütün çabaları helâk olmaya mahkûmdur." ⁴⁹¹

Bu ayette, Tüsterî'nin tefsirinin yalnızca işârî boyutla sınırlı kaldığı izlenimi vermektedir. Ancak yapılan araştırma, onun yorumunun Hz. Peygamber'den Ebû Hüreyre aracılığıyla rivayet edilen hadisle mâna bakımından uyumlu olduğunu göstermektedir.

7- (فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ) ⁴⁹² “(Onlardan) bir grup cennette, bir grup da çılğın ateştedir.”: Yezîd b. Mersed (ö. 101/719) ve Ebû Zer rivayeti: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Nasıl ki dikenden üzüm devşirilemezse, iyiler de kötülerin makamına

⁴⁸⁹ en-Necm 53/40.

⁴⁹⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, 5.2147, no. 5349. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, VIII:140, no. 2816.

⁴⁹¹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 157.

⁴⁹² eş-Şûrâ 42/7.

konulmaz. O halde dilediğiniz yolu seçin; hangi yolu seçerseniz onun ehliyle haşrolunursunuz."⁴⁹³

Tüsterî'nin Yorumu: "Diken eken üzüm devşiremez. Öyleyse dilediğinizi yapın. Zira yol ikidir: Hangi yolu tutarsanız, onun ehliyle karşılaşsınız."⁴⁹⁴

Bu ayette, Tüsterî'nin ifadesi Hz. Peygamber'den Ebû Zerr aracılığıyla nakledilen rivayetle tamamen örtüşmektedir. Ancak Tüsterî'nin yorumunu okuyan kimse bu örtüşmeyi fark edememektedir; zira Tüsterî bunu açıkça belirtmemiş ve kaynağa işaret etmemiştir. Bu durum, onun tefsirinde me'sûr rivayetleri yorumuna dâhil ederken her zaman isnadı zikretme veya kaynağı açıkça gösterme gereği duymamasından kaynaklanmış olabilir. Böylece okuyucu, kimi zaman sözün doğrudan Tüsterî'ye ait olduğunu zannederken, aslında bu ifadeler önceki rivayetlerle birebir örtüşmektedir. Bu husus, Tüsterî'nin tefsirinde dikkat çeken bir özelliği ortaya koymaktadır: me'sûr ile işârî tefsirin iç içe geçmesi, yani rivayetin kişisel bir üslupla yeniden sunulması; doğrudan, isnadıyla birlikte nakledilmesi değil, anlamın işlevsel olarak kullanılmasına dayanmasıdır.

8- (فَتَأْتِكُ بَبُيُوتِهِمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا)⁴⁹⁵ "İşte zulümleri yüzünden harabeye dönmüş evlerinin kalıntıları.": Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kalbinde Kur'ân'dan hiçbir şey bulunmayan kişi, harap bir eve benzer."⁴⁹⁶

Tüsterî bu ayette geçen "evler" (buyût) kelimesini kalplere işaret olarak yorumlamıştır. Ona göre bazı kalpler zikirle mamurdur, bazıları ise gafletle harap olmuştur. Allah Teâlâ bir kimseye zikri ilham etmişse, onu zulümden arındırmıştır.⁴⁹⁷

⁴⁹³ İsfahânî Ebu Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, X:31. İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *el-Metâlibu'l-Âliye bi-Zvâ'idi'lmesânîdi's'semâniye*, thk. Mecmû'a Mine'l-Bâhisîn, (Riyad: Dâru'l-Âsime li-Neşr ve't-Tevzî', 1. bs., 1420/2000), XIII:199, no. 3149.

⁴⁹⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 138.

⁴⁹⁵ en-Neml 27/52.

⁴⁹⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, III:417; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, V:178, no. 3140.

⁴⁹⁷ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 116.

Tüsterî bu ayeti işârî bir şekilde tefsir etmiştir. Ancak dikkatle incelendiğinde, bu işârî yorumun özünde Hz. Peygamber'den gelen bir hadise dayandığı görülmektedir. Bu durum, onun işârî anlamı inşa ederken nebevî me'sûra yaslanma yöntemini ortaya koymaktadır. Tüsterî, sadece lafzî yorumu aktarmakla yetinmemiş; hadisten elde edilen manayı tasavvufî ve işârî bir üslupla yeniden formüle etmiştir. Böylece onun işâreti, salt bireysel bir sezgi yahut içsel bir teemmül olmaktan ziyade, me'sûr tefsirin bir uzantısı olarak karşımıza çıkmakta; sembolik ve terbiyeye yönelik bir dil üzerinden sunulmuş tefsir metodunun özgünlüğünü yansıtmaktadır.

9- (فسبح بحمد ربك واستغفره)⁴⁹⁸ "O halde Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile.": Hz. Âişe (r.a.) rivayeti (İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797) aracılığıyla):

"Resûlullah (s.a.v.) vefatına yakın dönemde sıkça: 'Sübhânallâhi ve bi-hamdihî, estağfirullâhe ve etûbu ileyh' derdi. Kendisine: 'Bu zikri çok yapmanızın sebebi nedir?' diye sorduğumda şu cevabı verdi: 'Rabbim bana ümmetimde bir alâmet göreceğimi ve onu gördüğümde bu tesbihatı yapmamı emretti. İşte o alâmet (Nasr Sûresi'ndeki): 'Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde, insanların grup grup İslâm'a girişini görmem'dir.'" Enes b. Mâlik (r.a.) rivayeti: "Resûlullah (s.a.v.): 'Ben günde yüz defa istiğfar ederim' buyururdu."⁴⁹⁹ Muğîre b. Şu'be (r.a.) rivayeti: "Nebî (s.a.v.) ayakları şişinceye kadar gece ibadetinde ayakta dururdu."⁵⁰⁰

Tüsterî'nin Yorumu ise: "Ruhunu nefesine karşı âhirete hazırlanmakla destekle. Zira ruh âhiretten, nefis ise dünyadandır. Nefsin dünyaya meylini, tesbih ve istiğfar ile âhiretin kapısını açarak dengede tut. Nebî (s.a.v.) ümmeti için sabah-akşam yüz defa istiğfar eder, gece-gündüz ibadette öyle cehd ederdi ki ayakları şişer, gözleri kızarır, yanakları sararırdı. Tebessümü azalır, gözyaşı ve tefekkürü artardı."⁵⁰¹

⁴⁹⁸ en-Nasr 110/3.

⁴⁹⁹ İbn el-Mübârek, *Kitabu`z-Zühd*, I:398-400.

⁵⁰⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu`s-Sahih*, IV:1830.

⁵⁰¹ Tüsterî, *Tefsîru`l-Tüsterî*, 208.

Tüsterî'nin bu ayet parçasına dair tefsirinde, Hz. Âişe ve Enes b. Mâlik'ten (r.anhumâ) nakledilen rivayetlerle lafzî bir örtüşme bulunduğu görülmektedir. Ancak Tüsterî bununla yetinmemiş, nefis ve ruh gibi bazı kelime ve anlamlar ekleyerek yoruma işârî bir boyut kazandırmıştır. Böylece, rivayet metni sûfî bir üslupla yeniden biçimlenmiş; sanki onların sözlerini açıklamış veya kendi tasavvufî diliyle yeniden ifade etmiştir. Bu yöntem, Tüsterî'nin me'sûru tasavvufî te'vîl ile kaynaştırma mekanizmasını ortaya koymaktadır. O, bir yandan sahih rivayetlere dayanırken, diğer yandan onlara ruhî ve pedagojik bir derinlik katarak okuyucuya hem naklî hem de işârî boyutu içeren bütüncül bir tefsir sunmaktadır.

10- ⁵⁰² (لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ) “O ne doğurmuştur ne de doğurulmuştur.”: Übey b. Kâ'b (r.a.) ise şu rivayeti aktarmıştır: Müşrikler, Hz. Peygamber'e gelerek: “Bize Rabbinin soyunu/nesebini söyle” demişler. Bunun üzerine şu ayetler inmiştir: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ۝ اللَّهُ الصَّمَدُ﴾ Übey şöyle der: “‘Samed’, ne doğan ne doğuran demektir. Çünkü doğan her şey ölür, ölen her şey de miras bırakır. Allah ise ölmez ve miras bırakmaz. ‘Hiçbir şey O’na denk değildir’ ayeti ise, O’nun bir benzeri, eşi ve dengi olmadığını ifade eder.”⁵⁰³

Tüsterî bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Doğurmamıştır; yani kendisinden bir çocuk meydana gelmemiştir, dolayısıyla miras bırakması söz konusu değildir. Doğurulmamıştır; yani kendisi doğmuş değildir ki, mülkü sonradan oluşmuş olsun. Bu, Allah’ın birliğini (fardiyetini) ispat eden, sebep-sonuç zincirini O’ndan uzaklaştıran ve kâfirlere karşı bir reddiye niteliği taşıyan bir beyandır.”⁵⁰⁴

⁵⁰² el-İhlâs 112/3.

⁵⁰³ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, V:549, no. 3659.

⁵⁰⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 209.

“Hiçbir şey O’na denk değildir.” (وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ): Tüsterî, bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Yani öncelik (takdim) yönünden bile hiçbir şey O’na denk değildir.”⁵⁰⁵

Bu ayetin tefsirinde, Tüsterî’nin yorumunun büyük ölçüde Übeyy b. Ka’b’tan nakledilen rivayetle örtüştüğü, ancak anlamı kendi üslubuna uygun biçimde kısmen farklı ifadelerle aktardığı görülmektedir. Ardından bir sonraki ayetin tefsirinde dilbilimsel bir meseleye yönelmiş ve “كُفُوًا” kelimesinin “أَحَدٌ” kelimesinden önce zikredilmesi konusunu ele almıştır. Bu durum, onun tefsir yönteminde rivayet merkezli açıklama ile dilsel çözümlemeyi bir arada kullandığını göstermekte; böylece hem me’sûrdan faydalanmakta hem de Kur’ân metninin dilsel yapısını derinlemesine irdelemektedir.

3.1.3. Hasan el-Basrî ile Benzer Yorumlar

İnceleyebildiğimiz kadarıyla Hasan Basrî, Tüsterî’nin tefsirinde faydalandığı önde gelen tâbiîn âlimlerinden biri olarak görülmektedir. Tespitlerimize göre onun ismi tefsirde açıkça on beş (15) kez zikredilmiştir. Bununla birlikte, yaptığımız araştırma ve mukayeseler, ilk bakışta Tüsterî’ye aitmiş gibi görünen bazı görüş ve yorumların, Hasan Basrî’den tefsir kaynaklarında nakledilen görüşlerle tamamen örtüştüğünü veya onlara çok yakın olduğunu dolayısıyla o görüş ve yorumların gerçekte Hasan Basrî’ye ait olduğunu ortaya koymuştur. Tüsterî önceki başlıklarda İbn Abbas ve diğer sahabiler bahsinde de değinildiği üzere bu yorumları doğrudan Hasan-ı Basrî’ye nispet etmemiştir. Ancak Tüsterî’nin farklı yerlerde Hasan Basrî’nin adını özellikle zikretmiş olması, adının geçmediği yerlerde de Hasan-ı Basrî’nin görüşlerinden önemli ölçüde istifade ettiğini göstermektedir. Bu bölümde, Tüsterî’nin herhangi bir kimseye nispet etmeden aktardığı, fakat Hasan-ı Basrî’nin rivayetleriyle örtüşen bazı yorumlara dair örnekler sunulacaktır.

⁵⁰⁵ O’nun bir benzeri Ebû Alî el-Fârîsî (ö.377/987) Sibeveyhî’den (ö.180/796) nakletmiştir. Ebû Ali el-Fârîsî, *el-Mesâilü’l-Halebiyyat*, thk. Hasan Hendâvî, (Dimaşk: Dârü’l-Kalem li’t-Tıbbâati ve’n-Neşr, 1407/1987) 255.

1- (رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً) 506 “Ey Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ver, âhirette de iyilik ver.”: Hasan Basrî (ö. 110/728) bu ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: “Dünyadaki iyilik (الحسنة): ilim ve ibadettir; âhiretteki iyilik ise cennettir.”⁵⁰⁷ Tüsterî ise benzer şekilde şöyle demiştir: “Dünyadaki iyilikten maksat, ihlâslı bir şekilde yapılan ilim ve ibadettir. Âhiretteki iyilik ise, Allah’ın rızasıdır.” Bu yorumu desteklemek üzere Tüsterî, şu ayete atıfta bulunmuştur: (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ) “Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır.”⁵⁰⁸

Bu ayetin tefsirinde, Tüsterî’nin yorumunun ilk kısmında Hasan Basrî’nin tefsiriyle lafzen örtüştüğü görülmektedir. Ayetin ikinci kısmında ise benzerlik anlam düzeyinde ortaya çıkmaktadır. Zira Hasan Basrî, “âhirette hasene” ifadesini cennet olarak açıklarken, Tüsterî bunu “rıza” kavramıyla ifade etmiştir.⁵⁰⁹ Bu yaklaşım işârî bir boyut da taşımaktadır; çünkü cennette bulunmak ancak Allah’ın rızasına erişmekle mümkün olmaktadır.

2- (ثُمَّ قُصِّتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ) 510 “Sonra da her şeyi bilen ve hüküm sahibi (olan Allah) tarafından açıklanmış bir kitaptır.” Hasan Basrî, bu ayeti şöyle demiştir: “Ayetlerin tefsir edilmesi, “va’d ve va’îd” (müjdeleme ve tehdit) ile açıklanmıştır.”⁵¹¹

Tüsterî, bu ayeti şu şekilde açıklamıştır: “Bu kitapta, Allah’a itaat edenlere sevap vaadi; günah işleyip bu konuda ısrar edenlere ise azap tehdidi yer almaktadır.”⁵¹²

Bu ayette, Tüsterî’nin Hasan Basrî’nin görüşünü ona nispet etmeksizin benimsediği, ardından ise kendi açıklamasını eklediği görülmektedir. Hasan-ı Basrî bu ifadeyi yalnızca “va’d ve va’îd” şeklinde çok kısa ve özlü biçimde açıklamakla yetinmiştir. Tüsterî ise biraz ayrıntıya giderek, “va’d” kavramının Allah’a itaat edenler

⁵⁰⁶ el-Bakara 2/201.

⁵⁰⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III:545.

⁵⁰⁸ el-Maide 5/119.

⁵⁰⁹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 35.

⁵¹⁰ Hûd 11/1.

⁵¹¹ İbn Ebî Hatim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI:1995.

⁵¹² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 78.

için; “va’id” kavramının ise Allah’a isyan edenler için kullanıldığını belirtmiş, böylece anlamı genişletmiş ve nefis terbiyesine yönelik daha belirgin bir boyut kazandırmıştır.

3- (وَقَارَ التَّنُورَ)⁵¹³ “Nihayet emrimiz geldi ve tandır kaynamaya başladı.”:

Hasan Basrî (ö. 110/728) bu ayeti şu şekilde açıklamıştır: “Bu tandır, taştan yapılmıştı; önce Havvâ’ya (a.s) aitti, sonra Nûh’a (a.s) geçti.”⁵¹⁴

Tüsterî ise ona benzer bir yorumu benimseyerek şöyle dile getirmiştir: “O, taştan yapılmış bir tandırdı; başlangıçta Âdem’e (a.s) aitti, daha sonra Nûh’a intikal etti. Allah Teâlâ, tandırdan suyun kaynamasını, Nûh kavmi için azabın başlangıcına dair bir alâmet kılmıştır.”⁵¹⁵

Bu ayette, Tüsterî’nin Hasan Basrî ile tefsirde büyük ölçüde örtüştüğü, ancak arada küçük bir farklılık bulunduğu görülmektedir. Zira Tüsterî, “tennûr Âdem’e aitti” derken, Hasan-ı Basrî “tennûr Havvâ’ya aitti” şeklinde bir yorum aktarmıştır.

Tüsterî, bu ayet bağlamında işârî tefsire de yönelmiş ve şöyle demiştir: “Allah, Muhammed’in (s.a.v.) kalbinin göz pınarlarını ilim nurlarıyla ümmetine rahmet kıldı. Allah Teâlâ onu bu ikramla onurlandırdı. Peygamberlerin nurları onun nurundan, melekûtun nuru onun nurundan, dünya ve âhiretin nuru onun nurundandır. Kim gerçek sevgi istiyorsa, ona tâbi olsun.” Bu işârî yönlendirme, Tüsterî’nin Hz. Nûh ile Hz. Muhammed (s.a.v.) arasında kurduğu bir mukayeseyi ortaya koymaktadır. Nûh’a verilen su, azabın işareti iken; Muhammed’e verilen nur, rahmetin sembolü olmuştur. Böylece Tüsterî, tasavvufta merkezî bir inanç olan “nûr-i Muhammedî” anlayışına atıfla, suyun yaratılışta ilk unsur oluşunu, nûr-i Muhammedî’nin ise yaratılışın aslı ve en yüce mertebesi olduğunu vurgulamaktadır. Bu teşbih, bazı müfessirlerin, özellikle Hz. Ali’den nakledildiği üzere onun yaptığı yorumlarla da desteklenmektedir. Nitekim Hz. Ali’nin

---

⁵¹³ Hûd 11/40.

⁵¹⁴ el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-‘uyûn*, II:472.

⁵¹⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 79.

“tennûr sabahın doğuşu yahut sabahın aydınlanmasıdır”⁵¹⁶ dediği rivayet edilmiştir. Böylece Nûh kavminin sabah aydınlığı azabın işareti olurken, Hz. Peygamber’in nuru sevgi ve rahmetin sembolü olmuştur. Bu yaklaşım, Tüsterî’nin tefsir metodunu açıkça ortaya koymaktadır: Daha önce de değinildiği üzere me’sûr rivayet ile sûfi te’vîlin iç içe geçirilmesi, Kur’ân’ın zahirî mânasını korurken, aynı zamanda tasavvufî kozmolojiye dayalı bâtinî bir yorumu da metne eklemesi ve nûr-i Muhammedî inancını merkezî bir yorum unsuru olarak işlemesi onun kendine özgü görüş ve yaklaşımları arasında dikkati çekmektedir.

4- (فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ)⁵¹⁷ “O’na iman ederler ve kalpleri O’na huşû ile yönelir.”:

Hasan Basrî (ö. 110/728) bu ayeti şöyle açıklamıştır: “İhbât, kalpte sabit olan bir huşû ve ilahî emir karşısında sürekli bir tevazu hâlidir. ‘İhbât’ kelimesinin kökü ‘habt’ır ve geniş, düz arazi anlamına gelir. Bu nedenle ihbât, sükûnet, istikrar ve Allah’a yönelişte devamlılık anlamı taşır.”⁵¹⁸

Tüsterî de benzer şekilde bu ayetin tefsirinde şöyle der: “İmanın doğruluğu ve hakikati, kalpte huşû, rikkat, korku, uzun tefekkür ve uzun sükût gibi halleri meydana getirir. Bu hâller imanın neticelerindedir. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurur: ‘O’na iman ederler ve kalpleri O’na huşû ile yönelir.’”⁵¹⁹

Bu ayette, Tüsterî’nin ifadelerinin Hasan Basrî’nin sözleriyle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Ancak Tüsterî’nin üslubu tasavvuf ruhuna daha yakın olup, nihayetinde anlam Hasan-ı Basrî’nin söylediğiyle aynı noktaya varmaktadır.

5- (فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ)⁵²⁰ “Hiçbir nefis, onlar için saklanmış olan göz aydınlıklarını bilemez.”: el-Hârîs el-Muhâsibî (ö. 243/857), Hasan Basrî’den şu

⁵¹⁶ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XII:403.

⁵¹⁷ el-Hac 22/54.

⁵¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, XII:5550.

⁵¹⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 108.

⁵²⁰ es-Secde 32/17.

açıklamayı nakletmiştir: “Allah’ın dostları O’nu tasdik etmişlerdir; adeta kendilerine vaat edilen şeyleri gözleriyle görüyor gibi olmuşlardır. Akılları bu müşâhedeyle bağlantı kurunca, kalpleri O’na özlem duymaya başlamıştır. Bu özlem arttıkça kalpleri meşgul olmuş, böylelikle Rablerine kavuşma arzusu içinde dünya ile ilgileri azalmış, hatta tamamen ondan yüz çevirmişlerdir.”⁵²¹

Tüsterî ise bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: “Onların gözleri, hakikatlerin zâhir yönlerini müşâhede etmiş, bâtınlarında ise kendilerine açılan mânevî keşifleri idrâk etmişlerdir. İşte bu müşâhede ve keşifler, onların gözlerini ferahlatmış, kalplerini sükûna kavuşturmuştur. Ancak diğer insanlar, onlar için gizlenmiş olan bu göz aydınlıklarını asla bilemezler.”⁵²²

Bu ayette, Hâris el-Muhâsibî’nin Hasan Basrî’den aktardığı rivayet ile Tüsterî’nin tefsirinde dile getirdiği yorum arasında dikkat çekici bir anlam yakınlığı görülmektedir. Bu benzerlik, özellikle Hâris el-Muhâsibî’nin Hasan Basrî’nin sözlerinden pek çok rivayet nakletmiş olması göz önünde bulundurulduğunda, Tüsterî’nin Basra ekolünden ve dolayısıyla Hasan Basrî’nin tefsir ve tezkiye anlayışından etkilenmiş olabileceğine işaret etmektedir. Bu durum, zühd ve tasavvuf ehlinin farklı nesilleri arasında fikrî ve ruhî sürekliliği ortaya koymakta; böylece, seleften nakledilen mânâların terbiye ve işârî boyutlarıyla birlikte Tüsterî’de benzer bir sûfî üslup içinde yeniden formüle edildiğini göstermektedir.

6- (أَقْمَنُ كَأَنَّ عَلَى بَيْتِيهِ مِنْ رَبِّيهِ)⁵²³ “Rabbinden gelmiş apaçık bir delil (beyyine) üzere olan kimse...”: Hasan Basrî bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Mümin, Rabbinden gelen apaçık bir delil (beyyine) üzerindedir.”⁵²⁴

⁵²¹ Ebû ‘ Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Mâhiyetü'l- ‘ akl ve mâ ‘ nâhu ve ihtilâfü'n-nâs fihi*, thk. Hüseyn el-Ğuvaflî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. bs.,1398/1978), 224.

⁵²² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 125.

⁵²³ Muhammed 47/14.

⁵²⁴ İbn Ebî Hatim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI:2013.

Tüsterî de bu anlamı teyit ederek şöyle demiştir: “Mümin, Rabbinden bir açıklık ve delil (beyan) üzeredir. Kim Rabbinden gelen bir beyine üzerindeyse, onun sünnetlere uyması gerekir.”⁵²⁵

Bu ayette de Tüsterî ile Hasan-ı Basrî'nin ifadeleri arasında lafzî bir örtüşme görülmektedir. Ancak Tüsterî'nin küçük bir eklemesi, yoruma Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ittibâ etme gerekliliğini vurgulayan amelî bir boyut kazandırmıştır.

7- (وَأُولَٰئِكَ أَنْ تَدَارِكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنْ يُدَّ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ) ⁵²⁶ “Eğer Rabbi tarafından bir nimet ona yetişmemiş olsaydı, kınanmış bir hâlde, çıplak bir yere atılacaktı.”: Saîd b. Cübeyr (ö. 95/714): Buradaki ifade ile kastedilen, onun önceden işlemiş olduğu ibadetleridir.⁵²⁷ Said b. Ebî'l-Hasan (Hasan Basrî'nin kardeşi)⁵²⁸ bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Eğer önceden sahip olduğu ibadet ve tesbih gibi sâlih amelleri olmasaydı, Allah'ın rahmeti onu kapsamazdı.⁵²⁹” Hasan Basrî ise (ö. 110/728) “el-‘arâ” kelimesini, “mahşer (kıyamet yeri)” olarak tefsir etmiştir.⁵³⁰ Ebû Ubeyde (ö. 210/825): “el-‘Arâ”, ağaç veya başka herhangi bir şeyle örtülmeyen yer demektir.”⁵³¹

Tüsterî ise bu ayeti şöyle yorumlamıştır: “Allah Teâlâ'nın, onun ezeldeki seçilmişliğine ve geçmişteki sâlih amellerine verdiği değer sebebiyle onu kurtardığını ifade etmektedir. Onu bu geçmiş ameller vesilesiyle lütfuyla kuşatmış ve kurtarmıştır. ‘el-‘arâ’ kelimesi burada kıyamet yurdudur; orada ne ekin vardır ne de bitki. Onun (Yûnus'un) suçu, sadece kalbini, kendisine ait olmayan bir tedbirle meşgul etmesi olmuştur. Aynı durum daha önce Âdem'de de görülmüştür.”⁵³²

⁵²⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 146.

⁵²⁶ el-Kalem 68/49.

⁵²⁷ Mâverdí, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, VI:73.

⁵²⁸ Hasan el-Basrî'ni kardeşidir ve ondan küçüktür. Ancak Hasan'dan önce vefat etmiştir: İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IX:178.

⁵²⁹ Suyûtî, *ed-durrul-mensur*, VII:126.

⁵³⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II:12.

⁵³¹ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, II:175.

⁵³² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 174. Burada kastedilen, Âdem'in (a.s.) ebedilik istemesi ve melekler gibi sürekli ibadet eden bir varlık olmayı arzulamasıdır. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, II:32.

Tüsterî'nin bu yorumu, me'sûr rivayet ile tasavvufî işârî yorumun nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. O, selevî sözlerine dayanarak "el-'Arâ'"ın anlamını açıklamış; ardından bunu, ezeli seçilmişlik (ictibâ) ve geçmiş salih amellerin muhafazası fikriyle derinleştirmiştir. Ayrıca, balık sahibi kıssası ile Hz. Âdem'in yaşadığı tecrübe arasında bağ kurarak terbiyeye yönelik şu mesajı öne çıkarmıştır: Kişi, kendisine emanet edilmeyen veya sorumluluğu altında olmayan şeylerin tedbirini üstlenmekle kalbini meşgul ettiğinde, bu durum en büyükleri dahi ilahî uyarıya muhatap kılabilir.

8- (وَلَقَاهُمْ نَضْرَةٌ وَسُرُورًا)⁵³³ "Onlara yüzlerde bir parlaklık, kalplerde ise bir sevinç nasip eder.": Hasan el-Basrî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: "Yüzlerinde bir parlaklık (نَضْرَةٌ), kalplerinde ise bir sevinç (سُرُورًا) olur."⁵³⁴

Tüsterî de aynı şekilde bu ayeti şu şekilde yorumlamıştır: "Yüzlerde bir parlaklık ve kalpte bir sevinçtir."⁵³⁵

Bu bağlamda, Tüsterî'nin Hasan Basrî'nin sözünü harfîyen aktardığı, ancak bunu ona nispet etmediği görülmektedir. Bu durum, onun tefsir yönteminin önemli özelliklerinden birini ortaya koymaktadır. Zira Tüsterî, zaman zaman me'sûr rivayetlere dayanmakta, fakat bunları tefsirine doğrudan dahil ederken açık bir isnat belirtme gereği duymamaktadır. Böyle bir üslup, ifadelerin tamamen kendisine aitmiş gibi görünmesine yol açmaktadır.

9- (يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ)⁵³⁶ "O gün kişi kardeşinden kaçır.": Hasan Basrî'den (ö. 110/728) Katâde (ö.117/735) yoluyla nakledilen rivayette şöyle denmiştir: "Kıyamet günü babasından ilk kaçacak kişi Hz. İbrahim'dir. Annesinden ilk kaçacak kişi Hz. Muhammed'dir (s.a.v). Oğlundan ilk kaçacak kişi Hz. Nûh'tur. Kardeşinden ilk kaçacak

⁵³³ el-İnsan 76/11.

⁵³⁴ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, III:1183.

⁵³⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 183.

⁵³⁶ Abese 80/34.

kişi Hâbîl b. Âdem'dir. Eşinden ilk kaçacak olanlar ise Hz. Nûh ve Hz. Lût'tur." Bu açıklamadan sonra Hasan, "(يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ)" ayetini okumuştur.⁵³⁷

Tüsterî ise ayeti şöyle tefsir etmiştir: "Hâbîl, kardeşi Kâbîl'den; Hz. Peygamber (s.a.v), amcasından; Hz. İbrahim, babasından; Hz. Lût, eşinden; Hz. Nûh ise oğlundan kaçır."⁵³⁸

Bu ayette de Tüsterî'nin, Hasan Basrî'nin sözünden yararlandığı fakat bunu ona nispet etmediği görülmektedir. Görünüşe göre Tüsterî, Hasan Basrî'nin ifadesini daha özlü ve farklı bir üslupla yeniden formüle etmiştir.

3.1.4. Mücâhid ile Benzer Yorumlara Örnekler

Tüsterî'nin tefsiri incelendiğinde, zahirde Mücâhid'in tefsirine çok fazla dayanmadığı izlenimi ortaya çıkmaktadır. Nitekim onun ismini eserinde yalnızca dört yerde açıkça zikretmiştir. Ancak Tüsterî'nin yorumları ile kendisinden önceki müfessirlerin rivayetleri arasında yapılan mukayeseler, onun Mücâhid'in tefsirinden de ismini anmadan önemli ölçüde faydalandığını göstermektedir. Bu etki, hem lafız hem de mâna düzeyinde görülmekte olup, Tüsterî'nin tefsirinde elliden fazla yerde Mücâhid'in rivayetleriyle birebir ya da oldukça yakın paralellikler tespit edilmiştir.

Dört yerde ismini zikrederek elliden fazla yerde de isim zikretmeden benzer yorumların varlığı aslında Mücâhid b. Cebr'in, Tüsterî'nin tefsirinde **örtük/örtülü bir kaynak** konumunda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Tüsterî'nin, selef sözlerini zaman zaman doğrudan atıf yapmaksızın kendi metninin içine yerleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu durum, söz konusu ifadelerin sanki kendisine aitmiş gibi görünmesine yol açmakta, ancak mukayeseli incelemede bunların önceki tefsir mirasıyla irtibatını açıkça ortaya koymaktadır. Böylece Tüsterî'nin yönteminin **seçme ve dâhil etme (intihab ve tazmîn)**

⁵³⁷ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, XXVIII:450.

⁵³⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 187.

üzerine kurulu olduğu görülmekte; aynı zamanda Mücâhid'in tefsir ekolünün, işârî ve sûfî bir karakter taşıyan sonraki müfessirler üzerinde de etkisini sürdürdüğünü göstermektedir. Bu bölümde, Tüsterî'nin yorumları ile Mücâhid'den nakledilen rivayetler arasındaki benzerlikleri ortaya koyan bazı örnekler sunulmaktadır:

1- (فَصَبْرٌ جَمِيلٌ)⁵³⁹ “Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır.”: Abdürrezzâk'ın (ö. 211/827) Mücâhid'den (ö. 103/721) naklettiğine göre, “güzel sabır”, feryat, isyan ve taşkınlık içermeyen bir sabırdır.⁵⁴⁰

Tüsterî ise bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Güzel sabır, Allah'ın hükmüne razı olarak gösterilen sabırdır.”⁵⁴¹

Bu ayette Tüsterî'nin tefsirinin, anlam bakımından Mücâhid'in yorumu ile örtüştüğü görülmektedir. Zira Tüsterî, “جَمِيلٌ” ifadesini rızâ olarak yorumlamış, Mücâhid ise onu feryat ve sızlanmaktan kaçınma şeklinde açıklamıştır. Her ne kadar kullanılan ifadeler farklı olsa da, her iki yorum da “sabru'l-cemîl” kavramında birleşmekte ve bunun Allah'ın hükmüne karşı hoşnutsuzluğu terk ederek teslimiyet göstermeyi ifade ettiği anlaşılmaktadır. Burada Tüsterî, yoruma işârî–tasavvufî bir boyut kazandırarak rızâyı sabrın en yüce mertebesi olarak vurgulamış, Mücâhid ise daha çok nefsi terbiye etmeye yönelik pratik bir dil kullanmıştır. Böylece Tüsterî, önceki tefsir mirasını içselleştirerek kendi tasavvufî bakış açısına uygun şekilde yeniden ifade etmiş, böylelikle hem geleneksel yorumu hem de işârî–tasavvufî terbiyeyi bir araya getirmiştir.

2- (فَاعْزِجْ بِهَا تُؤْمَرُ)⁵⁴² “Sen, sana emredilene açıkça bildir!”: Mücâhid (ö. 103/721) bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Bu emir, namazda Kur'an'ın yüksek sesle okunmasıdır.”⁵⁴³

⁵³⁹ Yûsuf 12/18.

⁵⁴⁰ İbn Hemmâm, *Tefsîr Abdürrezzâk*, II:138,207.

⁵⁴¹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 81.

⁵⁴² el-Hicr 15/94.

⁵⁴³ İbn Hemmâm, *Tefsîr Abdürrezzâk*, II:260.

Tüsterî ise şu açıklamada bulunmuştur: “Yani, sana vahyedilen Kur’an’ı namazda açıkça ve aşikâr bir şekilde oku.”⁵⁴⁴

Bu ayette, Tüsterî ile Mücâhid arasında “فَاعْتَدِ” kelimesinin tefsirinde lafzî bir örtüşme görülmektedir. Her ikisi de bu kelimeyi “açıkça söylemek / yüksek sesle okumak” şeklinde yorumlamış ve söz konusu açıklığın özellikle namaz esnasında gerçekleştirilen bir “cehr” (açıktan okuma) olduğunda ittifak etmişlerdir.

3- (الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ)⁵⁴⁵ “Kötü kadınlar, kötü erkeklere yakışır.”: Abdürrezzâk ve Sevrî, Mücâhid’den şu şekilde rivayet etmişlerdir: “Sözle kötülüğü dile getirilen kadınlar, kötü erkeklere layıktır; aynı şekilde, kötü olarak anılan erkekler de kötü kadınlara yakışır.”⁵⁴⁶ Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) da Mücâhid’den (ö. 103/721) şu açıklamayı nakletmiştir: “Bu ifade hem kötü fiil hem de kötü sözleri kapsamaktadır.”⁵⁴⁷ Tüsterî ise ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: “Kalpleri kötü olan kadınlar, kalpleri kötü olan erkeklere uygun olur; aynı şekilde, kalpleri kötü olan erkekler de kalpleri kötü olan kadınlara yakışır.”

Tüsterî, “الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ” ifadesini kalpleri kötü olan kimseler şeklinde yorumlamıştır.⁵⁴⁸ Buna karşılık Mücâhid, söz konusu ifadeyi kötü sözler veya kötü ameller olarak tefsir etmiştir. İki yaklaşım arasında anlam bakımından bir yakınlık görülmektedir; zira her ikisi de ayetin zahirî anlamından ayrılarak insana nispet edilen vasfî bir boyuta işaret etmektedir. Ayrıca Mücâhid’in “ya ameller ya da sözler” şeklindeki ikinci rivayeti de göz önünde bulundurulduğunda, amellerin asıl mahalli kalp olduğundan onun yorumu Tüsterî’nin tefsirine yaklaşmaktadır.

⁵⁴⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 89.

⁵⁴⁵ en-Nûr 24/26.

⁵⁴⁶ İbn Hemâm, *Tefsîr Abdürrezzâk*, II:432. Süfyan b. Said es-Sevri, *Tefsîr es-Sevri*, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983/1403) 224.

⁵⁴⁷ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, I:435.

⁵⁴⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 111.

4- (وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا) ⁵⁴⁹ “*Cahiller onlara laf attığında, ‘selâm’ derler.*”:

Abdurrezzâk (ö. 211/827) ve Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), Mücâhid’den (ö. 103/721) bu ayete dair şu şekilde rivayet etmişlerdir: “‘Selâm’ kelimesi burada ‘sedâd’ (doğru ve yerinde söz) anlamındadır.”⁵⁵⁰ Diğer bir rivayette ise Mücâhid şöyle demiştir: “Selâm, sözde doğruluk ve denge anlamına gelir.”⁵⁵¹ Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Yani ‘selâm’ kelimesiyle kastedilen, doğru ve isabetli bir sözdür.”⁵⁵²

Bu ayette Tüsterî’nin ifadesinin, Mücâhid’in tefsiriyle tamamen örtüştüğü görülmektedir; ancak Tüsterî bu açıklamayı Mücâhid’e nispet etmemiştir.

5- (وَأَنذِرْتُ لِرَبِّهَا وَحَقَّتْ) ⁵⁵³ “*Rabbine kulak verip boyun eğecek hale getirildiği zaman.*”:

Mücâhid bu ayet hakkında şöyle demiştir: “(Gök) Rabbini duydu ve O’na itaat etti.” Ayrıca “وَحَقَّتْ” ifadesi hakkında ise şöyle demiştir: “Bunu yapması ona yaraşır.”⁵⁵⁴ Tüsterî de ayeti benzer şekilde tefsir etmiştir: “Yani gök, Rabbini işitti ve O’nun emrine uyarak gereğini yerine getirdi. Ve bu ona yaraşır.”⁵⁵⁵

Bu ayette Tüsterî’nin, Mücâhid’in tefsirini ona açıkça nispet etmeksizin aktardığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu yorumun Tüsterî’nin kendi görüşleri arasında yer alıyormuş gibi görünmesine yol açmıştır.

6- (فَقَرَّ فَهَدَى) ⁵⁵⁶ “*O, (her şeyi) takdir etti ve yol gösterdi.*”:

Mücâhid (ö. 103/721), bu ayeti şöyle açıklamıştır: “(Allah), insana saadeti ve şekaveti (bedbahtlığı) takdir etti.”⁵⁵⁷ Tüsterî ise bu açıklamayı benzer bir şekilde sürdürmüş, şöyle demiştir: “(Allah), onlara

⁵⁴⁹ el-Furkan 25/63.

⁵⁵⁰ İbn Hemmâm, Tefsîr Abdurrezzâk, II:458. es-Sevrî, *Tefsîru’s-s-Sevrî*, 227.

⁵⁵¹ İbn Ebî Hatim, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, VIII:2722

⁵⁵² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 114.

⁵⁵³ el-İnşikâk 84/2.

⁵⁵⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 714.

⁵⁵⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 190.

⁵⁵⁶ el-A’lâ 87/3.

⁵⁵⁷ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahih*, IV:1886, no. 2441

mutluluğu ve bedbahtlığı takdir etti. Daha sonra mutluluğa eren kimseleri himayesine aldı, bedbaht olanları ise kendi hallerine bıraktı.”⁵⁵⁸

Bu ayette de Tüsterî, Mücâhid’in sözünü ona nispet etmeksizin aktarmış, ardından tefsire işârî bir boyut ekleyerek şöyle demiştir: “Yüce Allah saadet ehline sahip çıkmış, şakî olanları ise kendi nefislerine bırakmıştır.” Bu ayete, Yahyâ b. Sellâm ile olan benzerlikler ele alınırken yeniden değinilecek ve Tüsterî’nin tefsirinin onunla “hidayet” kavramı bağlamında nasıl örtüştüğü gösterilecektir.

(وَالشَّفَعِ وَالْوَثْرِ)⁵⁵⁹ “Çifte ve teke yemin olsun” İbn Abbâs (r.a) bu ayet hakkında şöyle demiştir: “‘El-Vetr’ (tek) ifadesiyle Hz. Âdem kastedilmiştir; ‘eş-Şef’ (çift) ise onun eşi Hz. Havvâ ile birlikte çift hâline gelmesidir.”⁵⁶⁰

Mücâhid (ö. 103/721), bu ayette geçen “şef” (çift) ifadesini; küfür ve iman, saadet ve şekavet, hidayet ve dalâlet, gece ve gündüz, gök ve yer, cin ve insan gibi Allah’ın yarattığı bütün zıtlıklar olarak açıklamıştır. Ona göre “vitr” (tek) ise yalnızca Allah’tır.⁵⁶¹

Tüsterî ise bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “‘Şef’ (çift) ile kast edilen, Âdem ile Havvâ’dır. Ayrıca gece ve gündüz, nur ve zulmet, hayat ve ölüm gibi Allah’ın yarattığı bütün zıtlıkların da bu çiftliğe dahil olduğu söylenmiştir.” Ardından şöyle demiştir: “‘El-vitr (tek) ise Allah Teâlâ’dır.”⁵⁶²

Bu ayette, Tüsterî’nin kendi sözüymüş gibi görünen bir tefsir aktardığı dikkati çekmektedir. Ancak karşılaştırma yapıldığında, bu görüşün İbn Abbâs’a nispet edildiği ortaya çıkmaktadır. Ardından Tüsterî, herhangi bir isme isnat etmeksizin “denildi ki”

⁵⁵⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 192.

⁵⁵⁹ el-Fecr 89/3.

⁵⁶⁰ ed-Dineverî, *Garibü'l-Kurân*, 452.

⁵⁶¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/351; el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahih*, IV:1887.

⁵⁶² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 193.

ifadesini eklemiştir. Yapılan mukayese sonucunda bunun Mücâhid'e ait bir rivayet olduğu, fakat lafızda küçük bir farklılık bulunduğu anlaşılmaktadır.

7- (فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ) ⁵⁶³ “Öyleyse, Rabbin için namaz kıl ve kurban kes! Sana kin besleyen var ya, asıl sonu kesik olan odur.”: İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797), Mücâhid'den (ö. 103/721) şu rivayeti aktarmıştır: “Kevser, dünya ve âhiretin tüm hayırlarından daha hayırlıdır.”⁵⁶⁴

Tüsterî ise bu ayette geçen “el-ebter” (soyu kesik) kelimesini şöyle açıklamıştır: “(O kimse,) iki dünyanın tüm hayrından mahrum bırakılmış olandır.”⁵⁶⁵ Bu ifadeyle, ayette dolaylı olarak kastedilen “Kevser”i, tıpkı Mücâhid gibi, dünya ve âhiretin tüm hayırlarını kapsayan bir lütuf olarak değerlendirmiştir.

8- (فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ) ⁵⁶⁶ “Boynunda burulmuş hurma lifi (mesed) ipi vardır.”: Mücâhid (ö. 103/721) bu ayette geçen “mesed”i iki şekilde tefsir etmiştir: Bir rivayette, “Ateşte bulunan demirden bir zincirdir.” demiştir. Bir diğer rivayette ise, “Makara halkasına geçirilen bir demir parçasıdır.” ifadesini kullanmıştır.⁵⁶⁷

Tüsterî ise bu ifadeyi şöyle açıklamıştır: “Bu, ateşte makara halkasına benzer şekilde bükülmüş bir demir zincirdir. Cehennemde bu zincirle tanınacak ve teşhir edilecektir. Tıpkı dünyada Allah Resülü'ne düşmanlığıyla meşhur olduğu gibi.”⁵⁶⁸

Bu ayette Tüsterî'nin, Mücâhid'in tefsirini ona açıkça nispet etmeksizin aktardığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu yorumun Tüsterî'nin kendi görüşleri arasında yer alıyormuş gibi görünmesine yol açmıştır.

---

⁵⁶³ el-Kevser 108/2–3.

⁵⁶⁴ İbn el-Mübârek, *Kitabu`z-Zühed*, 562

⁵⁶⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 207.

⁵⁶⁶ Tebbet 111/5.

⁵⁶⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV:724; el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, IV:1903.

⁵⁶⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 209.

3.1.5. Katâde ile Benzer Yorumlara Örnekler

Tüsterî'nin tefsiri dikkatle incelendiğinde, onun tefsirinde Katâde'ye ismini zikrederek yalnızca üç yerde açıkça atıfta bulunduğu görülmektedir. Bu durum ilk bakışta Katâde'nin Tüsterî üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu izlenimini verse de, karşılaştırmalı okumalarımız neticede farklı bir tabloyu ortaya koymaktadır. Mamafih Tüsterî'nin birçok ayet hakkındaki yorumunun aslında Katâde'ye dayandığı, ancak Tüsterî'nin bunu açıkça belirtmediği anlaşılmaktadır. Kaynağı gizleme veya görüşü isnatsız aktarma biçimindeki bu yöntem, Tüsterî'nin tefsir değerini azaltmaktan ziyade, onun tefsir mirasını özümseyerek kendi özgün bakış açısı çerçevesinde yeniden şekillendirdiğini göstermektedir.

Ayrıntılı takip ve tahlillerimiz, Tüsterî'nin tefsirinde yetmişden (70) fazla yerde Katâde'ye nispet edilebilecek yorumların bulunduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, sıradan bir okuyucu bu bağı, ancak iki metnin dikkatli karşılaştırılmasıyla fark edebilir. Bu durum, Tüsterî'nin Katâde'nin tefsir ekolünden, metinlerinde açıkça yansıttığından çok daha geniş ölçekte yararlandığını ve onun görüşlerini işârî eğilimleriyle harmanlayarak tefsirine dâhil ettiğini göstermektedir. Bu bölümde, Tüsterî'nin yorumları ile Katâde'den nakledilen rivayetler arasındaki benzerlikleri ortaya koyan bazı örnekler sunulmaktadır:

1- (وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِي) ⁵⁶⁹ “İçlerinden bazı ümmîler vardır ki, kitabı bilmezler; onların bildiği sadece kuruntulardan ibarettir.”: Abdürrezzâk (ö. 211/827), Katâde'den (ö. 117/735) şu açıklamayı nakletmiştir: “Onlar, Allah'tan kendilerine ait olmayan ve gerçekle ilgisi olmayan şeyleri temenni ederlerdi.”⁵⁷⁰ Tüsterî ise bu ayeti şöyle yorumlamıştır: “Yani onlar, nefislerinin arzularına meylederek

⁵⁶⁹ el-Bakara 2/78.

⁵⁷⁰ İbn Hemmâm, *Tefsir Abdürrezzâk*, I:278.

ve herhangi bir ilahî rehberlik olmadan, Allah'a karşı gerçekle ilgisi olmayan şeyleri temenni ediyorlardı. Burada söz konusu edilenler Yahudilerdir.”⁵⁷¹

Bu ayette Tüsterî'nin, Katâde'nin sözünü ona açıkça isnat etmeksizin aktardığı görülmektedir. Ancak Tüsterî, bununla yetinmeyip yoruma tasavvufî ve terbiyeye yönelik bir boyut eklemiştir. Böylece Katâde'de daha çok dilsel veya beyânî bir açıklama olarak görülen yorum, Tüsterî'nin elinde manevî işaretler ve ahlâkî boyutlar taşıyan bir tefsire dönüşmüştür. Bu yönüyle Tüsterî, ayetin anlamını sûfi terbiyenin esaslarıyla irtibatlandırarak kalbî hâllere ve sâlikin manevî seyrine hitap eden bir içerik kazandırmıştır.

Bu yaklaşım, Tüsterî'nin tefsir metodunu ortaya koymaktadır: Bir taraftan selefin rivayetlerinden faydalanmakta, diğer taraftan onları işârî bilgi sistemi çerçevesinde yeniden yorumlamaktadır. Dolayısıyla onun tefsiri, rivâyet tefsiri ile işârî tefsir arasında bir köprü işlevi görmekte ve zahirî anlamı ortadan kaldırmaksızın onu bâtinî yorumlarla bütünleştirmektedir. Bu yöntem, Tüsterî'nin tefsirini hem klasik mirasa bağlı hem de tasavvufî pedagojiyi besleyen özgün bir metin haline getirmiştir.

2- (أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ) ⁵⁷² “Kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.” Katâde (ö. 117/735), bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Kalpler, Allah'ın zikriyle sükûnete erer ve O'nunla ünsiyet bulur (yakınlık hisseder).”⁵⁷³

Tüsterî ise ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: “İlme dayanan zikir, sükûnet meydana getirir; akla dayanan zikir ise kalpte bir huzur ve tatmin (طمأنينة) doğurur.”⁵⁷⁴

---

⁵⁷¹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 32.

⁵⁷² er-Ra'd 13/28.

⁵⁷³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an*, VII:518

⁵⁷⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 85.

Burada da Tüsterî'nin ayeti, Katâde'nin tefsiriyle örtüşecek şekilde yorumladığı görülmektedir. Ancak o, Katâde'nin sözünü tasavvufi bir ruh içinde açıklamış, bununla birlikte temel anlamın Katâde'ye dayandığı açık bir biçimde anlaşılmaktadır.

3- (وَلَكِنْ نَعْمَى الْقُلُوبِ الَّتِي فِي الصُّدُورِ)⁵⁷⁵ “Fakat asıl körlük, göğüslerdeki kalplerin körleşmesidir.” Katâde (ö. 117/735) bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Burada körlükten maksat, baştaki fiziki gözler değildir. Allah bu gözleri bir fayda ve geçim vasıtası olarak yaratmıştır. Ancak asıl faydalı olan basiret (görme), kalpte olandır.” Ayrıca bu ayetin Abdullah b. Ümmü Mektûm hakkında nazil olduğu da rivayet edilmiştir.⁵⁷⁶

Mücâhid (ö. 103/721) ise şöyle demiştir: “Her insanda dört göz bulunur: İki göz başında, dünya için; iki göz de kalbinde, ahiret içindir. Eğer baştaki gözler kör olur, kalpteki gözler görürse bu durum zarar vermez. Ancak baştaki gözler görse de kalpteki gözler kör olursa, bu görmenin hiçbir faydası olmaz.”⁵⁷⁷

Tüsterî ise ayeti şu şekilde açıklamıştır: “Kalp gözü (basîret), nefsin arzu ve şehvetlerinden daha güçlü olduğunda kişiyi korur. Fakat bu kalp gözü körleştiğinde, şehvet galip gelir ve gaflet art arda gelir. Böylece beden, günahlarda ısrarcı olur ve hakikate karşı tamamen duyarsız hale gelir.”⁵⁷⁸

Bu ayette, Tüsterî'nin hem Mücâhid hem de Katâde'nin görüşlerinden faydalandığı açıkça görülmektedir. Dikkatli bir inceleme, onun tefsirinin anlam bakımından bu iki müfessirin yorumlarıyla örtüştüğünü göstermektedir. Ancak Tüsterî, onların sözlerini yalnızca aktarmakla yetinmemiş, buna tasavvufî ve terbiyeye yönelik bir boyut eklemiştir. Böylece tefsir, sadece lafzî açıklama olmanın ötesine geçerek nefsi terbiye eden, sâliki manevî seyrinde yönlendiren bir işlev kazanmıştır.

⁵⁷⁵ el-Hac 22/46.

⁵⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII:2499.

⁵⁷⁷ el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV:32; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, I:383.

⁵⁷⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 108.

4- (سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا)⁵⁷⁹ “Bu, âyetlerini kesin olarak belirleyip indirdiğimiz bir sûredir.”: Mücâhid (ö. 103/721) ve Katâde (ö. 117/735), ayette geçen “فَرَضْنَاهَا” (faraznâhâ) ifadesini, “sûrede helâlin ve haramın açıkça belirtildiği”⁵⁸⁰ şeklinde tefsir etmişlerdir.

Tüsterî ise bu ayeti şu şekilde açıklamıştır: “Bu sûreyi topladık (cemettik) ve içinde helâli ve haramı açıkça beyan ettik.”⁵⁸¹

Burada Tüsterî’nin, ayeti Mücâhid ve Katâde’nin ifadeleriyle örtüşecek şekilde tefsir ettiği, ancak bu görüşü onlara açıkça isnat etmediği görülmektedir.

Bu bağlamda Tüsterî’nin, ayeti özünde Mücâhid ve Katâde’den nakledilen yorumlarla uyumlu biçimde tefsir ettiği görülmektedir. Ancak o, bu görüşleri onlara açıkça nispet etmemiştir. Bu yaklaşım, Tüsterî’nin tefsirinde sıkça karşılaşılan bir yöntemdir; zira o, çoğu zaman rivayetleri doğrudan isnat etmeksizin aktarmakta ve böylelikle anlamı kendi üslubu içinde sunmaktadır. Bu durum, onun tefsirinde selefin görüşlerini içselleştirip yeniden üreten bir tavrı benimsediğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, Tüsterî’nin “topladık” (جمعناها) ifadesiyle “sûre” kelimesini açıklaması, erken dönem dilcilerinin yaklaşımlarıyla da örtüşmektedir. Nitekim Ebû Ubeyde (ö. 209/824) de aynı açıklamayı yapmıştır.⁵⁸² Bu husus, Tüsterî’nin erken dönem lugavî yönelimlere vâkıf olduğunu ve Kur’an lafızlarının anlamını belirlemede bu birikimden faydalandığını göstermektedir. Böylece Tüsterî’nin, hem rivayet tefsirinden hem de dilsel mirastan beslenerek bunları kendi işârî perspektifi içerisinde yeniden yoğurduğu ve metninde rivayet, lugavî ve tasavvufî boyutları bir araya getirdiği anlaşılmaktadır.

⁵⁷⁹ en-Nûr 24/1.

⁵⁸⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an*, XVII:138

⁵⁸¹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 111.

⁵⁸² Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, I:3.

5- (وَتُعَزُّوهُ وَتُوقِّرُوهُ)⁵⁸³ “Ona yardım edesiniz ve ona saygı gösteresiniz.”: Katâde (ö. 117/735), ayette geçen “تُعَزُّوهُ” ifadesini şöyle açıklamıştır: “Onu kılıçla ve sözle (dilinizle) destekleyip savunursunuz.” “تُوقِّرُوهُ” (ona saygı göstermek) ifadesini ise: “Ona hürmet eder, onu yüceltir ve onu önder kabul edersiniz.”⁵⁸⁴ şeklinde tefsir etmiştir.

Tüsterî ise bu ayeti şu şekilde yorumlamıştır: “Kalplerinizde ona en yüksek derecede saygı göstermeniz ve bedenlerinizle ona tam bir itaat içinde olmanız gerekir.”⁵⁸⁵

Bu ayette Tüsterî’nin, Katâde ile esas anlamda mutabık olduğu, ancak bunu daha geniş terbiyevî ve manevî çağrışımlar taşıyan farklı ifadelerle dile getirdiği görülmektedir. Nitekim Katâde’nin “kılıçla” ifadesi, Tüsterî’de “bedenlerle” şeklinde karşılık bulmakta ve bu yorum, yardım ve savunmada fiilî–bedensel boyuta işaret etmektedir. Benzer şekilde Katâde’nin “dille” açıklaması, Tüsterî’de “kalple” ifadesiyle yer almakta, böylece sözün zahiri ile niyetin bâtını arasında irtibat kurulmaktadır. Bu yönelim, yorumu tasavvufî bir ufka taşımakta ve iç dünyanın safiyetine, imanın niyet boyutuna odaklanmaktadır.

Bunun yanında, Katâde’den nakledilen başka bir rivayette “وَتُوقِّرُوهُ” ifadesi “O’nu yüceltmeniz” şeklinde tefsir edilmiştir.⁵⁸⁶ Bu açıklama, Tüsterî’nin aktardığı yorumla birebir örtüşmekte olup, onun bu rivayetlere vâkıf olduğunu, ancak bunları açıkça isnat etmediğini göstermektedir. Ardından Tüsterî, “تُعَزُّوهُ” kelimesine dair lugavî bir açıklama ekleyerek, “Bu sebeple ‘ta‘zîr’, en büyük terbiyelendirme (te’dîb) anlamına gelmiştir” demektedir. Bu izah, Kâsım b. Sellâm’ın (ö. 224/838) sözleriyle tamamen örtüşmektedir. Nitekim o da, “Ta‘zîrin aslı te‘dîbdir; bu sebeple had cezasının altındaki vurma cezaları ta‘zîr olarak isimlendirilmiştir” demiştir.⁵⁸⁷

⁵⁸³ el-Fetih 48/9.

⁵⁸⁴ el-Vâhidî, *et-Tefsîru 'l-Basît*, XX:289-290.

⁵⁸⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 147.

⁵⁸⁶ İbn Hemmâm, *Tefsîr Abdürrezzâk*, III:211.

⁵⁸⁷ Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs*, V:25.

Bu örnek, Tüsterî'nin tefsirinde iki yönlü bir metodun iç içe geçtiğini göstermektedir: Bir taraftan e Katâde rivayetlerinden yararlanmakta, diğer taraftan da dil âlimlerinin (Kâsım b. Sellâm) ortaya koyduğu lugavî temellere dayanmaktadır.

6- (فَلَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا)⁵⁸⁸“(Ey Muhammed!) De ki: ‘Siz iman etmediniz; fakat “teslim olduk” deyin.’”: Mücâhid (ö. 103/721) ve Katâde (ö. 117/735) bu ayet hakkında şöyle demişlerdir: “Öldürülme veya esir edilme korkusuyla teslim olduk; boyun eğdik.”⁵⁸⁹

Tüsterî ise ayeti şu şekilde açıklamıştır: “Yani, sadece esir edilmekten ve öldürülmekten korktuğumuz için dille bir teslimiyet ikrarında bulunduk.”⁵⁹⁰

Bu ayette, Tüsterî'nin Mücâhid ve Katâde'nin sözlerini neredeyse birebir aktardığı, ancak bunları onlara nispet etmediği görülmektedir. Ardından o, bu ifadeleri kelâmî–itikadî bir çerçevede gerekçelendirmiş ve şöyle demiştir: “İman, dil ile doğrulukla ikrar, kalpte kesin bir bağ ile yakîn ve organlarla ihlâsla gerçekleştirmektir. İmanda sebepler yoktur; sebepler İslâm'dadır. Müslüman, halk tarafından sevilir; mümin ise halktan müstağnîdir.”

Tüsterî'nin ortaya koyduğu bu kelâmî yaklaşım, kelâm âlimlerinin –Mu‘tezile, Hâricîler, Zeydiyye ve Ehl-i Hadîs– naklettikleri görüşlerle örtüşmektedir. Nitekim onlar, “İman; kalbin amellerinin, organların fiillerinin ve dil ile ikrarın ismidir” demişlerdir.⁵⁹¹ Bu görüş ayrıca eş-Şâfî ve Ahmed b. Hanbel'e de nispet edilmiştir.⁵⁹²

Öte yandan, Tüsterî'nin “İmanda sebepler yoktur” ifadesi yakîn anlamında değerlendirilmiştir. Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) aktardığı üzere bazı âlimler

⁵⁸⁸ Hucurât 49/14.

⁵⁸⁹ el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, XX:368.

⁵⁹⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 150.

⁵⁹¹ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (ö. 606/1210), *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebir)*, (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 3. bs., 1420/1999), II: 270.

⁵⁹² İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer el-Kureşî ed-Dımaşkî (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, (Riyad: Dârü't-Ṭayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. bs., 1420/1999), I:165.

şöyle demiştir: “Kul için sebebin varlığı ile yokluğu eşit olduğunda, kalbi yokluğunda dahi huzurlu ve mutmain bulunduğu, bu hâl onu Allah’tan alıkoymaz, zihnini dağıtmaz. Böyle bir durumda maişet için çalışmayı terk etmesi ve oturması daha faziletlidir; çünkü bu hâl, onun Rabbine yoğunlaşmasına ve âhiret azığı edinmesine vesile olur.”⁵⁹³

7- (تَحْسِبُهُمْ جَمِيعاً وَقَلُوبُهُمْ شَتَّى) ⁵⁹⁴ “Sen onları derli toplu sanırsın, oysa kalpleri darmadağındır.”: Katâde (ö. 117/735) bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Batıl ehli, fikirde, şahitlikte ve arzularında daima ayrılık içindedir. Ancak hak ehline düşmanlık etmekte birleşirler.”⁵⁹⁵

Tüsterî ise bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Hak ehli her zaman bir aradadır. Batıl ehli ise kalben daima dağındır. Görünüşte bedenleri bir araya gelse ve sözde uzlaşmış gibi olsalar da, gerçekte dağınık kalplere sahiptirler. Nitekim Yüce Allah da buyurur: ‘Sen onları bir sanırsın, oysa kalpleri darmadağındır.’”⁵⁹⁶

Bu ayette, Tüsterî ile Katâde arasında ifadenin başında lafzî bir uygunluk bulunduğu görülmektedir. Ancak yorumlarının sonunda bu uygunluk, lafzî tam bir örtüşmeden ziyade anlam bakımından bir yakınlığa dönüşmektedir.

8- (أَلْحَاقَةُ مَا أَلْحَاقَةُ) ⁵⁹⁷ “Gerçekleşecek olan! Nedir o gerçekleşecek olan?”: Katâde (ö. 117/735) bu ayet hakkında şöyle demiştir: “‘Hâkka’; herkesin amelinin karşılığını bulduğu gündür. Ayette geçen (وَمَا أَدْرَاكَ مَا أَلْحَاقَةُ) ‘Gerçekleşenin ne olduğunu sen nereden bileceksin’ ifadesi ise, kıyamet gününün büyüklüğünü ve şiddetini vurgulamak içindir.”⁵⁹⁸

⁵⁹³ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II:25.

⁵⁹⁴ el-Ĥaşr 59/14.

⁵⁹⁵ es-Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân, XXVI:251.

⁵⁹⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 166.

⁵⁹⁷ el-Hâkka 69/1,2.

⁵⁹⁸ İbn el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, II:100.

Tüsterî de benzer şekilde bu ifadeyi şöyle tefsir etmiştir: “Allah Teâlâ, kıyamet gününün dehşetini ve zorluğunu vurgulamak için ‘hâkka’ kelimesine ‘هاء’ harfini ilave etmiştir. Bu kelimenin manası, kişinin işlediği hayır ya da şer amelin kendisine tam anlamıyla ulaştığı gündür.”⁵⁹⁹

Bu ayette de Tüsterî ile Katâde arasında lafzî bir uygunluk göze çarpmaktadır. Ancak Tüsterî’nin ifadesi, üslup bakımından bir miktar farklılık arz etmektedir.

9- (لِكُلِّ امْرِيٍّ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ)⁶⁰⁰ “O gün, herkesin kendisine yetecek bir işi olacaktır.”: Katâde (ö. 117/735) bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Kıyamet günü, her bir insan kendisini diğer insanlardan alıkoyacak bir meşguliyetle karşı karşıya kalacaktır.”⁶⁰¹

Tüsterî ise şu açıklamayı yapmıştır: “O gün kişi öyle bir halde olur ki, tamamen kendisiyle meşguldür; başkalarına bakacak hâli kalmaz.”⁶⁰²

Bu ayette, Tüsterî’nin Katâde’nin açıklamasını kullandığı, ancak bunu ona açıkça nispet etmediği anlaşılmaktadır.

10- (وَأَيُّالٍ عَشْرٍ)⁶⁰³ “On geceye (yemin olsun)”: Abdurrezzâk (ö. 211/827), Katâde (ö. 117/735) ve Mücâhid’den (ö. 103/721) şu rivayeti aktarmıştır: “Bu ayette geçen ‘on gece’, Zilhicce ayının ilk on gecesidir.” Aynı görüş İbn Abbâs’tan da nakledilmiştir.⁶⁰⁴

Tüsterî de bu yorumu benimseyerek şöyle demiştir: “Zilhicce’nin ilk on günü, yani ‘eyyâm-ı ma‘lûmât’ kastedilmektedir”⁶⁰⁵

Tüsterî’nin, Katâde ve Mücâhid ile lafzî bir uyum içinde olmasına rağmen, bu açıklamayı onlardan herhangi birine isnat etmediği görülmektedir.

⁵⁹⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 175.

⁶⁰⁰ Abese 80/37.

⁶⁰¹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV:125.

⁶⁰² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 187.

⁶⁰³ el-Fecr 89/2.

⁶⁰⁴ İbn Hemâm, *Tefsîr Abdurrezzâk*, III:422; et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV:345.

⁶⁰⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 193.

3.1.6. Süddî ile Benzer Yorumlara Örnekler

Süddî, Tüsterî'nin tefsirinde yalnızca bir kez açıkça adı geçen müfessirlerden biridir. Bu durum, ilk bakışta onun Tüsterî üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu izlenimini verebilir. Ancak yapılan karşılaştırmalı incelemeler ve ayrıntılı takip, bunun aksine işaret etmektedir. Nitekim Tüsterî'nin tefsirinde kırk yerde Süddî'nin sözleriyle hem lafız hem de anlam bakımından örtüşen yorumlara rastlanmaktadır. Bu durum, Tüsterî'nin Süddî'nin tefsirinden haberdar olduğunu ve ondan istifade ettiğini, ancak bunu açıkça dile getirmediğini göstermektedir.

Dikkat çekici olan husus şudur ki, Tüsterî bu görüşleri aktarırken Süddî'nin adını zikretmemekte, aksine bunları kendi sözleriymiş gibi sunmaktadır. Bazen de “*ve-kīla*” ifadesini kullanarak sözü isnatsız bir şekilde nakletmektedir. Bu yöntem, Tüsterî'nin tefsir mirasını özümsemişliğini ve onu kendi işârî-terbiyeye dayalı perspektifi içerisinde yeniden yorumladığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Tüsterî'nin tefsiri ile Süddî'nin tefsiri arasında belirgin bir iç içelik söz konusudur. Bu da dönemin tefsir anlayışının, rivayet, lugavî ve işârî boyutların bir arada bulunduğu çok zengilli bir yapı arz ettiğini göstermektedir. Bu bölümde, Tüsterî'nin Süddî'ye atıf yapmaksızın aktardığı ve onun adı zikredilmeksizin görülen benzerliklere dair bazı örnekler sunulacaktır.

1- (وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ)⁶⁰⁶ “*Furkân'ı da indirdi.*”: Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ve Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Süddî'den (ö. 127/745) rivayetle şu açıklamayı yapmışlardır: “*Furkân', Tevrat ve İncil'den sonra indirilen Kur'ân'dır. Bu kelime, kişinin dini konularda içine düştüğü şüphe ve dalâletten kurtuluş yolunu ifade eder.*”⁶⁰⁷

⁶⁰⁶ Âl-i İmrân 3/4.

⁶⁰⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I:262; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, I:320.

Tüsterî de bu ayeti benzer şekilde yorumlamış ve şöyle demiştir: “‘Furkân’, şüphe ve dalâletten kurtuluş yolu olan Kur’ân’dır.”⁶⁰⁸

Bu bağlamda, Tüsterî’nin aktardıklarıyla Süddî ve Mukâtil’den nakledilenler arasında açık bir lafzî örtüşme bulunduğu görülmektedir. Bu durum, onun doğrudan onların yorumlarından faydalandığını göstermektedir. Ancak Tüsterî, bu yorum onlara nispet etmemiş, aksine kendi tefsirinin bütünlüğü içinde, sanki kendi ifadelerindenmiş gibi sunmuştur. Bu yöntem, Tüsterî’nin tefsiri kendi düşünce sistemini yansıtan bütüncül bir yapı olarak ortaya koyma yetisini gözler önüne sermektedir.

(وَإِذَا سَمِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ) -2⁶⁰⁹

“Peygamber’e indirileni dinledikleri zaman, hakikate dair bilgileri bulunduğundan dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün.”: Süddî (ö. 127/745) şöyle demiştir:

“Necaşî, Peygamberimize (s.a.v.) Habeşistan’dan on iki kişilik bir grup göndermiştir. Bu grup, yedi keşiş ve beş rahipten oluşuyordu. Onlar, Peygamberimizi görmek ve kendisine soru sormak için geldiler. Peygamber (s.a.v.), onlara Allah’ın indirdiği ayetleri okudu.

Onlar da ağladılar ve iman ettiler. Allah Teâlâ bu olayla ilgili olarak şu ayeti indirmiştir:

(وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ)⁶¹⁰ “Ve onlar büyüklük taslamazlar.” Ayrıca şu ifadeyle devam etmiştir:

“Peygamber’e indirileni dinledikleri zaman, hakikate dair bilgileri bulunduğundan dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: ‘Rabbimiz! İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz.’” Sonuç olarak, onlar iman ettiler.”⁶¹¹

Tüsterî bu ayetin tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Yani, onlar rahipler ve keşişlerdir. Dinî bilgilerini bildikleri için insanlar onlara saygı gösteriyorlardı. Peygamberimiz (s.a.v.)’e geldiler, o da onlara Kur’ân okudu. Bu okuma karşısında yumuşadılar, gözleri yaşla doldu, nefsanî kibirden uzak durdular. Allah’ın onları kibirden

⁶⁰⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 46.

⁶⁰⁹ el-Mâide 5/83.

⁶¹⁰ el-Mâide 5/83.

⁶¹¹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VIII:596.

koruması sayesinde böyle oldular. Sonunda, Allah'ın kendilerine lütfettiği ilim sayesinde İslam dinine girdiler.”⁶¹²

Bu ayette, Tüsterî'nin tefsirinin, lafız ve anlam bakımından Süddî'nin tefsiriyle örtüştüğü görülmektedir. Bu durum, kaynak birliğine ya da en azından Tüsterî'nin Süddî'den aktarılanlardan derin biçimde etkilendiğine işaret etmektedir. Ancak Tüsterî yalnızca nakille yetinmemiş, düşünceyi kendi üslubu ve tasavvufî-terbiyeye dayalı bakış açısıyla yeniden şekillendirmiştir. Nitekim o, özellikle papazların İslâm'a girişini, onların tevazu göstermelerini ve kibri terk etmelerini vurgulayarak bunu hakikate boyun eğmenin ve ilahî hidayeti kabul etmenin pratik bir örneği hâline getirmiştir.

3- (فَالَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ)⁶¹³ “Onların işine egemen olanlar dediler ki:...”: Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) bu ayette geçen “الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ” ifadesini, “toplumun ileri gelenleri ve reisleri” olarak tefsir etmiştir. Süddî (ö. 127/745) ise benzer şekilde, “onlar emirler veya sultanlardır” demiştir.⁶¹⁴

Tüsterî ise bu ifadeyi iki yönlü olarak yorumlamıştır: “Zâhirde, bu söz hâkimiyet ve yönetim makamını temsil eder (velâyet ve tasarruf). Bâtında ise, Allah'ı zikirle elde edilen ruhî derinlik, aklın kavrayışı ve kalbin hikmetli sezgisi kastedilir.”⁶¹⁵

Bu ayette, Süddî'den aktarılan ifadelerde dikkate değer bir çeşitlilik göze çarpmaktadır. Nitekim kimi rivayetlerde “emîrler”, bazılarında “sultanlar”, İbn Sellâm'dan ise “reisler” veya “eşrâf” şeklinde nakledilmiştir. Bu farklılık, önceki müfessirlerin anlamı belirli bir toplumsal veya siyasî zümreye hasretme eğilimini göstermektedir. Ancak Tüsterî farklı bir yol izlemiş ve tefsiri belirli bir ifade ya da sınıfla sınırlamak yerine daha kuşatıcı bir üslup benimseyerek “Onlar, velâyet ve tasarruf sahipleridir” demiştir. Böylece Tüsterî, önceki rivayetlerde zikredilen bütün bu tanımları

⁶¹² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 60.

⁶¹³ el-Kehf 18/21.

⁶¹⁴ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, I:177; İbn Ebî Hatim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII:2354.

⁶¹⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 97.

kapsayan genel bir çerçeve sunmuş, anlamı tekil sınırlamalardan çıkarıp daha geniş bir ufka taşımıştır.

Ardından Tüsterî, zahirî yorumu aşip işârî boyuta geçmiştir. Ona göre “velâyet ve tasarruf sahipleri” ifadesi, insanın varlığındaki temel güçler olan ruh, akıl ve kalp ile açıklanmalıdır. Zira bu üç unsur, insan bedeninin asli dayanaklarını teşkil eder ve bütün bedensel tasarruf ile yönlendirmenin merkezi konumundadır. Böylelikle Tüsterî, rivâyet tefsirinde mevcut olan toplumsal–siyasî anlamı, tasavvufî bir yaklaşımla içsel–ruhanî düzleme taşımış ve tefsirini hem zahirî hem de işârî boyutları birleştiren özgün bir yorum hâline getirmiştir.

4- (لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ)⁶¹⁶ “Unuttuğum şeyden dolayı beni sorumlu tutma!”:

Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), bu ayette geçen ifadeyi, Süddî’den (ö. 127/745) rivayetle şöyle açıklamıştır: “Yani, bana hatırlatılan şeyi koruyamadım, hafızamda tutamadım (zikrini muhafaza edemedim).”⁶¹⁷

Tüsterî ise benzer şekilde ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: “Yani, o anda hatırlamam gereken şey zihnimden çıkmıştı; onu hatırlayamadım.”⁶¹⁸

Bu ayete daha önce, Tüsterî’nin Kur’an’ı Kur’an’la tefsir etme yöntemini incelerken değinilmişti. Nitekim o, Allah’ın Kitabı’nda zikredilen unutmama türlerini açıklarken bu ayeti delil olarak kullanmıştır. Bu bağlamda Tüsterî’nin, Süddî’nin bu ayete dair yorumundan yararlandığı görülmekte, ancak onun adını açıkça zikretmediği anlaşılmaktadır.

5- (قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَاداً لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ)⁶¹⁹ "De ki: Rabbimin sözleri için deniz mürekkep olsa, Rabbimin sözleri tükenmeden önce deniz tükenirdi.": İbn Sellâm şöyle

⁶¹⁶ el-Kehf 18/73

⁶¹⁷ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, I:196.

⁶¹⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 27.

⁶¹⁹ el-Kehf 18/109.

açıklamıştır: "Bu, Allah'ın her şeyi yaratan ilmidir." Ayrıca İbn Sellâm, Süddî'nin şu yorumunu aktarmıştır: "Yani Rabbimin ilmi ve onun sır dolu harikalarıdır ('acâ'ib)."620

Tüsterî de benzer şekilde, neredeyse aynı ifadeyle şöyle demiştir: "Yani Rabbimin ilmi ve onun harikaları ('acâ'ib)."621

Bu ayetin tefsirinde Tüsterî ile Süddî arasında lafzî bir uygunluk görülmektedir; ancak Tüsterî, Süddî'nin adını açıkça zikretmemiştir. Tüsterî, midâd kelimesini Süddî gibi "Allah'ın ilmi ve O'nun harikaları" şeklinde tefsir etmiş, ardından bunu itikadî bir bağlamda açıklamıştır. Şöyle der: "Allah'ın ilminden olan kitabıdır; eğer bir kul Kur'an'daki her harf için bin farklı anlayış elde etseydi bile, Allah'ın ilmindeki nihayete ulaşamazdı. Çünkü o, Allah'ın kadîm kelimidir; kelamı O'nun sıfatıdır; O'nun sıfatlarının bir sonu olmadığı gibi, Zât'ının da sonu yoktur. Kur'an ancak Allah'ın velî kullarının kalplerine açtığı ölçüde anlaşılır."622

Bu noktada Tüsterî'nin yorumu, Hz. Ali'nin şu sözüyle de benzerlik arz etmektedir: "İsteseydim, Fâtiha Sûresi'nin tefsirinden yetmiş deve yükü dolusu (ilim) çıkarabilirdim." Yine bazı âlimler, "Her ayetin altmış bin anlayışı vardır; geri kalanı ise daha da fazladır" demiştir. Başkaları da "Kur'an yetmiş yedi bin iki yüz ilmi kapsar; zira her kelime bir ilimdir. Dahası, bu sayı dört katına çıkar; çünkü her kelimenin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir matlai vardır" şeklinde açıklamışlardır. Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830) ise şöyle der: "Bir ayeti okurum, onun üzerinde dört gece –bazı rivayetlerde beş gece– dururum. Eğer onda düşünmeyi kesmeseydim, ondan başka bir ayete geçemezdim."623

Bu tablo, Tüsterî'nin Süddî'den nakledilen tefsiri benimsediğini, ardından onu işârî ve itikadî boyutlarla genişlettiğini ve nihayet Hz. Ali ile diğer âlimlerin sözleriyle

620 Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, I:211.

621 Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 98.

622 Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 98.

623 el-Gazzâlî, *İhyâ'*, IV:289; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I:92.

irtibatlandırarak Kur'an'ın tükenmez manalar taşıdığını vurguladığını göstermektedir. Ona göre, Kur'an'daki derinlik ancak Allah'ın kullarına lütfettiği ilahî fethin derecesine göre kavranabilir.

6- (فَمَنْ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْتَقِ) ⁶²⁴ “Artık kim Benim hidayetime uyarsa, o ne sapar ne de bedbaht olur.”: Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ve Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), Süddî'den (ö. 127/745) şu rivayeti nakletmiş: “Ayetin anlamı, Allah'ın resullerine ve kitabına uymaktır. Kim bunlara tâbi olursa, dünyada sapıklığa düşmez, âhirette de bedbaht olmaz.”⁶²⁵

Tüsterî ise bu ayeti şu şekilde açıklamıştır: “Bu, kişinin Kitap ve Sünnet'e sıkı sıkıya sarılması, onlara ittiba etmesidir. Böyle yapan kimse, dünyada hidayetten sapmaz, âhirette ise bedbaht olmaz.”⁶²⁶

Bu ayette, Tüsterî ile Süddî arasında lafzî ve mânevî bir uygunluk bulunduğu görülmektedir. Bu durum, Tüsterî'nin ondan faydalandığını göstermektedir; ancak o, bunu açıkça belirtmemiştir. Ayrıca, Tüsterî'nin bu görüşü Mukâtil'den almış olması da muhtemeldir; zira Mukâtil de aynı yorumu Süddî'ye nispet etmemiştir.

7- (إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي) ⁶²⁷ “Gerçekten ben, mal sevgisini Rabbimi anmaktan (daha çok) sevdim.”: Bu ayette geçen “ذِكْرُ رَبِّي” (Rabbimi anmak) ifadesi hakkında Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Süddî (ö. 127/745) ve Katâde (ö. 117/735) benzer açıklamalarda bulunmuşlardır. Her üçüne göre de, burada kastedilen “zikir”, ikinci namazıdır (salâtü'l-asr).⁶²⁸

⁶²⁴ Tâhâ 20/123.

⁶²⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, III:44; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, I:286.

⁶²⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 103.

⁶²⁷ Sâd 38/32.

⁶²⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX:85; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, III:644.

Aynı şekilde, Tüsterî de bu ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: “Ayette geçen ‘zikr-i rabbî’ ifadesiyle yalnızca ikinci namazı kastedilmektedir.”⁶²⁹

8- (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ) ⁶³⁰ “Biz onu mübarek bir gecede indirdik.”: Bu ayet hakkında İbn Abbâs, Süddî (ö. 127/745) ve Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) şu açıklamayı yapmışlardır: “Kur’ân-ı Kerîm, Kadir Gecesi’nde Levh-i Mahfûz’dan, meleklerin elleriyle dünya semâsındaki ‘Beytü’l-İzzet’e’ bir defada indirilmiştir. Daha sonra Cebrâil (a.s), Kur’an’ı oradan alarak, yaklaşık yirmi yıl süren bir süreçte, Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) bölüm bölüm ulaştırmıştır. Bu geceye ‘mübarek gece’ denilmesinin sebebi, o gece büyük bir hayır ve bereketin bulunmasıdır.”⁶³¹

Tüsterî ise bu yorumu şöyle ifade eder: “Allah Teâlâ, Kur’an’ı Kadir Gecesi’nde, meleklerin eliyle Levh-i Mahfûz’dan dünya semâsındaki Beytü’l-İzzet’e bir defada indirmiştir. Ardından bu Kur’an, mübarek ruh olan Hz. Muhammed’in (s.a.v.) kalbine indirilmiştir. Bu nedenle, o geceye ‘mübarek’ denilmiştir. Çünkü bu iniş, ilahî bereketlerin birbiriyle bağlantı kurduğu bir gecede gerçekleşmiştir.”⁶³²

Bu ayette, Tüsterî’nin İbn Abbâs, Süddî ve Mukâtil’in yorumlarını neredeyse lafzî biçimde aktardığı görülmektedir. Ancak o, bu yorumu onların hiçbirine açıkça nispet etmemiştir.

9- (وَمَا يَسْطُرُونَ) ⁶³³ “Ve yazdıklarına andolsun.”: Bu ayette geçen “يَسْطُرُونَ” (yazdıkları) ifadesi hakkında es-Süddî (ö. 127/745) ve Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) şöyle demişlerdir: “Bundan kasıt, meleklerin insanoğlunun amellerini yazmalarıdır.”⁶³⁴

⁶²⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 132.

⁶³⁰ ed-Duhân 44/3.

⁶³¹ İbn Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, III:817. Mâverîdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, V:463. Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XX:130.

⁶³² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 141.

⁶³³ el-Kalem, 68/1.

⁶³⁴ İbn Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, IV:403. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azim*, VIII:187.

Tüsterî ise bu ifadeyi şu şekilde tefsir etmiştir: “Bu, hafaza meleklerinin Âdemoğlunun bütün amellerini yazmasıdır.”

10- *عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ*⁶³⁵ “(çalışmış ama boşuna yorulmuşlardır. ”: Bu ayette geçen “*عَامِلَةٌ*” ifadesi hakkında, İkrime (ö. 105/723) ve es-Süddî (ö. 127/745) şöyle demişlerdir: “Bu kişiler dünyada çalışmışlardır, ancak bu çalışma günah ve sapkınlık içindir. Bu yüzden ahirette de cehennemde azapla yorulacaklardır.”⁶³⁶

Tüsterî de bu ayeti benzer şekilde yorumlamış ve şöyle demiştir: “Onlar dünya hayatında çeşitli bid’at ve sapkınlıklarla meşgul olmuşlardır; ahirette ise cehennem en derin tabakalarında azap içinde yorulacaklardır.”⁶³⁷

11- *إِنَّا أَنْعَمْنَاكَ الْكُوزِرَ*⁶³⁸ “Şüphesiz, biz sana Kevser’i verdik.”: es-Süddî ve İbn Zeyd’den (ö.184/800) rivayetle: “Peygamber Efendimizin oğlu Kâsım Mekke’de, İbrâhim ise Medine’de vefat ettiğinde, Kureyşliler: ‘Muhammed’in soyu kesildi. Ondan sonra davasını sürdürece kimsesi kalmadı.’ dediler. Bu sözlerin ardından bu ayet nazil oldu.”⁶³⁹

Tüsterî ise aynı olayları zikretmekle birlikte, şu yorumu eklemiştir: “Hz. Peygamber’in oğlu Kâsım Mekke’de, İbrâhim ise Medine’de vefat etti. Kureyşliler: ‘Muhammed artık ebter oldu.’ dediklerinde bu söz Resûlullah’ı üzmüştü. Bunun üzerine Allah Teâlâ onu teselli etmek için bu ayeti indirdi ve Kevser’i verdiğini bildirdi.”⁶⁴⁰

12- *وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ*⁶⁴¹ “Karanlık çöküp her yeri sardığında, onun şerrinden (Allah’a sığınırım). ”: Bu ayette geçen “*غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ*” ifadesi hakkında İbn Abbâs, Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Dehhâk (ö.105–120), Katâde (ö. 117/735) ve es-Süddî (ö. 127/745)

⁶³⁵ el-Ğâşiye 88/3.

⁶³⁶ el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, XXIII:460.

⁶³⁷ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 192.

⁶³⁸ el-Kevser 108/1.

⁶³⁹ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, VI:356.

⁶⁴⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 207.

⁶⁴¹ el-Felâk 113/3.

farklı yönlerden ama birbirini tamamlayan açıklamalarda bulunmuşlardır: Hasan: “Bu, gecenin başlangıcıdır.” Süddî: “Gece, ufku karanlığıyla kapladığında (yani tamamen bastığında).” İbn Abbâs, Katâde, Dehhâk ve Süddî: “Gecenin bu saatinde kötülük ehlinden olanlar gönderilir; bozgunculuk ve fesat o vakit yaygınlaşır.”

Tüsterî ise bu ayeti daha geniş ve tasavvufî bir yaklaşımla şöyle açıklamıştır: “Burada kastedilen, gecenin karanlığı çöküp bastığı zamandır. Başka bir görüşe göre, bu ‘gecenin karanlığının en yoğun olduğu’ andır. Ayrıca şöyle de denmiştir: ‘Gecenin gündüzü bastırıldığı ve ilk giriş yaptığı zamanlar (başlangıç). Bu vakitte ifrit ve cinler salınır; bu saatte uğrayan musibete şifa bulunmaz.’”⁶⁴²

Bu ayette, Tüsterî’nin çeşitli tefsir rivayetlerini bir araya getirdiği ve bunları tek bir ifade altında yeniden formüle ettiği görülmektedir. Ancak o, bu yorumları herhangi bir şahsa açıkça nispet etmemiştir.

3.1.7. Tabiînle Benzer Yorumlara Örnekler

Tüsterî, tefsirinde tâbiîn tabakasına özel bir önem atfetmiştir. Nitekim ayetlere dair yorumlarında onların isimlerini yaklaşık elli yerde açıkça zikretmiştir. Bu ilginin sebebi, büyük ölçüde onun yaşadığı dönemin tâbiîn nesline görece yakın olması ve aynı zamanda tefsirde onlardan nakledilen rivayetlerin oldukça zengin olmasıdır. Zira tâbiîn, sahâbeden gelen rivayetleri aktarmada temel bir halka teşkil etmiş, onların görüşleri güvenilir bir kaynak olarak kabul edilmiştir.

Bununla birlikte, daha önce de işaret edildiği üzere Tüsterî, naklettiği yorumların sahiplerini her zaman açıkça belirtmemiştir. Birçok durumda tâbiîne ait yorumları kendi yorumları arasına yerleştirerek bunları isnatsız biçimde sunmuştur. Yapılan ayrıntılı

---

⁶⁴² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 210.

inceleme ve karşılaştırmalar, onun tefsirinde çok sayıda ifadenin aslında tâbiîne dayandığını ortaya koymuştur.

Nitekim yaklaşık bin yorumun bulunduğu Tüsterî tefsirinde 363 yorumun doğrudan veya dolaylı olarak tâbiîn'e ait olduğu tespit edilmiştir. Bu oran, toplamın yaklaşık %37'sine karşılık gelmektedir. Bu durum, tâbiîn'in Tüsterî'nin tefsirinde yalnızca kısmi ya da tali bir etkiye sahip olmadığını, bilakis derin ve yaygın bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Tüsterî, onların rivayetlerini ya lafzen ya da mânen benimsemiş, fakat bunları çoğunlukla kendi tasavvufî perspektifi içinde yeniden yorumlamıştır. Böylece onun tefsiri, hem rivayet tefsirinin güçlü etkisini yansıtan hem de işârî boyutla bütünleşen üçüncü hicrî asır tefsir anlayışına ışık tutan önemli bir örnek hâline gelmiştir. Bu bölümde, Tüsterî'nin tâbiîn yorumlarıyla örtüşen fakat onlara açıkça nispet etmediği bazı yorum örnekleri sunulacaktır.

1- (إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا)⁶⁴³ “Biz, kim güzel amel işlerse onun mükâfatını asla zayi etmeyiz.”: Bu ayet hakkında Dehhâk (ö. 105/723) şöyle demiştir: “Dünyada sünnete bağlı kalmak, âhirette cennete girmek gibidir. Kim cennete girerse selamete erer; kim sünnete sarılırsa dünyada da selamete olur.”⁶⁴⁴ Tüsterî ise bu yorumu daha genişleterek şöyle tefsir etmiştir: “Güzel amel'den maksat, sünnete uygun biçimde dosdoğru bir şekilde yapılan istikrarlı ameldir. Dünyadaki sünnetin misali, ahiretteki cennet gibidir. Nasıl ki cennete giren kimse selamete ererse, dünyada sünnete bağlı kalan kişi de afetlerden korunur.”⁶⁴⁵

2- (فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ)⁶⁴⁶ “Sağdakiler... Ne mutlu o sağdakilere!”: Bu ayette geçen “أصحاب الميمنة” ifadesi hakkında İbn Abbâs'tan Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732)

⁶⁴³ el-Kehf 18/30

⁶⁴⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, X:365.

⁶⁴⁵ Tüsterî, *Tefsiru't-Tüsterî*, 98.

⁶⁴⁶ el-Vâkı'a 56/8.

yoluyla ve ayrıca Dehhâk (ö.105/723) tarafından şu şekilde açıklanmıştır: “Onlar, amel defterleri sağ ellerinden verilen kimselerdir.”⁶⁴⁷

Tüsterî de aynı şekilde şöyle demiştir: “Buradaki ‘ashâbü’l-meymene’, amel defterleri sağ tarafından verilen kimselerdir.”⁶⁴⁸

3- (وَكَأْسًا دِهَاقًا)⁶⁴⁹ “Dopdolu kadehler (verilecek).”: Bu ayette geçen “دِهَاقًا” kelimesi hakkında İkrime (ö. 105/723) ve Atıyye el-Avfî (ö. 111/729) şöyle demişlerdir: “‘Dihâk’, ardı ardına sunulan dolu kadehler demektir.”⁶⁵⁰

Tüsterî de aynı açıklamayı benimseyerek şöyle demiştir: “Yani birbiri ardınca, dolu ve kesintisiz sunulan kadehlerdir.”⁶⁵¹

4- (وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ)⁶⁵² “Nefisler eşleştirildiğinde.”: Bu ayette geçen “زُوِّجَتْ” ifadesi hakkında erken dönem müfessirlerden Şa‘bî (ö.103/721) ve İkrime (ö. 105/723) şu açıklamayı yapmışlardır: “Ruhlar bedenlerle eşleştirildiğinde (birleştirildiğinde).”⁶⁵³

Tüsterî ise bu ayeti daha derin bir tasavvufi yorumla şöyle tefsir etmiştir: “Burada, insanın nefsi (bedensel tabiatı) ile ruhu bir araya getirilir; bu iki unsur, dünyada Allah’ı zikir ve şükür üzere birlikte hareket ettikleri gibi, cennette de nimet içinde bir araya gelirler ve kaynaşır.”⁶⁵⁴

---

⁶⁴⁷ el-Vâhidî, *et-Tefsîru’l-Basît*, XXI:216. Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, XXV:414.

⁶⁴⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 160.

⁶⁴⁹ en-Nebe’ 78/34.

⁶⁵⁰ İbnü’l -Serî, Hennâd el-Kûfî, *ez-Zühd*, thk. Abdürrahman el-Firyûvâî, (Kuveyt: Dârü’l-Hulefâ’ li’l-Kitâb el-İslâmîl. bs., 1985/1406) I:77; el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahih*, III:1395.

⁶⁵¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 185.

⁶⁵² et-Tekvîr 81/7.

⁶⁵³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV:144.

⁶⁵⁴ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 187.

5- (وَالْفَجْرِ)⁶⁵⁵ “*Yemin olsun şafak vaktine.*”: Bu ayette geçen “الفجر” kelimesi hakkında erken dönem müfessirlerden İkrime (ö. 105/723) ve İbn Zeyd (ö. 184/800) şöyle demişlerdir: “Buradaki ‘feci’, sabahın şafağıdır”⁶⁵⁶

Tüsterî de aynı yorumu benimseyerek şöyle demiştir: “Ayetin zahirî anlamı, sabah vaktinde söken fecirdir.”⁶⁵⁷

6- (وَأَنبِئْنَا بِحِكْمَةِ وَفَصْلِ الْخِطَابِ)⁶⁵⁸ “*Ona hikmeti ve sözün ayırıcı özelliğini verdik.*”: Bu ayette geçen “فَصْلُ الْخِطَابِ” ifadesi hakkında farklı müfessirler ve âlimler çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır:

Şa‘bî (ö. 100/718): “Fasl-ı hitâb, ‘Emmâ ba‘dü’ ifadesidir.”⁶⁵⁹ Ebû Mûsâ el-Eş‘arî (r.a): “İlk defa ‘Emmâ ba‘dü’ ifadesini kullanan kişi Dâvûd (a.s.)’dir. Bu da ‘Fasl-ı hitâb’tır.”⁶⁶⁰ Heysem b. ‘Adî (ö. 209/824): “‘Emmâ ba‘dü’ ifadesini ilk söyleyen kişi Kuss b. Sâ‘ide’dir.”⁶⁶¹

Tüsterî: Bu ifadeyi şöyle açıklamıştır: “Dâvûd (a.s.), Allah’tan İsmâil ve İshâk’tan üstün bir derece istediğinde, Allah ona şöyle buyurdu: ‘Ey Dâvûd, sen onların derecesinde değilsin. Fakat sana hikmetten bir makam ve fasl vereceğim.’ Bu fasl, ‘Emmâ ba‘dü’ ifadesidir. Bu ifadeyi ilk kullanan kişi Dâvûd’dur. Ondan sonra Kuss b. Sâ‘ide bunu söylemiştir.”⁶⁶²

Bu ayette, Tüsterî’nin herhangi birine atıfta bulunmaksızın yaptığı bir tefsir görülmektedir; bu nedenle sözleri tamamen kendisine aitmiş gibi görünmektedir. Ancak

---

⁶⁵⁵ el-Fecr 89/1.

⁶⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, XXIV:345; Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsiri’l-Kur’ân*, XXIX:292.

⁶⁵⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 193.

⁶⁵⁸ Sâd 38/20.

⁶⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX:51.

⁶⁶⁰ İbn Ebî Hatim, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, X:3238.

⁶⁶¹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû’l-Fađl İbrâhîm (Kahire: Dâru’l-Ma‘ârif, 2. bs., 1387/1967) VI:179.

⁶⁶² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 132.

karşılaştırma yapıldığında, onun yorumunun aslında sahâbe, tâbiîn ve bazı müfessirlerin görüşlerine dayandığı anlaşılmaktadır.

7- (فَتَبَيَّنُوهُ وِرَاءَ ظُهُورِهِمْ)⁶⁶³ “Sonra onu arkalarına attılar.”: Bu ayette hakkında Şa‘bî (ö.104/722) şöyle demiştir: “Onlar kitabı okuyorlardı; ancak onunla amel etmeyi terk ettiler.”⁶⁶⁴ Tüsterî ise aynı anlamı şu ifadeyle özetlemiştir: “Yani, kitaba göre amel etmediler.”⁶⁶⁵

8- (عَلَى مَا رَزَقْتَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ)⁶⁶⁶ “Kendilerine rızık olarak verdiğimiz davar hayvanları üzerine (Allah’ın adını ansınlar).”: Bu ayette geçen “مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ” ifadesi hakkında Ebû Sâlih el-Hanefî (ö. 100/718) şöyle demiştir: “Bu ifade, kurbanlık hayvanlar (udhhiyye) anlamındadır.” Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) ise şöyle demiştir: “Kişi isterse, hem hedy (hacda kesilen kurban) hem de kurbanlıklardan (udhiyye) yiyebilir.”⁶⁶⁷

Tüsterî de bu ifadeyi aynı doğrultuda şöyle yorumlamıştır:

“Burada kastedilen, hedy ve kurbanlık hayvanlardır.”⁶⁶⁸

9- (إِنَّ أَرْضِيَّ وَاسِعَةٌ فَأَيَّايَ فَاعْبُدُونِ)⁶⁶⁹ “Şüphesiz yeryüzüm geniştir; öyleyse yalnızca bana kulluk edin.”: Bu ayet hakkında: Said b. Cübeyr (ö. 95/714) şöyle demiştir: “Bu ayette, günahkâr bir toplumun arasında yaşayan kişi kastedilmektedir.”

es-Sevrî (ö. 161/778) bu söze şu açıklamayı eklemiştir: “Eğer bir belde günah işlenmeye başlanırsa, orayı terk edin.”⁶⁷⁰ Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732): “Günah işleyen kimselerden uzak durmak gerekir.”⁶⁷¹

⁶⁶³ Âl-i İmrân 3/187.

⁶⁶⁴ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Fedâ'ilu'l-Kur'an*, 131.

⁶⁶⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 52.

⁶⁶⁶ el-Hac 22/28

⁶⁶⁷ es-Suyûtî, *ed-durrul-mensur*, V:39.

⁶⁶⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 107.

⁶⁶⁹ el-Ankebût 29/56.

⁶⁷⁰ İbn Himmâm, *Tefsîr Abdürrezzâk*, III:11; es-Sevrî, *Tefsîru's-s-Sevrî*, 236

⁶⁷¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII:434.

Tüsterî ise bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Bir yerde bid‘at ve günahlar yaygınlaşırsa, orayı terk edip, itaat ehlinin bulunduğu beldelelere hicret edin.”⁶⁷²

Bu ayette, Tüsterî’nin tefsiri ile tâbiîn’in sözleri arasında dikkate değer bir lafzî benzerlik görülmektedir; ancak o, bu görüşü onlara açıkça nispet etmemiştir. Ardından Tüsterî, bu yorumu desteklemek üzere Resûlullah’ın şu hadisini zikretmiştir: “*Ümmetin fesada uğradığı dönemde dinini koruyarak kaçan kimse, Allah yolunda yetmiş şehidin sevabına nail olur.*”⁶⁷³

10- (الْفَصِّ)⁶⁷⁴ “*Elif-lâm-mîm-sâd.*”: Bu hurûf hakkında: Said b. Cübeyr (ö. 95/714) şöyle demiştir: “Ben Allah’ım, hükmü ben veririm (ayırırım).”⁶⁷⁵

Tüsterî ise şu açıklamayı yapmıştır: “Ben Allah’ım; kullar arasında hak ile hüküm veririm.”⁶⁷⁶

11- (أَنَا مُدْنَا إِلَيْكَ)⁶⁷⁷ “*Şüphesiz biz sana yöneldik.*”: Bu ayet hakkında: Said b. Cübeyr (ö. 95/714) için es-Sevrî’nin (ö. 161/778) aktardığına göre; Katâde (ö. 117/735) için Abdurrezzâk (ö. 211/827) şöyle rivayet etmiştir: Her iki yorumcu da bu ayetin anlamını: “Sana tövbe ettik” şeklinde açıklamışlardır.⁶⁷⁸

Tüsterî de benzer şekilde şöyle demiştir: “Yani ‘Sana tövbe ettik.’”⁶⁷⁹

12- (حَمْ) “*Hâ-Mîm.*”: Bu ayetin manası hakkında: Saîd b. Cübeyr (ö. 95/714) ve Atâ el-Horasânî (ö. 135/752) şöyle demiştir: “Hâ harfi, Allah’ın bazı isimlerinin baş harfidir:

---

⁶⁷² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 120.

⁶⁷³ Bu anlam, İbn Abbas’ın Hz. Peygamber’den (s.a.v) rivayet ettiği şu hadisle yakındır: “Ümmetimin bozulduğu bir dönemde kim benim sünnetime sınımsız sarılırsa, ona yüz şehit sevabı verilir.” el-Beyhakî, *ez-Zühdü’l-Kebîr*, 118.

⁶⁷⁴ el-A’râf 7/1.

⁶⁷⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X: 52

⁶⁷⁶ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 65.

⁶⁷⁷ el-A’râf 7/156.

⁶⁷⁸ İbn Hemâm, *Tefsîr Abdurrezzâk*, II:93; es-Sevrî, *Tefsîru’s-s-Sevrî*, 114

⁶⁷⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 67.

Hakîm, Hamîd, Hayy, Halîm, Hannân. Mîm harfî ise şu isimlerin baş harfidir: Mâlik, Mecîd, Mennân.”⁶⁸⁰

Tüsterî ise bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Yani, ‘Hayy ve Melik olan (Allah) bu kitabı indirdi.’”⁶⁸¹

13- (إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ)⁶⁸² “Şüphesiz namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar.”: Ebû'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 93/712) bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Namazda üç özellik bulunur: ihlâs, huşû ve zikrullah. Bu üçünden biri bile yoksa, o gerçek bir namaz değildir. İhlâs, kişiye marufu (iyiliği) emreder; huşû, kötülükten (münkerden) alıkoyar; zikrullah (yani Kur'an), kişiye hem emreder hem de yasaklar.”⁶⁸³

Tüsterî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Bu ayette, kişiyi fuhşiyattan ve münkerden alıkoymayı sağlayan tek bir husus belirtilmiştir: namazdaki ihlâs. Herhangi bir namaz ki, kişiyi bu kötülüklerden uzaklaştırmaz ve bu uzaklaştırmayı süsleyici bir yön taşıyorsa, o namaz kusurludur ve arınmaya (tasfiye) muhtaçtır.”⁶⁸⁴

14- (خُذُوهُ فَغُلُّوهُ)⁶⁸⁵ “Onu tutun ve bağlayın.”: Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652) bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Cehenneme atılması emredildiğinde, yüz bin veya daha fazla melek onu yakalamak için harekete geçer.”⁶⁸⁶

Tüsterî ise bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Allah Teâlâ ‘Onu tutun ve bağlayın’ buyurduğunda, yüz bin melek hemen onu yakalamaya yönelir. Bu meleklerden her biri, içindeki dağları ve denizleriyle birlikte bütün dünyayı avucuna alabilecek güçtedir. Sonra o kişinin elleri boynuna bağlanır ve cehenneme atılır.”⁶⁸⁷

⁶⁸⁰ el-Bağavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimu't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. bs., 1420/1999) VII: 135.

⁶⁸¹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 136.

⁶⁸² el-Ankebût 29/45

⁶⁸³ İbn Ebî Hatim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, IX:3066.

⁶⁸⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 120.

⁶⁸⁵ el-Hâkka 69/30.

⁶⁸⁶ el-İsfahânî Ebu Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V:375.

⁶⁸⁷ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 176.

15- (تَتَخَذُونَ مِنْهُ سَكْرًا وَرِزْقًا حَسَنًا)⁶⁸⁸ “Ondan hem sarhoşluk veren içki hem de güzel bir rızık elde edersiniz.”: Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) Bu yorum, dünya sarhoşluğuna bir uyarı niteliği taşır. Zira ayette “...ta ki ne söylediğinizi bilinceye kadar”⁶⁸⁹ ifadesiyle illet açıklanmıştır. Nice kişi vardır ki içki içmemiştir; fakat yine de namazda ne söylediğini bilmez.⁶⁹⁰

Tüsterî ise bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Bana göre ‘سکر’ (sarhoşluk), dünyada nefsi sarhoş eden ve âhirette sonucu güvenli olmayan şeydir.”⁶⁹¹

Bu ayet, Tüsterî’nin nesih başlığı altında ele aldığı Ulûmu’l-Kur’an konularında zikredilmiştir. Tüsterî, ayetin mensûh olduğunu belirtmiş ve bu görüşünü İbrâhîm en-Nehaî ile eş-Şa’bî’den rivayet edilenlerle desteklemiştir. Ardından ayetin sülûkî (tasavvufî-ahlâkî) anlamına yönelmiş ve “sarhoşluk”u, dünyada nefsi sarhoş eden şeyler olarak açıklamıştır. Onun bu yaklaşımı, Vehb b. Münebbih’in, sarhoşluğun sadece içkiyle sınırlı olmadığını, mânevî bir sarhoşluk da bulunduğunu ifade eden görüşüne yakındır. Bu da, Tüsterî’nin işârî anlamlarda tâbiîn’den istifade ettiğini ve bu mirası kendi tefsirinde kullandığını göstermektedir.

16- (إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ)⁶⁹² “Fısıltı konuşmalar ancak şeytandandır.”: Atıyye el-Avfî (ö. 111/729) bu konuda şöyle demiştir: “Rüyalar üç kısımdır; bunlardan biri de şeytanın vesvesesidir. Bu da ‘Fısıltı konuşmalar ancak şeytandandır’ ayetinde anlatılan durumdur.”⁶⁹³

Tüsterî ise bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Necvâ (fısıltı), düşmanın yani şeytanın, nefs-i tabîatiyye’ye (insanın yaratılışındaki hevâyâ meyilli nefse) attığı telkinlerdir.”⁶⁹⁴

⁶⁸⁸ en-Nahl 16/67.

⁶⁸⁹ en-Nisâ 4/43.

⁶⁹⁰ Gazâlî Ebû Hâmid, *İhyâ’u ’Ulûmi’d-Dîn*, I:150.

⁶⁹¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 91.

⁶⁹² el-Mücâdele 58/10.

⁶⁹³ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII:475.

⁶⁹⁴ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 164.

Bu ayette, Tüsterî ile Atiyye'nin yorumları arasında mânevî bir benzerlik bulunduğu görülmektedir. Her ikisi de *"necvâ"*yı vesvese olarak tefsir etmişlerdir. Ancak Tüsterî, "vesvese" yerine "telkîn" ifadesini kullanmış, fakat her iki durumda da anlam aynı kalmıştır.

17- (وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ)⁶⁹⁵ "Ve şüphesiz sen, pek büyük bir ahlâk üzeresin.": Atiyye el-Avfî (ö. 111/729) bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: "Kur'ân edepleri üzeresin."⁶⁹⁶

Hasan Basrî (ö. 110/728) de bu konuda: "O'nun ahlâkı Kur'ân'ın edebleriydi." demiştir.⁶⁹⁷

Tüsterî ise bu ayeti şöyle yorumlamıştır:⁶⁹⁸ "Ey Peygamber, sen Kur'ân'ın edepleriyle edeplendin, onun sınırlarını aşmadın." Ardından şu âyetleri örnek vermiştir: "Şüphesiz Allah adaleti ve ihsanı emreder"⁶⁹⁹ ve "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın"⁷⁰⁰

18- (كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ)⁷⁰¹ "Geçmiş günlerde yapmış olduğunuza karşılık olarak afiyetle yiyin ve için.": İbn Abbâs ise şöyle demiştir: "Bu âyet özellikle oruç tutan kimseler hakkında nazil olmuştur."⁷⁰² Abdülazîz b. Refî' (ö. 130/751)⁷⁰³ ve Kelbî (ö. 146/763) de: "Burada kastedilen şey, oruçtur."⁷⁰⁴ Vekî' b. Cerrah

⁶⁹⁵ el-Kalem 68/4.

⁶⁹⁶ İbn el-Mübârek, *Kitâbü 'z-Zühd*, 237.

⁶⁹⁷ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, XXVII:151.

⁶⁹⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 174.

⁶⁹⁹ en-Nahl 16/90.

⁷⁰⁰ Âl-i İmrân 3/159.

⁷⁰¹ el-Hâkka 69/24.

⁷⁰² Abdülkâhir el-Cürcânî, *Dürcü'd-Dürer fî Tefsîri'l-Âyi ve's-Suver*, thk. Tal'at Salâh (Amman: Dârü'l-Fikr, 1430/2009) II:659.

⁷⁰³ Abdülazîz b. Refî' Tabî'indendir. Hz. 'Âişe'yi görmüş, Enes ve İbn Abbâs'ı dinlemiştir: Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, (Hyderabad: Dâ'ireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, tsz) VI:11.

⁷⁰⁴ İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Cû'*, thk. M. Hayr Ramazan Yusuf, (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1. bs., 1417/1997) S. 99. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Muhtâr en-Nedevî, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. bs., 1423/2003) III:418. Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basîl*, XXII:173.

(ö. 197/812) bu âyet hakkında şöyle demiştir: “Bu âyet, oruç tutanlar hakkında inmiştir.”⁷⁰⁵

Tüsterî bu âyeti şu şekilde tefsir etmiştir: “Yani bu, Ramazan orucu ve her ayın beyaz günlerinde (eyyâmü'l-bîd) tutulan oruç.”⁷⁰⁶

19- (فِيهِ رَجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَّطَّهَرُوا) ⁷⁰⁷ “Orada gerçekten arınmayı seven adamlar vardır.”: Seyyâr b. Selâme er-Riyâhî (ö. 129/747) şöyle rivayet eder: “Ebû'l-Âliye'nin (ö. 90/709) yanında bulunuyordum. O abdest alıyordu ya da ben alıyordum. Ona: (إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ) ⁷⁰⁸ (الْمُتَطَهِّرِينَ) ⁷⁰⁸ ‘Şüphesiz Allah, temizlenenleri sever’ dedim. Bunun üzerine şöyle karşılık verdi: ‘Su ile temizlik elbette güzeldir; fakat asıl temizlik, günahlardan arınmaktır.’”⁷⁰⁹

Tüsterî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Buradaki temizlikten maksat, Allah'ı gizli ve açık şekilde zikretmek ve O'na itaat etmektir.”⁷¹⁰

Bu ayet aynı zamanda, Tüsterî'nin Kur'an ayetlerindeki işârî anlamlarda tâbiünden istifade ettiğinin bir göstergesidir. Nitekim Ebû'l-Âliye, “temizlenme, günahlardan arınmadır” demiştir. Tüsterî ise “buradaki temizlenme, zikir ve itaattir” şeklinde açıklamıştır. Bu iki anlam birbiriyle örtüşmektedir; zira günahlardan arınma, ancak itaat ve zikirle gerçekleşir.

20- (شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا) ⁷¹¹ “Nûh'a tavsiye ettiği dini, size de şeriat kıldı.”:

Hakam b. Uteybe (ö. 115/733) bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Buradaki şeriatın başlangıcı, annelerin, kızların ve kız kardeşlerin haram kılınmasıdır. Çünkü Hz. Nûh (a.s.), kavmine bu tür haramları bildiren ilk peygamber olmuştur.”⁷¹²

⁷⁰⁵ İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Kısarül-Emel*, thk: M. Hayr Ramazan Yusuf, (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1. bs., 1417/1997) 128.

⁷⁰⁶ Tüsterî, *Tefsîrü't-Tüsterî*, 175.

⁷⁰⁷ et-Tevbe 9/108.

⁷⁰⁸ Asıl ayet bu şekilde: (إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ). el-Bakara 2/222.

⁷⁰⁹ İbn Ebi Hatim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI:1883.

⁷¹⁰ Tüsterî, *Tefsîrü't-Tüsterî*, 74.

⁷¹¹ eş-Şûrâ 42/13.

⁷¹² Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V:196. es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, XXIII:377.

Tüsterî ise benzer bir yorumu şu şekilde dile getirmiştir: “Anneleri, kızları ve kız kardeşleri haram kılan ilk peygamber Hz. Nûh’tur. Allah Teâlâ da bize, peygamberlerin bu güzel şeriatlarını şeriat kılmıştır.”⁷¹³

Her bir ayet üzerinde ayrıntılı olarak durulmamış olsa da Tüsterî’nin tefsirinde tâbiîn yorumlarıyla lafzî benzerliklerin sıkça tekrarlandığı yukarıdan beri zikredilen bütün örneklerde açıkça görülmektedir. Bu benzerlik yalnızca bazı kelimeler düzeyinde değil, aynı zamanda yorumların bütün yapısı ve anlam bütünlüğü açısından da kendini göstermekte olup, tâbiîn’in Tüsterî üzerindeki derin etkisine işaret etmektedir. Dolayısıyla Tüsterî’nin tefsir yöntemi, isim zikretme ya da rivayet zincirine bağlı kalma hassasiyetinden ziyade, tâbiîn’den gelen yorumları kendi sistematik bütünlüğü içerisinde eritmeye dayanmaktadır. Böylece onun tefsiri, tâbiîn tefsir geleneğinin canlı bir devamı olmakla birlikte, tasavvufî bir dil ve terbiyeye yönelik işaretlerle yeniden inşa edilmiş özgün bir yorum hüviyetine kavuşmuştur.

3.1.8. Ca‘fer es-Sâdık ile Benzer Yorumlara Örnekler

İmam Ca‘fer es-Sâdık, işârî te’vîllere özel önem veren müfessirlerden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak Tüsterî, onun görüşlerini doğrudan aktarmamış ve ismini açıkça zikretmemiştir. Bununla birlikte yapılan karşılaştırmalar, Tüsterî’nin bazı yorumlarında Ca‘fer es-Sâdık’tan dolaylı biçimde faydalandığını göstermektedir. Ne var ki bu faydalanma, beklenen düzeyde değildir; zira Tüsterî’nin tefsiriyle Ca‘fer es-Sâdık’ın yorumları arasında yakınlık tespit edilebilen yer sayısı 18 geçmemektedir. Bu sınırlılığın sebebi, muhtemelen Tüsterî’nin yaşadığı dönemde İslâm dünyasında hâkim olan siyasî karışıklıklar, fitneler ve isyanlar sebebiyle Ca‘fer es-Sâdık’ın görüşlerinin tam anlamıyla yayılmaması ve Tüsterî’ye ulaşmamasıdır.

---

⁷¹³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 138.

1- (وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) ⁷¹⁴“Allah, esenlik yurduna çağırır ve dilediğini dosdoğru yola iletir.”: Ca‘fer es-Sâdık (ö.148/765) bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Davet (çağrı) geneldir; hidayet ise özeldir.”⁷¹⁵

İmam Şâfî (ö. 204/820) ise bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Burada kastedilen, Allah’ın bazı kullarına itaate yönelme ve muvaffak olma (tevfik) lütfunu vermesi, diğerlerini ise bundan mahrum bırakmasıdır. Bu açıklama, davetin umumî (herkese yönelik), hidayet ise –ki bu, günahlardan korunma ve itaate muvaffak olma demektir– hususî (yalnızca dilediklerine mahsus) olduğunu gösterir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ‘Allah, esenlik yurduna çağırır ve dilediğini dosdoğru yola iletir.’”⁷¹⁶

Tüsterî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Davet herkese yönelik genel bir çağrıdır; ancak hidayet özel bir ilahî lütuftur. Çünkü hidayet, Allah’ın dilemesine bağlıdır ve bu da ezeli takdirin bir gereğidir.”⁷¹⁷

2- (فَلْيُحْيِيَنَّهَا حَيَاةً طَيِّبَةً) ⁷¹⁸“Ona mutlaka hoş bir hayat yaşatacağız.”: Câ‘fer es-Sâdık (ö.148/765) bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Hoş hayat, her şeyin Allah’tan geldiğini iç huzuruyla kabul edip buna razı olmaktır.”⁷¹⁹

Tüsterî ise şöyle tefsir etmiştir: “Gerçek hayat, kulun kendi iradesiyle tasarruftan tamamen soyutlanması ve yerine Hakk’ın (Allah’ın) onun hakkında tasarruf sahibi olmasıdır.”⁷²⁰

3- (لَوْ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا) ⁷²¹ “Eğer onları görseydin, onlardan kaçardın ve korkuyla dolardın.”: Câ‘fer es-Sâdık (ö. 148/765) şöyle demiştir: “Eğer onları

⁷¹⁴ Yûnus 10/25.

⁷¹⁵ Muhammed b. Hüseyin es- Sülemî, *Ḥakā’iḳu’t-tefsîr (Tefsîru’s-Sülemî)*, Tah. Seyid İmran, (Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1422/2001) I:300.

⁷¹⁶ ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *Menâkıbü’l-İmâmi’s-Şâfi’i*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, (Kahire: Mektebetü Dâri’t-Türâs, 1. bs.,1390/1970), I:415.

⁷¹⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 76.

⁷¹⁸ en-Nahl 16/97

⁷¹⁹ es-Sülemî, *Tefsîru’s-Sülemî*, I:374.

⁷²⁰ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 92.

⁷²¹ el-Kehf 18/18.

bulduğun yerden (nefsinle) görseydin, mutlaka kaçırdın. Ama eğer Hakk'ın katından bakabilseydin, onların içindeki tevhid ve rabbanîlik sırlarını müşahede ederdin.” Yine şöyle demiştir: “Eğer onları kendi bakış açılarından görseydin, kaçırdın; ama benim baktığım yerden baksaydın, yerinde kalır ve hakikati görürdün.”⁷²²

Tüsterî ise şöyle tefsir etmiştir: “Eğer onlara kendi nefsinle bakmış olsaydın, korkuyla geri çekilirdin. Ancak Hakk'ın (Allah'ın) nazarıyla baksaydın, onların içinde tevhid hakikatlerini ve ilahî birlik sırlarını görürdün.”⁷²³

4- (قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَنْبَارِهِمْ) ⁷²⁴ “Mümin erkeklere söyle: Gözlerini haramdan sakınsınlar.”: Câ'fer es-Sâdık (ö. 148/765) şöyle demiştir: “Bakışları sadece haram olanlardan değil, aynı zamanda kulluk makamına yakışmayan, edebe aykırı bakışlardan da sakındırmak gerekir.”⁷²⁵

Tüsterî ise şöyle tefsir etmiştir: “Bakışlarımızı Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakının. Bu, özellikle gayretsiz bir bakıştan kaçınmayı da içerir.”

5- (يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا) ⁷²⁶ “Korku ve umut ile Rablerine dua ederler.”: Câ'fer es-Sâdık (ö. 148/765) şöyle demiştir: “O'ndan korkar, O'na umut bağlarlar.”⁷²⁷

Tüsterî ise bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Onlar, Allah'ın kendilerini terk etmesinden korkarak ve O'nunla kavuşmayı umut ederek dua ederler.”⁷²⁸

6- (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدَهُ) ⁷²⁹ “Bize verdiği sözü yerine getiren Allah'a hamdolsun.”: Câ'fer es-Sâdık (ö. 148/765) şöyle demiştir: “Bu hamd, Allah'ın huzurunda ebedî yurda

⁷²² es-Sülemî, *Tefsîru's-Sülemî*, I:406-407.

⁷²³ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 97.

⁷²⁴ en-Nûr 24/30.

⁷²⁵ es-Sülemî, *Tefsîru's-Sülemî*, II:43.

⁷²⁶ es-Secde 32/16.

⁷²⁷ es-Sülemî, *Tefsîru's-Sülemî*, II:137.

⁷²⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 125.

⁷²⁹ ez-Zümer 39/74.

ulaşan ariflerin hamdidir. ‘Bizden hüznü gideren Allah’a hamdolsun’ ifadesi ise, O’na ulaşanların hamdidir.”⁷³⁰

Tüsterî ise şöyle demiştir: “Cennetteki hamd, bir ibadet veya görev olarak değil; çünkü ibadet onlardan kaldırılmıştır. Tıpkı geçim korkusu ve mahrumiyet endişesinin kaldırıldığı gibi... Ancak Allah’a karşı olan saygı ve azamet korkusu baki kalır. Onların hamdı, tabiatlarının, ruhlarının ve akıllarının bir zevki ve fitrî bir hâlidir.”

7- (وَالتَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ) ⁷³¹ “*Battığı sırada yıldıza andolsun.*”: Ca‘fer es-Sâdık bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Bu ayet, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Mi‘rac gecesi gökten inişini ifade etmektedir.”⁷³²

Tüsterî ise şöyle demiştir: “Yani bu, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) semadan geri dönüşüyle ilgilidir.”⁷³³

8- (ثُمَّ نَنَا فَتَدَلَّى) ⁷³⁴ “*Sonra (ona) yaklaştı, ardından daha da yaklaşıp sarktı.*”: Ca‘fer es-Sâdık bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Bu, sevgilinin (kulun veya Hz. Peygamber’in) sevgilisine (Hakk’a) nihai dereceye varan bir yakınlıkla yaklaşmasıdır.”⁷³⁵

Tüsterî ise şöyle açıklamıştır: “Yani bu, bir yakınlıktan sonra gerçekleşen daha derin bir yakınlaşmayı ifade eder.”⁷³⁶

3.1.9. Mukatil b. Süleyman ile Benzer Yorumlar

Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Kur’an’ın tam bir tefsirini kaleme alan ilk müfessirlerden biri kabul edilmektedir; hatta günümüze kadar ulaşan en eski tam tefsir ona aittir. O, tâbiîn neslinden sonra gelen tabaka olan “tebeu’t-tâbiîn”dendir ve ilmini

⁷³⁰ es-Sülemî, *Tefsîru’s-Sülemî*, II:205.

⁷³¹ en-Necm 53/1.

⁷³² es-Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, XXV:72.

⁷³³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 156.

⁷³⁴ Necm 53/8.

⁷³⁵ es-Sülemî, *Tefsîru’s-Sülemî*, II:285.

⁷³⁶ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 156.

doğrudan tâbîinden almış, onların tefsir anlayışlarından etkilenmiştir. Bu sebeple onun tefsiri, erken dönem rivayet tefsirleri ile daha sonraki derli toplu tefsir çalışmaları arasında önemli bir halka teşkil etmektedir.

Tüsterî'nin tefsiri incelendiğinde, Mukâtil'in isminin hiçbir yerde açıkça zikredilmediği görülmektedir. Ancak yaptığımız ayrıntılı karşılaştırmalar ve metin analizi, durumun farklı olduğunu göstermektedir. Zira Mukâtil'in birçok yorumu, Tüsterî'nin tefsirinde ya lafzen ya da çok yakın bir anlam çerçevesinde yer almaktadır. Hatta bazı kısa sûrelerin Tüsterî'nin tefsirinde, Mukâtil'in tefsirinde geçtiği şekliyle neredeyse birebir aktarıldığı tespit edilmiştir.

Yaptığımız sayısal tespitlere göre Tüsterî'nin tefsirinin yaklaşık %30'u, Mukâtil'in tefsiriyle örtüşmektedir. Bu oran, Mukâtil'in Tüsterî üzerindeki etkisinin oldukça güçlü ve büyük olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu benzerliğin mana ve anlam birlikteliği düzeyinde değil çoğunlukla hem lafız hem de mana düzeyinde gerçekleşmiş olması da ayrıca dikkat çekicidir; çünkü Tüsterî'nin diğer müfessirlerle olan benzerlikleri genellikle anlam düzeyinde kalırken, Mukâtil'le olan benzerliği çoğunlukla lafız/ifade düzeyinde ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Tüsterî'nin metoduna dair önemli bir ipucu vermektedir. Kanaatimize göre Tüsterî, tefsirinde açıkça Mukâtil'in ismini anmamış veya doğrudan ona nispet yapmamış olsa da, onun tefsir malzemesinden yoğun şekilde faydalanmış ve bunu kendi işârî-tasavvufî bakış açısı içerisinde yeniden işlemiştir. Dolayısıyla Tüsterî'nin tefsiri, bir yandan Mukâtil'in rivayet merkezli tefsir mirasını barındırmakta, diğer yandan da sûfî pedagojik ve işârî yorumlarla yoğrulmuş özgün bir metin hüviyetine bürünmektedir.

1- ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا تُزْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ﴾⁷³⁷ “Bir günden sakının ki, onda Allah’a döndürüleceksiniz.” Bu ayetle ilgili Mükâtil şöyle demiştir: “Bu, Kur’an’da indirilen son ayettir ve Resûlullah (s.a.v.) bu ayetten dokuz gece sonra vefat etmiştir.”⁷³⁸

Tüsterî ise şöyle demiştir: “Bu, Allah’ın (c.c.) Kur’an’ı tamamladığı son ayettir ve Resûlullah (s.a.v.) bu ayetin indirilmesinden seksen gün sonra vefat etmiştir.”⁷³⁹

2- (الْفِتْنَةَ)⁷⁴⁰ “Fitne çıkarmak için.” Bu ayette geçen “fitne (الْفِتْنَةَ)” ifadesi hakkında Mükâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Ebû Ubeyde Ma’mer b. Müsennâ (ö. 209/824) ve Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) bu ifadenin “küfür” anlamına geldiğini belirtmişlerdir.⁷⁴¹ Aynı şekilde, Tüsterî de bu ayetteki “fitne” kelimesinin “küfür” anlamına geldiğini ifade etmiştir.

3- (أَوْ جَاؤُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ)⁷⁴² “Yahut sizinle de kendi kavimleriyle de savaşmayı içlerine sindiremeyenler.” ayetinin tefsirinde Mükâtil b. Süleymân (ö. 150/767) bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Yani, kalpleri daralmıştı; ne sizinle savaşmak ne de kendi kavimleriyle savaşmak istemiyorlardı.”⁷⁴³ Hasan el-Basrî (ö. 110/728), ise bu ayette geçen “kalpleri daralanlar”ın Benî Müdlic kabilesi olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁴

Tüsterî de bu anlamı benimsemiş ve ayetin tefsirinde şu açıklamayı yapmıştır: “Size geldiklerinde, kalpleri sizinle savaşmaktan da kavimlerine karşı savaşmaktan da daralmış olur; zira onlar selameti sever, rahatlığa meyillidirler. Bu kişiler, Benî Müdlic’tir.”⁷⁴⁵

⁷³⁷ el-Bakara 2/281.

⁷³⁸ Mükâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I:228

⁷³⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 44.

⁷⁴⁰ Âl-i İmrân 3/7.

⁷⁴¹ Mükâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I:264; Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’an*, I:86; Yahyâ b. Sellâm, *et-Teşârif*, 179.

⁷⁴² en-Nisâ 4/90.

⁷⁴³ Mükâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I:396

⁷⁴⁴ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe el-‘Absî, *el-Musannef*, thk. Sa’d b. Nâsir b. Abdülâziz eş-Şüşri, (Riyad: Dâru Kunûzi İşbîliye, 1. bs., 1436/2015) XX: 403, no. 39372.

⁷⁴⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 55.

4- (أَيُّبُوعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ)⁷⁴⁶ “Onların yanında izzet mi arıyorlar?”: ayetinin tefsirinde Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) şöyle açıklamıştır: “Yani, münafıklar Yahudiler nezdinde bir güven ve korunma (المنعة) mı arıyorlardı?”⁷⁴⁷

Tüsterî de benzer bir yorumda bulunmuş ve şunu söylemiştir: “Yani, Münafıklar, Yahudilerden korunma ve kuvvet (المنعة والقوة) talep ediyorlardı.”⁷⁴⁸

5- (الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ)⁷⁴⁹ “Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır.”: ayetinde geçen “el-tayyibât” kelimesi hakkında Mukâtil b. Hayyân (ö. 149/766), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) ve Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) aynı yorumu paylaşmışlardır. Onlara göre, bu ifade “helâl rızık” anlamına gelmektedir.⁷⁵⁰

Tüsterî de aynı görüştedir. O da “الطَّيِّبَاتُ” ifadesini “helâl rızık” olarak açıklamıştır.

6- (وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا)⁷⁵¹ “Eğer dileseydik, onu onunla yüceltirdik.”: ayetinin tefsirinde Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), bu ayette geçen şahsın Bel’am b. Bâ’ûr olduğunu belirtmiştir.⁷⁵²

Aynı şekilde, Tüsterî de bu ayette geçen kişinin Bel’am b. Bâ’ûr olduğunu ifade etmiştir.

7- (إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ)⁷⁵³ “Eğer siz zafer talep ediyorsanız, işte size zafer geldi.” ayetinin tefsiri bağlamında Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), bu ayetin Bedir günü müşriklerin yaptığı bir dua üzerine indiğini belirtir. Ona göre, Ebû Cehil şöyle demiştir: “Allah’ım! Bizimle Muhammed arasında hükmünü ver. Hangimiz senin katında daha

⁷⁴⁶ en-Nisâ 4/139.

⁷⁴⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I:415.

⁷⁴⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 55.

⁷⁴⁹ el-Mâide 5/5.

⁷⁵⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, II:109; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, I:153; İbn Ebî Hatim, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-Azîm*, V:1683.

⁷⁵¹ el-A’râf 7/176.

⁷⁵² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, II:75;

⁷⁵³ el-Enfâl 8/19.

sevgili ve razı olduğunsa, ona zafer ver.” Ayette geçen “الاستفتاح” kelimesini “yardım ve hüküm istemek” şeklinde açıklamıştır.⁷⁵⁴

Tüsterî de benzer bir anlatımı benimsemiştir. O da Ebû Cehil’in Bedir günü şu şekilde dua ettiğini nakletmiştir: “Allah’ım! Katında en üstün ve makbul olan iki dinden hangisi ise, ona yardım et.” Tüsterî ayrıca, Resûlullah’ın (s.a.v.), muhacirlerin fakirleriyle zafer dilediği (روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه كان يستفتح بصعاليك المهاجرين أي يستنصر) ⁷⁵⁵ (yani onların duası ve varlığıyla Allah’tan yardım istediği) rivayet edilmiştir.

Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm (ö. 224/838), bu hadisi şerh ederken şöyle demiştir: “Sanki (Peygamber) onlarla uğur arıyordu (teyemmün ediyordu). ‘Sualik’ (الصعاليك) kelimesi fakir kimseler anlamına gelir. Buradaki ‘istiftâh’ (الاستفتاح) ise yardım ve zafer istemek demektir.”⁷⁵⁶

8- (يُنَزِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ) “O, gökten yere kadar olan işleri idare eder.”⁷⁵⁷: ayeti hakkında Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) şöyle demiştir: “Allah, hükmü yalnız başına verir; bu işi O’ndan başka kimse düzenlemez.”⁷⁵⁸

Benzer şekilde, Tüsterî de şu açıklamada bulunmuştur: “Allah, hükmü yalnız başına verir ve kul için en hayırlı olanı seçer. Allah’ın kul için seçtiği şey, kulun kendi seçtiğinden daha hayırlıdır.”⁷⁵⁹

9- (وَمَا أُبْرِيْ نَفْسِيْ اِنَّ النَّفْسَ لَأَمَارَةٌ بِالسُّوءِ) ⁷⁶⁰ “Ben yine de nefsimi temize çıkarmam. Çünkü nefis, gerçekten sürekli olarak kötülüğü emreder.”: ayeti hakkında Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) şöyle demiştir: “‘Nefsimi temize çıkarmam’ ifadesiyle Yusuf (a.s), kalbinde

⁷⁵⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, II:107.

⁷⁵⁵ Ebû Mes’ûd el-Mü’âfâ b. ‘Imrân b. Nefil b. Câbir el-Ezdî el-Mevsilî (ö. 185/801), *ez-Zühd li l-Mü’âfâ b. ‘Imrân el-Mevsilî*, thk. Âmir Hasan Sabrî, (Beyrut: Dârü'l-Beşâ’iri'l-İslâmiyye, 1. bs., 1420/1999), 255.

⁷⁵⁶ Ebû ‘Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs*, I:310.

⁷⁵⁷ es-Secde 32/5.

⁷⁵⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, III:348.

⁷⁵⁹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 125.

⁷⁶⁰ Yûsuf 12/53.

kadına yönelme arzusunun oluştuğunu, fakat bu arzunun sadece bir düşünceden ibaret olduğunu belirtmiştir. ‘Nefs kötülüğü emreder’ ifadesiyle de kalbin bedene günah işlemeyi telkin eden yönü kast edilmiştir. Ancak ardından gelen ‘İllâ mâ rahime rabbî’ kısmı, Allah’ın rahmetiyle korunan kimselerin nefsinin bu kötülüğü emretmeyeceğini göstermektedir.”⁷⁶¹

Tüsterî ise bu ayeti daha derin bir nefis terbiyesi perspektifinden yorumlamış ve şöyle demiştir: “Nefs-i emmâre, yani sürekli kötülüğü emreden nefis, şehvetin ve hevânın bulunduğu yerdir; bu, insan tabiatındaki meyl-i günaha işaret eder. ‘İllâ mâ rahime rabbî’ kısmı ise, Allah’ın rahmetiyle günahlardan korunmuş olan nefsi ifade eder. İşte bu korunan nefis, ‘nefs-i mutmainne’dir; bu nefis, marifetle aydınlanmış ve Allah’ın rızasına ermiş olan nefistir.”⁷⁶²

10- (وَكُلٌّ إِنْسَانٍ آلَٰزِمَةٌ طَائِرَةٌ فِي عُنُقِهِ) ⁷⁶³ “Her bir insana kendi kaderini (amelini) boynuna doladık”: ayetinde geçen “tâir” (طَائِرَةٌ) kelimesi hakkında Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) ve Farrâ (ö. 207/822) şu açıklamayı yapmışlardır: “Yani, yaptığı amel — ister hayır ister şer olsun.”⁷⁶⁴

Tüsterî de bu görüşü aynen tekrar etmiş ve şöyle demiştir: “Ameli, yani hayırdan ve şerden ne varsa.”⁷⁶⁵

11- (فَإِنظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ) ⁷⁶⁶ “Allah’ın rahmetinin izlerine bir bak.”: Bu ayet hakkında Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Farrâ (ö. 207/822) ve İbn Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889) şu açıklamayı yapmışlardır: “Yani: yağmur.”⁷⁶⁷

⁷⁶¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, II:340

⁷⁶² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 81.

⁷⁶³ el-İsrâ 17/13.

⁷⁶⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, II:525; el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, II:118.

⁷⁶⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 94.

⁷⁶⁶ er-Rûm 30/50.

⁷⁶⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, III:419; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahyâ b. Sellâm*, II:665; İbn Kuteybe, *Garibü'l-Çurân*, s 292.

Tüsterî ise şöyle demiştir: “Zâhiri: yağmurdur; bâtını: zikirle kalplerin dirilişidir.”⁷⁶⁸

Burada üç klasik müfessir ayette geçen “rahmetin eserleri”ni yağmur olarak açıklamıştır. Tüsterî ise aynı yorumu benimsemekle birlikte, buna bir işarî anlam da eklemiş ve “kalplerin zikirle canlanması”ni ifade etmiştir.

İşarî Yoruma Zemin Hazırlayan Diğer Ayet: “أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَاءِ”⁷⁶⁹ ayeti hakkında bazı müfessirler bu yağmur benzetmesini Kur’ân olarak te’vil etmişlerdir. Bu bağlamda Mukâtil b. Süleymân şöyle demiştir:

“Yağmurun misali Kur’an gibidir. Nasıl ki yağmur insanların hayat kaynağıdır, Kur’an da ona iman edenler için bir hayat vesilesidir.”⁷⁷⁰

12- (فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ)⁷⁷¹ “...bir izzet (kibir) ve ayrılık içindedirler.”: Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) şöyle demiştir: “Yani, hamiyet (asabiyet) ve şikak (ihtilaf) içindedirler.”⁷⁷² Tüsterî şöyle demiştir: “Yani, hamiyet ve ihtilaf içindedirler.”

13- (حُمِّ)⁷⁷³ “Hâ-mîm.”: Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) şöyle demiştir: “Levh-i Mahfuz’da yazılmış olan; yani hakkında hüküm verilmiş olan şeydir.”⁷⁷⁴

Tüsterî şöyle demiştir: “Levh-i Mahfuz’da takdir edilmiştir ve orada olacak olan her şey yazılmıştır.”⁷⁷⁵

14- (وَإِنْ يَسْتَعْجِلُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِرِينَ)⁷⁷⁶ “Bağışlanmak isteseler bile, affa mazhar olacaklardan olmazlar.”: Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) şöyle demiştir: “Eğer

⁷⁶⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 122.

⁷⁶⁹ el-Bakara 2/19.

⁷⁷⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mükâtil*, I:92.

⁷⁷¹ Sâd 38/2.

⁷⁷² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mükâtil*, III:365.

⁷⁷³ Fussilet 41/1.

⁷⁷⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mükâtil*, III:735.

⁷⁷⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 137.

⁷⁷⁶ Fussilet 41/24.

Rablerinden kıyamet günü isti'âbette (affedilme talebinde) bulunurlarsa, onlardan bu kabul edilmez.”⁷⁷⁷

Tüsterî şöyle demiştir: “Eğer isti'âbette bulunurlarsa kabul edilmez; özür dilerlerse affedilmezler.”⁷⁷⁸

15- (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ) ⁷⁷⁹ “O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Yaşatır, öldürür.”:

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) şöyle demiştir: “Ölüleri diriltir, dirileri de öldürür.”⁷⁸⁰ Tüsterî ise şöyle demiştir: “Gerçek anlamda ilah, yoktan var etmeye ve varlıktan yokluğa döndürmeye gücü yeten Allah’tan başkası değildir.”⁷⁸¹

16- (فَقَتَلَهُمْ فَمَا أَنتَ بِمَلُومٍ) ⁷⁸² “O halde onlardan yüz çevir. Artık sen, kınanacak (mes’ul olacak) değilsin.”: Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) şöyle demiştir: “Yani: onlardan yüz çevir; çünkü sen tebliğini yaptın ve özrünü beyan ettin.”⁷⁸³

Tüsterî şöyle demiştir: “Onlardan yüz çevir; zira sen tebliğde elinden gelen çabayı sarf ettin.”⁷⁸⁴

17- (عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى) ⁷⁸⁵ “Sidretü’l-Müntehâ’nın yanında.”: Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) şöyle demiştir: “Bu ağaca ‘Müntehâ’ ismi verilmiştir; çünkü yaratılmış olan her meleğin ilmi burada sona erer. Bu sınırın ötesini yalnızca Allah bilir.”⁷⁸⁶ Ayrıca bu açıklama, İbn Abbas’ın Kâ’b el-Ahbâr’a (ö. 32/652) sorduğu bir soruya dayalı rivayetler arasında da nakledilmiştir.⁷⁸⁷

⁷⁷⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, III:740.

⁷⁷⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 137.

⁷⁷⁹ Duhân 44/8.

⁷⁸⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, III:817.

⁷⁸¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 141.

⁷⁸² ez-Zâriyât 51/54.

⁷⁸³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, IV:133.

⁷⁸⁴ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 154.

⁷⁸⁵ en-Necm 53/14.

⁷⁸⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, IV:160.

⁷⁸⁷ İbn el-Mübârek, *Kitabu’z-Zühd*, s. 434.

Tüsterî şöyle demiştir: “Bu, herkesin ilminin kendisinde sona erdiği bir ağaçtır.”⁷⁸⁸

18- (وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَفُورُ)⁷⁸⁹ “O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır.”: Ebû'l-Âliye (ö. 90/711) şöyle demiştir: “‘Hakîm’; işlerini hikmetle yöneten demektir.”⁷⁹⁰ İbn Abbâs ve Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) şöyle demiştir: “‘Gafûr’; O’na itaat eden mümin kullarının günahlarını bağışlayandır.”⁷⁹¹ Mukâtil ayrıca şöyle demiştir: “‘Azîz’; yani mülk ve saltanatında üstün olandır.” Başka bir açıklamasında ise: “‘Hakîm’; yani işlerini hikmetle idare edendir.”⁷⁹²

Tüsterî şöyle demiştir: “‘Azîz’; hükmünde üstün olandır. ‘Hakîm’; mahlûkatının işlerini hikmetle düzenleyendir. ‘Gafûr’; kullarının ibadetlerinde görülen eksiklik ve kusurları bağışlayandır.”⁷⁹³

19- (أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ)⁷⁹⁴ “Hiç yaratan bilmez mi?”: Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) şöyle demiştir: “Allah şöyle demektedir: ‘Ben kalplerdeki sırrı yarattım; yarattığım bu sırrı bilmez miyim?’ Yani, kalplerde olanı bilmesiyle Latîf’tir; kalplerdeki sır ve vesveseleri haber vermesiyle Habîr’dir.”⁷⁹⁵

Tüsterî şöyle demiştir: “Kalbi yaratan, onda yerleştirdiği tevhid ya da inkârı bilmez mi? ‘O Latîf’tir’ — yani kalplerin özünde gizli sırları bilmesi bakımından Latîf’tir. Nitekim Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ‘İlimden, Allah’ın kalplerde sakladığı gizli bir sır vardır.’ ‘Habîr’ ise senin kalbinin gaybını sana haber verendir.”⁷⁹⁶

⁷⁸⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 156.

⁷⁸⁹ el-Mülk 67/2.

⁷⁹⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, IV:310.

⁷⁹¹ Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basît*, XXIII:393.

⁷⁹² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, I:299- II:289.

⁷⁹³ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 173.

⁷⁹⁴ el-Mülk 67/14.

⁷⁹⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, IV:391.

⁷⁹⁶ Tüsterî'nin zikrettiği hadisin sünnet kaynaklarında aslına rastlayamadım. Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 173.

20- (وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةً) ⁷⁹⁷ “O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir.”: Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) şöyle demiştir: “Kerûbîlerden bölüklerdir, sayılarını yalnızca Allah bilir.”⁷⁹⁸

Tüsterî şöyle demiştir: “Kerûbîlerden sekiz bölüktür, sayılarını yalnızca Allah bilir.”⁷⁹⁹

21- (هُوَ أَهْلُ التَّقْوَىٰ وَأَهْلُ الْمَعْوَرَةِ) ⁸⁰⁰ “Sakınılmaya lâayık olan da O'dur, mağfiret sahibi de O'dur.”: Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) şöyle demiştir: “O, sakınılıp isyan edilmemeye layıktır; tevbe eden kimseleri bağışlamaya ehildir.”⁸⁰¹

Tüsterî şöyle demiştir: “O, sakınılıp isyan edilmemeye layıktır; tevbe edenlere mağfiret edendir.”

22- (مَا أَلْقَاهُ) ⁸⁰² “Kâria! (Çarpacak kıyamet) Nedir o kâria? “: Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) şöyle demiştir: “Allah düşmanlarını azapla çarpar.”⁸⁰³ İbn Kuteybe ed- Dîneverî (ö. 276/889) şöyle demiştir: “Kâri‘a olarak adlandırılmıştır; çünkü mahlûkatı halleri ve dehşetiyle çarpar.”⁸⁰⁴

Tüsterî şöyle demiştir: “Allah düşmanlarını azapla çarpar.”

(وَمَا أَدْرَاكَ مَا أَلْقَاهُ) ⁸⁰⁵ “Kârianın ne olduğunu sen bilir misin? “: Mukâtil b. Süleymân şöyle demiştir: “Bu ifade, onun şiddetine dair bir yüceltme içindir. Kur’an’da ‘وَمَا أَدْرَاكَ’ geçen her yerde, bilgi verilmiştir; fakat ‘وَمَا يَدْرِيكَ’ geçen yerlerde bilgi verilmemiştir. Nitekim Ahzâb suresinde geçen ‘وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا’ ayetinde de olduğu gibi.”⁸⁰⁶

⁷⁹⁷ el-Hâkka 69/17.

⁷⁹⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mükâtil*, IV:423.

⁷⁹⁹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 175.

⁸⁰⁰ el-Müddessir 74/56.

⁸⁰¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mükâtil*, IV:501.

⁸⁰² el-Kâri‘a 101/1-2.

⁸⁰³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mükâtil*, IV:811.

⁸⁰⁴ İbn Kuteybe ed- Dîneverî, *Garîbü'l-Şurân*, 467.

⁸⁰⁵ el-Kâri‘a 101/3.

⁸⁰⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mükâtil*, IV:811.

Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) şöyle demiştir: “Kur’an’da ‘وَمَا يُدْرِكُ’ geçen yerlerde bilgi verilmemiştir, ‘وَمَا أَدْرَاكَ’ geçen yerlerde ise bilgi verilmiştir.”⁸⁰⁷

Tüsterî şöyle demiştir: “Bu ifade, onun şiddetine dair bir yüceltmedir. Kur’an’da geçen ‘وَمَا أَدْرَاكَ’ ifadelerinde bilgi verilmemiştir; tıpkı ‘وَمَا يُدْرِكُ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا’ ayetinde olduğu gibi. Ancak daha sonra bilgi verilmiştir, yani ‘وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ’ deyip ardından açıklanmıştır.”

23- Kâria Suresi’nde Mukâtil b. Süleymân ile Tüsterî’nin ifadeleri arasında görülen lafzî uyumun, aynı şekilde Hümeze, Tebbet, İhlâs ve Felak sûrelerinin bazı bölümlerinde de tekrarlandığı müşahede edilmiştir.

3.1.10. Yahyâ b. Sellâm ile Benzer Yorumlar

Yahyâ b. Sellâm, tebeu’t-tâbiîn tabakasına mensup olup ilmîni doğrudan tâbiînden almış bir müfessirdir. O, Kur’an’ın tamamına yakınına kapsayan bir tefsir yazan ilk müfessirlerden biridir; ancak bu tefsir maalesef günümüze tam olarak ulaşmamıştır. Ayrıca Yahyâ b. Sellâm’ın, vücuhu dair *et-Taşârîf* adını taşıyan ve *el-Eşbâh ve’n-Nazâ’ir* türü eserleri andıran bir kitabı daha bulunmaktadır. Bu eserdeki bazı konularda Tüsterî ile dikkat çekici benzerlikler görülmektedir.⁸⁰⁸

Yahyâ b. Sellâm’ın tefsirinde Katâde, es-Süddî ve diğer bazı müfessirlerin görüşlerini naklettiği yorumlar da yer almakta, ayrıca kimi âyetleri herhangi birine nispet etmeden bizzat kendisi tefsir etmektedir. Tüsterî’nin bazı yorumları, özellikle *salât*, *hikmet*, *şirk* ve *hidâyet* gibi kavramların anlamlarını açıklarken Yahyâ b. Sellâm’ın ifadeleriyle belirgin bir paralellik göstermektedir. Bununla birlikte Tüsterî, tefsirinde Yahyâ b. Sellâm’ın adını açıkça zikretmemiştir. Ancak yapılan karşılaştırmalar, Tüsterî’nin yorumları ile Yahyâ’nın görüşleri arasında dikkat çekici benzerlikler

⁸⁰⁷ İbn Ebi Hatim, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-Azîm*, X:3157.

⁸⁰⁸ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, giriş

bulunduğunu ortaya koymakta ve onun Yahyâ b. Sellâm'dan dolayı biçimde faydalandığını, fakat bunu ismen belirtmediğini göstermektedir. Bu bölümde, Tüsterî'nin yorumları ile Yahyâ b. Sellâm'ın yorumları arasındaki lafzî ve mânevî örtüşmelere dair bazı örnekler sunulacaktır.

1- (وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ) ⁸⁰⁹ “Onların dostları da tâğuttur”: ayeti hakkında:

Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815), “tâğût” kelimesi için çeşitli anlamlar zikretmiş olup, bunlardan biri şeytandır. ⁸¹⁰

Tüsterî şöyle demiştir: “Yani, şeytandır.” Ardından şunu eklemiştir: “Tâğûtların en büyüğü, kötülüğü emreden nefistir. Çünkü şeytan, insana ancak nefsin hevâsı aracılığıyla tesir edebilir. Nefiste bir yöneliş sezerse, ona vesvese fısıldar.” ⁸¹¹

2- (مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا) ⁸¹² “Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden önce,”: Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) ve Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) şöyle demiştir: “Yani onları hidayet ve basiretten çevirerek dinlerinden uzaklaştırır, kâfir ve sapkın kılar.” ⁸¹³

Tüsterî şöyle demiştir: “Yani Allah, onları hidayet ve basiretten, cehaletin tabiatına çevirir.” ⁸¹⁴

3- (وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ) ⁸¹⁵ “Rablerinin rızâsını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!”: Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) şöyle demiştir: “Yani, Allah'ı ve O'nun rızâsını isterler.” ⁸¹⁶

⁸⁰⁹ el-Bakara 2/257.

⁸¹⁰ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârif: Tefsîrû 'l-Kur'ân mimme 'štebehet esmâ 'ühû ve taşarrafet me 'ânih*, (nşr. Hind Şelebî, Tunus, 1979). 207.

⁸¹¹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 37.

⁸¹² en-Nisâ' 4/47.

⁸¹³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 1:377; Yahya b. Sellâm, *et-Tesârif*, 156.

⁸¹⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 54.

⁸¹⁵ el-En'âm 6/52.

⁸¹⁶ Yahya b. Sellâm, *et-Tesârif*, 156.

Tüsterî şöyle demiştir: “Yani, Allah’ın ve rızâsının yüzünü isterler; O’ndan bir saat bile gafil kalmazlar.”⁸¹⁷

4- (رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ)⁸¹⁸ “*Rabbiniz, nefislerinizde olanı en iyi bilendir.*”: Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) şöyle demiştir: “Yani, kalplerinizde olan şeyleri ifade eder.”⁸¹⁹

Tüsterî şöyle demiştir: “Yani, kalplerinizde olanı kasteder. Çünkü kalp; aklı, nefsi ve hevâyî bir arada toplar.”⁸²⁰

5- (إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ)⁸²¹ “*Gerçekten Rabbimiz çok bağışlayandır, şükre karşılık verendir.*”: Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) şöyle demiştir: “Büyük günahı affeder, az ameli kabul eder (şükreder).”⁸²²

Tüsterî şöyle demiştir: “Çok günahı bağışlayan, az amele şükreden (karşılık veren) Zât’tır.”⁸²³

6- (اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا)⁸²⁴ “*Allah, canları (nefisleri) ölüm anlarında vefat ettirir; ölmeyenlerin canlarını ise uykularında alır.*”: Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) şöyle demiştir: “Teveffi kelimesi üç şekilde açıklanır: **Birinci** şekli: insanın akleden yönünün (idrâkinin) kabzedilmesidir. Bu, En‘âm suresinde geçen: ‘O, sizi geceleyin vefat ettirendir’⁸²⁵ ayetinde olduğu gibidir. İnsanda hayat, ruh ve nefis bulunur. Kişi uyuduğunda, idrâk eden nefsi bedeninden çıkar; onun bir ışını ve bedene bağlı bir ipli vardır; tıpkı güneş ışığının yere yansması gibi. Bu nefis sayesinde kişi rüya görür, başka bir yerdeymiş gibi olur. Hayat ve ruh ise bedende kalır; kişi bu sayede nefes alır ve hareket eder. Uyanmak istenirse nefis göz açıp kapayıncaya kadar geri döner. Ancak

⁸¹⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 61.

⁸¹⁸ el-İsrâ 17/25.

⁸¹⁹ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, I:128.

⁸²⁰ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 95.

⁸²¹ Fâtır 35/34.

⁸²² Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, II:793.

⁸²³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 129.

⁸²⁴ ez-Zümer 39/42.

⁸²⁵ el-En‘âm 6/60.

Allah onu uykusunda öldürmek isterse, çıkan nefsi tutar ve ruhunu da alır; böylece kişi uykuda ölür. **İkinci** şekli: semaya kabzedilmesidir. Mâide suresindeki şu ifadede olduğu gibi: ‘Beni vefat ettirdiğinde’ (فلما توفيتني),⁸²⁶ yani beni semaya kabzettin, henüz ölmeden. Yine Âl-i İmrân’daki: ‘Ey İsa! Ben seni vefat ettirecek ve kendime yükselteceğim’ (إني متوفيك ورافعك إلي),⁸²⁷ yani seni İsrailoğulları’ndan kabzedip göğe kaldıracağım. **Üçüncü** şekli: ruhların akışı, yani ruhun tamamen bedeni terk etmesidir.⁸²⁸

Tüsterî şöyle demiştir: “Allah, ruhu bedenden ayırdığında, onu yoğun tabiat nefsinden latif nuranî ruha çıkarır. Kur’an’da ‘teveffi’ üç şekilde gelir:

Birincisi: ölüm, **İkincisi:** uyku, **Üçüncüsü:** yükseltme (ref‘). **Ölüm:** bu ayette geçtiği şekliyledir. **Uyku:** Allah’ın şu sözünde geçtiği gibidir: ‘ve uykuda olanı da (nefsini) alır’ (وَالَّذِي لَمْ يَمُتْ فِي مَنَامِهَا).⁸²⁹ Yine: ‘Gece sizi vefat ettirendir’⁸³⁰ ayeti de uyku anlamındadır. **Yükseltme** ise İsa (a.s.) hakkında gelmiştir: ‘Ben seni vefat ettirip kendime yükselteceğim.’^{831,832}

7- (وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) ⁸³³ “Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun.”: Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) şöyle demiştir: “‘Tehdî (yol göstermek)’ ifadesi, davet etmek anlamındadır. ‘Sırat-ı müstakîm’ ise Allah’tır.”⁸³⁴

Tüsterî şöyle demiştir: “Rabbinin nuruyla O’na davet edersin.”⁸³⁵

---

⁸²⁶ el-Mâide 5/117.

⁸²⁷ Âl-i İmrân 3/55.

⁸²⁸ Yahya b. Sellâm, *et-Tesârif*, 297.

⁸²⁹ ez-Zümer 39/42.

⁸³⁰ el-En‘âm 6/60.

⁸³¹ Âl-i İmrân 3/55.

⁸³² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 133.

⁸³³ eş-Şûrâ 42/52.

⁸³⁴ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârif*, 98. Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, I:361.

⁸³⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 139.

8- (الَّذِينَ يَحْتَسِبُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ)⁸³⁶ “Görmedikleri hâlde Rablerinden korkanlar.”: Yahyâ

b. Sellâm (ö. 200/815) şöyle demiştir: “Kimsenin görmediği yerde, gizlice (içten) korkarlar.”⁸³⁷

Tüsterî şöyle demiştir: “Rablerinden gizlice korkarlar ve sırlarını başkalarından korurlar.”⁸³⁸

9- (فَقَدَّرَ فَهْدَى)⁸³⁹ “O ki takdir etti ve yol gösterdi.”: Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) şöyle demiştir: “Hidâyet kelimesi hem ‘beyan’ hem de ‘ilham’ anlamında gelir. Yani Allah, kişiye geçimini ve otlak yerini nasıl bulacağını ilham eder.”⁸⁴⁰

Tüsterî şöyle demiştir: “Hidâyet iki çeşittir: biri ‘beyan’dır, diğeri ise Allah Teâlâ’nın kuluna yönelmesi ve onu yönetmesidir. Görmez misiniz, Allah insanı ilham yoluyla annesinin memesine yöneltir.”⁸⁴¹

Önceki örnekler, Tüsterî’nin yorumları ile Yahyâ b. Sellâm’ın yorumları arasında özellikle kelimenin ortak anlamları ve anlam ayrımları noktasında yüksek düzeyde bir lafzî benzerlik bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu benzerlik yalnızca yüzeysel bir ifade düzeyinde kalmamakta, aynı zamanda yorumların işleniş biçiminde de görülmektedir. Nitekim Tüsterî, Yahyâ b. Sellâm’ın tefsirini karakterize eden, Kur’an’daki lafızların anlamlarını takip etme ve bunları farklı derecelere ayırma yöntemini özümsemiş görünmektedir.

Tüsterî her ne kadar Yahyâ b. Sellâm’a doğrudan atıfta bulunmamış olsa da, iki metin arasındaki dikkatli karşılaştırma onun bu kaynaktan istifade ettiğini açıkça göstermektedir. Bu faydalanma, muhtemelen Tüsterî’nin içinde bulunduğu ilmî çevrede dolaşımda olan rivayetler yoluyla gerçekleşmiş olmalıdır.

---

⁸³⁶ el-Mülk 67/12.

⁸³⁷ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, II:784.

⁸³⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 173.

⁸³⁹ el-A’lâ 87/3.

⁸⁴⁰ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârif*, 96.

⁸⁴¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 192.

Böylesi bir benzerlik, Tüsterî'nin kelimelerin dilsel incelikleri ve çok yönlü anlamlarına dair geniş bir birikime sahip olduğunu da göstermektedir. Ayrıca onun, önceki müfessirlerin yöntemlerini içselleştirerek kendi tasavvufî-işârî sistematîği içinde yeniden şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Tüsterî'nin tefsiri, önceki tefsir mirasından kopuk değil; bilakis ondan beslenerek, onu tasavvufî bir dil ve terbiyevî vurgularla yeniden inşa eden özgün bir halka olarak değerlendirilmelidir.

3.1.11. Yahya b. Ziyad El-Ferrâ ile Benzer Yorumlar

Tüsterî'nin tefsirinde benzerlik gösterdiği dil âlimlerinin başında Ebû Zekerîya Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ gelmektedir. Nitekim Tüsterî'nin yorumlarıyla Ferrâ'nın açıklamaları arasındaki paralellikler, toplam yorumların %11'inden fazlasını oluşturmaktadır. Ferrâ esasen dil ilmiyle tanınmış olsa da, eserlerinde yaşadığı dönemin tâbiîn âlimlerinden, örneğin İbn Sâib el-Kelbî'den nakledilen rivayetlere de yer vermiştir. Tüsterî, tefsirinde Ferrâ'nın adını açıkça zikretmemiş olmakla birlikte, onun etkisi son derece belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu bölümde sunulacak örnekler ise, Tüsterî'nin yorumları ile Ferrâ'nın açıklamaları arasındaki lafzî benzerliği açıkça ortaya koymaktadır.

1- (وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ)⁸⁴² “*Ve ‘Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!’ diye cevap verdiler.*”: Ferrâ (ö. 207/822) şöyle demiştir: “‘el-Vekîl’ kelimesi, ‘el-Kefîl’ yani kefil veya ‘rab’ anlamındadır.”⁸⁴³

---

⁸⁴² Âl-i İmrân 3/173.

⁸⁴³ el-Ferrâ, *Me‘âni'l-Kur‘ân*, II:116.

Tüsterî şöyle demiştir: “Ne güzel bir kefil ve rabdir. Nitekim Allah Teâlâ’nın şu buyruğu da bunu ifade etmektedir: ‘Benden başka kimseyi vekil edinmeyin’⁸⁴⁴; yani ‘Benden başka bir rab edinmeyin.’”⁸⁴⁵

2- (وَأْتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً)⁸⁴⁶ “Kadınlara mehirlerini gönül hoşluğuyla verin”:

Ferrâ (ö. 207/822) şöyle demiştir: “Bu hitap, kadınların velilerinedir; çünkü câhiliye döneminde kadınlara mehirlerinden hiçbir şey verilmezdi. Bu nedenle Allah Teâlâ: ‘Onlara mehirlerini verin’ buyurmuştur. ‘Nihle’ kelimesi ise bağış ve hibe anlamındadır.”⁸⁴⁷

İbnü’l-A‘râbî (ö. 231/846) şöyle demiştir: “‘نِحْلَةً’ kelimesi, din ve dindarlık anlamına gelir.”⁸⁴⁸

Tüsterî şöyle demiştir: “Kadına verilen mehir, Allah’ın ona bir hibesi (bağışı)dır.” Ayrıca şöyle demiştir: “‘نِحْلَةً’ kelimesi, din anlamındadır.”

Ve şu hadisi aktarmıştır: “Allah katında en çirkin günah, işçinin ücretini vermemek ve kadının mehrini ödememektir.”⁸⁴⁹

Bu ayette, Tüsterî’nin iki dil âlimine ait görüşleri bir araya getirerek bunları kendi üslubuyla tek bir yorum hâlinde kaydettiği görülmektedir. Ardından, bu yorumu desteklemek üzere bir hadise atıfta bulunmuştur. Ancak söz konusu hadis birebir lafzıyla tespit edilememiş, yalnızca muhteva bakımından benzer rivayetlere rastlanmıştır.

---

⁸⁴⁴ el-İsrâ 17/2.

⁸⁴⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 52.

⁸⁴⁶ en-Nisâ’ 4/4.

⁸⁴⁷ el-Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’ân*, II:256.

⁸⁴⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, thk. Muhammed ‘Avvâd Mur‘ib, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1. bs., 2001), V:42

⁸⁴⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 53; ayrıca "Atâ'nın İbn Ömer'den (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'Allah katında en çirkin günahlardan biri, bir erkeğin kadının mehir hakkını gasp etmesidir.'" Bkz: Ebû İshak İbrâhîm b. İshak el-Harbî, *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Süleymân İbrâhîm Muhammed el-Âid, (Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1. bs., 1405/1985) II: 793.

Nitekim bu türden bir rivayet, bazı Şîî kaynaklarda İmam Ca‘fer es-Sâdık’a isnat edilmiştir.

3- (وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ) ⁸⁵⁰“yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya ve ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın.”: Ferrâ (ö. 207/822) şöyle demiştir: “‘el-Cârü’l-cunub’: Seninle arasında akrabalık bulunmayan komşudur. ‘es-Sâhibu bi’l-cenb’: Yanındaki arkadaşdır. ‘İbnu’s-sebîl’: Misafirdir.” Ebû Ubeyde (ö. 210/825) şöyle demiştir: “‘el-Cârü’l-cunub’: Yabancıdır. ‘es-Sâhibu bi’l-cenb’: Yolculukta sana eşlik eden kimsedir.”⁸⁵¹

Tüsterî şöyle demiştir: “Zâhir itibariyle: ‘el-Cârü’l-cunub’, uzak ve yabancı komşudur. ‘es-Sâhibu bi’l-cenb’, yol arkadaşıdır. Bazılarına göre eş (zevce) anlamına da gelir. ‘İbnu’s-sebîl’, misafirdir.”

4- (فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي) ⁸⁵²“Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. ‘Rabbim budur’ dedi.”: Ferrâ (ö.207/822) şöyle demiştir: “İbrâhim’in ‘Bu benim Rabbimdir’ demesi, kavmine karşı bir delil getirmek içindir. Onların ilâhlarını küçümsemek ve aslında bir şey olmadıklarını göstermek istemiştir. Zira yıldız, ay ve güneş onların ilâhlarından daha büyüktür ama bunlar da ilâh değildir.”

Ahfeş (ö. 215/830) şöyle demiştir: “‘Bu benim Rabbim’ sözünü, kavmine karşı bir örnek olarak söylemiştir. Böylece yıldız kaybolduğunda, bunun ilâh olamayacağını anlamaları ve Allah’ın birliğine ulaşmaları içindir.”⁸⁵³

Tüsterî şöyle demiştir: “Bu söz, kavmine karşı bir ima niteliğindedir; onların kalpleri hayrete düşmüştü. Zira o, daha önce doğruya erdirilmişti. Nitekim Allah şöyle

---

⁸⁵⁰ en-Nisâ’ 4/36.

⁸⁵¹ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, 1:267; Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur‘ân*, I:126.

⁸⁵² el-En‘âm 6/76.

⁸⁵³ el-Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, 1:341; Saïd b. Mes‘ade el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, thk: İbrahim Şemseddin, (Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2011) I:306.

buyurmuştur: ‘Böylece Biz İbrâhim’e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.’⁸⁵⁴»⁸⁵⁵

5- (وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا)⁸⁵⁶ “Pişman olup kendilerinin gerçekten sapmış olduklarını anladılar.”: Ferrâ (ö. 207/822) şöyle demiştir: “Bu ifade, pişmanlık anlamındadır. ‘Uskîta’ (أَسْقَطَ) şeklinde de kullanımı vardır; ancak ‘sukîta fî eydîhim’ (سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ) daha yaygın ve daha güçlü bir kullanımdır.”

Ebû Ubeyde (ö. 210/825) şöyle demiştir: “Her kim bir işten dolayı pişman olur ve çaresiz kalırsa, Araplar onun hakkında ‘sukîta fî yedihî’ derler.”⁸⁵⁷

Tüsterî şöyle demiştir: “Yani, onlar pişman oldular. ‘Sukîta fî yedihî’ ifadesi, kişinin yaptığı bir şeyden dolayı pişman olması demektir.”⁸⁵⁸

6- (يَسْتَأْتُونَكَ كَأَنَّكَ خَافِيٌّ عَلَيْهَا)⁸⁵⁹ “Sana, sanki sen onu biliyormuşsun gibi soruyorlar.”: el-Ferrâ (ö. 207/822) da şöyle der: “‘كَأَنَّكَ خَافِيٌّ عَلَيْهَا’ ifadesi, ‘sanki onu biliyormuşsun gibi’ anlamındadır.” Abdurrezzâk (ö. 211/826) ise bu anlamı Kelbî (ö.146/763) kanalıyla nakletmiştir.⁸⁶⁰

Tüsterî bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Yani, sanki onun vaktini biliyormuşsun gibi.”⁸⁶¹

7- (حَتَّىٰ تَكُونَ حَرَضًا)⁸⁶² “Neredeyse eriyip gideceksin.”: Ferrâ (ö. 207/822) şöyle demiştir: “El-harad: Bedenen veya aklen bozulmuş (fena hâle gelmiş) kişidir.”

⁸⁵⁴ el-En‘âm 6/75.

⁸⁵⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 62.

⁸⁵⁶ el-A‘râf 7/149.

⁸⁵⁷ el-Ferrâ, *Me‘âni’l-Ķur‘ân*, 1:393; Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Ķur‘ân*, 1:228.

⁸⁵⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 67.

⁸⁵⁹ el-A‘râf 7/187.

⁸⁶⁰ İbn Hemmâm, *Tefsîr Abdurrezzâk*, 2:101; el-Ferrâ, *Me‘âni’l-Ķur‘ân*, 1:399.

⁸⁶¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 70.

⁸⁶² Yûsuf 12/85.

Ebû Ubeyde (ö. 210/825): “‘El-harad’, aşk ya da hüznle erimiş kimsedir. Bu, ‘muharrad’ makamında (anlamındadır).”⁸⁶³

Tüsterî bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Hz. Ali’den (r.a) nakledildiğine göre, el-harad: kalbin acıdan dolayı maruz kaldığı bir beladır.” Ayrıca, İbn Abbas’tan (r.a) da şu görüşü nakletmiştir: “El-harad, ölümden az önceki hâl gibidir.”

Tüsterî şöyle devam etmiştir: “Yani, üzüntü sebebiyle beden ve sağlığın (veya: beden ve hastalığın) bozulmasıdır.”⁸⁶⁴

8- (وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ)⁸⁶⁵ “Onların çoğu, Allah’a inanmakla birlikte, yine de şirk koşarlar.”: Mükâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ve Ferrâ (ö. 207/822) şöyle demiştir: “Bu ayet, Mekke halkını ifade eder. Onlar Allah’a inanıyorlardı; fakat bu imanları şirkle karıştı. Kendilerine ‘Sizi ve her şeyi kim yarattı?’ diye sorulsa ‘Allah’ derlerdi. Ancak yine de putlara ibadet ederlerdi.”⁸⁶⁶

Tüsterî bu ayet hakkında iki katmanlı bir yorumda bulunmuştur: Zâhirî (görünür) anlamı: Arap müşriklerinin Allah’ı kabul etmekle birlikte bazı peygamberleri inkâr etmeleri nedeniyle şirk içinde olduklarını belirtir. Bu, şu ayetle desteklenir: “Onlara ‘Sizi kim yarattı?’ diye sorsan mutlaka ‘Allah’ derler.”⁸⁶⁷ Bâtınî anlamı: Nefsin şirkidir. Tüsterî, bu yorumu Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) şu hadisiyle açıklar: “Ümmetimdeki şirk, dümdüz bir taşın üzerindeki karıncanın yürüyüşünden daha gizlidir.”⁸⁶⁸

9- (وَحَنَانًا مِنْ أَلْنَا وَرَكَاةً وَكَانَ تَقِيًّا)⁸⁶⁹ “Katımızdan ona bir şefkat ve arınma (verdik); o, son derece takvâ sahibi biriydi.”: Ferrâ şöyle demiştir: “Bu fiili, anne ve babasına bir

⁸⁶³ el-Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II:54; Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur‘ân*, I:316.

⁸⁶⁴ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 82.

⁸⁶⁵ Yûsuf 12/106.

⁸⁶⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, II:352. Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, II:55.

⁸⁶⁷ ez-Zuhruf 43/87.

⁸⁶⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 83; ayrıca hadisi, el-Ĥakîm et-Tirmizî "Nevâdiru’l-usûl" adlı eserinde Hz. Aişe’den, Ebû Nu’aym de "Hilyetu’l-Evliya" adlı kitabında İbn Abbas’tan rivayet etmiştir: el-Ĥakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru’l-usûl*, I:331. Ebû Nu’aym el-İsfahânî, *Hilyetu’l-evliyâ*, VII:112.

⁸⁶⁹ Meryem 19/13.

rahmet olsun diye yaptık.”⁸⁷⁰ Tüsterî şöyle demiştir: “(وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا): Bu fiili, anne ve babasına katımızdan bir rahmet olarak yaptık.”

10- (أَلَا تَتَّخِذُوا مِنْ نُونِي وَكَيْلًا)⁸⁷¹ “Benden başkasını vekil edinmeyin.”: el-Kelbî (ö. 146/763) ve Ferrâ’ (ö. 207/822) bu ifadeyi şöyle açıklamıştır: “‘Rab’ veya ‘kâfi olan, yeterli olan’ anlamında kullanılmıştır.”⁸⁷²

Tüsterî ise bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Bu, ‘Rab’ anlamındadır.”

11- (أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا)⁸⁷³ “Görmedin mi? Şüphesiz biz, kâfirlerin üzerine şeytanları saldı; onları şiddetle kışkırtıyorlar.”:

Ferrâ’ (ö. 207/822) bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Onları günah işlemeye doğru sarsarak sürükler ve bu konuda onları teşvik eder.”⁸⁷⁴

Tüsterî ise şöyle demiştir: “Yani, onları Allah’ın korumasından mahrum bırakarak nefislerinin arzularına uygun şekilde günahlara doğru sarsarlar; onları isyana çağırırlar. Nitekim lanetlinin kıssasında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (Benim sizin üzerinizde bir zorlayıcı gücüm yoktu; sadece sizi çağırdım, siz de icabet ettiniz.)^{875,876}

12- (بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ)⁸⁷⁷ “Bilakis, sen hayret ettin; onlar ise alay ediyorlar.”: Ferrâ bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Şakîk b. Seleme (ö. 82/701) dedi ki: **Şureyh el-Kādî**’ye (ö. 78/698) (بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ) ayetini okudum. Bunun üzerine şöyle dedi: ‘Allah hiçbir şeye şaşmaz; şaşmak, ancak bilmeyenlerin özelliğidir.’ Ben de bunu **İbrâhîm en-Neha’î**’ye (ö. 96/714) anlattım. O şöyle dedi: ‘Şureyh, ilminden hoşnut olan bir şairdir;

⁸⁷⁰ el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, II:163.

⁸⁷¹ el-İsrâ 17/2

⁸⁷² el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, II:116; el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-’uyûn*, III:227.

⁸⁷³ Meryem 19/83.

⁸⁷⁴ el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, II:172.

⁸⁷⁵ İbrâhîm 14/22.

⁸⁷⁶ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 101.

⁸⁷⁷ es-Sâffât 37/12.

Abdullah b. Mes'ûd ise bu konuda ondan daha bilgilidir. O ayeti (بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ) şeklinde okurdu.”⁸⁷⁸

Ferrâ der ki: “‘عَجِبَ’ (şaşırmak) fiili Allah’a nispet edilse de, anlamı insanların şaşırması gibi değildir. Nitekim Yüce Allah, (فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ)⁸⁷⁹ ‘Onlar (müminlerle) alay ediyorlar, Allah da onlarla alay ediyor.’ buyurmuştur. Allah’ın alay etmesi de kulların alay etmesi gibi değildir.”⁸⁸⁰

Tüsterî bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Burada, onların (küfürde) ısrar etmeleri ve (gerçeği) reddetmeleri üzerine cezalandırılmalarının süratine işaret edilmiştir. Dolayısıyla onların fiiline karşılık gelen bir ifade, Allah’ın kelâmında onların fiilinin adıyla anılmıştır.” Tüsterî ayrıca, Kur’ân’ın birçok yerinde onların hayret duygusundan söz edildiğini belirtmiştir. Ancak (بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ) ayetinde geçen “عَجِبْتَ” ifadesiyle, şu anlam kastedilmektedir: “Sen onların cezalarının ne kadar büyük olduğunu gördün mü?” Burada, sevabın veya cezanın büyüklüğü “hayret” olarak isimlendirilmiştir. Çünkü hayret, ancak olağanüstü ve haddini aşan bir şey karşısında ortaya çıkar. İşte ayetteki “عَجِبْتَ” ifadesinden murad budur; Daha sonra Tüsterî, Şakîk b. Seleme kanalıyla Şureyh el-Kādî ve İbrâhîm en-Neha‘î’den rivayet etti (Ferrâ’nın zikrettiği gibi).⁸⁸¹

13- (وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ)⁸⁸² “Bu konuşmada bana üstün geldi.”: Ferrâ bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Bana galip geldi.” demiştir.⁸⁸³

⁸⁷⁸ Şakîk el-Belhî ile Kādî Şurayh’in kıssası, Tüsterî, Nisâ Sûresi’nin tefsirinde, sayfa 56’te aktarmıştır.

⁸⁷⁹ et-Tevbe9/49.

⁸⁸⁰ Bu âyetteki ihtilafı kelime “عَجِبْتَ” olup, eğer “عَجِبْتَ” şeklinde damme ile okunursa (ki bu, Hz. Ali, İbn Mesud ve İbn Abbas (r.a.)’dan nakledilen kıraattir) o zaman “عَجِبْتَ” sıfatı Allah’a nispet edilir. Bu durum, lafzî müştereklik (bir kelimenin birden fazla anlam taşınması) bağlamında ele alınmıştır. Tüsterî, Nisâ Suresi, sayfa 55’te bu konuya değinmiş, ayrıca Süddî de damme kıraatini tercih etmiştir. Bu tercih, Yahya b. Selâm’ın tefsirinde de aynı şekilde yer almaktadır: el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, II:384. Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, II:826.

⁸⁸¹ et-Tüsterî, Nisâ Sûresi’nin tefsirinde, sayfa 55’te, “يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ” ayeti bağlamında lafzî müştereklik konusunu ele alırken bunu aktarmıştır.

⁸⁸² Sâd 38/23.

⁸⁸³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, III:641; el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, II:402.

Tüsterî da ayine şekilde: “Yani, söz konusunda bana galip geldi.”⁸⁸⁴

14- (فَبَصُرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ)⁸⁸⁵ “Bugün gözün keskindir.”: Kelbî (ö. 146/763) ve Ferrâ’ (ö. 207/822) bu ayeti şöyle açıklamışlardır: “Bugün sen, bilgisi keskin ve derin olan birisin; burada geçen ‘basar’ kelimesiyle kastedilen gözle görmek değil, ilim ve kavrayıştır.”⁸⁸⁶

Tüsterî ise şöyle demiştir: “Yani, kalbinin basîreti, bütün hâlleri seyretme konusunda keskinleşmiştir.”⁸⁸⁷

15- (اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَالنَّسْفُ الْقَمَرُ)⁸⁸⁸ “Vakit yaklaştı ve ay yarıldı.”: Ferrâ’ (ö. 207/822) ve Abdürrezzâk (ö. 211/826) tarafından Kelbî’den (ö. 146/763) aktarılan rivayete göre: “Ay gerçekten ikiye yarıldı. Abdullah b. Mes‘ûd, Hira Dağı’nı ayın iki parçası arasında gördüğünü nakletmiştir.”⁸⁸⁹

Tüsterî ise bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Resûlullah ﷺ zamanında ay iki parçaya ayrılmış, bir parçası Hira Dağı’nın arkasına gitmiştir. Bu, kıyamet alametlerinin ilkidir.”⁸⁹⁰

16- (يَا لَيْتَهَا كَانَتْ الْقَاضِيَةَ)⁸⁹¹ “Keşke o (ölüm), her şeyi bitiren (son) olsaydı.”: Ferrâ’ (ö. 207/822) ve Buhârî (ö. 256/870) bu ayeti şöyle açıklamışlardır: “Kişi, ‘Keşke ilk ölümünden sonra tekrar diriltildimseydim’ der.”⁸⁹²

Tüsterî ise şöyle demiştir: “Yani, keşke ilk ölümüm her şeyi bitirseydi de tekrar diriltildimseydim.”⁸⁹³

---

⁸⁸⁴ Bundan, Yusuf Suresi’nin tefsirinde, “azîz” (العزیز) kavramını açıklarken sayfa 82’de bahsetmiştir.

⁸⁸⁵ Kâf 50/22.

⁸⁸⁶ el-Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, III:78; el-Vâhidî, *et-Tefsîru’l-Basît*, XX:398.

⁸⁸⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 152.

⁸⁸⁸ el-Kamer 54/1.

⁸⁸⁹ el-Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, III:104. İbn Hemmâm, *Tefsîr Abdürrezzâk*, III: 257.

⁸⁹⁰ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 158.

⁸⁹¹ el-Hâkka 69/27.

⁸⁹² Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, III:182. el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahih*, III:1871.

⁸⁹³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 176.

17- (يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْتُوثِ)⁸⁹⁴ “O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan dağılmış kelebekler gibi olacaktır.”: Kelbî (ö. 146/763) ve Ferrâ’ (ö. 207/822) bu ayeti şöyle açıklamışlardır: “İnsanlar birbirlerinin içinde dağılmış hâlde dolaşırlar.” Ferrâ ayrıca şu ifadeyi de eklemiştir: “O gün insanlar böyle olur.”⁸⁹⁵

Tüsterî ise şöyle demiştir: “Yani, Allah’ın heybeti karşısında insanlar şaşkın hâlde birbirlerinin arasında dolaşır dururlar.”⁸⁹⁶

3.1.12. Ebû Ubeyde ile Benzer Yorumlar

Tüsterî’nin benzerlik gösterdiği dil âlimleri arasında ikinci sırada Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ gelmektedir. Ancak bu benzerlik, tespit edebildiğimiz kadarıyla Ferrâ ile olan paralelliklere kıyasla daha sınırlı düzeydedir. Tüsterî’nin Ebû Ubeyde ile örtüşen yorumları özellikle dilsel açıklamalar ve şiirden yapılan istişhâdlar etrafında yoğunlaşmaktadır. Tüsterî’nin tefsirinde Ebû Ubeyde’nin adı açıkça zikredilmemiş olsa da, yapılan karşılaştırmalar aralarında kayda değer ölçüde bir örtüşme bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, Ebû Ubeyde’nin dilsel görüşlerinin Tüsterî açısından dikkate değer olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ihtimali güçlendiren bir diğer husus ise, Ebû Ubeyde’nin, Tüsterî’nin tefsirinde dört farklı yerde dilsel görüşlerine başvurduğu Ebû Amr b. Alâ’nın (ö. 154/771) öğrencisi olmasıdır.

Bu bölümde, Tüsterî’nin yorumları ile Ebû Ubeyde’nin yorumları arasındaki benzerliklerden, onun adını zikretmeksizin aktardığı bazı örnekler sunulacaktır.

---

⁸⁹⁴ el-Kâri’a 101/4.

⁸⁹⁵ el-Ferrâ’, *Me’âni l-Kur’ân*, III:286; el-Mâverdî, *en-Nüket ve l-Uyûn*, VI:328; el-Buhârî. *el-Câmiu’s-Sahih*, IV:1898.

⁸⁹⁶ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 203.

1- (إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ)⁸⁹⁷ “Şüphesiz Allah, insanlara karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir.”: Ebû Ubeyde (ö. 209/824) bu kelimenin, “رأفة” kökünden türetilmiş olduğunu ve bunun en güçlü merhamet şekli olduğunu belirtmiştir.

Saîd b. Cübeyr (ö. 95/714) bu ayette geçen “رُؤُوفٌ” kelimesini, “Allah size karşı şefkat gösterir” şeklinde açıklamıştır. Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 157/774): “Bu, ‘Refik’ (yumuşak davranan, müşfik) anlamına gelir.” demiştir.⁸⁹⁸

Tüsterî ise şöyle demiştir: “رُؤُوفٌ” ifadesi, Allah’ın rahmet ve şefkatinin şiddetli oluşunu ifade eder. Bu, Allah’ın kullarına karşı yumuşaklık ve hilm ile muamele etmesi demektir. Çünkü onların zayıflığını bilmektedir; O’ndan başka ne bir yönelişleri ne de bir güçleri vardır.”⁸⁹⁹

2- (وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابَ)⁹⁰⁰ “Aralarındaki bağlar kopmuştur.”:

Ebû Ubeyde (ö.209/824), “esbâb” kelimesinin dünya hayatında insanlar arasında kurulan her türlü ilişkiyi ifade ettiğini ve bu kelimenin tekilinin “vısla” olduğunu açıklamıştır. Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), “esbâb” kelimesiyle, insanların Allah’a isyan ederek kurdukları akrabalık, evlilik ve dostluk ilişkilerinin kastedildiğini belirtmiştir. Bu bağların âhirette kesileceği ve pişmanlık duyulacağı ifade edilmiştir.⁹⁰¹

Tüsterî ise bu ayeti şöyle yorumlamıştır: “‘Esbâb’ ifadesiyle, Allah ve Resûlü’nün rızasına dayanmayan; yalnızca kişisel sevgi, menfaat ve dünyevî bağlılıklarla kurulan ilişkiler kastedilmiştir.”⁹⁰²

3- (وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ)⁹⁰³ “O, hasımların en yamanıdır.”: Ebû Ubeyde (ö. 209/824): “Bu, çok şiddetli tartışan kişi demektir.” açıklamasını yapmıştır. Mukâtil b. Süleyman (ö.

⁸⁹⁷ el-Bakara 2/143.

⁸⁹⁸ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, I:59; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, I:252.

⁸⁹⁹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 32.

⁹⁰⁰ el-Bakara 2/166.

⁹⁰¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I:154; Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, I:63.

⁹⁰² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 33.

⁹⁰³ el-Bakara 2/204.

150/767): Bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Bu ifade, haksız ve bâtil delillerle tartışmaları anlatır. Tıpkı ‘ve onunla yalancı bir topluluğa uyarıda bulunursun’ (قوماً لُدًّا) ayetinde olduğu gibi; yani inatçı ve muhalif kimseler.”⁹⁰⁴

Tüsterî ise bu ayeti şöyle yorumlamıştır: “Bu kişi, hakkı değil bâtili savunarak şiddetli bir şekilde tartışan kimsedir.” Ayrıca, Hz. Âişe’den nakledilen şu hadisi zikretmiştir: “Allah katında erkeklerin en sevilmeyeni, düşmanlığını ileri götüren tartışmacı kişidir.”⁹⁰⁵

4- (أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ) ⁹⁰⁶ “İsrâiloğulları’nın ileri gelenlerini görmedin mi?”:

Ebû Ubeyde (ö. 209/824): “Melâ’ kelimesiyle, toplumun yüzleri, önde gelenleri ve soylu kimseleri kastedilir.” demiştir. Bu bağlamda, Bedir Savaşı’ndan dönerken bir Ensârî’nin “Sadece yaşlı ve kel kafalı adamları öldürdük” sözünü işiten Resûlullah ﷺ şöyle demiştir: “İşte onlar Kureyş’in melâ’ıdır. Eğer onların yaptıklarına baksaydın, kendi yaptıklarını küçük görürdün.”⁹⁰⁷

Tüsterî ise aynı hadisi aktarmış ve şöyle demiştir: “Burada ‘melâ’ ile, Kureyş’in önde gelen reisleri ve soyluları kastedilmektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu ifadeyle onların toplumdaki yüce konumlarını vurgulamıştır.”⁹⁰⁸

5- (وَإِنِّيغَاء تَأْوِيلِهِ) ⁹⁰⁹ “...ve onu tevil etmek için (aramaya kalkışır).”: Ebû Ubeyde (ö. 209/824), bu ayette geçen “te’vîl” kelimesinin, “tefsir” anlamına geldiğini belirtmiştir.⁹¹⁰ Tüsterî ise bu ifadenin, “kişinin, nefsinin arzularına uygun bir şekilde Kur’an’ı tefsir etmesi” anlamına geldiğini söylemiştir.

⁹⁰⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1:178; Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, 1:71.

⁹⁰⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 36; ayrıca bu hadis el-Buhârî. *el-Câmiu's-Sahih*, IV:1644, no. 4251; ve et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, V:233, no: 3217 rivayet ettiler.

⁹⁰⁶ el-Bakara 2/246.

⁹⁰⁷ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, 1:77.

⁹⁰⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 36.

⁹⁰⁹ Âl-i İmrân 3/7.

⁹¹⁰ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, 1:86.

6- (أَمِنُوا بِاللَّيْلِ أَنْزَلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ) ⁹¹¹ “Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edin.”: Bu ayette geçen “وَجْهَ النَّهَارِ” (günün başı) ifadesi hakkında, Mukâtil (ö. 150/767), Ebû Ubeyde (ö. 210/825) ve Abdurrezzâk (ö. 211/827) — Katâde (ö. 117/735) ve Kelbî’den (ö. 146/763) rivayetle — bu kısmı “günün erken saatleri” anlamında yorumlamışlardır.⁹¹²

Tüsterî de bu ayetin tefsirinde benzer şekilde şöyle demiştir: “Yani, günün erken saatlerinde.”⁹¹³

7- (إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنْتَانَا) ⁹¹⁴ “Onlar Allah’ı bırakıp birtakım dişi putlardan medet umuyorlar.”: Bu ayette geçen “إِلَّا إِنْتَانَا” ifadesi hakkında Ebû Ubeyde (ö. 210/825) şöyle demiştir: “Yani, cansız varlıklardır: taş, kerpiç veya buna benzer şeyler.”⁹¹⁵

Tüsterî ise şu açıklamayı yapmıştır: “Yani, ölülerdir; bunlar da taşlar ve demirlerdir.”

8- (أُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا) ⁹¹⁶ “İşte onların yeri cehennemdir, ondan kaçıp kurtulacak bir yer de bulamayacaklardır.”: Bu ayette geçen “مَحِيصًا” ifadesi hakkında Ebû Ubeyde (ö. 210/825) şöyle demiştir: “‘حَاصٍ عَنْهُ بِمَعْنَى عَدْلٍ عَنْهُ’ ifadesi, 'ondan yüz çevirmek, sapmak veya ayrılmak' anlamına gelir.”⁹¹⁷

Tüsterî ise bu kısmı şöyle açıklamıştır: “Yani, ondan sapacak bir yön (ma'ddel) bulamazlar.”⁹¹⁸

---

⁹¹¹ Âl-i İmrân 3/72.

⁹¹² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I:284. İbn Hemâm, *Tefsîr Abdurrezzâk*, I:397. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Ḳur’ân*, I:96.

⁹¹³ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 49.

⁹¹⁴ en-Nisa 4/117.

⁹¹⁵ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Ḳur’ân*, I:140.

⁹¹⁶ en-Nisa 4/121.

⁹¹⁷ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Ḳur’ân*, I:140.

⁹¹⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 121.

9- (نَمْ بَأْتْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوْنَا) ⁹¹⁹ “Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik.

Nihayet çoğaldılar.”: Bu ayette geçen “عَفَوْنَا” ifadesi hakkında Ebû Ubeyde (ö. 210/825) şöyle demiştir: “‘عَفَا’ kelimesi burada mecaz anlamda kullanılmıştır; yani ‘çoğaldılar’ (nüfusça arttılar).”⁹²⁰

Tüsterî ise bu açıklamayı destekler mahiyette şöyle demiştir: “Yani, çoğaldılar; burada kastedilen gerçek anlamda af değil.” Nitekim Allah Teâlâ başka bir ayette şöyle buyurmuştur: ‘Sen af yolunu tut.’ (خُذِ الْعَفْوَ) ⁹²¹,⁹²²

10- (وَإِذْ نَنفَخْنَا الْجِبَالَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ) ⁹²³ “Bir zamanlar İsrâiloğulları’nın üzerine dağı bir gölgelik gibi kaldırdık.”: Bu ayette geçen “وَإِذْ نَنفَخْنَا الْجِبَالَ” (dağı onların üzerine kaldırdığımız vakit) ifadesi hakkında, Ebû Ubeyde (ö. 210/825) bu kısmı “kaldırmak, yukarı çekmek” anlamında yorumlamış, bu anlamı da şu beyitle desteklemiştir:

“يَنْتَقِ أَقْتَادَ الشَّلِيلِ نَنْقَا” – yani: “binenin eğerini sırtından yukarı çeker.”

Rübe (ö. 145/762) de aynı kökten gelen şu mısrayı söylemiştir:

“وَنَنْتَقُوا أَحْلَامَنَا الْأَثْقَالَا” – yani: “ağır akıllarımızı sarstılar, çekip çıkardılar.”⁹²⁴

İbnü’l-A‘râbî (ö. 231/845) ise “nâtik” kelimesinin “fâtek” (yarıcı/ayırıcı) anlamında olduğunu belirtmiştir.⁹²⁵

İbn Kuteybe ed- Dîneverî (ö. 276/889) ise “netaknâ” kelimesini “sarsmak/yerinden oynatmak” şeklinde açıklamıştır.⁹²⁶

Tüsterî de tüm bu yorumları teyit eder şekilde şöyle demiştir: “Yani, yarıp sarsmak anlamındadır. Bu, ‘Accâc’ın şu beytindeki gibi:

⁹¹⁹ el-A‘râf 7/95.

⁹²⁰ Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Ḳur‘ân*, I:222.

⁹²¹ el-A‘râf 7/199.

⁹²² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 66.

⁹²³ el-A‘râf 7/171.

⁹²⁴ Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Ḳur‘ân*, I:232.

⁹²⁵ el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luġa*, IX:67.

⁹²⁶ İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi’l-Ḳur‘ân*, 150;

927” ”قد رببوا أحلامنا الجلائلا ... وقتقوا أحلامنا الأثاقلا“

11- (وَدَّرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ) 928 “O’nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın”: Bu ayette geçen “يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ” ifadesi hakkında Ebû Ubeyde (ö. 210/825) şöyle demiştir: “‘Yelhidûn’: doğru yoldan sapmak, haktan meyletmek demektir. Ayrıca ‘اللحد’ kelimesinin, kalbin bir kenarına meyletmesi sebebiyle bu anlamda kullanıldığını ifade etmiştir. 929

Tüsterî ise şöyle demiştir: “Yani, Allah’ın isimlerinde görüş ve inanç bakımından sapıyorlar; yalan söylüyorlar.” 930

12- (وَلَا تَنَارَ عُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ) 931 “Birbirinizle çekişmeyin; yoksa gevşer, gücünüz (kudretiniz) dağılır.”: Bu ayette geçen “وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ” (rüzgârınız da gider) ifadesi hakkında Ebû Ubeyde (ö. 210/825) şöyle demiştir: “Buradaki mecazî anlamıyla ‘rîhukum’ ifadesi, ‘devletinizin ve gücünüzün sona ermesi’ demektir.” 932

Tüsterî de kısa ve öz şekilde şu açıklamayı yapmıştır: “Yani, devletiniz yok olur.” 933

13- (فَلَمَّا تَرَأَتِ الْفَيْتَانِ نَكْصَ عَلَى عَقَبَيْهِ) 934 “İki ordu birbirini görünce, o (şeytan) geldiği yerden geri dönüp kaçtı.”: Bu ayette geçen “نَكْصَ عَلَى عَقَبَيْهِ” (topukları üzerinde geri döndü) ifadesi hakkında Ebû Ubeyde (ö. 210/825) şöyle demiştir: “Bu ifade, geldiği yere geri dönmek anlamında bir mecazdır.” 935

927 Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 67,68.

928 el-A'râf 7/180.

929 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, I:233.

930 Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 70.

931 el-Enfâl 8/46.

932 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, I:247.

933 Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 72.

934 el-Enfâl 8/48.

935 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, I:247.

Tüsterî ise aynı anlamı doğrudan şu şekilde aktarmıştır: “Yani, geldiği yere geri dönmek.”⁹³⁶

14- (ولا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ) ⁹³⁷“(Onlar,) hak dinin hükmüne boyun eğmeyen kimselerdir.”: Bu ayette geçen “وَلَا يَدِينُونَ” ifadesi hakkında Ebû Ubeyde (ö. 210/825) şöyle demiştir: “Yani, Allah’a hakikatin gerektirdiği şekilde itaat etmezler. Her kim bir hükümdarın hükmüne boyun eğerse, onun dini üzere sayılır. Kim bir sultanın buyrukları altındaysa, onun dinine girmiş olur.”

Bu anlam, şair Tarafe b. el-Abd’in şu beytinde de geçmektedir:

“لَعْمُرُكَ مَا كَانَتْ حُمُولُهُ مُعْبِدٍ ... عَلَى جَدِّهَا حَرْبًا لَدِينِكَ مِنْ مُضَرٍّ”

‘Ömrüne yemin olsun, Ma‘bed’in devesi bile, Mudar’ın senin dinine (itaatine) karşı verdiği savaş kadar güçlü değildir.’ Burada geçen ‘din’ kelimesi, ‘itaat’ anlamında kullanılmıştır.⁹³⁸

Tüsterî ise bu ayeti öncelikle aynı anlamda açıklamıştır: “Yani, onlar itaat etmezler. Zira kim birinin hükümranlığı altına girerse, onun dini üzere sayılır. Nitekim Allah Teâlâ: ‘O, kardeşini kralın dini (yönetimi) çerçevesinde alıkoyamazdı’⁹³⁹ buyurmuştur, yani: ‘kralın hükmü altında’ buyurmuştur.” Ardından Tüsterî, açıklamasına işârî bir boyut ekleyerek şöyle demiştir: “Eğer nefis ihlâsla Allah’a yönelirse, kalbin ve aklın yönetimine girer; ruhun yönlendirmesiyle, bedeninin zikirle meşgul olmasıyla Allah’a itaate dâhil olur.”⁹⁴⁰

15- (وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ) ⁹⁴¹“Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme!”: Bu ayette geçen “وَلَا تَقْفُ” ifadesi hakkında Ebû Ubeyde (ö. 210/825) şöyle demiştir:

⁹³⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 72.

⁹³⁷ et-Tevbe 7/29.

⁹³⁸ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I:255.

⁹³⁹ Yûsuf 12/76

⁹⁴⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 73.

⁹⁴¹ el-İsra 17/36.

“Bu ifadenin mecaz anlamı şudur: Bilmediğin, seni ilgilendirmeyen şeyin peşine düşme.” Ayrıca şu hadisi nakletmiştir: “Biz, Kinâne’nin oğlu Nađr’ın çocuklarıyız. Annemize iftira atmayız, babalarımızın soyunu da inkâr etmeyiz.”⁹⁴²

Tüsterî ise bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Yani, bilmediğin bir şeyi istemeye ve aramaya kalkma. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

‘Biz, Kinâne’nin oğlu Nađr’ın evlatlarıyız; annemize iftira atmayız, babalarımızın soyunu da inkâr etmeyiz.’

16- (وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا) ⁹⁴³ “Mûsâ’nın annesinin yüreği bomboş kaldı.”: Bu ayette geçen “فارغاً” ifadesi hakkında, Ebû Ubeyde (ö. 210/825) şöyle demiştir:

“Kalbi, Mûsâ’nın boğulmadığını bildiği için hüzünden arınmış durumdaydı.”

Ayrıca şu Arap deyimini örnek verir: ‘Demun ferg’ (دَمٌ فَزَعٌ) — yani: “Kıyas gerektirir ama diyet gerekmez”; burada ‘ferğ’ kelimesi, boş, saf, katıksız anlamında kullanılmıştır.⁹⁴⁴

Tüsterî ise bu ifadeyi manevî ve ruhî bir boyutta yorumlamıştır:

“Yani, kalbi Allah’tan başkasını hatırlamaktan tamamen boşalmıştı; çünkü Allah’ın şu vaadine güvenmişti: *‘Biz onu sana mutlaka geri döndüreceğiz.*”⁹⁴⁵”

17- (وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ) ⁹⁴⁶ “Allah’ı hakkıyla takdir edemediler”: Bu ayeti hakkında Ebû Ubeyde (ö. 210/825) şöyle demiştir: “Bu ifade mecazîdir; yani Allah’ı gerçek anlamda tanımadılar, O’nu layıkıyla vâfâ etmediler.”⁹⁴⁷

Tüsterî ise şöyle demiştir: “Yani, Allah’ı aslî hakikatlerde ve fer’î yansımalarında hakkıyla tanımadılar.”

⁹⁴² Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Ğur’ân*, I:379.

⁹⁴³ el-Kasas 28/10.

⁹⁴⁴ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Ğur’ân*, II:98.

⁹⁴⁵ el-Kasas 28/7.

⁹⁴⁶ ez-Zümer 39/67.

⁹⁴⁷ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Ğur’ân*, II:54.

Yukarıda sıralanan örneklerden de anlaşıldığı üzere, Tüsterî Ebû Ubeyde'nin görüşlerinden faydalanmış, ancak tefsirinde diğer örneklerde de olduğu gibi onun adını açıkça zikretmemiştir. Bazen de onun dilsel görüşünü diğer dil âlimlerinin açıklamalarıyla veya müfessirlerden nakledilen zahirî yorumlarla birleştirerek tek bir bütüncül ifade hâlinde sunmuş ve bu yorumlar tamamen kendisine aitmiş gibi bir izlenim doğmuştur. Ancak durumun hiç de öyle olmadığı yukarıda sıralanan örneklerle açığa çıkmış bulunmaktadır.

3.1.13. Ahfeş ve Farklı Dil Alimleri ile Benzer Yorumlar

Bu başlık altında, Tüsterî'nin yorumlarının Ahfeş ve diğer bazı dil âlimlerinin görüşleriyle benzerlik arz eden kısımlarını bir araya getirdik. Zira Ahfeş ile olan paralellik, Ferrâ ve Ebû Ubeyde'ye kıyasla daha sınırlı düzeydedir. Ancak genel olarak dil âlimlerinin –Ferrâ, Ebû Ubeyde, Ahfeş ve diğerleri– görüşleri toplu olarak değerlendirildiğinde, Tüsterî'nin tefsirindeki yorumların yaklaşık %20'sinin onlarla örtüştüğü görülmektedir. Bu durum, Tüsterî'nin dil âlimlerinin görüşlerine önem verdiğini ve onlardan faydalandığını, fakat bunları sahiplerine açıkça nispet etmediğini göstermektedir.

Tüsterî'nin hangi dil ekolüne daha yakın olduğunu değerlendirdiğimizde ise, onun Basralılardan ziyade Kûfelilerin yaklaşımına meylettiği anlaşılmaktadır. Nitekim özellikle Ferrâ'nın görüşlerini diğerlerinden daha çok benimsemiştir. Bununla birlikte, Tüsterî'nin faydalandığı Ebû Ubeyde'nin, Kûfe veya Basra ekollerinden herhangi birine tam anlamıyla bağlı kalmaksızın daha serbest bir çizgi izlediği de dikkat çekmektedir.

Bu bölümde, Tüsterî'nin yorumları ile dil âlimlerinin görüşleri arasındaki benzerlikleri, onların isimlerini açıkça zikretmeksizin ortaya koyan bazı örnekler sunulacaktır.

1- (وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى) ⁹⁴⁸ “*Ey Rabbim! Ölülerini nasıl dirilttiğini bana göster*”: Bu ayeti hakkında: Ahfeş (ö. 215/830) şöyle demiştir: “Bu, Hz. İbrahim’in bir şüphesinden kaynaklanmaz. Burada amaç, kalp ile anlamak değil, gözle müşâhede etmek yani doğrudan görmektir.”⁹⁴⁹

Tüsterî ise şöyle demiştir: “Hz. İbrahim’in bu talebi bir şüpheye değil, daha önceki imanına bir yakîn artışı istemeye dayanır. O, gözleriyle bizzat görerek Allah’ın kudretine dair nuranî bir kesinlik kazanmak istemiştir. Nitekim ayetin devamındaki söz, bu durumu teyit eder: (أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ) – ‘İman etmedin mi?’ dediğinde o da ‘Elbette iman ettim’ diye cevap vermiştir. Eğer içinde bir şüphe olsaydı, böyle cevap vermezdi. Ve eğer Allah onun içindeki şüpheden haberdar olsaydı ve buna rağmen İbrahim bunu gizleseydi, Allah mutlaka bunu açığa çıkarırdı. Çünkü böyle bir şey Allah’a gizli kalmaz. Dolayısıyla bu istek, sadece yakîn derecesinde bir artış, yani imanın itminan ve müşâhedeğe dönüşmesi talebidir.”⁹⁵⁰

2- (قَالَ كَبِيرُهُمْ) ⁹⁵¹ “*En büyükleri şöyle dedi*”: ayeti hakkında: Ahfeş (ö.215/830) şöyle demiştir: “‘Kebîruhum’ (büyükleri) ifadesiyle kast edilen, yaşça değil, akılla en büyük olan kişidir.”⁹⁵²

Tüsterî de benzer şekilde yorum yaparak şöyle demiştir: “Yani buradaki büyüklük, yaşa değil, akla dayanmaktadır.”⁹⁵³

Süddî (ö.127/745) ise bu kişiyi ismiyle belirterek şöyle demiştir:

“O kişi Rûbîl’dir. O, yaşça en büyükleri değildi; fakat ilim bakımından en üstündeki kişiydi.”⁹⁵⁴

---

⁹⁴⁸ el-Bakara 2/260.

⁹⁴⁹ Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, I:198.

⁹⁵⁰ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 37.

⁹⁵¹ Yûsuf 12/80.

⁹⁵² Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, I:399.

⁹⁵³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 83.

⁹⁵⁴ İbn Ebî Hatim, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, VII:2181.

3- (فَوَالَّذِي بَدَأَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ الْيَتِيمَ) ⁹⁵⁵ “İşte o, yetimi iter/kovar”: ayeti hakkında: İbn Abbas ve Ahfeş, bu ifadeyi şöyle açıklamışlardır: “Yani, yetimi hakkından uzaklaştırır, onu iter ve hakkını vermez.” ⁹⁵⁶Tüsterî ise aynı ifadeyi hiçbir değişiklik yapmadan tekrar etmiştir: “Yani, onu hakkından uzaklaştırır.”

4- (وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةٌ مُسْلِمَةٌ لَكَ) ⁹⁵⁷ “Soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar.”:

İbnü'l-A'râbî (ö. 231/845) “الأمة” kelimesi “topluluk” anlamında açıklamıştır. ⁹⁵⁸

Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “‘الأمة’ kelimesi, ‘topluluk’ anlamına gelir. ‘مُسْلِمَةٌ لَكَ’ ise, ‘Senin emir ve yasaklarına rızayla ve kabulle teslim olan’ demektir.”

5- (وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ) ⁹⁵⁹ “Gökyüzüne ve Tarık’a (yıldızına) yemin olsun ki”: Leys b. el-Muzaffar ⁹⁶⁰ şöyle demiştir: “‘Sema’ kelimesi, yükselmek, yücelik anlamına gelir. Aynı zamanda şerefli ve asil bir kimse için de ‘semâ etti’ denir; yani onun itibarı yükselmiştir.” ⁹⁶¹

Tüsterî ise bu ayeti iki düzeyde yorumlamıştır: “‘Semâ’ kelimesi lügat bakımından yücelik (العلو) ve yükseklik (السمو) anlamına gelir. Ancak bu kelimenin bâtinî manası, Hz. Muhammed’in ruhudur. O ruh, Rabbinin katında ve ‘Tarık’ ile beraberdir.” ⁹⁶²

6- (رَهْطَكَ لَرَجَفْنَاكَ) ⁹⁶³ “Eğer kabilen olmasaydı, seni mutlaka taşıyarak öldürürdük.”: ayeti hakkında: Tüsterî, bu ayetin tefsirinde dil âlimlerinin açıklamalarına yer vermiştir. Şöyle demiştir: “Muhammed b. Süvâr, Ebû Amr b. el-‘Alâ’dan (ö.154/771)

⁹⁵⁵ el-Mâ’ûn 107/2.

⁹⁵⁶ Ahfeş, *Me’âni’l-kur’ân*, II:586. İbn Ebi Hatim, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, X:3468.

⁹⁵⁷ el-Bakara 2/128.

⁹⁵⁸ el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, XV:454.

⁹⁵⁹ et-Târik 86/1.

⁹⁶⁰ Leys b. Muzaffer –ki Halil’in arkadaşlarından olup vefat tarihi bilinmemektedir.

⁹⁶¹ el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, XIII:78.

⁹⁶² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 191.

⁹⁶³ Hüd 11/91.

şu açıklamayı nakletti: ‘رَهْطٌ, içinde kadın bulunmayan, yalnızca erkeklerden oluşan bir topluluğa denir.’⁹⁶⁴

Müberred (ö. 285/899)⁹⁶⁵ ise bu kelimenin yapısı hakkında şöyle demiştir:

“‘معشر, نفر, رهط, قوم’ gibi ifadeler, cemiyet (topluluk) anlamı taşır. Bunların lafzen tekil karşılığı yoktur ve yalnızca erkek toplulukları için kullanılır; kadınları kapsamaz.”⁹⁶⁶

7- (شَهِدَ اللهُ) ⁹⁶⁷ “Allah, şahitlik etti.”: ayeti hakkında: Tüsterî bu kısmı şöyle açıklamıştır: “‘Şehide’ kelimesi burada, Allah’ın kendi zatı hakkında ilmiyle bildirmesi ve açıklaması anlamındadır. Yani, Allah kendi birliğine kendisi şahitlik etmiştir. Ayrıca, mahlûkatından dilediği kimseleri de buna şahit kılmış, bunu daha yaratmadan önce ilminde belirlemiştir.”⁹⁶⁸

Müberred (ö. 285/899) ise bu fiilin lugat anlamını şöyle belirtmiştir:

“‘Şehide’, beyan etti ve açıkladı demektir.”⁹⁶⁹

8- (أَتَدْخُلْنَ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللهُ آمَنِينَ مُخْلِطِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ) ⁹⁷⁰ “Allah dilerse, güven içinde, korkmadan, başlarınızı tıraş etmiş veya kısaltmış olarak Mescid-i Haram’a mutlaka gireceksiniz.”: ayetinde geçen “inşâ’ Allâh” (Allah dilerse) ifadesi hakkında: Tüsterî bu istisnayı şöyle yorumlamıştır: “Bu, Allah’ın kullarına bir edep ve terbiye öğretisidir. Yani kul, her zaman ve her hâlükârda Allah’a karşı muhtaç ve bağlı olduğunu bilmelidir. Allah Teâlâ tam ilmiyle bu sözü söylerken dahi istisna etmişse, sınırlı bilgiye sahip kulların herhangi bir iş hakkında kesin konuşmaları istisnasız doğru olmaz.”⁹⁷¹

⁹⁶⁴ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 80.

⁹⁶⁵ Müberred (ö. 285/898), Tüsterî’nin çağdaşlarından olup ondan sonra vefat etmiştir. Ancak *Tüsterî Tefsiri*’nde, nefis ve ruh konusunun ele alındığı bağlamda, Muberrid’e ait bir görüşe yer verildiği ve Tüsterî’nin bu görüşe cevap verdiği görülmektedir. Bkz. *Tüsterî Tefsiri*, 134.

⁹⁶⁶ el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, VI:101.

⁹⁶⁷ Âl-i İmrân 3/18.

⁹⁶⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 47.

⁹⁶⁹ el-Vâhidî, *et-Tefsîrü’l-basît*, V:108.

⁹⁷⁰ el-Fetih 48/27.

⁹⁷¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 148.

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (ö. 291/903) ise şöyle demiştir: “Allah, bildiği şey hakkında istisna etti ki, insanlar bilmedikleri şeylerde istisna etmeyi öğrensinler.”⁹⁷²

9- (وَدَرَسُوا مَا فِيهِ)⁹⁷³ “Üstelik onlar kitaptakini de okuyup öğrenmişlerdi.”: Ebü'l-Heysem er-Râzî (ö. 226/841) “وَدَرَسُوا مَا فِيهِ” ifadesini şu şekilde açıklamışlardır: “Onlar, Kitap'ta bulunan bilgiyi terk ettiler; yani, üzerinde çalışmayı ve anlamayı bıraktılar. Bu bağlamda ‘درس’ kelimesi, rüzgârın izleri silmesi gibi, Kitap'tan alınması gereken dersleri silip unuttular anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım, bir yolun ya da yerleşim alanının izinin kaybolması veya darbe almış olması anlamını taşır.”⁹⁷⁴

Tüsterî bu ayeti şöyle yorumlamıştır: “Yani, onlar, ona (Kitap'a) dair çalışma ve uygulamayı terk ettiler.”⁹⁷⁵

10- (إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا)⁹⁷⁶ “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik.” İbn Bahr (el-Câhiz) (ö. 255/869) bu ayeti şu şekilde açıklamıştır: “Biz sana indirdiğimiz Kur'ân ve emrettiğimiz dinî hükümleri apaçık bir şekilde bildirdik. Nitekim ‘ilim’ kelimesi bazen ‘fetih’ kelimesiyle ifade edilir. Allah Teâlâ'nın (وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ)⁹⁷⁷ ‘Gaybın anahtarları O'nun katındadır.’ ifadesinde de ‘gaybın anahtarları’ndan maksat, gayb ilimleridir.”⁹⁷⁸

Tüsterî ise bu ayetin anlamı hakkında şöyle demiştir: “Bu, kalbinde ilimlerin sırlarının açılması demektir; öyle ki, bu ilimlerin etkileri sende açıkça görünür hâle gelmiştir. Bu durum, sevginin alâmetlerinden ve nimetin kemale erdiğiğinin göstergelerindedir.”⁹⁷⁹

⁹⁷² Ebû'l-Hasan, Ali b. Muhammed el-Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, thk. Âdil Abdülmevcûd ve Ali Mu'avvad, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. bs., 1415/1994) IV:145.

⁹⁷³ el-A'râf 7/169.

⁹⁷⁴ Bu dilsel anlam, Ebü'l-Heysem er-Râzî'ye (ö. 226/841) ait olup, “Tehzîbü'l-Luğa” adlı eserde rivayet edilmiştir: el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, XII:251; İbn Ebi Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, XII:445. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I:107.

⁹⁷⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 67.

⁹⁷⁶ el-Fetih 48/1.

⁹⁷⁷ el-En'âm 6/59.

⁹⁷⁸ el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V:309.

⁹⁷⁹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 147.

3.1.14. Zünnûn el-Mısrî ile Benzer Yorumlar

Zünnûn el-Mısrî, Tüsterî'nin tasavvuftaki önemli hocalarından biri kabul edilmektedir. Nitekim tarihçiler, Tüsterî ile Zünnûn arasında bazı buluşmalar gerçekleştiğini kaydeder ve Tüsterî'nin, Zünnûn el-Mısrî vefat edinceye kadar ilm-i sülûk hakkında söz söylemediğini veya bu alanda otorite olarak oturmadığını rivayet ederler. Zünnûn'un, bazı Kur'an ayetleri hakkında nakledilmiş işârî yorumları bulunmaktadır; ancak bu rivayetlerin sayısı oldukça sınırlıdır.

Karşılaştırmalı incelemenin başlangıcında, Zünnûn el-Mısrî'nin sözlerine özellikle dikkat verilmiştir; zira onun yorumlarının, Tüsterî'nin işârî tefsirleriyle benzerlik taşıması muhtemel görülmekteydi. Bununla birlikte, mevcut rivayetlerin azlığı sebebiyle aralarında kayda değer tam bir paralellik tespit edilememiştir. Ayrıca Tüsterî'nin tefsirinde de Zünnûn'a ait açık isim zikredilerek ifade edilen herhangi bir görüşe veya yoruma açıkça yer verilmemiştir. Bununla beraber, Tüsterî'nin tefsirinde Zünnûn el-Mısrî'ye ait rivayetlerle lafız veya anlam bakımından benzerlik arz eden on dört yorum tespit edilmiştir. Bu durum, ikisi arasındaki işârî tefsir bağının, kanaatimizce sınırlı olmakla birlikte belli düzeyde mevcut olduğunu göstermektedir.

Bu bölümde, Tüsterî'nin yorumları ile Zünnûn el-Mısrî'nin yorumları arasındaki benzerlikleri, onun adını açıkça zikretmeksizin ortaya koyan bazı örnekler sunulacaktır.

1- (قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ) ⁹⁸⁰“De ki: Dünya metalleri önemsizdir.” Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859) şöyle demiştir: “İnsanların, âlimler dışında tamamı ölüdür; âlimler, amel edenler

---

⁹⁸⁰ en-Nisa 4/77.

dışında tamamı uyuklamaktadır; amel edenler, samimi olanlar dışında tamamı aldanmıştır; samimi olanlar ise büyük bir tehlike altındadır.”⁹⁸¹

Ayeti hakkında “Dünya nedir?” diye sorulduğunda, Tüsterî şu şekilde cevap vermiştir: “Dünya, ancak bilgi bulunan yer hariç, tamamen cehalettir. Bilginin tamamı, yalnızca uygulanmaya değer kısımlarda delildir. Fiillerin ihlasla yapılmaya değer kısmı hariç, tamamı boşluktur. Ve ihlas, ancak sünnetle tam anlamıyla yerine gelir.” Ardından şu ifadeyi eklemiştir: “Senin dünyan, kendindir; eğer onu mahvedersen, senin için artık dünya kalmaz.”⁹⁸²

2- (لَا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ)⁹⁸³ *Ancak onlardan, senin ihlâs sahibi kulların müstesna.*”: Zünnûn el-Mısırî (ö.245/859) bu ayet bağlamında şöyle demiştir: “Bütün insanlar ölüdür; yalnızca âlimler bundan müstesnadır. Âlimlerin tamamı uykudadır; yalnız amel edenler hariçtir. Amel edenlerin tümü aldanmış hâdedir; ancak ihlâs sahipleri istisnadır. Fakat ihlâs sahipleri bile büyük bir tehlike içindedir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (لَيْسَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ)⁹⁸⁴” Allah, doğruları, doğruluklarından sorguya çeksin diye⁹⁸⁵

Tüsterî de bu sözleri aynı şekilde tekrar ederek şöyle demiştir: “Bütün insanlar ölüdür; yalnızca âlimler istisnadır. Âlimlerin tümü uykudadır; sadece ilmiyle amel edenler müstesnadır. Amel edenlerin hepsi aldanmıştır; ancak ihlâs sahipleri hariçtir. Lâkin ihlâs sahipleri de büyük bir tehlike altındadır.”⁹⁸⁶

3- (وَإِذَا مَرَضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِي)⁹⁸⁷ *“Hastalandığım zaman bana şifa verendir.”*”:

⁹⁸¹ el-Beyhakî, *Şu‘abü’l-îmân*, XIX:181.

⁹⁸² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 54.

⁹⁸³ el-Hicr 15/40.

⁹⁸⁴ Ali b. el-Hasan Ebu’l-Kâsim İbn ‘Asâkir, *Târihu Medîneti Dimeşk*, thk. Muhibbu’d-Dîn Ömer b. Ğarâmet’l-‘Ammûrî, (Beyrut: Dâru’l-Fikr li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzi’, 1995), XVII:429.

⁹⁸⁵ el-Ahzâb 33/8.

⁹⁸⁶ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 88.

⁹⁸⁷ eş-Şu‘arâ` 26/80.

Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Günahlarla hastalandığımda, Allah Teâlâ bana tövbe ile şifa verir.”⁹⁸⁸ Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859) ise bu ayeti iki farklı boyutta yorumlamıştır: “Halkın cefası beni hasta ettiğinde, Hakk’ın müşâhedesiyile şifa bulurum.” “Nefsimi görmem sebebiyle ayağım kayar ve bu hâl beni hasta ederse, Allah bana kendi müşâhedesini lütfederek şifa verir.”⁹⁸⁹

Tüsterî ise bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Ben Allah’tan başkası için bir harekete yöneldiğimde, O beni korur; dünyaya dair bir arzuya meylettüğimde ise, O beni o arzudan alıkoyar.”⁹⁹⁰

4- (وَالَّذِي يُبَيِّنُ لَكُمْ أَنِّي مُبَيِّنٌ لَكُمْ) ⁹⁹¹ “Canımı alacak olan ve sonra beni yeniden diriltecek olan O’dur.”: Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859) bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “O, kalbimi dünya sevgisinden öldürür; sonra kendi yakınlığıyla diriltir.”⁹⁹²

Tüsterî ise benzer şekilde şu açıklamayı yapmıştır: “O, beni gafletle öldürür; sonra zikriyle yeniden diriltir.”⁹⁹³

5- (تَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ) ⁹⁹⁴ “Yanları yataklardan uzak durur.”: Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859) bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Allah’ın kendileriyle münacat etmenin tatlılığını tattırdığı ve katından nazik hikmetler öğrettiği kimselerin bedenleri, artık acı hissetmez hâle gelir.”⁹⁹⁵

Tüsterî ise ayeti daha genel ve derin bir şekilde şöyle açıklamıştır:

⁹⁸⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Şur’ân*, XIII:111.

⁹⁸⁹ es-Sülemî, *Tefsîru’s-Sülemî*, II:76.

⁹⁹⁰ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 115.

⁹⁹¹ eş-Şu’arâ’ 26/81.

⁹⁹² es-Sülemî, *Tefsîru’s-Sülemî*, II:77.

⁹⁹³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 115.

⁹⁹⁴ es-Secde 32/16.

⁹⁹⁵ Ebu Nu’aym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, IX:339.

“Allah Teâlâ bazı kullarına özel bir lütufta bulunmuştur: Onları kendisine yakın kılmış, münacat edenlerden, O’na vasıta ve yakınlık sahiplerinden eylemiştir. Sonra da, bu başarıyı onlara bahşettiği için onları övmüş ve böylece keremini ortaya koymuştur.”⁹⁹⁶

6- (أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ) ⁹⁹⁷ “Bizden hüznü gideren Allah’a hamdolsun!”:

Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859) bu ayeti şu şekilde yorumlamıştır:

“Burada kastedilen, Allah’tan uzak kalmanın hüznüdür (huznu’l-kaî’a).”⁹⁹⁸

Tüsterî de aynı anlamı benimseyerek şöyle demiştir: “Yani, burada kastedilen hüznün, Allah’tan uzak kalmanın hüznüdür.”⁹⁹⁹

7- (فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) ¹⁰⁰⁰ “Bil ki, Allah’tan başka ilâh yoktur.”: Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859) bu ayeti şu şekilde yorumlamıştır: “Bütün insanlar ölüdür; yalnız âlimler hayattadır.”¹⁰⁰¹

Süfyân b. ‘Uyeyne (ö. 198/814) de ilmin faziletine dair şöyle demiştir: “Allah Teâlâ önce ‘Bil ki, Allah’tan başka ilâh yoktur’ buyurarak ilmi emretti, ardından amel etmeyi emretti.”¹⁰⁰²

Tüsterî ise bu ayetin anlamını şöyle açıklamıştır: “Yaratılmışların tamamı ölüdür; sadece âlimler hayattadır. Bu yüzden Allah, Nebî’sini (s.a.v.) ilimle diriltmeye davet ederek ‘Bil ki’ diyerek işe başlamıştır.”¹⁰⁰³

8- (وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى) ¹⁰⁰⁴ “Gerçekten güldüren de ağlatan da O’dur.”: Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859) bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Allah, mü’min ve ârif kullarının

⁹⁹⁶ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 125.

⁹⁹⁷ Fâtır 35/34.

⁹⁹⁸ es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân an*, XXII:209.

⁹⁹⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 129.

¹⁰⁰⁰ Muhammed 47/19.

¹⁰⁰¹ el-Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, XIX:181.

¹⁰⁰² İsfahâni Ebu Nu’aym, *Hilyetü’l-evliyâ*, VII:285.

¹⁰⁰³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 146.

¹⁰⁰⁴ en-Necm 53/43.

kalplerini marifetinin güneşiyle güldürür; kâfir ve âsi kullarının kalplerini ise inkâr ve isyan karanlığıyla ağlatır.”¹⁰⁰⁵

Tüsterî ise bu anlamı geliştirerek şöyle demiştir: “Allah Teâlâ, kendisine itaat edenleri rahmetiyle sevindirir; isyan edenleri gazabıyla helâk eder. Ariflerin kalplerini, kendi marifetinin nuru ile güldürür; düşmanlarının kalplerini ise gazabının karanlığıyla ağlatır.”¹⁰⁰⁶

9- (وَوَضَعَ الْمِيزَانَ)¹⁰⁰⁷ “Göğü yükseltti ve ölçüyü (mizânı) koydu.”: Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859) hakkında şöyle bir kıssa nakledilmiştir: Bir gün bir kadın âbide ile karşılaştı ve ona şöyle dedi: ‘Seni hikmet sahibi biri olarak görüyorum; Allah’ın sana öğrettiklerinden bana da bir şey öğret.’ Kadın ise şu cevabı verdi: ‘Ey Ebû’l-Feyz! Azâlarına adaletin mizanını yerleştir ki Allah’tan başka her şey eriyip gitsin.’¹⁰⁰⁸ Benzer bir söz Maimûne es-Sevdâ tarafından da aktarılmıştır. O, Abdu’l-Vâhid b. Zeyd’e (ö. 177/793) şöyle demiştir: “Ey İbn Zeyd! Eğer uzuvlarına adalet ölçüsünü yerleştirirsen, sana içte ve dışta gizli kalmış her şeyi haber verirdi.”¹⁰⁰⁹

Tüsterî ise bu ayetin bâtinî anlamını şu şekilde açıklamıştır:

“Ayette geçen mizanın iç anlamı, emrin ve nehyin uzuvlara yansımalarıdır.”¹⁰¹⁰

Tüsterî ile Zünnûn el-Mısırî’nin yorumları arasındaki benzerliklerin çoğunun lafzî değil, mânevî ve düşünce düzeyde olduğu görülmektedir. Tüsterî, Zünnûn’un ifadelerini birebir nakletmek yerine, onların içeriklerini özümsemiş ve kendi tasavvufî üslubuna uygun bir biçimde yeniden formüle etmiştir. Bu durum, Zünnûn’un Tüsterî üzerindeki

¹⁰⁰⁵ es-Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân an*, XXV:169.

¹⁰⁰⁶ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 157.

¹⁰⁰⁷ er-Rahmân 55/7.

¹⁰⁰⁸ Cemâleddîn Ebû’l-Ferec Abdurrahman bin Ali İbnü’l-Cevzî, *Sıfatu’s-Safve*, thk. Ahmed bin Ali, (Kahire: Dârü’l-Hadîs, 1421/2000) II:526.

¹⁰⁰⁹ İsfahânî Ebu Nu’aym, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI:158. İbnü’l-Cevzî, *Sıfatu’s-Safve*, II:115. İbn Asâkir, *Târîh Dimaşk*, XXXVII:233.

¹⁰¹⁰ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 159.

etkisinin doğrudan tekrar ve taklitten ziyade, düşünce dünyasına ve işârî kavramlarına yönelik olduğunu göstermektedir.

Yaptığımız ayrıntılı karşılaştırmalar, Tüsterî'nin Zünnûn'un ortaya koyduğu özellikle bazı temel tasavvufî anlamları benimsediğini ortaya koymaktadır. Bunlar arasında basîretin açılması fikri, kalbin tezkiyesi ile Kur'an'ı anlamının irtibatı ve ayetlerin mânâlarını sâliklerin makamlarıyla ilişkilendirme yaklaşımı öne çıkmaktadır. Ancak Tüsterî, bu kavramları farklı bir üslupla ifade etmiş ve genel tefsir yapısına dâhil ederek, onları kendi özgün tasavvufî yorumunun bir parçası hâline getirmiştir.

Dolayısıyla iki müfessir arasındaki ilişki, lafzî bir tekrar veya aktarım veya birebir uyumdan çok, derin bir fikrî ve manevî etkilenme ilişkisine dayanmaktadır. Bu durum, Tüsterî'nin şeyhlerinden istifade yöntemini de göstermektedir: O, sözleri harfiyen ezberlemek ve nakletmektense, onların ruhunu ve özünü kavramış, ardından kendi tefsir yapısı içinde yeniden inşa ederek hem önceki sûfî mirasa yaslanan hem de kişisel damgasını taşıyan özgün bir metin ortaya koymuştur.

3.1.15. Hâris el-Muhâsibî ile Benzer Yorumlar

Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) ekolü, sahih akîdeye bağlılığı ve İslâm'ın genel çizgisiyle uyumlu oluşu sayesinde tasavvufun Sünnî zemin üzerinde kurumsallaşmasında önemli rol oynamıştır. Muhâsibî, eserlerinde Kitap ve Sünnet'e sıkı sıkıya bağlı kalmış, tasavvufî düşünceyi akîdevî disiplinle birleştirmiştir. Bu sebeple eserleri, Ehl-i Sünnet ulemâsı nezdinde geniş bir kabul görmüştür. Onun bu fikrî mirasının izleri, Tüsterî'nin tefsirinde de açık biçimde gözlenmektedir. Özellikle ruh terbiyesi ile akîdevî vurguyu bir araya getiren yorumlarında Muhâsibî ekolünün etkisi belirgindir.

Tüsterî'nin yorumları ile Muhâsibî'nin sözleri mukayese edildiğinde, aralarındaki benzerliğin çoğunlukla mânevî düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Yani, Kur'anî

anlamların ihlâs, yakîn ve sülûk perspektifiyle ele alınışında ortak bir yaklaşım söz konusudur. Bununla birlikte, bazı yerlerde Muhâsibî'nin ifadelerinin Tüsterî'nin tefsirinde neredeyse lafzen aktarıldığı da görülmektedir. Bu durum, Tüsterî'nin yalnızca anlamlardan değil, doğrudan metinlerden de faydalandığını göstermektedir. Bu da onun, kaynaklarda Muhâsibî ile doğrudan bir görüşme zikredilmemiş olsa bile, onun ekolüne fikrî açıdan güçlü bir biçimde bağlandığını ortaya koymaktadır.

Tüsterî'nin Muhâsibî'yi ismen anmamasının iki muhtemel sebebi vardır. Birincisi, Muhâsibî'nin müstakil bir tefsir kitabı kaleme almamış olmasıdır. İkincisi ise Tüsterî'nin tefsir metodunun genel bir özellik olarak, aktarılan görüşleri sahiplerine nispet etmek yerine kendi tefsir üslubuna dâhil ederek, onları kendi ifadeleriymiş gibi sunmasıdır. Böylelikle ortaya çıkan metin, hem kendine özgü bir karakter taşımakta hem de önceki tasavvufî-sünnî mirası içselleştirerek yeniden şekillendirmektedir.

Yapılan karşılaştırmalar sonucunda, Tüsterî'nin yorumları ile Muhâsibî'nin sözleri arasında, hem lafız hem de mâna düzeyinde dikkate değer paralellikler tespit edilmiştir. Bu paralellikler, Muhâsibî'nin düşüncesinin Tüsterî'nin tefsirinde belirgin bir şekilde yer aldığını ve onun, Muhâsibî'nin öncülük ettiği Sünnî tasavvuf geleneğinin devamı niteliğinde olduğunu göstermektedir.

Bu bölümde, bu benzerlikleri ortaya koyan bazı örnekler sunulacaktır.

1- (ذَٰلَآ قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ)¹⁰¹¹ “ona sadece ‘Ol!’ der; o da olur.”:

Muhâsibî (ö. 243/857) bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Bu ifade, Allah’ın iradesinde sonradan meydana gelen bir başlangıç anlamına gelmez; ne de daha önce mevcut olmayan bir iradenin sonradan oluşması anlamına gelir.”¹⁰¹²

---

¹⁰¹¹ Âl-i İmrân 3/47.

¹⁰¹² el-Muhâsibî, *Fehmu'l-Ḳur`ân*, 341

Tüsterî ise aynı doğrultuda bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Allah’ın ezeli ilminde sabit olan bir şeyi ortaya çıkarmak istediğinde, ona sadece ‘Ol!’ der; o da hemen olur.”¹⁰¹³

2- (سَأَصْرَفُ عَنْ آيَاتِي الَّذِينَ يَكْتُمُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ) ¹⁰¹⁴ “Yeryüzünde haksız yere kibirlenenleri âyetlerimden uzaklaştıracam.”: Muhâsibî (ö. 243/857) bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Bazı tefsirlerde bu ayet, ‘Kalplerinden Kur’an’ı anlama kabiliyetini kaldıracam’ şeklinde yorumlanmıştır. Diğer bazı tefsirlerde ise ‘Kalplerini melekût âleminden (gaybî hakikatlerden) perdeleyeceğim’ denmiştir. Bu da, onların yakîn ile görmeleri gereken gaybî gerçeklerden ve ibret vesilelerinden mahrum bırakılmaları anlamına gelir. Bu ise başlı başına büyük bir imtihan ve mahrumiyettir.”¹⁰¹⁵

Tüsterî ise bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: “Bu, onların Kur’an’ı anlamaktan ve Resûlullah’a (s.a.v.) tabi olmaktan mahrum bırakılmalarıdır.”¹⁰¹⁶

3- (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ) ¹⁰¹⁷ “Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridir.”: Muhâsibî (ö. 243/857) şöyle demiştir: “Bir kimse, şu üç husus gerçekleşmedikçe Allah’ı seviyor sayılmaz: Allah rızası için müminleri sevmek; bunun işareti ise, onlara zarar vermemek ve onlara fayda sağlamaktır.”¹⁰¹⁸

Tüsterî ise bu ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: “Müminlere dost olmak, onlara eziyet etmemeyi gerektirir. Biliniz ki kul, ancak Allah’ın kullarına toprak gibi davrandığında gerçek imana ulaşır; zira insanlar toprağın üzerinde yaşar ve ondan faydalanır.” Ardından şu yedi temel ilkeyi zikretmiştir: “Bizim katımızda imanın temeli yedi şeydir: Allah’ın kitabına sarılmak, Resûlullah’a (s.a.v.) uymak, helal lokma yemek, başkalarına zarar

¹⁰¹³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 48.

¹⁰¹⁴ el-A’râf 7/146.

¹⁰¹⁵ el-Muhâsibî, *Mekâsîdü’r-ri’âye li-ḥukûkillâh*, 376.

¹⁰¹⁶ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 67.

¹⁰¹⁷ et-Tevbe 9/71.

¹⁰¹⁸ el-Muhâsibî, *Risâletü’l-müsterşidîn*, 178.

vermemek, günahlardan kaçınmak, tövbe etmek ve hakları sahiplerine teslim etmektir.”¹⁰¹⁹

4- ﴿لَا يَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾¹⁰²⁰ “Akleden bir topluluk için bunda elbette ibretler vardır.”: Muḥâsibî (ö. 243/857) bu âyetin “﴿لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾” ve benzeri olarak geçen “﴿لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾” ifadeleri hakkında şu açıklamayı yapmıştır: “Çünkü Allah Teâlâ, akılı hikmetin kaynağı, görüşlerin doğduğu menba, anlayışın elde edildiği kaynak ve ilmin sığınağı kılmıştır. Görmenin nuru da akıldandır. Tüm kazanımlar ona yönelir. Akıl, Allah’ın gayb âlemine dair haber verdiklerini anlamada bir vasıtaadır. İnsanlar, henüz vuku bulmadan önce amelleri onunla ölçer, sonuçlarını doğmadan önce kavrar. Uzuvarın gerçekleştirdiği eylemler de aklın emriyle ortaya çıkar: ya itaate sevk eder ya da kötülükten alıkoyar. Allah Teâlâ, mahlûkâtı içerisinde seçip arıttığı kullarını, akıllarıyla kelâmını anlayabilecek hale getirmiştir. Böylece, gözlerin ulaşamadığı manalar, onlar için geniş bir idrak alanına dönüşmüştür.”¹⁰²¹

Tüsterî bu âyeti şöyle açıklamıştır: “Bil ki, Allah Teâlâ ilmimi açığa çıkarmak istediğinde, onu akla yerleştirmiştir ve şu hükmü vermiştir: ‘Kim akıldan yoksunsa, ilimden de yoksundur.’ Dolayısıyla hiç kimse, akıl olmadan o ilme ulaşamaz.”¹⁰²²

5- ﴿يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا﴾¹⁰²³ “O gün takvâ sahiplerini, Rahmân’ın huzuruna elçiler heyeti gibi toplayacağız.”: İbn Abbâs (r.a) ve Ferrâ’ (ö. 207/822): “وَفْدًا” kelimesini “binekli heyetler” şeklinde tefsir etmişlerdir.¹⁰²⁴ Ca’fer es-Sâdık (ö. 148/765): “Gerçek muttakî, Allah’tan başka her şeyden sakınan kimsedir. Hevâsına tâbi olmaktan sakınan, işte o hakiki takvâ sahibidir. Böyle biri, Allah tarafından doğrudan müşâhede huzuruna

¹⁰¹⁹ Tüsterî, *Tefsîru’l-Tüsterî*, 73.

¹⁰²⁰ en-Nahl 16/12.

¹⁰²¹ el-Muḥâsibî, *Fehmu’l-Kur’ân*, 267.

¹⁰²² Tüsterî, *Tefsîru’l-Tüsterî*, 90.

¹⁰²³ Meryem 19/85.

¹⁰²⁴ el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, II:172, et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân ‘an*, XV:630.

kabul edilir.”¹⁰²⁵ Muḥâsibî (ö. 243/857), “İlim, şu üç unsurla birlikte olmazsa, kişiye fayda sağlamaz; aksine, hüccet olarak onun aleyhine olur. Bu üç unsurdan biri de haşyetle beraber gelen ameldir.”¹⁰²⁶

Tüsterî, “(وَقُدًّا) ifadesiyle kastedilen, onların binekler üzerinde Allah’a götürülen birer heyet oluşudur. Gerçek muttakîler, Allah’tan başka her şeyden sakınanlardır.” Ardından şöyle demiştir: “Kul için hiçbir şey tam ve kâmil olmaz; ta ki: amelini haşyetle, fiillerini vera‘ ile, vera‘ını ihlâs ile, ihlâsını müşâhede ile, müşâhedesini ise Allah’tan başkasına karşı takvâ ile sağlamlaştırmadıkça...”¹⁰²⁷

6- (لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ)¹⁰²⁸ “Her daim Allah’a yönelen ve O’nun emrini gözetten herkese mahsustur.”: Muḥâsibî (ö. 243/857): “أَوَّابٍ; kalbiyle sürekli Rabbine dönen kişidir. Ancak bu dönüş, onu Allah’tan başkasına yöneltmeyecek şekilde olmalıdır. Bu kimse, kalbini Allah’a dönüşte koruyandır.”¹⁰²⁹

Tüsterî: “أَوَّابٍ; kalbi, vesveselerden Allah’a sükûnetle yönelen kişidir. حَفِيظٍ ise; zamanını ve hâlini, Allah’ın emirleri ve itaatleriyle muhafaza eden kimsedir.”¹⁰³⁰

3.1.16. İbn Kuteybe ed-Dîneverî el-Mısırî ile Benzer Yorumlar

İbn Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889), III. hicrî yüzyılın önde gelen âlimlerinden biridir ve Tüsterî’nin çağdaşıdır. Dil, edebiyat, tefsir, fıkıh ve hadis alanlarında kaleme aldığı çok yönlü eserleriyle tanınmış, kendi döneminde ve sonraki nesillerde önemli bir müracaat kaynağı olmuştur. Bu ilmî konumuna rağmen, Tüsterî’nin tefsirinde onun ismine doğrudan yer verilmemektedir. Ancak Tüsterî’nin tefsiri ile İbn Kuteybe’nin eserleri arasında yapılan ayrıntılı karşılaştırmalar, birçok yerde lafzî benzerliklerin

¹⁰²⁵ es-Sülemî, *Tefsîru’s-Sülemî*, I:432.

¹⁰²⁶ el-Muḥâsibî, *Risâletü'l-müsterşidîn*, 97.

¹⁰²⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 100.

¹⁰²⁸ Kâf 50/32.

¹⁰²⁹ es-Sülemî, *Tefsîru’s-Sülemî*, II:268.

¹⁰³⁰ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 152.

bulduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Tüsterî'nin onun görüşlerinden faydalandığını, muhtemelen eserlerine doğrudan veya dolaylı erişim sağladığını göstermektedir.

Bu benzerlikler, Tüsterî ile çağdaşları arasındaki ilmî ilişkinin doğasını da yansıtmaktadır. Tüsterî, tefsirinde yalnızca sahabe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn rivayetlerinden değil, kendi döneminde yaşayan âlimlerin ilmî birikiminden de istifade etmiştir. Böylece onun tefsiri, III. hicrî yüzyıldaki fikrî hareketlilikten bağımsız değil, aksine bu ilmî ortamın bir parçası olarak şekillenmiştir.

Tüsterî'nin metodolojisi gereği, çoğu zaman aktardığı görüşleri isnat etmeyip kendi ifadesi gibi sunması dikkat çekicidir. Bu sebeple, İbn Kuteybe'den doğrudan faydalanmış olmasına rağmen, onun adını zikretmemiştir. Yapılan tespitlere göre, Tüsterî'nin tefsirinde İbn Kuteybe'nin görüşleriyle lafız veya mâna bakımından örtüşen elli yedi yorum bulunmaktadır. Bu rakam, İbn Kuteybe'nin düşüncelerinin Tüsterî üzerindeki etkisinin dikkate değer boyutta olduğunu ve Tüsterî'nin çağdaşlarının eserlerine de nüfuz etmiş olduğunu açıkça göstermektedir.

1- (فَأَخَذْتُمْ الصَّاعِقَةَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ)¹⁰³¹ “*Bakıp dururken hemen sizi yıldırım çarpmıştı.*”:

İbn Kuteybe ed- Dîneverî (ö. 276/889): “‘Sa‘k’ (الصعق), ölüm anlamına gelir; ‘Sâ‘ika’ (الصاعقة) ise azaptır.”¹⁰³²

Tüsterî: “Sâ‘ika (الصاعقة); ölüm anlamına gelir. Aynı zamanda, Allah Teâlâ'nın kullarından dilediğine indirdiği her türlü öldürücü azaptır. Bu azabı bazı kulları gözleriyle bizzat görürken, diğerleri ise onları seyrederek ibret ve uyarı edinir.”¹⁰³³

¹⁰³¹ el-Bakara 2/55.

¹⁰³² İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, 272.

¹⁰³³ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 31.

2- (أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ) ¹⁰³⁴ “İşte Rablerinden onlar üzerine salavâtı ve merhameti vardır. Onlar doğru yola erenlerdir.”:

İbn Kuteybe (ö. 276/889): “Allah’tan gelen ‘salât’ rahmet ve mağfiret anlamına gelir.” Ayette geçen “عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ” ifadesi de bu kapsamda değerlendirilir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.), ‘Allah’ım! Âl-i Ebî Evfâ’ya salât eyle.’ duasıyla onlara rahmet ve bağışlanma dilemiştir.”¹⁰³⁵

Tüsterî: “Burada geçen ‘salavât’, Allah’ın kullarına rahmetidir.” Ardından Tüsterî de, Efendimiz’in (s.a.v) “اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى” duasını bu anlamda zikretmiştir.

Bu ayette, Tüsterî ile İbn Kuteybe arasında açık bir lafzî benzerlik görülmektedir. Bu durum, Tüsterî’nin söz konusu ayetin tefsirinde İbn Kuteybe’nin yorumunu kaynak olarak kullandığını göstermektedir. Ayrıca her ikisinin de aynı hadisi delil olarak zikretmiş olmaları, Tüsterî’nin bu bağlamda İbn Kuteybe’ye dayandığı ihtimalini daha da güçlendirmektedir.

3- (أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ) ¹⁰³⁶ “İşte Allah’ın lâneti onların üzerinedir!”: İbn Kuteybe (ö. 276/889): “Lanet (لَعْنٌ), ‘rahmetten kovulma ve uzaklaştırma’dır.” Nitekim Araplar “ذُنُوبٌ” (lanetlenmiş kurt) ifadesiyle, sürüsünden dışlanmış veya kovulmuş kurdu kastederler. Bu kullanım, “لَعِينٌ” kelimesinin “مَطْرُودٌ” anlamına geldiğini gösterir.¹⁰³⁷

Tüsterî: “Bu ayette geçen ‘لَعْنَةٌ’ kelimesiyle kastedilen, Allah’ın rahmetinden uzaklaştırma ve dışlamadır. Her ‘mel’ûn’ (lanetlenen) kimse, bu dışlanmaya uğramış, rahmetten mahrum bırakılmış kimsedir.”¹⁰³⁸

¹⁰³⁴ el-Bakara 2/157.

¹⁰³⁵ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Te’vilü müşkili’l-Şur’ân*, 255.

¹⁰³⁶ el-Bakara 2/161.

¹⁰³⁷ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Te’vilü müşkili’l-Şur’ân*, 274.

¹⁰³⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 33.

4- (تُمْ نَبِّئَهُمْ فَتَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ)¹⁰³⁹ “Sonra da Allah’ın lâneti yalancıların üzerine olsun diye dua edelim.”: İbn Kuteybe (ö. 276/889): “تُمْ نَبِّئَهُمْ” ifadesiyle, birbirimize lânet okuyarak dua etmemiz kastedilmiştir.¹⁰⁴⁰

Ebû Bekir el-Enbârî (ö. 328/940): Bazı dilcilerin görüşüne göre “mubtahil”, Arapça’da Allah’ı tesbih eden, yani zikreden kişiyi ifade eder.¹⁰⁴¹

Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Bu, birbirimize lânet ederek dua etmemiz anlamına gelir. ‘Mubtehil’ dua eden kişidir; ‘ibtihâl’ ise yapılan duadır.” Ardından, kelimenin bir başka anlamına işaret ederek şöyle demiştir: “‘Mubtehil’, aynı zamanda Allah’ı tesbih eden ve zikreden kişidir. Bu anlamda, onu ancak koruyucu melekler (hıfzetme görevindeki yazıcı melekler) kaydeder. Çünkü bu zikir, zikreden, zikrinde zikredilen (yani Allah) ile doğrudan bir karşılaşma ve huzur halidir.” Tüsterî bu anlamı, şu kudsî hadisle temellendirir:

“Ben, Beni zikreden yanında bulunurum. Kulum Beni nerede ararsa, Beni orada bulur.”¹⁰⁴²

5- (مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا)¹⁰⁴³ “Kim dünya hayatını ve onun ziynetini isterse, Biz de onların yaptıkları amellerin karşılığını dünyada eksiksiz veririz.”: İbn Kuteybe (ö. 276/889) bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Yani, onların amellerinin karşılığını dünyada veririz. Zira onların gayesi dünya idi, amelleri de bu niyetle yapılmıştı. Ancak âhirette onların payına yalnızca ateş düşer. ‘وَخِطَّ مَا صَنَعُوا فِيهَا’ ifadesi ise, bu amellerin bâtıl oluşunu ve Allah için yapılmamış olduklarından dolayı bir kıymet taşımadığını ifade eder.”¹⁰⁴⁴

¹⁰³⁹ Âl-i İmrân 3/61.

¹⁰⁴⁰ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Tefsîru garîbi'l-Kur’ân*, 95.

¹⁰⁴¹ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, VI:165.

¹⁰⁴² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 48; ayrıca bu rivayet, Hz. Musa’dan nakledilmiştir. Bir kısmı Ebu Ubeyd el-Kasım bin Sellâm tarafından “el-Huṭab ve'l-mevâ’iz” adlı eserinde, Ahmed bin Hanbel tarafından ise “ez-Zühd” adlı eserinde rivayet edilmiştir: Ebû ‘Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm, *el-Huṭab ve'l-mevâ’iz*, s. 128; İbn. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, 59.

¹⁰⁴³ Hûd 11/15.

¹⁰⁴⁴ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Te’vîlü müşkili'l-Kur’ân*, 226.

Tüsterî ise bu ayetin tefsirinde şöyle der: “Kim ki ilmiyle Allah’tan başkasını murad ederse, Allah ona amelinin karşılığını dünyada verir. Böylece onun âhirette bir nasibi kalmaz. Çünkü ameliyle Allah’a ihlâs göstermemiş, aksine dünya itibarı ve makamı arzulamıştır. Hâlbuki bilseydi ki Allah Teâlâ dünyayı ve içindekileri âhret yolcularının hizmetine vermiştir, ilmiyle riyaya kalkışmazdı.”¹⁰⁴⁵

6- (وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ)¹⁰⁴⁶ “Güneş ve ay”: ifadesi hakkında İbn Kuteybe (ö. 276/889) şöyle demiştir: “Cansız varlıkların secdesi; onların teslimiyeti, boyun eğişi ve ilahî tasarrufa tâbi oluşları şeklinde anlaşılır.”¹⁰⁴⁷

Tüsterî ise bu secdeyi şöyle açıklamıştır: “Bu varlıkların secdesi, hakikati tanımaları, onu bilmeleri ve ona tam bir huşû ve teslimiyetle boyun eğmeleridir.”¹⁰⁴⁸

7- (وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا)¹⁰⁴⁹ “İcat ettikleri ruhbanlık”: ifadesi hakkında İbn Kuteybe (ö. 276/889) şöyle demiştir: “رَهْبَانِيَّةٌ, ‘korku’ anlamındaki ‘رَهْبَة’ kökünden türetilmiş bir isimdir.”¹⁰⁵⁰ Muhâsibî (ö. 243/857) ise bu yaklaşımı derinleştirerek şöyle der: “Onlar, Allah’tan ve azabından korkarak amel ettiler. Bu korku, onları sevap ümidiyle Allah’a yönelmekten alıkoymuştu. Yani, azaba yönelik korkuları, sevap elde etme arzusunun önüne geçti.”¹⁰⁵¹

Tüsterî bu kavramı şu şekilde açıklamıştır: “Ruhbanlık kelimesi, korku (رَهْبَة) kökeninden gelir ve ‘karşılık beklemezsiniz sadece korku hâli üzere yaşamak’ anlamındadır.”¹⁰⁵²

¹⁰⁴⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 78.

¹⁰⁴⁶ el-Hac 22/18.

¹⁰⁴⁷ İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l-Kur'ân* adlı eserinde şöyle demiştir: “‘Tevîlü Müşkili'l-Kur'an’ adlı kitabımda secdeyi açıklamıştım; secde, tüm cansız varlıkların teslimiyeti ve kendilerine boyun eğdirilen ilâhî düzene göre hareket etmeleridir.” Bkz. İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*, 195, ilgili yer. İbn Kuteybe, *Tevîlü Müşkili'l-Kur'an*, 237.

¹⁰⁴⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 106.

¹⁰⁴⁹ el-Hadîd 57/27.

¹⁰⁵⁰ İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*, 391.

¹⁰⁵¹ Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el- Muhâsibî, *Âdâbu'n-Nüfûs*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atallah (Beyrut: Dâru'l-Cîl, tsz) 159.

¹⁰⁵² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 163.

Bu ayette, Tüsterî'nin rehbe kelimesinin dilsel anlamını açıklarken İbn Kuteybe'den faydalandığı görülmektedir. Ancak terimsel açıdan bakıldığında, onun yorumu ile Muhâsibî'nin yorumu arasında büyük bir benzerlik vardır. Her ikisi de rehbeyi karşılık beklemezsizin duyulan korku olarak tanımlamıştır. Fakat Muhâsibî bunu sevap beklentisi olmadan şeklinde ifade ederken, Tüsterî tamamen tamah olmaksızın ifadesini kullanmıştır. Sonuç itibarıyla, her iki yaklaşımın da aynı amacı vurguladığı anlaşılmaktadır.

8- ¹⁰⁵³﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا﴾ “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, ateşten koruyun.*”: İbn Kuteybe (ö. 276/889) bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Kendinizi ve ailenizi, Allah’a ve Resûlü’ne itaat ederek koruyun.”¹⁰⁵⁴

Tüsterî ise benzer şekilde şu yorumda bulunmuştur: “Yani, Allah’a itaat etmek ve sünnet-i uymak suretiyle hem kendinizi hem de ehlinizi o ateşten koruyun.”¹⁰⁵⁵

9- ¹⁰⁵⁶﴿لَا خَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ﴾ “*Elbette onu kısıvrak yakalardık.*”: İbn Kuteybe (ö. 276/889) bu ifadeyi şöyle açıklamıştır: “Yani onun elini alırdık, onu tutardık.”¹⁰⁵⁷ Ayrıca bu tür bir ifadenin çoğunlukla sultanlar ve yöneticiler tarafından kullanıldığını belirtmiştir.¹⁰⁵⁸

Tüsterî ise benzer bir yorumu dile getirerek şöyle demiştir: “Bu, kralların yaptığı gibi onun elini alırdık, anlamına gelir.”¹⁰⁵⁹

10- ¹⁰⁶⁰﴿إِلَافٍ فُرَيْشٍ﴾ “*Kureyş’i ısındırıp alıştırıldığı için*”: İbn Kuteybe (ö. 276/889) bu ifadeyi şöyle tefsir etmiştir: “Yani, Allah’ın Kureyş’i bu iki yolculuğa (yaz ve kış seferlerine) alıştırmayı, onları bu konuda bir araya getirip hazırlamasıdır.”¹⁰⁶¹

¹⁰⁵³ et-Tahrîm 66/6

¹⁰⁵⁴ İbn Kuteybe, *Tefsîru garîbi'l-Şur’ân*, 405.

¹⁰⁵⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 171.

¹⁰⁵⁶ el-Hâkka 69/45.

¹⁰⁵⁷ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Te’vilü müşkili'l-Şur’ân*, 100.

¹⁰⁵⁸ es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân an*, XXII:190

¹⁰⁵⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 176.

¹⁰⁶⁰ Kureyş 106/1.

¹⁰⁶¹ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Te’vilü müşkili'l-Şur’ân*, 235.

Tüsterî ise şöyle demiştir: “Yani, Kureyş’in yaz ve kış yolculuklarını benimseyip onlara alışmaları kastedilmiştir.”¹⁰⁶²

Önceki örneklerden anlaşıldığı üzere, İbn Kuteybe ed-Dîneverî’nin görüşleri ile Tüsterî’nin yorumları arasındaki benzerlikler çoğunlukla lafzî düzeydedir. Bunun temel sebebi, aralarındaki ortak malzemenin büyük ölçüde dilsel nitelik taşımasıdır. İbn Kuteybe, Kur’an’daki kelimelerin sözlük anlamlarını ve şiir bağlamındaki kullanımlarını açıklamaya yoğunlaşmıştır. Bu dilsel ifadeler, yüksek derecede kesinlik ve titizlik içerdiğinden, Tüsterî’nin bunları yeniden formüle etme veya farklı bir biçimde sunma imkânı sınırlı olmuştur. Bu nedenle, söz konusu açıklamalar Tüsterî’nin tefsirinde neredeyse asıl hâliyle yer almakta ve adeta harfiyen nakledilmiş izlenimi vermektedir.

Buna rağmen Tüsterî, bu yorumların sahibini yani İbn Kuteybe’yi zikretmemiştir. Bu durum, onun genel tefsir metoduyla uyumludur; zira Tüsterî çoğunlukla aktardığı görüşleri isnat etmeksizin kendi tefsir bütünlüğü içinde sunmuş, onları kendi üslubunun bir parçası hâline getirmiştir. Ancak dikkatli karşılaştırmalar, Tüsterî’nin İbn Kuteybe’den açık bir şekilde faydalandığını ve özellikle dilsel ağırlıklı bölümlerde onun etkisinin hissedildiğini göstermektedir.

Bu husus, Tüsterî’nin bilgi edinme yöntemine de ışık tutmaktadır: O, yalnızca selef veya sûfîlerin mirasından yararlanmamış, aynı zamanda çağdaşı olan dil âlimlerinin ürünlerinden de beslenmiştir. Böylece onların görüşlerini kendi tasavvufî-işârî tefsir projesine dâhil etmiş, fakat doğrudan isim vermemiştir. Bu da onun ilmî ufkunun genişliğini ve farklı kaynaklardan yararlanma kabiliyetini ortaya koymaktadır.

---

¹⁰⁶² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 206.

3.1.17. Farklı Alimler ile Benzer Yorumlar

Bu başlık altında, Tüsterî'nin tefsirinde yer alan ve kendisinden önceki veya çağdaşı olan müfessirlerin görüşleriyle belirgin paralellikler gösteren bazı yorumlar bir araya getirilmiştir. Tüsterî, bu müfessirlerden bazılarının adını açıkça zikretmiştir; örneğin İbn Uyeyne, Sevrî, İbn Zeyd ve Fudayl b. İyâd. Ancak bunların dışında pek çok müfessirin adını anmamıştır. Yapılan ayrıntılı incelemeler, bazı yorumların kaynaklarında geçtiği şekliyle lafzen Tüsterî'nin tefsirinde yer aldığını, bazılarının ise farklı bir üslupla yeniden formüle edildiğini, fakat anlam bakımından büyük ölçüde aynı kaldığını ortaya koymaktadır.

Bu durum, Tüsterî'nin tefsir mirasıyla ilişkisini açıkça göstermektedir. O, aktardığı görüşlerin sahiplerini çoğu zaman zikretmemekte, bunları kendi tefsir bütünlüğü içerisinde birleştirmekte ve böylece onları sanki kendisine aitmiş gibi sunmaktadır. Bu yöntem, Tüsterî'nin tefsirine hem doğrudan nakil hem de isnatsız iktibas özelliği kazandırmakta, aynı zamanda tasavvufi-işârî bir dil ve terbiyeye yönelik boyut eklemektedir. Ayrıca bu yaklaşım, Tüsterî'nin yalnızca birkaç münferit durumda değil, pek çok yerde başvurduğu sistematik bir yöntem olduğunu göstermektedir. Tefsirinin çeşitli bölümlerinde tekrar eden bu tür paralellikler, onun geniş bir tefsir geleneğine vakıf olduğunu ve önceki müfessirlerin ilmî birikiminden farklı şekillerde istifade ettiğini ortaya koymaktadır: kimi zaman lafzen naklederek, kimi zaman mânevî anlamı benimseyerek, kimi zaman da kendi özgün yorum yapısına eklemleyerek.

Sonuç olarak, Tüsterî'nin tefsiri, yüzeyde kendisine ait gibi görünen özgün bir metin olmakla birlikte, dikkatli mukayeseler onun yorumlarının köklerinin önceki tefsirlerde bulunduğunu ve bu birikimin onun işârî yaklaşımıyla bütünleşerek yeniden üretildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

1- (قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ) ¹⁰⁶³ “Korkanlar arasından Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki yiğit adam: 'Üzerlerine kapıdan girin' dediler.”: Mansur b. Zâzân (ö. 129/746) şöyle demiştir: "Endişe ve hüzün sevabları artırır, günah ve kibir ise kötülükleri çoğaltır."

Sehl b. Ali ¹⁰⁶⁴ de: "Allah onlara korku nimetini lütfetti" açıklamasını yapmıştır. ¹⁰⁶⁵

Tüsterî'ye "Bu nimet nedir?" diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir:

"Allah onlara hem korku hem de murâkabe nimetini bahşetmiştir. Zira korku, endişe ve hüzün sevapları artırırken; şımarıklık ve azgınlık günahları çoğaltır." ¹⁰⁶⁶

2- (فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ) ¹⁰⁶⁷ “Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun.”: Hz. Ali'den (r.a.) şu iki görüş nakledilmiştir: “Onlar, Müslümanların âlimleridir.” “Biz zikir ehliyiz.” ¹⁰⁶⁸ İbn Uyeyne (ö. 198/814) şöyle demiştir: “Bazı fakihlerin dediğine göre, âlimler üçe ayrılır: Sadece Allah'ın emirlerini bilen; sünneti bilir fakat Allah korkusu taşımaz. Sadece Allah'ı bilen; Allah'tan korkar fakat sünneti bilmez. Hem Allah'ı hem de O'nun emirlerini bilen; hem sünneti bilir hem de Allah'tan korkar.” ¹⁰⁶⁹

Bu ayet hakkında Tüsterî şöyle demiştir: “Zikir ehli, Allah'ı anlayan, O'nu tanıyan, emirlerini ve günlerini bilen kimselerdir.” Kendisine, “Bize onları tarif et” denildiğinde, şöyle cevap vermiştir: “Âlimler üç sınıftır: Sadece Allah'ı bilen, fakat O'nun emirlerini ve günlerini bilmeyenler; bunlar genel müminlerdir. Allah'ı ve O'nun emirlerini bilen,

¹⁰⁶³ el-Mâide 5/23.

¹⁰⁶⁴ Sehl b. Ali el-Mervazî, İbnü'l-Mübârek'ten rivayette bulunmuştur; ancak vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir: Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, (Haydarâbâd: Maṭba'atü Meclisi Dâireti'l-Ma'ârifil-'Osmâniyye, 1. bs., 1271/1952) IV:203.

¹⁰⁶⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII:300.

¹⁰⁶⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 58.

¹⁰⁶⁷ en-Nahl 16/7.

¹⁰⁶⁸ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, III:438; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an*, XVI:229.

¹⁰⁶⁹ Ebu Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, VII:280. Beyhakî, *Şu'abü'l-imân*, III:323.

fakat günlerini bilmeyenler; bunlar âlimlerdir. Allah'ı, O'nun emirlerini ve günlerini bilenler ise peygamberler ve sıddıklardır."¹⁰⁷⁰

3- (لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ)¹⁰⁷¹ "Allah'ın, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlaması için": İmam Şâfiî (ö. 204/820) bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir:

"Geçmiş günah: Atan Âdem'in işlediği günahdır, Allah onu sana bağışlamıştır."

"Gelecek günah: Ümmetinin işleyeceği günahlardır, Allah onları senin şefaatinle cennete koyacaktır."¹⁰⁷²

Tüsterî ise şöyle açıklamıştır: "Geçmiş günah: Atan Âdem (a.s.) işlediğinde, sen onun sulbünde idin (ruhen var oldun)." "Gelecek günah: Ümmetinin günahlarıdır, çünkü sen onların rehberi ve önderisin."¹⁰⁷³

4- (هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ)¹⁰⁷⁴ "Sana İbrahim'in ağırlanan şerefli misafirlerinin haberi geldi mi?": Ali bin Asâm el-Âmirî (ö. 228/842): Misafirine dedi ki: "Rahat ol, çünkü sen bizim yanımızda ikram edilensin. İkram edilen ise ancak bizzat hizmetle ağırlanır."¹⁰⁷⁵ İbn İshak (ö. 150/767): "İbrahim (a.s.) 15 gecedir misafirsiz kalmıştı, bu ona ağır geliyordu. Melekleri misafir olarak görünce sevindi ve 'Bunlara ancak ben bizzat hizmet ederim!' dedi."¹⁰⁷⁶

Tüsterî: "Onlara 'mükremîn' denmesinin sebebi, İbrahim'in bizzat hizmet etmesidir. 7 gündür yemek yememişti, misafir bekliyordu. Melekler gelince onlara kendi eliyle hizmet etti, yemek yemedi."¹⁰⁷⁷

---

¹⁰⁷⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 104.

¹⁰⁷¹ el-Fetih 48/2.

¹⁰⁷² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066), *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. ve ta'lik: Ebû 'Âşım eş-Şevâmî (Kahire: Dârü'z-Zehâ'ir, 1439/2018), 88.

¹⁰⁷³ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 147.

¹⁰⁷⁴ ez-Zâriyât 51/24.

¹⁰⁷⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân an*, XXIV:445.

¹⁰⁷⁶ İbrâhîm b. İshâk el-Harbî (ö.285/898), *İkrâmü'd-dayf*, thk. Abdullah el-Garâzî (Tanta: Mektebetü's-Sahâbe, 1407/1987) 51.

¹⁰⁷⁷ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 154.

"Bu, Allah'a olan dostluğun (hulle (خلة)) alametidir: Başkalarını doyururken kendin aç kalırsın, onların derdine derman olurken kendin hasta olursun."

5- (إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ) ¹⁰⁷⁸ "Seslerin en çirkinini hiç şüphesiz merkebin sesidir." : Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) bu ayet hakkında şöyle demiştir: "Zira merkep, şeytanı gördüğünde anırır." ¹⁰⁷⁹

Tüsterî ise bu açıklamayı sürdürerek şöyle demiştir: "O (merkep), şeytanı gördüğü için anırır; bu sebeple Allah Teâlâ onun sesini 'en çirkin ses' (enkeru'l-asvât) olarak nitelemiştir." ¹⁰⁸⁰

6- (إِنَّ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ) ¹⁰⁸¹ "Size bir fasık bir haber getirirse...": İbn Zeyd (ö. 182/798) bu ayet hakkında şöyle demiştir: "Kur'an'da geçen her 'fâsık' ifadesi, 'yalancı' (kâzib) anlamındadır." ¹⁰⁸²

Tüsterî ise şöyle demiştir: "(Fâsık) ifadesi, (kazzâb) yani 'yalancı' anlamına gelir. Ayetin bâtinî anlamı ise şudur: Kendisi hakkında birinin kötü söz söylediğini duyan kimsenin, bunu kendi nefsinde doğrulamadıkça hemen cezalandırmaya kalkışmaması; bu tutumla nefsinin terbiye etmesidir." ¹⁰⁸³

7- (فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ) ¹⁰⁸⁴ "Levh-i Mahfûz'da saklıdır.": Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: "Mahfûz levha'dan maksat, mü'minin kalbidir." ¹⁰⁸⁵

Tüsterî ise şöyle demiştir: "Mahfûz olan, mü'minin sadrıdır (göğsüdür). Bu, ehil olmayan kimselerin ona erişememesi için korunmuştur. Zira Kur'an ehli olanlar, Allah'ın ehli ve O'nun özel kıldığı kimselerdir." ¹⁰⁸⁶

¹⁰⁷⁸ Lokman 31/19.

¹⁰⁷⁹ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, IV:341.

¹⁰⁸⁰ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 123.

¹⁰⁸¹ el-Hucurât 49/6.

¹⁰⁸² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI:485.

¹⁰⁸³ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 149.

¹⁰⁸⁴ el-Burûc 85/22.

¹⁰⁸⁵ Ebû Tâlib el-Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, I:207, I:385.

¹⁰⁸⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 191.

8- (وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ) ¹⁰⁸⁷ “Gerçekten o, hayra (mala) olan sevgisinde aşırıdır.”:

İbn Zeyd (ö. 182/798) bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Burada ‘hayır’ ile kastedilen dünyadır.”¹⁰⁸⁸ Yine İbn Zeyd'den şu da rivayet edilmiştir: “Allah, malı ‘hayır’ olarak isimlendirmiştir; oysa (bazen) pis ve haram olabilir. Fakat insanlar onu hayır saydıkları için, Allah da onların anlayışına göre onu ‘hayır’ diye adlandırmıştır.”¹⁰⁸⁹

Tüsterî ise şöyle demiştir: “Buradaki ‘hayır’ üç şeydir: nefis sevgisi, dünya sevgisi ve hevâ sevgisi. Allah Teâlâ, bunlara bağlananları tanıtmak için bu tutkuları ‘hayır’ olarak adlandırmıştır. Gerçekte ise ‘hayır’ üçtür: Halktan müstağni olmak, Hakk’a muhtaç olmak ve O’nun emirlerini yerine getirmektir.”¹⁰⁹⁰

9- (وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ) ¹⁰⁹¹ “Düğümlere üfleyen kadın büyücülerinin şerrinden.”:

İbn Zeyd (ö. 182/798) bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Düğümlere üfleyen kadın sihirbazlardır.”¹⁰⁹²

Tüsterî de aynı şekilde şöyle demiştir: “Yani, düğümlere üfleyen sihirbaz kadınlardır.”¹⁰⁹³

10- (وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ) ¹⁰⁹⁴ “Oysa Allah’ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi.”: Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) bu ayet hakkında şöyle demiştir: “(İllâ bi-iznillâh) ifadesi, Allah’ın kazası (takdiri) ile olur.”¹⁰⁹⁵

Tüsterî de bu anlamı derinleştirerek şöyle demiştir: “Yani bu fiil, daha meydana gelmeden önce, Allah’ın ezeli ilminde bilinmişti.”¹⁰⁹⁶

---

¹⁰⁸⁷ Âdiyât 100/8.

¹⁰⁸⁸ et-Taberî, *Câmiu ’l-Beyân*, XXIV:589.

¹⁰⁸⁹ es-Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, XXX:188.

¹⁰⁹⁰ Tüsterî, *Tefsîru ’t-Tüsterî*, 203.

¹⁰⁹¹ el-Felak 113/4.

¹⁰⁹² et-Taberî, *Câmiu ’l-Beyân*, XXIV:751.

¹⁰⁹³ Tüsterî, *Tefsîru ’t-Tüsterî*, 210.

¹⁰⁹⁴ el-Bakara 2/102.

¹⁰⁹⁵ et-Taberî, *Câmi ’u’l-beyân*, II:362.

¹⁰⁹⁶ Tüsterî, *Tefsîru ’t-Tüsterî*, 32.

11- (وَاللَّهُ أَزْكَسْتَهُمْ بِمَا كَسَبُوا)¹⁰⁹⁷ “*Hâlbuki Allah, kazandıkları sebebiyle onları geri çevirdi.*”: Kāsım b. Sellâm (ö. 224/838) şöyle açıklamada bulunmuştur: “Peygamber Efendimiz’e (s.a.v) istincâ için dışkı getirildiğinde, ‘İnnehu riksun (Bu pistir)’ buyurdu.” “Riks” kelimesi, “ric” (geri dönmüş şey) anlamına gelir. Arapçada “rakastu” ve “arkastu” kelimeleri, bir şeyi önceki haline döndürmek anlamında birbirinin yerine kullanılır. Bu bağlamda “Allah onları kazandıkları şey sebebiyle geri çevirdi” ayeti, onların küfre döndürülmesi anlamında yorumlanmıştır.¹⁰⁹⁸

Tüsterî ise bu anlamı işarî bir boyutta şöyle açıklamıştır: “Yani, Allah onları fitratlarında mevcut olan cehâlet haline, yani kendisini bilmezliklerine geri döndürdü.” Ardından şu hadisi zikretmiştir: “Kemik ve dışkı ile istincâ etmeyin; çünkü o ‘riks’tir (pis, reddedilmiş şeydir).” Bu da, söz konusu nesnelere eski hallerine dönerek cinlerin yiyeceği hâline geldikleri anlamına gelir.¹⁰⁹⁹

12- (وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ)¹¹⁰⁰ “*Kendisine dini yalnızca O’na has kılarak, içten bir bağlılıkla dua edin!*”: Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Allah Teâlâ, sadece kendisi için ihlâsla yapılan ameli kabul eder; ancak bu ihlâslı amel de ancak sünnete uygun olursa kabul edilir.”¹¹⁰¹

Tüsterî de bu anlayışı derinleştirerek şöyle demiştir: “Gizli amellerinizde niyetle ihlâsı arayın; zira riyayı ancak ihlâslı olanlar tanıyabilir. Açık amellerinizde ise, Peygamber’in (s.a.v.) sünnetine uygunluğu gözetin; çünkü tüm işlerinde Peygamber’e uymayan kişi sapmıştır. Bunların dışındaki her şey ise bir aldanıştır.”¹¹⁰²

¹⁰⁹⁷ en-Nisâ 4/88.

¹⁰⁹⁸ Ebû ‘Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadis*, II:243.

¹⁰⁹⁹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 55.

¹¹⁰⁰ el-A'râf 7/29.

¹¹⁰¹ el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, IX:181.

¹¹⁰² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 65.

13- (وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ)¹¹⁰³ “Nerede olursam olayım, beni bereketli (mübarek)

kıldı.”: Vüheyb b. Verd (ö. 153/770) bu ayet hakkında şöyle demiştir:

“İyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak, Allah’ın dinidir. Allah Teâlâ, peygamberlerini bu görevle kullarına göndermiştir.”

Şöyle devam etmiştir: “Fakihler, Resûlullah’ın (s.a.v) ‘Nerede olursam olayım, beni bereketli kıldı.’ sözü hakkında ittifakla şunu söylemişlerdir: Onun bereketi nedir? Cevap: Nerede olursa olsun, iyiliği emretmesi ve kötülükten sakındırmasıdır.”¹¹⁰⁴

Tüsterî de ayeti benzer bir anlamda şöyle tefsir etmiştir:

“Yani, ben iyiliği emrederim, kötülükten sakındırırım; sapmış olanı doğru yola yönlendiririm, mazluma yardım ederim, sıkıntı içindekine destek olurum.”¹¹⁰⁵

14- (وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ)¹¹⁰⁶ “Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O’dur.”: Vüheyb b. Verd (ö. 153/770) bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Vallahi, hiçbir kul gerçekten korkmadan, samimi bir şekilde ümit etmiş değildir. Gazabından korkmadığın birinin rızasını nasıl umabilirsin? Gerçek anlamda umut eden kişi, Halîlürrahmân’dır.” Ardından bu ayeti okudu.¹¹⁰⁷

Tüsterî ise bu ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: “(Hz. İbrahim), sözünü edep kurallarına uygun biçimde, korku ile ümit arasında bir dengeyle dile getirmiştir; bağışlanmayı kesinlikle hak ettiğine dair bir iddiada bulunmamıştır.”¹¹⁰⁸

15- (يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ)¹¹⁰⁹ “Ey insanlar! Sizler Allah’a muhtaçsınız.”:

Ebû Abdullah es-Sâcî (ö. 220/835) şöyle demiştir: “Kim Allah’ın emrine icabet etmek

¹¹⁰³ Meryem 19/31.

¹¹⁰⁴ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî'd-Dünyâ, *el-Emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehî 'ani'l-münker*, thk. Salâhuddîn b. Âid el-Karnî, (Medine: Mektebetü'l-Gurabâ' el-Eseriyye, 1. bs., 1418/1997), 56.

¹¹⁰⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 99.

¹¹⁰⁶ eş-Şu'arâ' 26/82.

¹¹⁰⁷ Ebu Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII:150.

¹¹⁰⁸ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 115.

¹¹⁰⁹ Fâtır 35/15.

dışında, dünya düşüncesini zihninde bulundurursa, Allah'tan perdelenir.”¹¹¹⁰ Ebû Hafs en-Nîsâbûrî (ö. 270/883) şöyle demiştir: “Kulun Rabbine yakınlaşmasında en güzel vesîle, her hâlinde O'na karşı daimî bir fakr (ihtiyaç hâli) üzere bulunmasıdır.”¹¹¹¹ Yahyâ b. Mu'âz (ö. 258/872) ise şöyle demiştir: “Fakr, kul için zenginlikten daha hayırlıdır. Zira fakrda zillet, zenginlikte ise kibir vardır. Tevazu ve zilletle Allah'a yönelmek, çokça amel ederek yönelmekten daha hayırlıdır.”¹¹¹²

Tüsterî ise bu ayeti şu şekilde tefsir etmiştir:¹¹¹³ “Yani, siz mahiyetiniz itibarıyla Allah'a muhtaçsınız. Zira Allah Teâlâ mahlûkları yarattığında, onlar hakkında fakr hükmünü sabit kıldı; çünkü yalnızca O zengindir. Kim kendisini müstağni görürse Allah'tan perdelenir; kim de fakrını izhar ederse, Allah onun fakrını kendi zenginliğiyle birleştirir. Bu sebeple kul, gizli hâlinde Allah'a mutlak bir ihtiyaç duygusuyla yönelmeli ve mahlûkattan tamamen kopmalıdır ki kulluğu halis olsun. Zira saf kulluk, tam bir zillet ve boyun eğme hâlidir.” Tüsterî, bu bağlamda Hz. Ömer b. Abdülazîz'in (ö. 101/720) şu sözünü nakleder: “Allah'ın velî kullarının sıfatı üç şeyde toplanır: Her işte Allah'a güvenmek, her durumda O'na muhtaç olmak ve her zaman O'na yönelmektir.”¹¹¹⁴

16- (لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا)¹¹¹⁵ “Hanginizin daha güzel amel işleyeceğini denemek için.”: İbrâhim b. Eş'aş (ö. 212/827) bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Yani, en ihlâslı ve en doğru olanı. Çünkü amel, eğer ihlâslı olup doğru değilse kabul edilmez; doğru olup ihlâslı

¹¹¹⁰ Ebu Nu'aym el- İsfahânî, *Hilyetü 'l-evliyâ*, IX:313.

¹¹¹¹ el-Kuşeyrî, *er-Risâletü 'l-Kuşeyriyye*, II:434.

¹¹¹² Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn ' Abdullâh b. Aḥmed en-Nesefî (ö. 710/1310), *Medârikü't-tenzîl ve ḥakâ'iku't-te'vil (Tefsîru'n-Nesefî)*, thk. Yûsuf Bîdevî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Ṭayyib, 1419/1998), III:83.

¹¹¹³ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 129.

¹¹¹⁴ Bu söz burada Ömer b. Abdülazîz'e nispet edilmiştir; ancak bu söz, kaynaklarda Yahyâ b. Mu'âz'a (ö. 258/872) ait olarak geçmektedir. Bkz. es-Sülemî, *Ṭabaḳātu's-şüfiyye*, s. 100; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, II:354.

¹¹¹⁵ el-Mülk 67/2.

değilse yine kabul edilmez. Ancak hem ihlâslı hem de doğru olursa kabul edilir. İhlâs, amelin yalnızca Allah için yapılması; doğruluk ise sünnete uygun olmasıdır.”¹¹¹⁶

Tüsterî de benzer bir açıklamayla şöyle demiştir: “Yani, hanginizin ameli daha doğru ve daha ihlâslıdır. Eğer amel doğru olsa bile ihlâs yoksa kabul edilmez; ancak hem doğru hem de ihlâslı olursa kabul edilir. İhlâs, kalbin niyetiyle Allah için yapılan iştir; doğruluk ise Kitap ve sünnete uygunlukla olur.”¹¹¹⁷

17- (ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا) ¹¹¹⁸ “Sonra da onu, uzunluğu yetmiş arşın olan bir zincire vurun.”: Nüf el-Bikâlî¹¹¹⁹ (ö. I. asır) bu ayet hakkında şöyle demiştir:

“Her bir zira‘ yetmiş zira‘ uzunluğundadır; her bir arşın da yetmiş arşına denktir. Bu uzunluk, seninle Mekke arası mesafeden daha fazladır.” (Bu sözü söylediğinde Kûfe Mescidi'ndeydi.)¹¹²⁰ Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ise şöyle demiştir: “Resûlullah’tan rivayet edildiğine göre, bu zincirin sadece bir halkası bir dağın zirvesine konsa, o dağ kurşun gibi erirdi.”¹¹²¹

Tüsterî ise bu rivayetleri birleştirerek şöyle açıklamıştır: “Bu zincirin her arşını yetmiş zira‘ uzunluğundadır. Her bir zira‘, Kûfe ile Mekke arasındaki mesafeden daha uzak olarak ölçülmüştür. Eğer ondan bir halka bir dağın tepesine konsa, o dağ tıpkı kurşunun erimesi gibi erirdi.”¹¹²²

Tüsterî, bu açıklamaların İbn Abbâs’tan (ö. 68/687) da bu şekilde rivayet edildiğini belirtmiştir.

---

¹¹¹⁶ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî'd-Dünyâ el-Kureşî, *el-İhlâs ve'n-Niyye*, thk. İyâd et-Tabbâ' (Beyrut: Dâri'ü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1413/1993), 50. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, II:264. Ayrıca es-Sa'lebî İbnü'l- Eş'as yoluyla Fudeyl'den aktarmıştır: es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, XXVII:91.

¹¹¹⁷ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 172.

¹¹¹⁸ el-Hâkka 69/32.

¹¹¹⁹ Kâ'b'ın karısının oğludur: İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, IX:455.

¹¹²⁰ İbn el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, 2:83.

¹¹²¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, IV:424.

¹¹²² Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 176.

18- (كُلُوا وَتَمَتُّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ)¹¹²³ “(Dünyada) yiyin, için ve biraz daha faydalanın! Şüphesiz siz suçlusunuz.”: Şumeyt b. Aclân (ö. 140/758) dünya ehlinin halini şöyle tasvir etmiştir: “Sürekli midesini düşünen, ama aklını az kullanan biridir. Bütün gayesi karnı, şehveti ve derisidir. ‘Ne zaman sabah olur da yerim, içerim, eğlenirim, oynarım? Ne zaman akşam olur da uyurum?’ diye düşünür durur. Gece bir ceset gibidir; gündüz ise boş gezenin tekidir.”¹¹²⁴

Tüsterî bu ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: “Kimin gayesi karnı ve şehveti olursa, o kimse açıkça ziyana uğradığını ortaya koymuş olur. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur: ‘Yiyin, için, azıcık faydalanın! Muhakkak ki siz suçlulardansınız.’”¹¹²⁵

19- (وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى)¹¹²⁶ “(Seni) yolunu şaşırmış bulup da doğru yola iletmedi mi?”: Hasan el-Basrî, Dehhâk ve Şehr b. Havşeb (ö. 100/718) bu ayeti şöyle tefsir etmişlerdir: “Seni, peygamberlik bilgisinden ve şeriatın hükümlerinden habersiz bir halde buldu; sonra seni bu bilgilere erİştirdi.”¹¹²⁷

Bessâm b. Abdullah (ö. 150/767) ise şöyle demiştir: “Seni, kendi nefesine karşı şaşkın bir halde, kim olduğunu bilmez bir durumda buldu; sonra sana nefsin ve halini tanıttı.”¹¹²⁸

Tüsterî ise bu ayeti çok katmanlı bir biçimde şöyle yorumlamıştır: “Seni, kendi kıymetini bilmez bir halde buldu ve kıymetini sana bildirdi. Seni, saf sevginin manalarından gafil buldu; sonra seni muhabbet kadehinden içirerek kendi sevgisiyle besledi. Seni kendi marifetine yönlendirdi, sana nübüvvet ve risâlet elbisesi giydirdi; böylece bu elbise ile O’nun yakınlığına ve birliğine işaret edesin diye.” Tüsterî, bu ayetin

¹¹²³ el-Mürselât 77/46.

¹¹²⁴ İbn Ebi’ d-Dünyâ, *ez-Zühd*, 144. İsfahânî Ebu Nu’aym, *Hilyetü’l-evliyâ*, III:127.

¹¹²⁵ Tüsterî, *Tefsîru’l-Tüsterî*, 184.

¹¹²⁶ ed-Duhâ 93/7.

¹¹²⁷ el-Vâhidî, *et-Tefsîru’l-Basît*, XXIV:109.

¹¹²⁸ el-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, XXIX:498.

başka bir anlam katmanına da işaret eder: “Seni, fitrî nefsinle –ki o da marifet yoluna muhtaçtır– buldu.”¹¹²⁹

20- (كَلَّا سَوَّفَ تَعْلَمُونَ)¹¹³⁰ “Hayır! Yakında bileceksiniz.”: İshâk b. İbrâhîm el-Mevsilî (ö.235/850) şöyle demiştir: “Haksızlık yapan kişinin rızasını kazanmak ulaşılamaz bir hedeftir.” Ardından şu beyti okumuştur:

ستذكرني إذا جَرَّبْتَ غيري ... وتعلم أنني كنت لك كنزا

“Beni hatırlarsın, bir gün başkasını tecrübe ettiğinde,

Ve o zaman anlarsın ki, ben senin için bir hazinemişim.”¹¹³¹

Tüsterî ise bu ayeti şöyle açıklamıştır: “Benden yüz çeviren, benim gibisini asla bulamayacağını anlayacaktır.” O da aynı beyti şu şekilde nakletmiştir: “Beni hatırlarsın, bir gün başkasını tecrübe ettiğinde, Ve o zaman anlarsın ki, ben senin için bir hazinemişim.”¹¹³²

3.2. Tüsterî'nin Farklı ve Özgün Yorumları

Tüsterî'nin tefsirinde yer alan yorumlar ile kendisinden önceki müfessirlerin yorumları arasında yukarıdan beri zikredilen çok sayıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere oldukça dikkat çekici ölçüde yüksek bir benzerlik oranı bulunmaktadır. Bu durum, söz konusu müfessirlerin onun için temel kaynaklar niteliğinde olduğunu göstermektedir. Ancak Tüsterî'nin tefsiri sadece nakil veya seleflerinden etkilenme ile sınırlı değildir; o, bazı ayetlerde diğer müfessirlerde karşılığı bulunmayan özgün yorumlar da ortaya koymuştur. Bu özgünlükler, onun tefsirde kısmen bağımsız bir şahsiyet olduğunu ve önceki mirasa bütünüyle tâbi kalmadığını göstermektedir.

¹¹²⁹ Tüsterî, *Tefsîru 't-Tüsterî*, 197.

¹¹³⁰ et-Tekâsür 102/3.

¹¹³¹ İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, VIII:142, 162.

¹¹³² Tüsterî, *Tefsîru 't-Tüsterî*, 203.

Önemle vurgulanmalıdır ki Tüsterî'nin bu özgün katkıları sadece işarî tefsirle sınırlı değildir. Aksine, çoğu kez işarî yorumlarıyla tanınmasına rağmen, zahirî veya reye dayalı yorum alanında da kendisine has değerlendirmeler yapmıştır. Bu durum, onun metodolojik ufkunun genişliğine ve tefsir anlayışında zahirî ve işari/tasavvufi yönlerin bir arada bulunmasına işaret etmektedir.

Bu bölümde onun diğer tefsir kaynaklarında bulamadığımız yorum ve yaklaşımlarını farklı ve özgün yorum olarak kabul ettik. Bu farklı ve özgün yorumları da olgusal bir yaklaşımla tespit ve tasvir etmek amacıyla buraya dercetmeye çalıştık. Kuşkusuz bu yorumların kabulü veya reddi, doğruluğu veya yanlışlığı meselesi özgün yorumolma noktasındaki değeri meselesi ayrı bir tartışma konusudur. Biz bu yorumları inceleme konumuz olması bakımından zikrettik ve konusu farklı ve özgün yorumları da müfessirin yaklaşımından hareketle iki kategoriye ayırdık:

1. Delil ve istihsatsız özgün yorumlar: Tüsterî'nin herhangi bir ayet, hadis veya rivayete dayanmadan tamamen kendi içtihadıyla yaptığı yorumlar. Bu tür yorumlar onun şahsî veya münferid yorum kabiliyetini yansıtmaktadır.

2. Delille desteklenmiş özgün yorumlar: Tüsterî'nin görüşlerini bir ayet, hadis, güzel söz, şiir veya kıssa ile desteklediği yorumlar. Buradaki delillerin doğrudan ayetin tefsiri mahiyetinde olmadığını, bilakis Tüsterî'nin kendi yorumunu güçlendirmek veya güzelleştirmek amacıyla şahit olarak kullandığını belirtmek gerekir. Bu durum, onun dinî metinleri kendi yorumlarını teyit eden unsurlar olarak kullanma yöntemini göstermektedir.

3.2.1. Tüsterî'nin Delilsiz Özgün Yorumları

Tüsterî'nin tefsirinde kendisine özgü yorum örneklerine geçmeden önce, onun diğer âlimlerden ayrıldığı ve özellikle tasavvuf araştırmacılarının yanı sıra Tüsterî'nin

ilmî mirasıyla ilgilenen araştırmacıların üzerinde durdukları iki önemli meseleye dikkat çekmek gerekir. Bunlardan ilki **Nûr-i Muhammedî'nin önceliği**, ikincisi ise **velîlerin mertebeleri (sıddîklar, ebdâl, evtâd)** meselesidir.

1- Nûr-u Muhammedî Önceliği

Nûr-i Muhammedî düşüncesi, Tüsterî'nin tefsirinde en belirgin şekilde yer bulan konulardan biridir. Tefsirinde birçok yerde bu meseleye atıfta bulunması, söz konusu fikrin onun tefsir anlayışında merkezî bir rol oynadığını göstermektedir.

• A'râf 172. âyetin yorumu {وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ ... قَالُوا بَلَىٰ}

Tüsterî, bu âyeti tefsir ederken önce İbn Abbas ve Mukâtil'in yorumlarıyla paralellik arz eden bir açıklama yapmış, ardından *zürriyetin türleri* konusuna geçmiştir. Ona göre zürriyet üç kısma ayrılır:

1. **Birinci zürriyet:** Hz. Muhammed (s.a.v). Allah Teâlâ, onu yaratmak istediğinde kendi nurundan bir nur tecellî ettirmiştir. Bu nur, azamet perdesine ulaştığında Allah'a secde etmiş, Allah da o secdeden cam gibi nurdan büyük bir sütun yaratmıştır. Bu sütunun içinde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hakikati bulunmaktaydı. O, iman tabiatlarıyla Allah'ın huzurunda bir milyon yıl boyunca hizmette bulunmuştur.

2. **İkinci zürriyet:** Hz. Âdem'e (a.s.) aittir. O, nurdan yaratılmıştır. Rivayette ise şöyle denilmiştir: 'Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bedeni de Âdem'in toprağından yaratıldı.'

3. **Üçüncü zürriyet:** Âdemoğulları. Tüsterî, murîdlerin Âdem'in nurundan, murâdların ise Muhammed'in (s.a.v.) nurundan yaratıldığını belirtir. Ona göre halkın geneli yakınlık ehlinin rahmetinde yaşarken, yakınlık ehli de "yaklaştırılanın" rahmetinde yaşamaktadır. Burada {يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ} ¹¹³³ âyetini delil getirir. ¹¹³⁴

¹¹³³ el-Hadîd 57/12.

¹¹³⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 68.

• **Necm 13. âyetin yorumu** {وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزَّلَةً أُخْرَى} Tüsterî'ye göre bu âyet, Allah'ın Hz. Muhammed'i (s.a.v.) yaratıp nuru sütununa yerleştirdiği ilk safhaya işaret etmektedir. Bu durum, yaratılıştan bir milyon yıl önce onun Allah'ın huzurunda kulluk makamında bulunduğunu gösterir.¹¹³⁵

• **Necm 16. âyetin yorumu** {إِذْ يُعْشَى السِّدْرَةَ مَا يَعْشَى} Tüsterî burada sidrenin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ibadeti esnasında ortaya çıkan nurla kaplandığını, bu nurun altın kelebeğe benzeyen tecelliler şeklinde aktığını ve bunların ilâhî sırların yansımaları olduğunu belirtir.

• **Bakara 30. âyetin yorumu** {إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} Tüsterî'ye göre Allah, Hz. Âdem'i yaratmadan önce meleklerine bu hitabı yöneltmiş, Âdem'i de "Muhammedî nur" ile yoğrulmuş izzet toprağından yaratmıştır.¹¹³⁶

Bu örneklerin tamamı, Tüsterî'nin *Nûr-i Muhammedî'nin önceliği* fikrini temel bir inanç olarak benimsediğini ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ilk yaratılan, yani kâinatın aslı ve özü olduğuna inandığını göstermektedir. Bu yaklaşım, onun tefsirini diğer müfessirlerden ayıran en önemli özgünlüklerden biri olarak değerlendirilmiş ve hem tasavvufî düşünce araştırmalarında hem de Tüsterî'nin ilmî mirasına dair çalışmalarda geniş yankı uyandırmıştır.

Çalışmamızın amacı Tüsterî'nin tefsirindeki özgün yönleri ortaya koymak ve onun kaynaklarını tespit etmek olduğundan, Tüsterî'nin *Nûr-i Muhammedî'nin önceliği* veya *Hakikat-i Muhammediyye* fikrini nereden aldığı meselesine de değinmek gerekmektedir.

Bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaratılıştaki önceliğine işaret eden birçok hadis ve eser rivayet edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

¹¹³⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 156.

¹¹³⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 27.

• Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiği hadiste şöyle denir: Sahâbe, “Ey Allah'ın Resûlü! Sana ne zaman nübüvvet verildi?” diye sordular. O da şöyle buyurdu: “Âdem ruh ile beden arasındayken”.¹¹³⁷

• Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) şu hadisi rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: “Ben yaratılışta nebîlerin ilki, gönderilişte ise sonuncusuyum.”¹¹³⁸ İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) rivayetinde ise Katâde'den mürsel olarak şu ifade geçmektedir: “Ben yaratılışta insanların ilki, gönderilişte ise sonuncusuyum.”¹¹³⁹

• Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edilen bir hadiste Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah Âdem'i yarattığında, ona evlatlarını gösterdi. Âdem, bazılarının diğerlerine üstün kılındığını gördü. Sonra en aşağıda parlayan bir nur dikkatini çekti ve: ‘Rabbim, bu kimdir?’ dedi. Allah buyurdu: ‘Bu senin oğlun Ahmed'dir (s.a.v.). O evveldir ve âhirdir; şefaet edenlerin de ilki olacaktır.’”¹¹⁴⁰

• Ka'b el-Ahbâr'dan şu rivayeti nakledilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) yaratmak istediğinde Cebrâil'e beyaz bir avuç toprak getirmesini emretti. O toprak, Resûlullah'ın (s.a.v.) kabrinin bulunduğu yerden alındı ve o gün bembeyazdı. Bu toprak yoğrulup inci gibi beyaz bir cevhere dönüştürüldü, sonra cennet ırmaklarında yıkandı ve göklere, yeryüzüne ve denizlere dolaştırıldı. Böylece melekler Hz. Muhammed'i (s.a.v.) ve onun faziletini, Hz. Âdem'den (a.s.) önce tanıdılar.¹¹⁴¹

• Hz. Ali'den (r.a.) şu rivayeti aktarılmıştır: “Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nurunu gökleri, yeri, Arş'ı, Kürsî'yi, kalemi, cenneti ve cehennemi yaratmadan

¹¹³⁷ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, VI:206, no: 3936

¹¹³⁸ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr Yahya b. Sellâm*, II:702.

¹¹³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I:124.

¹¹⁴⁰ Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli şâhibi's-şerî'a*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., 1405/1985), V, 483.

¹¹⁴¹ Ebû Sa'd Abdümelik b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbüri el-Harkûşî (ö. 407/1017), *Şerefü'l-Muştafâ*, thk. Ebû Âşım Nebîl b. Hâşim el-Gumrî el-Âl Bâ'alevî, (Mekke: Dârü'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1. bs., 1424/2003), I: 300.

önce; Âdem'i, Nûh'u, İbrahim'i, İsmail'i, İshak'ı ve Ya'kub'u yaratmadan önce yarattı.”¹¹⁴²

Bu rivayetlerin ve haberlerin bütünlüğü, *Hakikat-i Muhammediyye* düşüncesinin yalnızca Tüsterî'ye ait bir kavram olmayıp, ondan önce de İslâmî literatürde yer aldığını açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Tüsterî'nin tefsirinde bu fikrin güçlü şekilde vurgulanması, içinde bulunduğu ilmî ve manevî ortamın bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

2- Vefîlerin mertebeleri (sıddıklar, abdâl, evtâd) meselesi

Tüsterî, **abdâl, evtâd ve sıddıklar** hakkında tefsirinde üç ayrı yerde açıklamada bulunmuştur:

1. Birinci yer (âyetin doğrudan tefsiri bağlamında):

{أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ} ¹¹⁴³ âyetini tefsir ederken şöyle der: “*Hizb, Şîa'dır; onlar ebdâldir. Onlardan daha yüce olan ise sıddıklardır.*” Ardından {أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} ¹¹⁴⁴ âyetini şu şekilde yorumlar: “*Onlar, ilimlerin sırlarını miras alanlar, başlangıçlarının ve sonlarının mânâlarını idrak ederek onlara nurlu bir şekilde yansıyanlardır.*”¹¹⁴⁵

2. İkinci yer (İsrâiliyyât rivayeti bağlamında):

Hz. Dâvûd'dan nakledilen bir rivayette *sıddıklar* ifadesi geçince, Tüsterî'ye “Sıddıklar kimdir?” diye sorulur. O da şöyle cevap verir: “Onlar nefeslerini tesbih ve takdis ile sayan, azalarını ve duyularını koruyan kimselerdir. Böylece sözleri ve fiilleri sıdk olur; zahirleri ve bâtınları sıdk olur; işlere girişleri ve çıkışları sıdk ile olur; nihayetinde de Muktedir bir Melik'in huzurunda sıdk makamına ulaşırlar.”¹¹⁴⁶

¹¹⁴² el-Harkûşî, *Şerefü'l-Muştafâ*, I: 307.

¹¹⁴³ el-Mücâdele: 58/22.

¹¹⁴⁴ el-Mücâdele 58/22.

¹¹⁴⁵ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 164.

¹¹⁴⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 61.

3. Üçüncü yer (âyetin tefsiri bağlamında):

{أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} ¹¹⁴⁷ âyetini tefsir ederken Tüsterî şöyle der: “Onlar, Resûlullah’ın (s.a.v.) şu sözüyle vasıflandırdığı kimselerdir: ‘Onlar görüldüklerinde Allah hatırlanır.’ Onlar Allah yolunda mücâhede eden, O’na koşan, amelleri daima muvâfakata uygun olan kimselerdir. {أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا}. ¹¹⁴⁸” Devamında şöyle ekler: “Bütün hayır dört şeyde toplanmıştır ve bu dört haslet ile onlar ebdâl olmuşlardır: karınlarını aç tutmak, halktan uzaklaşmak, geceyi uykusuz geçirmek ve susmak.” Kendisine: “Abdâl neden abdâl olarak isimlendirildi?” diye sorulduğunda şöyle cevap verir: “Çünkü onlar halleri değiştirirler. Bedenlerini gizlice hilelerden arındırırlar; sonra hâlden hâle, ilimden ilme geçerler. Onlar, Rableri ile aralarındaki ilimde sürekli artış hâlinde dirler.” *Yine kendisine:* “Evtâd mı daha üstündür, yoksa abdâl mi?” denildiğinde şöyle der: “Evtâd. Çünkü onlar kemale ermiş ve rükünleri sabitleşmiştir. Abdâl ise hâlden hâle dönüşmeye devam eder.” Sonrasında şu ifadeyi kullanır: “Ben bin beş yüz siddîk ile karşılaştım; onların kırkı abdâl, yedisi ise evtâd idi. Yolları ve mezhepleri benim yolumla aynıydı.” ¹¹⁴⁹

Bu metinlerin birlikte okunması, Tüsterî’nin ilk açıklamasında **siddîkların mertebesini ebdâlden üstün tuttuğunu** göstermektedir. Ancak son açıklamasında *siddîklar* kavramını bütün velîleri kapsayan genel bir isim olarak kullanmış, bu çerçeveye ebdâl ve evtâdı da dahil etmiştir. Öte yandan **kutub** mertebesinden doğrudan bahsetmemiştir. Bununla birlikte, öğrencileri onun bu son yorumundan sonra Tüsterî’yi “evtâddan biri, hattâ kutub” olarak nitelendirmişlerdir.

¹¹⁴⁷ Yûnus: 10/62.

¹¹⁴⁸ el-Enfâl 8/4

¹¹⁴⁹ Tüsterî, *Tefsîru’l-Tüsterî*, 77.

Ebdâl meselesi Tüsterî'ye özgü değildir; ondan önce İbn Ebi'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) *Evliyâ*'sında,¹¹⁵⁰ Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö.215/830), Bistâmî (ö.236/851), Zünnûn el-Mısrî'nin (ö. 245/859) ve seyri sözlerinde¹¹⁵¹ ve sünen kitaplarında zikredilmiştir. Bu konuda birçok hadis rivayet edilmiş,¹¹⁵² farklı tariklerden gelmeleri sebebiyle *sahih li-gayrihi* derecesine yükselmiştir. Süyûtî (ö. 911/1505) bunları *el-Haberü'd-dâl 'alâ vücûdi'l-kutb ve'l-evtâd ve'n-nücebâ' ve'l-ebdâl* adlı eserinde toplamıştır. Tüsterî'nin katkısı ise bu mirası tasavvufî tefsir anlayışı içinde velâyet mertebeleri (sıddıklar, ebdâl, evtâd) çerçevesinde yeniden sistemleştirmesidir.

Bu bölümde, Tüsterî'nin bazı âyetlerin tefsirindeki özgün yorumlarından örnekler sunulmaktadır.

1- (وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ)¹¹⁵³ “*Sabredenleri müjdele.*”: ayeti hakkında Tüsterî şöyle demiştir: Sabır, onlar için bir hayat tarzı, bir huzur ve bir yurt olmuştur. Her hâlükârda Allah Teâlâ için sabretmekten haz duyarlar.¹¹⁵⁴

2- (وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى)¹¹⁵⁵ “*Azık edinin; çünkü azığın en hayırlısı takvâdir.*”: Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle der: “Takvâ, Allah'ı (hakkıyla) anmaya götüren bir yoldaştır; çünkü sevenin sevgilisinden, ârifin ise mârifetinden başka bir azığı yoktur.”

3- (وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهَ أَلا إِنَّا نَصُرُ اللَّهَ قَرِيبًا)¹¹⁵⁶ “*Ve öyle sarsıldılar ki, nihayet peygamber ve onunla birlikte iman edenler, 'Allah'ın yardımı ne zaman?' dediler. Dikkat edin! Şüphesiz Allah'ın yardımı yakındır.*”:

Tüsterî'ye bu ayet hakkında şu soru sorulmuştur: “Bu sözleriyle Allah'ın yardımını gecikmiş mi saydılar?” Tüsterî şu şekilde cevap vermiştir: “Hayır, böyle değildir. Ancak

¹¹⁵⁰ Ebû Bekir 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Ubayd b. Sufyân b. Kays el-Bağdâdî el-Ümevî el-Kuraşî, meşhur İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Evliyâ*, thk. Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1. bs., 1413/1993), 37.

¹¹⁵¹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, I:12, IX:274, X:37.

¹¹⁵² İbn Hanbel, *el-Müsned*, II: 231, XXXVII: 413

¹¹⁵³ el-Bakara 2/155.

¹¹⁵⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 32.

¹¹⁵⁵ el-Bakara 2/197.

¹¹⁵⁶ el-Bakara 2/214.

kendi güçlerinden ve tedbirlerinden tamamen ümitlerini kestiklerinde, ‘Allah’ın yardımı ne zaman?’ dediler. Allah Teâlâ onların kendi imkânlarından, kuvvetlerinden ve her türlü tedbirlerinden bütünüyle uzaklaştıklarını, yalnızca O’na muhtaçlıklarını ve O’nun dışında bir çarelerinin olmadığını bildiğinde, onlara şu şekilde karşılık verdi: ‘Dikkat edin! Şüphesiz Allah’ın yardımı yakındır.’”

4- (الْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ) ¹¹⁵⁷ “Kendilerini Allah yoluna adadıklarından, seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin.”: Tüsterî’ye “الفقراء” (fakirler) ile “المساكين” (miskinler) arasındaki fark sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Allah Teâlâ, fakiri tam bir yokluk hâlinde, O’na muhtaçlık ve iltica içinde bulunan bir vasıfla nitelemiştir. Onları, rıza ve kanaat sahibi olarak tanımlamış ve şu ayette buyurmuştur: (لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا) ‘İnsanlardan ısrarla istemezler.’ Bunlar, Rasûlullah’ın (s.a.v.) ashabından oluşan yaklaşık kırk kişilik bir gruptur. Medine’de ne evleri ne de mensup oldukları bir aşiretleri vardır. Allah Teâlâ, onları kendisine olan şiddetli muhtaçlıkları sebebiyle övmüştür. Onların ne güçleri ne de kuvvetleri vardır; yalnızca Allah’ın kudretiyle ayakta dururlar. Allah, onların kalplerini kendisinden başkasına yönelme illetinden temizlemiştir. Fakat Allah, bazıları için bu hâli değiştirerek şöyle buyurmuştur: (لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ) ¹¹⁵⁸ ‘Denizde çalışan miskinler.’ Bu, onların eski hâllerine, yani dünyevî bir varlığa sahip oldukları duruma döndüklerini gösterir. Gerçek fakirlik ise, insanın kendisini tamamen Allah’a teslim etmesidir. Eğer bir kimse bu fakirlikle birlikte nefsini öldürme yoluna girse, hâli; nefsinin arzularına tabi olup bir hâl üzere sükûnet bulan kişiden daha üstün olur.”¹¹⁵⁹

5- (وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ) ¹¹⁶⁰ “Bize tarafından bir rahmet bağışla. Hiç kuşku yok, lütfu bol olan yalnız sensin.”: Tüsterî bu ayetin anlamı hakkında şöyle

¹¹⁵⁷ el-Bakara 2/273.

¹¹⁵⁸ el-Kehf 18/79.

¹¹⁵⁹ Tüsterî, *Tefsîru’ t-Tüsterî*, 43,44.

¹¹⁶⁰ Âl-i İmrân 3/8.

demiştir: “Yani, sana minnettarlık, yalvarış ve acizlik içerisinde dönen kimselere [bağışlanan rahmet].” Ardından şöyle demiştir: “Kulun elinden gelen bir şey yoktur; ona düşen, ömrü boyunca sürekli olarak şu sözleri söylemesidir: ‘Rabbim, selamet ver, selamet ver; emân, emân; yardım, yardım. (رب سلم سلم، الأمان الأمان، الغوث الغوث)’”¹¹⁶¹

6- (وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَالِيَّتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) ¹¹⁶² “Fakat O, sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”: Tüsterî bu ayetin tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Yani, O sizi hallerinizden, ahlâkınızdan ve fiillerinizden arındırmak ister; öyle ki herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın, mutlak fakr (ihtiyaç) hakikatiyle O’na dönebilesiniz.”¹¹⁶³ Ardından şöyle demiştir: “Tahâret (arınma) yedi kısımdır: İlmin cehaletten arınması, zikrin gafletten arınması, itaâtin isyandan arınması, yakînin şüpheden arınması, aklın ahmaklıktan arınması, zannın nemîmeden (koğuculuktan) arınması ve imanın, kendisinden aşağı olan derecelerden arınmasıdır. Her günahın bir arındırıcı cezası vardır; ancak kalbin cezası istisnadır. Çünkü kalbin cezası, katılaşmadır.”¹¹⁶⁴

7- (وَلَا تَقْرُبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ) ¹¹⁶⁵ “Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın.”: Tüsterî bu ayetin tefsiri hakkında şöyle der: “ما ظهر منها” ifadesiyle kastedilen, zahîrî uzuvlarla işlenmesi yasaklanan günahlardır. ‘وما بطن’ ise, kalpte günaha dair bir ısrar ve kararlılık halidir. Bu da iki şekilde olur: Birincisi, kişi bir günah işler ve bu fiilde ısrarla devam eder. İkincisi ise, kişi bir günaha kalben meyillidir, onu işlemeye

¹¹⁶¹ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 46.

¹¹⁶² el-Mâide 5/6.

¹¹⁶³ Muhtemelen Tüsterî burada, Ebû Hüreyre'nin Resûlullah'tan (s.a.v.) rivayet ettiği şu hadise işaret etmektedir: “Bir mümin kul abdest aldığımda, yüzünü yıkadığımda, gözleriyle işlediği her günah su ile veya suyun son damlasıyla birlikte yüzünden dökülür. Ellerini yıkadığımda, elleriyle işlediği günahlar su ile veya suyun son damlasıyla birlikte ellerinden dökülür. Ayaklarını yıkadığımda da ayaklarıyla yürüdüğü günahlar su ile veya suyun son damlasıyla birlikte ayaklarından dökülür. Sonunda o kul, günahlarından tamamen arınmış olarak çıkar.” Bkz. Müslim, *Şahîh*, I:148, no: 244.

¹¹⁶⁴ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 58.

¹¹⁶⁵ el-Mâide 5/151.

güç yetiremez; fakat kalbinde o fiile karşı sevgi ve niyet taşır. İşte bu, ısrarın en şiddetlisidir.”

8- (وَاللَّهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا) ¹¹⁶⁶ “En güzel isimler Allah’ındır; bu güzel isimlerle O’na dua edin.”: Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “İsimlerin ve sıfatların ötesinde, akılların idrak edemeyeceği sıfatlar vardır. Çünkü Hak, alev alev yanan bir ateş gibidir; ona ulaşmak mümkün değildir. Ancak bu hakikate varmak için o ateşe dalmak (kendini o hakikatin içine atmak) gerekir.”¹¹⁶⁷

9- (وَإِنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ) ¹¹⁶⁸ “Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O’na tövbe edin.”: Tüsterî bu ayetin tefsiri hakkında şöyle demiştir: “İstiğfar; önce bir cevap veriştir (icâbe), ardından kalple yönelmek (inâbe), sonra tövbedir. Bu süreçten sonra tekrar istiğfar gelir. Zira cevap verme zahirle olur; yönelme (inâbe) kalple olur; tövbe ise, kulun bu hallerdeki eksikliğinden dolayı istiğfara devam etmesidir.”¹¹⁶⁹

10- (إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ) ¹¹⁷⁰ “Allah, iman edip salih amel işleyenleri cennetlere koyacaktır.”: Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Onlar, gizlide ve açıkta Allah’a karşı sadakat gösteren, peygamberlerinin sünnetine tabi olan ve hiçbir durumda bid‘at yoluna sapmayan kimselerdir.”¹¹⁷¹

3.2.2. Tüsterî’nin Delille Desteklendiği Özgün Yorumları

3.2.3. Bu bölümdeki örneklerde, Tüsterî’nin âyetlerin tefsirini desteklemek amacıyla nasıl deliller getirdiği açıkça görülmektedir. Onun zikrettiği bu deliller —ister Kur’an’dan, ister hadisten, isterse rivayet ve eserlerden olsun— çoğu zaman doğrudan ilgili âyetin tefsiri mahiyetinde değildir. Tüsterî bunları

¹¹⁶⁶ el-A’râf 7/180.

¹¹⁶⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 70.

¹¹⁶⁸ Hûd 13/3.

¹¹⁶⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 78.

¹¹⁷⁰ el-Hac 22/14.

¹¹⁷¹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 106.

kendi yorumunu teyit eden birer şahit olarak kullanmakta ve böylece özgün bakışını ortaya koymaktadır. Bu durum, onun metinlerle kurduğu yöntemi de yansıtır; zira Tüsterî yalnızca naklî, doğrudan tefsirle yetinmemekte, aynı zamanda rivayetleri işârî ve ruhânî bir bağlama yerleştirerek kendi te'vîlî maksadını güçlendirmektedir.

1- (وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ) ¹¹⁷²“Allah sizi Zât-ı Hakkında uyarıyor.”: Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Yani bu, Allah’ın adaletidir. Çünkü cehennem, O’na isyan edenler için adaletin bir gereğidir; cennet ise, O’na itaat edenler için fazl ve lütfundandır. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ‘Ey kendisinden yalnızca fazl beklenen ve ancak adaletinden korkulan [zât]!’”¹¹⁷³

2- (إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا) ¹¹⁷⁴“Sırf yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı.”: Bu “kazanç” nedir, diye sorulduğunda Tüsterî şöyle cevap vermiştir: “Huneyn günü onların çokluklarına hayran kalmaları ve Bedir günü izzet kazanmalarındır. Şeytan, kalplerinin buna meyletmesi ve nefislerinin onları aldattığı bu hayranlık sebebiyle onlara ortak oldu. Allah da onları, buna karşılık olarak, kendi hallerine bıraktı ve korumasını geri çekti.” Tüsterî, bu durumu şu hadisle ilişkilendirmiştir:

Resûlullah (s.a.v), Huneyn günü ashabından bazılarının ‘Bu sefer azlıktan dolayı yenilmeyiz’ dediğini işitince şöyle buyurdu: “*Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin; Allah’tan âfiyet isteyin.*” Oysa yapılması gereken, her durumda Allah’a tam bir ihtiyaç ve teslimiyet içinde olmaktır.¹¹⁷⁵

---

¹¹⁷² Âl-i İmrân 3/28.

¹¹⁷³ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 48.

¹¹⁷⁴ Âl-i İmrân 3/155.

¹¹⁷⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 50.

3- (تَمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ)¹¹⁷⁶ “Sonra tez zamanda tövbe edenlerin tövbesidir.”: Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Tövbe eden, günahı terk eder ve itaate sarılır. İtaat eden, riyadan sakınır ve zikre devam eder. Zikreden ise kendini beğenmekten sakınır ve nefsinin eksiklik içinde tutar.” Şöyle rivayet edilmiştir: “Allah Teâlâ, Dâvûd’a (a.s.) vahyetti: ‘Günahkârların iniltisi, sâlihlerin çılgılığından bana daha sevimlidir.’”¹¹⁷⁷

4- (فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا)¹¹⁷⁸ “Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit kıldığımız zaman, onların hâli nice olur?”:

Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Allah Teâlâ, her Müslüman kul için, damarlarının sayısınca –yani üç yüz altmış– melek görevlendirmiştir. Kul hayır yapmak istediğinde onlar ona yardım ederler; şer istediğinde onu kınarlar. Kul bunlardan birini işlediğinde, bunu kaydederler. Kıyamet günü geldiğinde, onu kulun önüne arz ederler ve onu bu hususta tasdik ederler. Sonra Allah Teâlâ’ya varıldığında, itaatte vefa ve günahı işleme hususunda ona şahitlik ederler.”¹¹⁷⁹

Tüsterî bu yorumu, Allah Teâlâ’nın şu sözüyle desteklemiştir: (وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا) (سَائِقٌ وَشَهِيدٌ)¹¹⁸⁰ “Her nefis, yanında bir sürücü ve bir şahit ile gelir.”

5- (وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ)¹¹⁸¹ “O, sizin bilmediğiniz şeyleri de yaratır.”: Tüsterî bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir:¹¹⁸² “Bu ayetin zâhir manası, İbn Abbâs’ın (r.a.) Resûlullah’tan (s.a.v.) rivayet ettiği şu hadiste yer almaktadır: ‘Allah Teâlâ’nın yarattıklarından biri, bin yıllık mesafe kadar olan, beyaz bir inciden yaratılmış bir yerdir. Üzerinde kırmızı yakuttan bir dağ vardır. O yeri onun seması kuşatmıştır. Orada, doğusunu ve batısını dolduran bir melek bulunmaktadır. Bu meleğin altı yüz altmış bin başı vardır; her başta

¹¹⁷⁶ en-Nisâ 4/17.

¹¹⁷⁷ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 53.

¹¹⁷⁸ en-Nisâ 4/41.

¹¹⁷⁹ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 53.

¹¹⁸⁰ Kâf 50/21.

¹¹⁸¹ en-Nahl 16/8.

¹¹⁸² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 90.

altı yüz altmış ağız, her ağızda altı yüz bin dil vardır. Her diliyle günde altı yüz altmış bin defa Allah'a hamd eder. Kıyamet günü, Allah Teâlâ'nın azametini görünce şöyle der: "İzzetin ve celâlin hakkı için, sana hakkıyla ibadet edemedim." Allah Teâlâ da bu duruma işaret ederek şöyle buyurur: "O, sizin bilmediğiniz şeyleri de yaratır."¹¹⁸³

Bâtın manası ise şudur: Hak Teâlâ'nın ilmi, senin aklının kavrayamadığı yaratılış eserleri ve bilgi çeşitleri karşısında durmanı gerektirir. Bunları inkâr eden kimseye gelince: O, senin ve mahlûkâtından hiçbirinin bilmediği şeyleri yaratmıştır. Ancak hak Teâlâ'nın bildirdiği kimse bunları bilir.

6- (مَنْ تَابَ) ¹¹⁸⁴ "Ancak tövbe edenler (hariç)": ayeti hakkında Tüsterî şöyle demiştir: "Bir kimsenin tövbesi, onu harama sürükleyebileceği endişesiyle mübah olan birçok şeyi terk etmedikçe sahih olmaz."¹¹⁸⁵ Nitekim Hz. Âişe (r.a) şöyle demiştir: "Haramlara karşı helal olanlardan bir perde koyun."¹¹⁸⁶ Resûlullah (s.a.v.), hayız hâlinin sona ermesinden sonra bile, kanın etkisinin tamamen geçmesi için üç gün boyunca bizimle yakınlık kurmazdı."¹¹⁸⁷

7- "Zor durumda olan kişi (المضطر) kimdir?" diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Ellerini kaldırdığında, tevhid dışında kendisi için hiçbir iyilik görmeyen ve bununla birlikte hâlâ bir tehlike içinde olduğunu hisseden kişidir." Başka bir açıklamasında ise şöyle demiştir: "Zorda kalan kişi, güç ve kudretten, ayrıca yerilmiş sebeplerden tamamen soyutlanmış olan kimsedir." Tüsterî'ye göre dua ikiye ayrılır: Birincisi, "zor durumda kalan kişinin duasıdır" (دعاء المضطر). İkincisi, "mazlumun

¹¹⁸³ Bu rivayeti Süyûtî, "ed-Dürrü'l-Mensûr" adlı eserinde nakletmiş ve İbn Merdûye'ye (ö. 410/1020) nispet etmiştir: es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, V:113.

¹¹⁸⁴ el-Furkân 25/70.

¹¹⁸⁵ Tüsterî'nin bu anlayışı, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) şu hadisine dayanır: "Kul, kendisinde bir sakınca olmayan şeyleri, sakıncalı olmasından korkarak terk etmedikçe, muttakiler derecesine ulaşamaz." Bkz. İbn Mâce, *es-Sünen*, s. 888, no. 4215. el-Gazzâlî, *İhyâ'*, II:94.

¹¹⁸⁶ Bu anlamda, Hz. Âişe'nin (radıyallahu anhâ) sözünü andıran başka bir rivayet daha nakledilmiştir: İshâk b. Râhûyeh (ö. 238/852), bazı kimselerden şöyle rivayet etmiştir: "Kişinin, haramla arasına helalden bir perde koyması gerekir." Bkz: el-Kevsec, *Mesâ'ilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûyeh*, IX:4743.

¹¹⁸⁷ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 114.

duasıdır” (دعاء المظلوم). Bu iki dua, ister mümin ister kâfir tarafından yapılsın, mutlaka kabul edilir.¹¹⁸⁸ Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: (أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَا) “Zorda kalmış kişi dua ettiğinde onun duasını kabul eden kimdir?” (وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ)¹¹⁸⁹ ve “Size gökten ve yerden kim rızık verir?” Mazlumun duası perdeyi aşar ve Allah Teâlâ şöyle buyurur: “İzzetim ve celâlim hakkı için, sana mutlaka yardım edeceğim – isterse bir müddet sonra olsun.”¹¹⁹⁰

8- (لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ)¹¹⁹¹ “Sakin şımarma! Çünkü Allah, şımarıkları sevmez.”: Tüsterî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir:¹¹⁹² “Başkalarının sevinmeyeceği şeylerle sevinen kişi, sonu gelmeyen bir hüzne davetiye çıkarmış olur. Zira bir mümin için, hakiki huzur ve rahatlık, ancak Hak Teâlâ ile buluştuğunda mümkündür.” Yine Tüsterî, A‘meş’ten (ö. 148/765) nakledilen şu sözü aktarmıştır: “Bir cenazeye katıldığımızda, halkın derin hüznünden dolayı kime taziyede bulunacağımızı bilemezdik.”¹¹⁹³

9- (ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ)¹¹⁹⁴ “Karada ve denizde fesatlık açığa çıktı.”: Bu ayetin tefsiri hakkında Tüsterî şöyle der:¹¹⁹⁵ “Yüce Allah uzuvları (bedenî organları) karaya, kalbi ise denize benzetmiştir. Çünkü uzuvlar ve kalp, daha kapsamlı bir fayda ve daha büyük bir tehlike taşır. Bu, ayetin bâtinî anlamıdır. Kalp kelimesi Arapçada ‘devamlı dönüşen’ anlamına gelir. Bu yüzden ona ‘kalp’ denmiştir; çünkü sürekli değişim hâlinindedir, derinliği büyüktür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), Ebû’d-Derdâ’ya (r.a.)

¹¹⁸⁸ Tüsterî’nin bu açıklamaları, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şu duasından ilham alınarak yapılmıştır: “Ve ben Sana, korkan ve zorda kalan birinin duasıyla dua ediyorum.”

¹¹⁸⁸ (وَأَدْعُوا دَعَاءَ الْخَائِفِ الْمُضْطَرِّ) Bu hadiste, Tüsterî’nin dile getirdiği gibi, fakr (muhtaçlık) ve kuvvetten soyutlanma (tecerrüd) vurgusu vardır. Dolayısıyla onun dua anlayışı, Hz. Peygamber’den gelen rivayetlere dayanan derin bir tasavvufî şuur taşımaktadır. Bkz. Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, *Feyzü’l-kadîr şerhu’l-Câmi’i’s-sağîr*, (Kahire: el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, 1. bs., 1356/1937), II:117.

¹¹⁸⁹ en-Neml 27/62,64.

¹¹⁹⁰ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 116; Hadis-i Nebevî’den almıştır: Tirmizî, *Sünenu’t-Tirmizî*, VI:198, no. 3915. İbn Mâce, *es-Sünen*, s. 379, no. 1751. İbn Hanbel, *el-Müsned*, XV:463.

¹¹⁹¹ el-Kasas 28/76.

¹¹⁹² Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 119.

¹¹⁹³ Bu söz A‘meş’ten rivayet edilmiştir: Ebû Süfyân Vekî‘ b. Cerrâh er-Ruâsî (ö. 197/812), *Kitâbü’z-Zühhd*, thk. Abdurrahmân el-Firyuvâî (Medine: Mektebetü’d-Dâr, 1404/1984), 460; Ayrıca İbn Hanbel, *ez-Zühhd*, 295; Ebû Nu‘aym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, V:50.

¹¹⁹⁴ er-Rûm 30/41.

¹¹⁹⁵ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 121.

şöyle demiştir: “Gemiye yenile, çünkü deniz derindir.”¹¹⁹⁶ Yani: “Kalbinden Allah’a yönelik niyetini tazele, zira kalp denizi derin bir denizdir.” Eğer muamele, çıkışı olmayan denizler mesabesindeki kalpte gerçekleşmiş ve nefis de bu kalbin merkezinden çıkıp ayrılmışsa; uzuvlar sükûna erer. Böyle bir kalbin sahibi ise her geçen gün kalbinin derinliğine daha fazla yaklaşır, nefisinden ise daha fazla uzaklaşır. Nihayetinde ise Hak Teâlâ’ya ulaşır.

10- (النَّبِيِّ أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ)¹¹⁹⁷ “Hz. Peygamber, mü’minlere kendi nefislerinden daha evladır.”: Bu ayetin tefsiri hakkında Tüsterî şöyle demiştir:¹¹⁹⁸ “Kendisini Allah Resûlü’nün (s.a.v.) mülkü içerisinde görmeyen ve her hâl üzere Resûlullah’ın velâyetini tanımayan kimse, onun sünnetinin tadını hiçbir şekilde alamaz. Çünkü Peygamber (s.a.v.), müminlere kendi nefislerinden daha önceliklidir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ‘Sizden hiçbiriniz, ben ona kendi nefisinden, malından, çocuğundan ve tüm insanlardan daha sevgili olmadıkça (gerçek) iman etmiş olamaz.’”¹¹⁹⁹

---

¹¹⁹⁶ ed-Dylemî, hadisi Ebû Zer’den rivayet etmiştir: Ebû Şücâ‘ Şirveveyh b. Şehredâr el-Hemedânî ed-Deylemî (ö. 509/1115), *el-Firdevs bi-me’sûri’l-hitâb*, thk. es-Sa’îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. bs., 1406/1986), V:339, hadis no: 8368.

¹¹⁹⁷ el-Ahzâb 33/6.

¹¹⁹⁸ Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 126.

¹¹⁹⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahih*, I:14, no. 14; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, I:49, no. 44.

Tablo 2. Tüsterî ile Diğer Müfessirler Arasındaki Benzerliklerin Sayısı ve Müfessirlerin İsimleri

İsim	Ölüm tarihi	Benzerlerini sayısı	Sure ve Ayet
Hadisler		34	18/55, 20/44, 25/28, 25/70, 29/43&45
Hz. Ebü Bekir		1	41/30
Hz. Ömer		5	25/70, 51/22, 56/3, 81/7.
Hz. Osman		1	50/21
Hz. Ali		11	7/148, 15/85, 21/7, 23/2, 39/53.
Hz. Abdullah b. Mes'ûd		15	31/34, 41/5, 35/10, 39/53, 53/16.
Hz. Ebû'd-Derda		2	41/5, 43/13.
Hz. İbn Ömer		2	107/7, 40/3.
Hz. Urve b. Zübeyr		2	8/23, 8/29.
Hz. Âişe		2	7/31, 49/1.
Hz. Esmâ bint Yezid		2	2/255, 3/2.
Hz. Abdullah b. Zübeyir		1	49/2.
Hz. Ebû Hüreyre		3	21/106,53/16, 77/1.
Hz. Ebû Saîd el-Hudrî		3	2/143, 83/18, 90/11.
Hz. Übey b. Kâ'b		2	24/35, 112/1- 4,
Hz. Ka'b bin Mâlik		1	83/18.
Hz. Ebû Mûsâ el-Eş'arî		1	38/20.
Hz. Âmr el-Bikkâlî		1	69/17.
Hz. İbn Abbas		153	
Tabiin Tabakası			
Ka'b el-Ahbar	(ö.32/652)	6	2/87, 44/35, 50/12, 69/19, 69/28
Mesrûk	(ö.62/681)	2	11/88, 88/12.
Ebû'l Âliye	(ö.90/711)	10	9/108, 24/35, 29/45, 58/22.
Nevf el-Bikâliyy	(ö.92/713)	1	69/32.
Saîd b. Cübeyr	(ö.95/714)	10	7/1, 7/156, 18/9, 29/56, 39/67.
C(h)eylan bin Furve	(ö.100/719)	1	14/7.

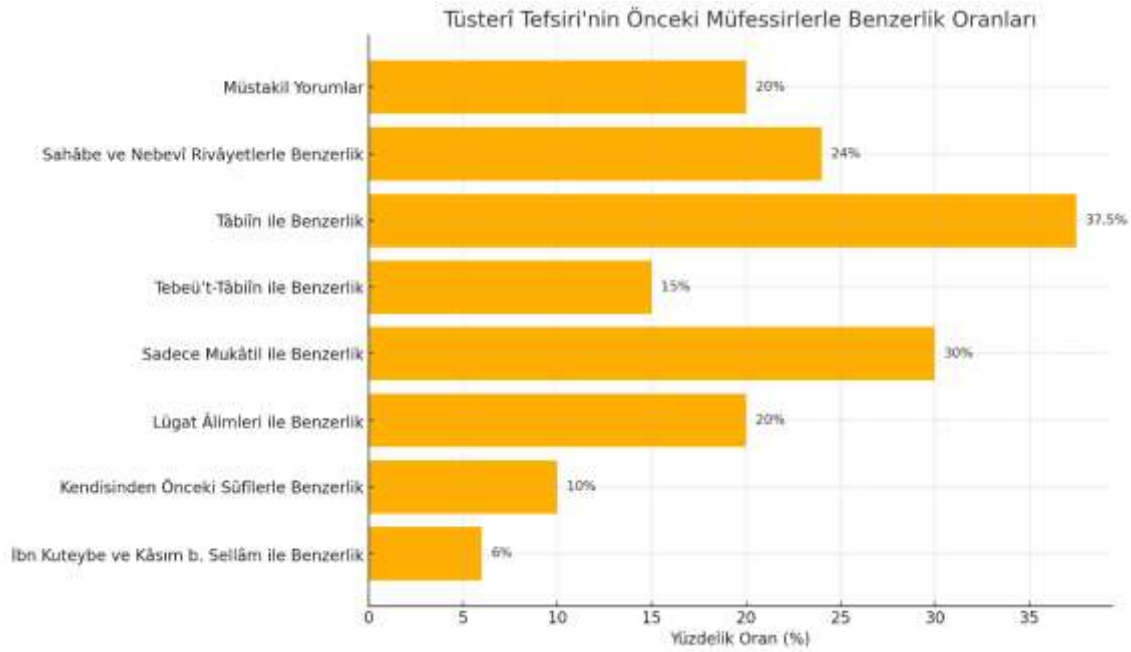
Ömer b. Abdülaziz'den	(ö.101/720)	1	9/67.
Mücâhid	(ö.103/721)	54	
Şa'bî	(ö.104/722)	6	3/187, 18/9, 38/20, 81/7, 112/2
Dehhâk	(ö.105/723)	20	3/7, 12/52, 14/25, 18/30, 56/8.
İkrime	(ö.105/723)	11	13/39, 78/34, 81/7, 86/11, 88/3
Ebû Meclez	(ö.106/724)	1	7/48.
Tâvûs b. Keysân	(ö.106/724)	1	56/25.
Sâid bin Ebû Hasan	(ö.107/725)	1	68/49
Muhammed b. Kâ'b el-kurâzi	(ö.108/726)	4	7/1, 50/1, 50/37, 100/6.
Hasan el-Basrî	(ö.110/728)	65	
Atiyye el-Kûfî (el-Avfî)	(ö.111/729)	3	58/10, 68/4, 78/34.
Mekhûl ed-Dîmaşkî	(ö.112/730)	1	17/57.
Atâ b. yasar	(ö.114/732)	3	22/28, 36/66, 50/37.
Vehb b. Münebbih	(ö.114/732)	9	16/67, 16/97, 17/107, 18/10, 22/29
Hakam b. 'Uteybe	(ö.115/733)	1	42/13.
Amr b. Mürre	(ö.116/734)	1	29/43
Katâde	(ö.117/735)	72	
Meymûn bin Mihrân	(ö.117/735)	1	22/26.
Ebû Ma'sar	(ö.119/737)	1	50/18.
Muhammed b. Vâsi'	(ö.123/741)	1	15/3.
es-Süddî	(ö.127/745)	40	
Sâbit el-Bünânî	(ö.127/745)	1	86/16.
Mansûr b. Zâzân	(ö.129/746)	1	5/23.
Damre bin Habîb	(ö.130/748)	1	72/2.
Mâlik b. Dînâr	(ö.130/748)	2	6/12, 38/46.
Zeyd b. Eslem	(ö.136/753)	3	7/99, 85/22, 103/1.
Seleme b. Dînâr	(ö.140/757)	1	58/22.
Şumeyt bin Aclân	(ö.140/758)	1	77/46
Kelbî	(ö.146/763)	25	3/72, 3/159, 6/69, 7/176, 7/187, 17/2.

A'meş	(ö.148/765)	2	70/6, 73/6
Tabiinden Sonra Tabakası			
Cafer-i Sâdik	(ö.148/765)	18	8/53, 10/25, 14/7, 16/97, 18/9, 18/18.
İbn İshâk	(ö.150/767)	9	3/159, 8/29, 28/8, 51/24, 70/4.
İbn Cüreyc	(ö.150/767)	4	47/33, 55/3, 104/1, 107/1.
Mukâtil b. Süleyman	(ö.150/767)	311	
Bessâm bin Abdullah	(ö.151/768)	1	93/7.
Vuheyb b. Verd	(ö.153/770)	3	11/15, 19/31, 26/82,
Ömer bin Zerr	(ö.156/773)	1	43/55.
Saîd b. ebi Arûbe	(ö.157/774)	1	2/143.
el-Evzâ'î	(ö.157/774)	1	42/13.
Süfyân es-Sevrî	(ö.161/778)	9	4/36, 16/127, 18/7, 31/19, 68/44.
İbrâhîm b. Edhem	(ö.161/778)	1	84/9.
Abdülvahid b. Zeyd	(ö.177/793)	2	19/61,55/7.
Mâlik b. Enes	(ö.179/795)	1	48/25.
İbn Zeyd'den	(ö.184/800)	30	6/129, 8/29, 15/94, 19/26, 27/19.
Fudayl b. İyâz	(ö.187/803)	6	7/29, 18/30, 27/73,5 8/22, 79/38, 80/22.
el- Kisâî	(ö.189/805)	1	75/9.
Leys b. el-Muzaffar	(ö.193/809)	10	2/238, 3/160, 25/64, 50/1, 67/1, 86/1.
Süfyân b. Uyeyne	(ö.198/814)	5	7/146, 21/7, 47/19, 101/3, 103/3.
Yahyâ b. Sellâm	(ö.200/815)	48	
Farklı Alimler			
İbn Keysân el-Esamm	(ö.200/816)	2	48/10, 56/90.
eş-Şâfi	(ö.204/820)	5	10/25, 46/31, 48/2, 49/6, 94/4.
Kutrub	(ö.206/821)	1	30/40.
el-Ferrâ	(ö.207/822)	115	
el-Heysem b. Adî	(ö.209/824)	1	38/20.
Ebû Ubeyde	(ö.210/825)	69	
Sehl b. Ali	(ö.211/827)	1	5/23.

İbrâhim b. Eş'âş	(ö.212/828)	1	67/2
Ahfeş	(ö.215/830)	11	2/260, 6/76, 7/99, 12/80, 53/48, 107/2
Ebû Süleyman ed-Dârânî	(ö.215/830)	7	8/72,18/109, 37/84, 48/29, 52/49, 73/9
Muhammed b. Kesîr el-Masîsî	(ö.216/831)	1	48/11.
Et-Tıyâhî(es-Sâcî)	(ö.220/825)	3	17/11, 18/30, 35/15.
Kâsım b. Sellâm	(ö.224/838)	6	2/157, 2/238, 3/187, 4/88, 8/19, 16/67
Mansur b. Ammar Ebû's-Serî	(ö.225/840)	2	3/7, 52/4.
İbnü'l-A'râbî	(ö.231/845)	4	2/128, 4/4, 7/71, 50/1.
Ebû Yezîd Bistâmî	(ö.234/848)	2	48/11, 51/15.
İshâk bin İbrâhîm el-Mevsilî	(ö.235/850)	1	102/3.
Ebû Farva es-Sa'ih	(ö.y235/850)	1	30/40
Abdülazîz b. Yahyâ	(ö.236/851)	1	5/116.
Ahmed b. Âsım el-Antâkî	(ö.239/853)	1	39/11.
Ebû Bekir el-Verrâk	(ö.240/854)	2	3/26, 9/11.
Muhammed bin Eslem	(ö.242/856)	1	49/8.
el-Hâris el-Muhâsibî	(ö.243/857)	27	
Zünnûn el-Mısrî	(ö.245/859)	14	
Ebû Türâb en-Nahşebî	(ö.245/859)	1	12/67.
Serî es-Sakatî	(ö.251/865)	1	9/112.
el-Câhiz	(ö.255/869)		48/1
Yahya b. Mu'âz	(ö.258/872)	6	17/57, 33/4, 35/15, 38/24, 39/53, 40/60
İbn Kuteybe ed- Dîneverî	(ö.276/889)	57	
Hüseyin bin Fadl	(ö.282/896)	5	43/55, 51/50, 53/8, 57/23, 83/15.
Tüsterî Kendi görüşleri	(ö.283/897)	200	
Müberred	(ö.285/899)	4	3/18, 11/91, 30/4, 47/5.

Tüsterî Tefsiri üzerine yapılan incelemede yaklaşık 1000 âyet ele alınmış ve diğer müfessirlerle yapılan karşılaştırmalarda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- 200 âyette, Tüsterî'nin diğer müfessirlerde benzeri bulunmayan müstakil yorumları tespit edilmiştir.
- Sahâbe (başta İbn Abbâs olmak üzere) ve Nebevî rivâyetlerle (hadîslerle) 242 âyette (%24) benzerlik göstermektedir.
- Tâbiîn âlimleri (Mücâhid, Hasan Basrî, Katâde, Süddî dahil) ile 363 âyette (%37,5) ortak yorumlar bulunmaktadır.
- Tebeü't-tâbiîn (Yahyâ b. Selâm ve İbn Zeyd dahil) ile 151 âyette (%15) benzerlik mevcuttur.
- Yalnız Mukâtil b. Süleyman ile 311 âyette (%30) paralellik gözlemlenmiştir.
- Lügat âlimleri (Ferrâ, Ebû Ubeyde gibi) ile 216 âyette (%20 civarında) anlam yakınlığı bulunmaktadır.
- Tüsterî, kendisinden önceki tasavvuf ve zühd ekolü âlimlerinden (Hâris el-Muhâsibî, Ca'fer es-Sâdık, Zünnûn el-Mısrî gibi) 115 âyette (%10) etkilenmiştir.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî ve Kâsım b. Sellâm ile 63 yerde (%6) ortak görüş paylaşmaktadır.

Grafik 1. Tüsterî'nin Fatiha Suresi'nden Nas Suresi'ne kadar olan 114 sûre içindeki tefsirinde diğer müfessirlerle olan benzerlik oranları

Yaptığımız istatistiksel ve karşılaştırmalı incelemeler sonucunda, Tüsterî'nin yorumlarının yaklaşık %80'inin dönemine kadar gelen İslam tefsir mirasından yararlanarak oluşturulduğunu, yaklaşık %20'sinin ise müfessirin kendisine ait özgün katkı ve yorumlardan oluştuğunu, bu yorumların ulaştığımız ve tespit edebildiğimiz mevcut tefsir literatüründe yer alan diğer müfessirlerle benzerlik göstermediği tespit edilmiştir. Bu oran, onun tefsirinde baskın nitelik taşımamakla birlikte, Tüsterî'nin kendine özgü kişisel katkısını ve özgünlüğünü ortaya koymak için yeterli bir göstergedir.

Bu özgünlüklerin tespiti—ister içtihadî temele dayalı olsun ister delillerle desteklenmiş olsun, isterse eleştiriye açık yorum ve tespitler içersin—sonuçta Tüsterî'nin tefsir kişiliğini anlamak ve onun kendisinden önceki tefsir mirası ile kendi özgün katkıları arasındaki dengeyi görmek açısından önem arz etmektedir. Böylelikle, Tüsterî'nin tefsiri hem zahirî hem de işârî/tasavvufî boyutların iç içe geçtiği, miras ile yaratıcılığın, nakil ile reyin, akıl ile keşfin/ilhamın birlikte var olduğu önemli bir halka olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Tüsterî, tâbiûn neslinden sonra gelen tedvin döneminde yaşamış ve kendisinden önceki âlimlerden, özellikle de tâbiûndan rivayet alan müfessirlerden istifade etmiştir. Bu dönem, tefsir alanındaki ictihadlar ve yalnızca sahâbe ile tâbiûndan nakledilen rivayetlere bağlı kalınan geleneksel yöntemin ötesine geçilmesiyle karakterize olmuştur. Tüsterî'nin yaşadığı dönem ve öncesi, te'vil yöntemine yöneliş ve me'sur olanın ötesinde yorumların da tefsir alanına eklenmesi açısından niteliksel bir dönüşüme sahne olmuştur. Aynı zamanda Tüsterî, Mu'tezile'nin yükselişine ve Sünnî âlimler eliyle tekrar gerilemesine şahitlik etmiştir. Tefsirinde isim vermeden Mu'tezilenin yorum ve yaklaşımlarına yönelik eleştiriler yer almaktadır. Onun dönemi, İslâmî ilimlerin tedvin edilerek geliştiği, çeşitlendiği ve genişlediği bir zaman dilimine tekabül etmektedir.

Tüsterî tefsiri, tefsir geleneğinde ilk sufi/tasavvufi tefsir olarak kabul edilse de aslında onun tefsiri günümüz perspektifinden bakıldığında tüm tefsir tasniflerini kullanmasıyla dikkat çeken özellikler arz etmektedir. Bu bağlamda tez boyunca yaptığımız tespit ve değerlendirmeler neticesinde onun tefsir yönteminin şu unsurları içermekte olduğu söylenebilir:

1. Kur'an'ı Kur'an'la Tefsir: Tüsterî tefsirinde bütün Kur'an ayetlerini değil yaklaşık 1000 küsur civarında ayeti tefsir etmiştir. Tefsirinde müşterek lafızlar veya eş anlamlı âyetler bağlamında (emsâl ve nezâir) Kur'an ayetlerini Kur'an ayetleriyle tefsir etmeye çalışmış ve farklı ayetlerin yorumunda belli ölçüde uygulamıştır.

2. Rivayet Tefsiri: Tüsterî tefsirinde Hz. Peygamber, Sahâbe ve tâbiûnun bazı âyetlerle ilgili görüşlerini tefsirinde yerine göre aktarmış, ayrıca hadis ve nebîvî eserleri de nakletmeye çalışmıştır. Bazı rivayetleri tam ve muttasıl senetlerle zikrederken, bazılarında senedi eksik bırakmış, pek çoğunu ise senetsiz aktarmıştır.

3. **İsrâiliyyât**: Kendisinden önceki şeriatlere dair kıssaları az da olsa nakletmiş, tıpkı rivayet tefsirine ağırlık veren diğer müfessirler gibi çok az da olsa tefsirinde israili haberlere yer vermiştir.

4. **Arap Dili Odaklı Tefsir**: Tüsteri tefsirinde zaman zaman dil âlimlerinin görüşlerini şiirlerle destekleyerek aktarmış, lafızların anlam gücünü ve semantik farklılıklarını belirtmek için dilbilim/lugavi tefsir yöntemlerini de belli ölçüde kullanmıştır.

5. **İşârî (Bâtınî) Tefsir**: Tüsteri tefsirinde büyük oranda ayetlerin zâhirî anlamını vermiş, ardından belli oranda işârî/bâtınî yorumlarını da eklemiştir. Yaptığımız inceleme neticesinde onun tefsirinde işari/tasavvufi yorum diye nitelendirebilecek tefsir oranının yaklaşık %20 civarında olduğunu söyleyebiliriz. Onun tefsirinde kullandığı işârîyorumları da iki kısımda değerlendirmek mümkündür:

- Delilsiz zikredilen işari/tasavvufi yorumlar.
- Âyet, hadis, sahâbe veya tâbiûn sözüyle desteklenen yorumlar.

Tüsterî'nin görüşleri, kendisinden önceki müfessirlerle karşılaştırıldığında onun yaptığı yorumların diğer tefsirlerdeki yorumlarla %80 benzerlik göstermekte olduğu tespit edilmiştir. Buna göre onun kendine özgü yorumlarının oranının ise yaklaşık %20 olduğu söylenebilir. Onun tefsirinde yer alan yorumların diğer tefsirlerle en fazla bazında tâbiûn neslinin görüşleriyle tefsir kaynağı olarak da en fazla Mukâtil b. Süleyman ile benzerlikler gösterdiği tespit edilmiştir.

Kanaatimizce Tüsterî tefsiri yalnızca "işârî" olarak nitelendirilemez, zira onun tefsirinde rivayet, dirayet ve işârî tefsir bir arada kullanılmıştır. Kendisi işârî yorumlarda öncü değildir, ancak bu yöntemi belli ölçüde kullanması, sonradan tefsirinin o isimle anılmasına yol açmıştır. Nitekim bu tasnif, Suyûtî (ö. 911/1505) ve

Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin (*et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*) gibi sonraki âlimlerce sistemleştirilmiştir.

Onun işârî tefsiri, âyetlerin genel anlamından çıkarılan dini, ahlaki ve manevi nefis tezkiyesine yönelik eğitsel ve öğüt nitelikli incelikler içerir; zahiri ifadeleri kabul eder ve batınilerin yaptığı şekilde zahiri red ve inkar ederek tamamen aşırı bâtinî yorum ve yaklaşımlar yapmaktan uzak durmaya özen gösterir.

Tefsiri hacimce küçük olsa da ifadeleri derin bir tefsir birikimi gerektirir, zira âyetlerle ilgili müfessirler arasındaki tartışmaları özetleyen özlü bir tefsir niteliğindedir.

Bu yöntemi kendisi icat etmemiş, bilakis seleflerinin başlattığı bir geleneği sürdürmüştür.

1. İsrâiliyyata Yer Vermesi: İsrâiliyyat kıssalarını kullanması.

2. Zayıf Senetler: Sahih hadis kaynaklarında bulunmayan veya uydurma olduğu bilinen rivayetleri aktarması; bazı senetlerin mevcut hadis külliyyatıyla uyumsuzluğu (istinsah hataları veya nakil yanlışlarından kaynaklanabilir).

3. Senetleri Atlaması: Doğrudan "Hz. Peygamber'den" veya "sahâbîden" diyerek sened zikretmediği durumlar.

4. Görüş Naklinde Titizlik Eksikliği: Bazı yorumları yanlış kişilere nispet etmesi (muhtemelen nüshalardaki hatalardan).

5. Eleştirilerinde Açıklık Eksikliği: Bazı müfessirleri isim vermeden eleştirmesi.

Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî sufi müfessirlerin yazdığı küçük hacimli tefsiri tasavvufi tefsirlerin ilk örnekleri arasında sayılmaktadır. O tefsirinde rivayetleri, dilsel analizleri, zahiri ve işârî tefsiri harmanlayarak bir yandan seleflerinin mirasını sürdürmüş, diğer yandan da kendi özgün yorumlarıyla İslam tefsir mirasının gelişmesine katkı sağlamış,

kendinden sonra gelen işârî/sufî tefsir geleneğini etkilemiştir. İlmî bir çizgide yer alan işârî yorumları, Sünnî çizgiye uygun, aşırıktan uzak, daha çok manevî, ruhanî öğüt ve irşad niteliğindedir. Döneminin bir âlimi olarak Mu'tezile ve Kaderiyye'nin şüphelerine cevaplar vermiş, Kitap ve Sünnet'i savunmuştur. İşârî tefsirin sünnî dünyada meşruiyet kazanmasına katkıda bulunmuş, kendisinden sonraki müfessirler için kaynak ve köprü olma vazifesi görmüştür.

KAYNAKÇA

- Abdülhalîm Mahmûd, *eş-Şeyhü'l-Emîn Abdullah et-Tüsterî*, Kahire: [Yayinevi belirtilmemiş], 1984.
- Ateş, Süleyman, *İşâri Tefsir Okulu*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, t.y.
- Böwering, Gerhard, *The Mystical Vision of Existence in Classical Islam: The Qur'anic Hermeneutics of the Sūfî Sahl at-Tustarî (d. 283/896)*, Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1980.
- Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye: Arabic translation of Geschichte der Arabischen Literatur*, terc: Abdülhalîm en-Neccâr, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- Cafer, Muhammed Kemal, *Mine't-Türâsi'l-İslâmî: Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî*, Kahire: Dâru'l-İnsân, 1980.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2. bs., 1996.
- Cüneyd-i Bağdâdî, *Kitâbü'l-Misâk*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.
- Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr (Rihletü İbn Battûta)*, Rıbat: Akademiyetü'l-Memleketi'l-Mağribiyye, 1417/1997.
- Ebû't-Tayyib Hân, Muhammed Sıddîk Hasan, *Fethu'l-Beyân fi Mekâsıdı'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. İbrahim el-Ensârî, Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye li-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1412/1992.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân es-Semerkindî, *Sünenü'd-Dârimî (el-Müsned)*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1. bs., 1412/2000.
- ed-Deylemî, Ebû Şücâ' Şirveveyh b. Şehredâr el-Hemedânî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, thk. es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., 1406/1986.
- el-Ahfeş el-Evsat, Saîd b. Mes'ade el-Belhî, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk: İbrahim Şemseddin, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- el-Arûsî, Mustafa, *Netâicü'l-efkâri'l-kudsiyye fi beyâni meâni Şerhi'r-Risâleti'l-Kuşeyriyye*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007.
- el-Bağavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd, *Me'âlimu't-Tenzîl fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. bs., 1420/1999.

- el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- el-Belhî, Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1423/2002.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Menâkıbü'l-İmâmi's-Şâfi'i*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1. bs., 1390/1970.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Muhtâr en-Nedevî, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. bs., 2003/1423.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Tahkik ve ta'lik: Ebû Âşım eş-Şevâmî, Kahire: Dârü'z-Zehâ'ir, 1. bs., 1439/2018.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn. *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli şâhibi's-şerî'a*. Thk: Abdülmü'tî Kal'acî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., 1405/1985.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahih (Sahihu'l-Buhârî)*. Tahkik: Mustafa Dîb el-Buğâ. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *et-Târihu'l-Kebîr*, Hyderabad: Dâ'ireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, tsz.
- el-Cürcânî, Abdülkâhir, *Dürcü'd-Dürer fî Tefsîri'l-Âyi ve's-Suver*, thk. Tal'at Salâh, Amman: Dârü'l-Fikr, 1430/2009.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed 'Avvâd Mur'ib, 1. bas, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- el-Fârisî, Ebû Ali, *el-Mesâilü'l-Halebiyyat*, thk: Hasan Hendâvî, Dımaşk: Dârü'l-Kalem li't-Tıbbâti ve'n-Neşr, 1407/1987.
- el-Ferrâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah Ed-Deylemi, *Me'âni'l-Kur'an*, Thk: İbrahim Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Ya'Kûb, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, tsz.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- el-Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, thk: Âdil Murşid, Beyrut: Dârü'r-Resâle el-Âlemiyye, 1. bs., 1439/2018.
- el-Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed bin Ali, *Nevâdiru'l-usûl fî Ma'rifeti Ehâdisi'r-Resûl*, Beyrut: Dârü'l-Cîl, ts.

- el-Harkûşî, Ebû Sa'd 'Abdülmelik b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbûrî. *Şerefü'l-Muştafâ*. Tahkik: Ebû 'Aşım Nebîl b. Hâşim el-Gumrî el-Âl Bâ'alevî, Mekke: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1. bs., 1424/2003.
- el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut: Dâru Şâdir, 1977.
- el-Harbî, Ebû İshak İbrâhîm b. İshak, *Garîbü'l-Hadîs*, thk. Süleymân İbrâhîm Muhammed el-Âid, Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1. bs., 1405/1985.
- el-Harbî, İbrâhîm b. İshâk, *İkrâmü'd-dayf*, thk. Abdullah el-Garâzî, Tanta: Mektebetü's-Sahâbe, 1407/1987.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd ev Medînetü's-selâm*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- el-Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *el-Huṭab ve'l-mevâ'iz*, thk. Ramazan Abduṭtevvâb, Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, ts.
- el-Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ani'l-Azîz ve Mâ Fîhi Mine'l-Farâ'iz ve's-Sünen*, thk. Muhammed b. Salih el-Müdeyfer, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. bs., 1418/1997.
- el-Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Ġarîbü'l-hadîs*, thk. Hüseyin Muhammed Muhammed Şeref, mur. Abdüsselâm Hârûn, Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme li-Şu'ûni'l-Matâbi'i'l-Emîriyye, 1. bs., 1404/1984.
- el-Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm. *Fedâ'ilü'l-Kur'ân*, thk: Mervân el-Atiyye. Dîmaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1415/1995.
- el-Hücvîrî, Alî b. Osman el-Cüllâbî, *Hakikat Bilgisi: Keşfü'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014,
- el-İsfahânî, Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ ve ṭabaḳâtü'l-aşfiyâ*, Kahire/Beyrut: Mektebetü'l-Hâncî/Dâru'l-Fikr, 1996.
- el-İtr el-Halebî, Nüreddîn Muhammed, *Ulûmu'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Dîmaşk: Maṭba'atü's-Şabâh, 1. bs., 1414/1993.
- el-Ḳâdî İsmâ'îl, Ebû İshâk b. İshâk el-Cehdamî el-Ezdî, *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân*, thk. 'Âmir Sabrî, Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 1. bs., 1426/2005.
- el-Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- el-Kevsec, İshâk b. Mansûr, *Mesâ'ilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûyeh*, thk. 'İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1425/2004.

- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Ḳur'ân*, thk: Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş, Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 2. bs., 1384 /1964.
- el-Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd, Kahire: Dâru'l-Ma'rif, 1989/1409.
- el-Lâlekâî, Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasen b. Mansûr, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, thk. Ahmed Sa'd Hamdân, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1402/1982.
- el-Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, thk: Abdü'l-Maksud b. Abdu'r-Rahim, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- el-Mekkî Ebû Tâlib, Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Hârisî. *Kûtu'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfî Tarîki'l-Murîd ilâ Makâmi't-Tevhîd*, thk: Asım İbrahim el-Keyâlî, 2. bas Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- el-Merrûzî, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc, *Kitâbü'l-Verâ'*, thk. Semîr b. Emîn ez-Zuheyri, Riyad: Dârü's-Sumey'î, 1. bs., 1418/1997.
- el-Mevsilî, Ebû Mes'ûd el-Mü'âfâ b. 'İmrân b. Nefîl b. Câbir el-Ezdî, *ez-Zühdi li'l-Mü'âfâ b. 'İmrân el-Mevsilî*, thk: Âmir Hasan Sabrî, Beyrut: Dârü'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1. bs., 1420/1999.
- el-Mizzî, Yûsuf b. Zekî Abdurrahmân, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1992.
- el-Muḥâsibî , Ebû 'Abdillâh el-Hâris b. Esed, *Fehmu'l-Ḳur'ân ve me'ânih*, thk: Hüseyin el-Ḳuvaṭlî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. bs., 1398/1978.
- el-Muḥâsibî, Ebû 'Abdillâh el-Hâris b. Esed, *Mâhiyetü'l-'aql ve mâ'nâhu ve ihtilâfî'n-nâs fihi*, thk: Hüseyin el-Ḳuvaṭlî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. bs. 1398/1978.
- el-Muḥâsibî, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed, *Âdâbu'n-Nüfûs*, thk: Abdulkâdir Ahmed Atallah, Beyrut: Dâru'l-Cîl, tsz.
- el-Muḥâsibî, Ebû Abdullah el-Hâris b. Esed, *Risâletü'l-müstersîdîn*, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep: Mektebetü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 2. bs., 1391/1971.
- el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf, *Feydü'l-kadîr şerhu'l-Câmi i's-sağîr*, Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356/1937.
- el-Ukk, Abdurrahman, *Usûlu't-Tefsîr ve Kavâiduhu*, 2. bs., Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1. bs., 1406/1986.

- el-Vâhidî Ebû'l-Hasan, Ali b. Muhammed, *el-Vasît fî Tefsîri'l- Kur'ani'l-Mecîd*, thk. Âdil Abdülmevcûd ve Ali Mu'avvad, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., 1415/1994.
- el-Vâhidî Ebû'l-Hasan, Ali b. Muhammed, *et-Tefsîrû'l-basîf*, nşr. Muhammed b. Abdullah el-Fevzân ve dğr., Riyad 1430.
- en-Neḥḥâs, Ebû Ca'fer Aḥmed b. Muḥammed, *Me'ânî'l-Ḳur'ân*, thk. Muḥammed 'Alî es-Sâbûnî, Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Ḳurâ, 1409/1988.
- en-Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn 'Abdullâh b. Aḥmed b. Maḥmûd, *Medârikü't-tenzîl ve ḥakâ'îku't-te'vîl (Tefsîru'n-Nesefî)*, thk: Yûsuf Bîḍevî, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Ṭayyib, 1419/1998.
- en-Nîsâbûrî, Feridüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev: Süleyman Uludağ, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014.
- en-Nîsâbûrî, Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ'*, thk: Menâl Abdülazîz, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 2006.
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, tah: Mecmû'a Mine'l-Bâhisîn, Cidde, Suudi Arabistan Darut' tefsir, 1. bs., 1436/2015.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- es-San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, thk: Mahmûd Muhammed Abdu, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.
- es-San'ânî, Abdürrezzâk İbn Hemmâm, *el-Musannef*, thk: Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî, el-Mecmau'l-İlmî, Hindistan, 2. bs., 1403/1983.
- es-Sevri, Süfyan b. Said, *Tefsir es-Sevri*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983/1403.
- es-Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân, *ez-Zühd*, thk: Yâsir b. İbrâhim. Dârü'l-Meşkatî li'n-Neşr ve't-Tevzî', Mısır, 1414/1993.
- es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *ed-Dürri'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.
- es-Suyûtî, Celâleddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *et-Taḥbîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Fethî 'Abdulfettâḥ Ferîd, Riyad: Dârü'l-'Ulûm, 1. bs., 1403/1982.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*, thk. Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.

- es-Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn. *Tabakâtü's-süfiyye*. Tahkik: Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- es-Sülemî, Ebû Abdurrahmân, *İlk Zâhid ve Süfîler: Tabakātu's-Süfiyye*, terc: Abdurrezzâk Tek, Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2018.
- es-Sülemî, Muhammed b. Hüseyin, *Hakâ'ıku't-tefsîr (Tefsîru's-Sülemî)*, Tah: Seyid İmran, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 3. bs., 1420/1999.
- eş-Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ, *el-Muvâfakât fî usûli's-şerî'a*, thk. Meşhûr b. Hasan Âl Selmân, Huber: Dâru İbni 'Affân, 1. bs., 1417/1997.
- eş-Şeybî, Kâmil Mustafa, *es-Sıla beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu'*, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1969).
- eṭ-Ṭaberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk: Ḥamdî b. 'Abdilmecîd es-Selefi, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1433/2012.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Kahire: Dâr Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'ân, 1. bs., 1422/2001.
- eṭ-Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk: Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrâhîm, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. bs., 1387/1967.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmi 'u'l-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*, thk: Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1417/1996.
- eṭ-Ṭûfi eş-Şarşarî, Necmüddîn Ebü'r-Rabî' Süleymân b. 'Abdilqavî, *el-İksîr fî kavâ'idü't-tefsîr*, thk: Abdülkâdir Hüseyin, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2. bs., 1423/2002.
- et-Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma': İslâm Tasavvufu*, terc: H. Kâmil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- et-Tüsterî, Sehl b. Abdullah, *Letâ'ifu'l-kasas fî kısı'li-enbiyâ'*, thk: Kemâl Allâm Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- et-Tüsterî, Sehl b. Abdullah, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk: Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk: Şuayb el-Arnâvût ve diğeri, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 9. bs., 1413/1993.

- ez-Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. ‘Abdillâh, *el-Burhân fi ‘ulûmi'l-Kur‘ân*, thk: Muhammed Ebü'l-Fađl İbrâhîm, Kahire: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1376/1957.
- ez-Zürkânî, Muhammed ‘Abdül‘azîm, *Menâhilü'l-'irfân fi ‘ulûmi'l-Kur‘ân*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1415/1995.
- Halife, Hacı (Kâtip Çelebi), *Keşfü'z-zünûn an esâmî'l-kütübî ve'l-fünûn*, Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Türâsî'l-Arabî, t.y.
- İbn ‘Asâkir, Ali b. el-Hasan Ebu'l-Kâsim. *Târîhu Medîneti Dimeşk*, thk: Muhibbu'd-Dîn Ebû Said Ömer b. Ğarâmet'l-'Ammûrî, Beyrut Dâru'l-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1995.
- İbn Ebî Hatîm er-Râzî, Ebû Muhammed ‘Abdurrahmân, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Haydarâbâd: Maţba'atü Meclisi Dâireti'l-Ma'ârifî'l-'Osmâniyye, 1. bs., 1271/1952.
- İbn Ebî Hatîm er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân, *Tefsîrü'l-Kur‘âni'l-'azîm*, thk: Es'ad et-Tayyib, Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. bs., 1419/1999.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-'Absî, *el-Musannef*, thk. Sa'd b. Nâsir b. Abdülazîz eş-Şüşrî, Riyad: Dâru Kunûzi İşbîliye, 1. bs., 1436/2015.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebü'l-Hasen, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fikî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cû'*, thk: M. Hayr Ramazan Yusuf, Beyrut: Dâr Ibn Hazm, 1. bs., 1417/1997.
- İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kureşî, *el-Matar ve'r-Ra'd ve'l-Berk ve'r-Rîh*, thk: Târiķ el-'Amûdî, ed-Dammam: Dâr İbnü'l-Cevzî, 1. bs., 1418/1997.
- İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kureşî, *Kısarül-Emel*, thk: M. Hayr Ramazan Yusuf, Beyrut: Dâr Ibn Hazm, 1. bs., 1417/1997.
- İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kureşî, *ez-Zühd*, Dimaşk: Dâr Ibn Kesîr, 1. bs., 1420/1999.
- İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kureşî, *el-İhlâs ve'n-Niyye*, thk: İyâd et-Tabbâ', Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1413/1993.
- İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kureşî, *el-Emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehy 'ani'l-münker*, thk: Salâhuddîn b. Âid el-Karnî, Medine: Mektebetü'l-Gurabâ' el-Eseriyye, 1. bs., 1418/1997.
- İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr ‘Abdullâh b. Muhammed el-Kureşî, *el-Hemm ve'l-hüzn*, thk: Mecdî Fethî es-Seyyid, Kahire: Dârü's-Selâm, 1. bs., 1412/1991.

- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muḥammed el-Ḳureşî, *Kitâbü's-Şabri ve't-tevâb 'aleyh*, thk: Muḥammed Ḥayr Ramađân Yûsuf Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 1. bs., 1418/1997.
- İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kureşî, *Mudârâtu'n-nâs*, thk: Abdullah b. Muhammed, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. bs., 1418/1998.
- İbn el-Müsennâ, Ebû Ubeyde Ma'mer et-Teymî, *Mecâzü'l-Ḳur'ân*, Tah: Fuat Sezgin, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1381.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme Halep: Dâru'r-Reşîd, 1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî, *el-Metâlibu'l-Âliye bi-Zvâ'idü'lmesânîdi's'semâniye*, thk. Mecmû'a Mine'l-Bâhisîn, Riyad: Dâru'l-Âsime li-Neşr ve't-Tevzî' 1. bs., 1420/2000.
- İbn Ḥaldûn, Ebû Zeyd 'Abdurrahmân b. Muḥammed el-Ḥaçramî, *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mubtede ve'l-ḥaber fî târihi'l-Arab ve'l-Berber ve men âşarahüm min zevi's-şe'ni'l-ekber, nşr. Süheyl Zekkâr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. bs., 1401/1981.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk: İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, t.y.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1. bs., 1415/1995.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbü'z-Zühhd*, thk: Muhammed Said Şahin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer el-Kureşî ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Ḳur'ânî'l-'azîm*, thk: Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Riyad: Dâru't-Ṭayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. bs., 1420/1999.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Abdullâh b. Müslim, *Tefsîru Garîbü'l-Ḳurân*, thk: Seyyid Ahmed Sakar, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978/1398.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vîlü müşkili'l-Ḳur'ân*, thk: İbrâhîm Şemsüddîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Ḳazvînî, *es-Sünen*, thk: Muḥammed Fuâd- 'Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Menî' ez-Zührî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk: Alî Muhammed 'Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Ḥâncî, 1. bs., 1421/2001.
- İbn Sellâm, Yahyâ Ebû Zekerriyyâ, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, Thk: Hind Şelebî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. bs., 1425/2004.

- İbn Sellâm, Yahyâ, *et-Teşârîf: Tefsîrû'l-Kur'ân mimme'stebehet esmâ'ühû ve taşarrâfet me'ânih*, nşr. Hind Şelebî, Tunus, 1979.
- İbn'ul-Mübârek, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekaik*, thk: Habîbürrahmân el-A'zamî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts. Maleğon/Hindistan: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1. bs., 1386/1966.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâleddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Sıfatu's-Safve*, thk: Ahmed bin Ali, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1421/2000.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec 'Abdurrahmân b. Alî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk: Abdüzzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. bs., 1422/2001.
- İbnü'l -Serî, Hennâd el-Kûfî, *ez-Zühd*, thk: Abdürrahman el-Firyûvâî, Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ' li'l-Kitâb el-İslâmî, 1. bs., 1985/1406.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk: Ebü'l-Fedâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak, *Kitâbü'l-Fihrist fi ahbâri'l-ulemâi'l-musannifine mine'l-kudemâi ve'l-muhaddisîn ve esmâi kütübihim*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- Koç, Mehmet Âkif (ed.), *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihi*, 5. Bölüm: Fethâlî Ahmed Polat, "Dirâyet Ağırlıklı Tefsirler" (Ankara: El Kitabı Yayınları, 2021).
- Massignon, Louis, *La Passion de Hallâj: Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*, çev. İsmet Birkan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Mücâhid, Ebü'l-Haccâc b. Cebr et-Tâbiî el-Mekkî el-Kureşî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Nîl, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîse, 1. bs., 1410/1989.
- Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk: Mehmed Zihni Efendi. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341/1925.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Aşk ve Hak Şehidi Hallac-ı Mansûr ve Eserleri*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1996.
- Sezgin, Fuat, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, Çeviren: Mahmûd Fehmî Hicâzî. Riyad: İdâretü's-Sekâfe ve'n-Neşr bi-Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1991.

- Vekî b. Cerrâh, Ebû Süfyân er-Ruâsî, *Kitâbü'z-Zühhd*, thk. Abdurrahmân el-Firyuvâî, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1404/1984.
- Bâkır Abdülhalik, "*Basra*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).
- Başer Tuğba, *Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) Tasavvuf Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Cebecioğlu, Ethem, *Hallâc-ı Mansûr*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 30 (1996).
- Furat A. Subhi, "*Sehlü't-Tüsterî*", İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966).
- Kara Mustafa, "*Ebû Muhammed el-Cerîrî*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).
- Kılavuz Ahmet Saim, "*Berbehârî*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).
- Melâmiyye*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2020).
- Necdet Tosun, "*Zünnûn el-Mısrî*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).
- Öztürk Mustafa, "*Sehl et-Tüsterî*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).
- Uludağ Süleyman, "*Hallâc-ı Mansûr*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).
- Uludağ, Süleyman, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.

ÖZET

Bu çalışma, III./IX. yüzyılın önemli sûfî şahsiyetlerinden Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) tefsir metodolojisini incelemektedir. İlmî kişiliği, sünnete bağlılığı ve aşırılıklardan uzak mutedil yaklaşımıyla öne çıkan Tüsterî, bu özellikleri dolayısıyla Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) ekolünün bir takipçisi olarak kabul edilmektedir. Kur'an'a dair işârî yorumlarıyla meşhur olan Tüsterî'nin tefsiri, müteakip dönemlerdeki tefsir literatüründe geniş şekilde atıf görmüş; ayrıca görüşleri tasavvuf, ahlâk ve terbiye alanındaki eserlerde de nakledilmiştir.

Bu tez, Tüsterî'nin tefsir metodolojisini analitik ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın bulguları, onun birden fazla tefsir yöntemini bir arada kullandığını ortaya koymaktadır. Bunlar arasında rivâyet tefsiri (Kur'an'ın Kur'an'la, sünnetle, sahâbe ve tâbiîn yorumlarıyla tefsiri) ile Arap dili ve şer'î ilimlere dayalı dirâyet tefsiri yer almaktadır. Bu yöntemlere, Tüsterî'nin şahsî tasavvufî bakış açısının yansıması olan belirgin bir işârî boyut eşlik etmektedir. Zamanla, yorumlarını bazen deliller, rivâyetler ve sâlihlerin sözleriyle desteklemiş, bazen de yalnızca nakil yoluyla yetinmiştir.

Yapılan karşılaştırmalı analiz, Tüsterî'ye nispet edilen yorumların %80'inden fazlasının temelinde Hz. Peygamber (s.a.v.), sahâbe, tâbiîn ve etbâ'u't-tâbiîne dayanan rivâyetlerle örtüştüğünü göstermektedir. Bununla birlikte Tüsterî, bu rivâyetleri pasif bir şekilde aktarmamış; onları yeniden formüle etmiş, farklı geleneklere ait malzemeyi sentezlemiş ve kendine özgü işârî bir yorum katmanı eklemiştir. Bu sebeple onun tefsiri, hem erken dönem tefsir mirasının bir devamı hem de zâhirî ve bâtinî anlamları bütünleştiren özgün bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, Tüsterî'nin tefsir tarihindeki yerini belirlemek, kendisinden önceki müfessirlerle metodolojik ve doktriner ilişkisini netleştirmek ve işârî tefsiri rivâyet ve dil

temelli tefsir yöntemlerine paralel meşru bir yorum tarzı olarak nasıl kurumsallaştırdığını göstermek suretiyle Kur'an ilimleri alanına katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşârî, Zâhirî, Bâtınî, Tefsir, Tasavvuf, Tüsteri.

ABSTRACT

This study examines the exegetical methodology of Sahl b. ‘Abdallāh al-Tustarī (d. 283/896), one of the most significant Sufī figures of the 3rd/9th century. Distinguished by his scholarly character, strong adherence to the Sunna, and moderate approach that avoided excesses, al-Tustarī is regarded as a follower of the school of al-Ḥārith al-Muḥāsibī (d. 243/857). Renowned for his allegorical (ishārī) Qur’anic interpretations, his exegesis was widely cited in the tafsīr literature of subsequent generations, and his views were also transmitted in works on Sufism, ethics, and spiritual training (tarbiya).

This dissertation aims to analyze al-Tustarī’s exegetical methodology through both analytical and comparative approaches. The findings reveal that he combined multiple methods of exegesis, including transmitted exegesis (tafsīr bi-l-ma’thūr)—based on the Qur’an, the Sunna, and the interpretations of the Companions and Successors—and reason-based exegesis (tafsīr bi-l-ra’y), drawing upon the Arabic language and the Islamic sciences. To these he added a distinct allegorical dimension that reflects his personal mystical perspective. Over time, al-Tustarī sometimes reinforced his interpretations with supporting evidence, reports, and sayings of the righteous, while at other times he relied solely on transmitted material without further elaboration.

The comparative analysis demonstrates that more than 80% of al-Tustarī’s interpretations overlap with the traditions of the Prophet ﷺ, the Companions, the Successors, and the Followers of the Successors. However, he did not merely transmit these reports passively; rather, he reformulated them, synthesized material from different traditions, and overlaid them with his own allegorical insights. In this way, his tafsīr represents both a continuation of the early exegetical heritage and a distinctive contribution that integrates *zāhir* (literal) and *bāṭin* (spiritual) dimensions.

This study contributes to Qur'anic studies by defining al-Tustarī's place in the history of tafsīr, clarifying his methodological and doctrinal relationship to earlier exegetes, and demonstrating how he helped institutionalize allegorical exegesis as a legitimate interpretive method alongside transmitted and linguistic approaches.

Keywords: Allegorical (Ishārī), Literal (Zāhirī), Esoteric (Bāṭinī), Tafsīr, Sufism, Tustarī.